Geschiedenis des vaderlands. Deel 1

Willem Bilderdijk

uitgegeven door H.W. Tydeman

bron
Willem Bilderdijk, *Geschiedenis des vaderlands. Deel 1*. P. Meyer Warnars, Amsterdam 1832

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/bild002gesc01_01/colofon.htm

Naamlijst der inteekenaren.

ZIJNE MAJESTEIT DE KONING, VOOR 3 EXEMPLAREN BEST PAPIER.
VOOR HET RIJK, 6 EXEMPLAREN.
ZIJNE KONINKLIJKE HOOGHEID DEN PRINS VAN ORANJE.
ZIJNE KONINKLIJKE HOOGHEID PRINS FREDERIK DER NEDERLANDEN.

A.

Aa, (Mr. C.P.E. Robidé van der) Procureur bij de Regtbank van Eersten Aanleg te Leeuwarden.
Aa, (G.J. van der) te Haarlem.
Aa, (A.J. van der) te Breda.
Abeelen, (J.K. van den) Boekh. te Culenborg.
Abrahams, (Gebr^{s}. Boekh. te Middelburg. 2 Ex.
Abrahamsz., (J. Swart) te Amsterdam. Best pap.
Akademie-Bibliotheek, (de) te Leiden. Best pap.
Akerlaken, (Mr. P. van) Advocaat te Hoorn.
Albarda (J.) Lid der Staten van Friesland.
Albarda (W.) Lid van den Stedel. Raad te Leeuwarden.
Albarda, H.Z. (J.) Notaris te Leeuwarden.
Alberda van Menkema, (Jonkh. U.A.) Lid der Ridderschap en Staten van de Provincie Groningen. Best pap.
Albrecht, (C.F.) te Amsterdam. Best pap.
Alewijn, (D.) te Amsterdam.
Altheer, (J.) Boekh. te Utrecht. 2 Ex.
Altman, (H.) te Rotterdam.
Anderson, (P.) te 's Gravenhage.
Ankringa, (J.D.) Praeceptor aan het Gymnasium te Leeuwarden.
Anspach, (J.A.) Theol. Doctor en Predikant te Deventer.
Assen, (Mr. C.J. van) Hoogleeraar te Leiden. Best pap.
Assen (F. van) Koopman te Leeuwarden.
Attema, (R.) Procureur bij de Regtbank van Eersten Aanleg te Leeuwarden.
Augustini, (A. Lub.) Predikant te 's Hertogenbosch.
Auzon de Boisminard, (D') Kommandant Directeur van het Invalidehuis te Leiden.
A.Z.

B.

Baalen, (J. van) voor J.J. te Rotterdam.
Baalen, (J. van) voor N.N. te Rotterdam.
Baalen, (S. van) te Rotterdam.
Bachiene, (Jac. Hendr.) Hypotheckbewaarder te Amersfoort.
Backer, (W.H.) te Amsterdam. Best pap.
Baertz, (J.G.R.) te 's Gravenhage.
Baggen, (N.J. Pook van) te Amsterdam. Best pap.
Bähler, (P.B.) te Amsterdam.
Bakker Cz., (H.) Boekh. te Amsterdam. 2 Ex.
Bakker, (J^{n}. J^{b}.) te Edam.
Barends, (W.B.) Predikant te Lopik.
Batteké, (G.) voor het Leesgezelschap te Breskens.
Beek, (E.J. van) Koopman te Deventer.
Beelaerts van Blokland, (Jonkh. G.) Ridder van de Orde van den Nederl. Leeuw; Secretaris bij den Raad van State en Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal te 's Gravenhage. Best pap.
Beeldsnijder, (Jonkh. G.J.) voor het Leesgezelschap *Leest en geniet*, te Utrecht.
Beeloo, (A.) Lector te Medemblik.
Beels, (M.A.) te Haarlem. Best pap.
Bemmelen, (J.A. van) voor het Leesgezelschap *Oefening en Genoegen* te Haarlem.
Benezet, (P.) Notaris te Leiden. Best pap.
Bennet, (Mejufvr. J.M.) te Amsterdam.
Benten, (A. van) Boekh. te Leiden. 2 Ex.
Benthem, (S. van) Boekh. te Middelburg. 6 Ex.
Beresteyn, (Jonkh. J.H. van) te Leiden.
Berg, (P.L. Cremer van den) Student te Leiden.

Berg van Middelburgh, (Jonkh. Mr. F.E.) Lid van de Ridderschap van Holland, te Amsterdam.
Bergman, (J. Th.) Theol. et Litt. Hum. Doctor te Leiden.
Berkhout, (Jonkh. J.P. Teding van) Lid van de gedeputcerde Staten van Noord-Holland, te Haarlem.
Berkhout, (Mr. J.C. Teding van) te Rotterdam.
Berkhout, (P. Teding van) te Haarlem.
Betman, (G.W.) Onderwijzer te Amsterdam. Best pap.
Bevers, (Mej. N.) voor het Leesgezelschap *de Vriendschap*, te Vlissingen.
Beusekom, (J.J.) J.U. Stud. te Leiden. Best pap.
Beusekom J[r]., (W.J. van) J.U. Stud. te Leiden. Best. pap.
Beijerinck, (G.J.A.) Boekh. te Amsterdam. 2 Ex.
Biben, (C.) te Amsterdam. Best pap.
Bibliotheek (de) van den Raad van State te 's Gravenhage.
Bibliotheek, (voor de) van het Koninklijk Instituut voor de Marine te Medemblik. Best pap.
Bibliotheek, (de) van 's Rijks Athenaeum te Franeker.
Biccard, (F.L.C.) te Leiden. Best pap.
Bilderdijk, (J.) te Amsterdam.
Bisdom, (Mr. J. van Lakerveld) te Brielle.
Blaauw, (J.) te Amsterdam.
Blikman, (H.) Boekh. te Amsterdam.
Bloemen, (D.) te Amsterdam.
Bloemendaal, (D.) Kostschoolhouder te Delftshaven.
Blom, (A.H.) Theol. Stud. te Leiden.
Blom, (H.W.) Zaakwaarnemer te Leeuwarden.
Blussé en van Braam, Boekh. te Dordrecht.
Boecop, (J.M. Baron van) Controleur der Posterijen te Middelburg.
Boeke, (J.) Predikant te Amsterdam.

Boekeren, (W. van.) Boekh. te Groningen.
Boelens J[r]. (R.) Boekh. te Zwolle.
Boer, (Jan Jacob de) Procureur te Zwolle. Best pap.
Boer, (C.) Kassier te Rotterdam.
Boer, (J. de) Boekh. te Amsterdam.
Boer, (J. de) te Amsterdam.
Boeije, (J.F. Schuurbeque) J.U. Stud. te Leiden.
Bohn, (P.F.) te Haarlem.
Bonnet, (A.A.C.) Predikant te Maassluis.
Bontjema, (E.) Koopman te Leeuwarden.
Boogaart, (Mr. P.W. van den) te Rijswijk.
Boon, (C.) te Groningen.
Boon-Mesch, (A.H. van der) Hoogleeraar te Leiden.
Boon-Mesch, (Mej. E.J. van der) te Delft.
Boon-Mesch, (A.L. van der) Theol. Doctor en Predikant te Leeuwarden.
Boonzajer C. Gz., (J.C.) te Gorinchem. Best pap.
Boot, (C.H.B.) J.U. Stud. te Leiden. Best pap.
Bos, (A.J.) te Amsterdam.
Bosch, (G.J. van den) te Goes.
Bosch, (E.B. van den) Kapt. Luit. ter Zee, Adjudant van Z.K.H. Prins Frederik der Nederlanden, te 's Gravenhage. Best pap.
Bosse, (J.T. van) te Amsterdam. Best pap.
Bosse, (A. van) te Amsterdam.
Bouricius, (L.G.) Controleur bij de Directe Belastingen enz. te Leeuwarden.
Boutmy, (T.J.) te Rotterdam.
Bouvin, (H.M.) Predikant te Koudekerke. Best. pap.
Bouvin, (H.M.) voor N.N. te Koudekerke. Best pap.
Brak A. Hz. (C,) te Amsterdam.
Brandeler, (J.J.E. van den) J.U. Stud. te Leiden.

Brantsen van de Zijpe, (Baron) Weth. der Stad Arnhem.
Brauw, (W.M. de) te 's Gravenhage.
Brienen van de Groote Lint, (van) te Amsterdam.
Brill, (J.) te Leiden.
Brink, (R.C.B. van den) Theol. Stud. te Leiden. Best pap.
Broecke, (J.C. van den) Med. Doctor, voor het Leesgezelschap te Middelburg.
Broek, (G.G. van den) Predikant te Boskoop.
Broes, (W.) Predikant te Amsterdam.
Broes, (A.J.) te Amsterdam.
Broes, (Mevr. A.W.) Wed. F. Tayspil Jz., te Amsterdam.
Broms, (C.A.) te Amsterdam. Best pap.
Bronstring, (J.P.) Boekh. te Purmerend.
Brouwer, (A.R.J.) Jur. Stud. te Utrecht.
Brugmans, (Mr. P.A.) Staatsraad enz., te Amsterdam.
Brugmans, (Mr. A.) Advocaat te Amsterdam.
Brugmans, (A.) te Amsterdam.
Bruins, (B.) Boekh. te Delft.
Buddingh, (N.W.) Hoogheemraad van den Lekdijk Benedendams, te Utrecht.
Burer, (L.) Referendaris bij de Algemeene Rekenkamer te 's Gravenhage.
Burgerhoudt, (Mr. A.G.) Commies-Griffier bij het Hoog Geregtshof te 's Gravenhage.
Burggraaff, (P.) Onderwijzer te Leeuwarden.
Burlett, (E. de) te Amsterdam.
Burlett, (Mr. C.F. de) te Amsterdam. Best pap.
Burlett, (M.G. de) te Amsterdam. Best pap.
Bijdendijk, (D.) S.S. Theol. Stud. te Leiden.
Bijlandt, (Gravinne van) geboren Gravinne van Limburg Stirum, te 's Gravenhage.
Bijleveld, (Mr. J.C.) te Amsterdam.

Bijsterbos, (J.C.) te Kampen.
Bijsterbos J[r]., (N. van Berkum) te Kampen.

C.

Calkoen, (Mr. A.J. van Beeck) te Utrecht.
Callenbach, (C.C.) Predikant bij de Hervormde Gemeente te Nykerk op de Veluwe.
Camper, (P.) te Zutphen. Best pap.
Canneman, (E.) Staatsraad in buitengewone dienst te 's Gravenhage.
Canneman, (D.W.) Student te Leiden. Best. pap.
Cantzelaar, (P.J.) te Rotterdam.
Capadose, (A.) Med. Doctor te Scherpenzeel voorbij Amersfoort. Best pap.
Castro, (Orobio de) te Amsterdam.
Cats S[zn]., (J.) Lid van den Stedelijken Raad en Vrederegter te Leeuwarden.
Chevallier, (R. le) te Amsterdam.
Christ, (W.T.) te 's Gravenhage. Best pap.
Christoffels Az., (J.H.) Theol. Stud. te Leiden.
Citters, (Jonkh. A.C. van) Lid der Gedeputeerde Staten van Zeeland te Middelburg.
Cleef, (P. van) Boekh. te 's Gravenhage. Best pap.
Cleef, (de Gebroeders van) Boekh. te 's Gravenhage. 1 Exempl. Best en 2 Ord. pap.
Clercq, (W. de) te Amsterdam.
Clercq, (S. de) te Amsterdam.
Cnopius, (L.C.) te Zwolle.
Colenbrander, (F.H. van Berck) Predikant te Amsterdam.
Collot d'Escury van Heinenoord, (Baron H.) Curator der Leidsche Hooge School, te 's Gravenhage.

Collot d'Escury, (Baron C.) te Leiden.
Corstius, (M.) Predikant te Beerla.
Corver, (J.) Makelaar te Amsterdam.
Costa, (I. da) te Amsterdam.
Costerus, (P.J.) te Utrecht.
Cramer van Baumgarten, (G.J.F.) te Midwolda.
Cramerus, (J.G.) te Lisse.
Crillaerts, (C.J.) Brander te Rotterdam.
Crommelin, (Mr. J.P. van Wickevoort) op Berkenrode.
Crommelin, (D.T.) te Haarlem.
Crommelin, (S.) Predikant te Leeuwarden.
Cruijs, (C.) te Amsterdam.
Curtius, (Mr. B. Donker) te Amsterdam.
Curtius, (C.A.H. Donker) J.U. Cand. te Leiden.
Cijfveer, (J.C.) Boekh. te Leiden. 2 Ex.

D.

Dedel, (Mr. C.) Advocaat te Amsterdam.
Dehlman, (A.) Kantoorbediende te Amsterdam. Best pap.
Deketh, (Mr. A.) Substit. Officier bij de Regtbank van Eersten Aanleg te Leeuwarden.
Dekkers, (Z.W.) te Rotterdam.
Delachaux, (S.) Boekh. te Amsterdam. Best pap.
Delcourt, (A.A.) Stud. te Leiden.
Delden Az., (S. van) te Rotterdam.
Delfos, (Mr. J.) te Leiden.
Delprat, (S.P.) Kapilein Ingenieur te Medemblik.
Dermout, (J.J.) Hofprediker en Predikant bij de Ned. Hervormde Gemeente te 's Gravenhage.
Diederichs, (Gebroeders) Boekh. te Amsterdam.
Dirksen, (H.J.) te Rotterdam. Best pap.

Dissel Jz., (Joh. van) Med. Doct. te Winterswijk. Best pap.
Dominicus, (Mr. N. La Grappe) Advocaat voor het Hoog Geregtshof en Suppliant Vrederegter in het Kanton N°. 4. te 's Gravenhage. Best. pap.
Doorn, (Z. Excel. van) Minister van Binnenlandsche Zaken te 's Gravenhage. Best pap.
Doornbos, (J.M.) te Wapserveen.
Dorn, (J.V.C.) te 's Gravenhage.
Dort, (N. van) te Utrecht.
Douwe van 't Vlie, (W.) te Amsterdam. Best pap.
Doijer, (A.) Predikant te Amsterdam. Best pap.
Dozij, (F.J.) Med. Doctor te Leiden.
Drossaart, (P.C.) Stud. in de Pharmacie te Dordrecht.
Drost, (A.) te Amsterdam.
Dupare, (M.J.) Koopman te Leeuwarden.
Du Pui, (Mr. P.A.) te Leiden.
Duijn van Maasdam, (Zijne Excel. Grave van der) Gouverneur der Provincie Holland, Zuidelijk gedeelte, te 's Gravenhage. Best pap.
Dwars, (Berherdus) Koopman te Amsterdam.
Dijk, (J.) Predikant te Berkhout.
Dijk van 't Velde en Rijsselt, (Mr. J.A. van) te Zutphen.
Dijkema, (H.) Theol. Stud. te Groningen.

E.

Eck, (L.A.J. van) Practiseerend Advocaat te 's Gravenhage. Best. pap.
Eekelen, (N.J. van) te Middelburg.
Eerens, (Zijne Excell. de) Luit. Generaal, Directeur Generaal van Oorlog te 's Gravenhage. Best pap.

Eezen Cz., (B. van den) Secondant aan het Instituut van den Hr. Caspari te Harderwijk. Best. pap.
Eik, (J. van) te Amsterdam.
Eik, (P. van) te Amsterdam. Best. pap.
Ek, (H. van) te Haarlem.
Elias, (J^{k}. Mr. G. Faas) Lid van den Raad van Amsterdam.
Elout, (Mr. J.P.) te 's Gravenhage.
Elst, Junior (A. van der) te Haarlem.
Elzer, (J.F.) te Amsterdam.
Emants, (H.M.) J.U. Stud. te Leiden.
Engelen, (Mr. A.W.) te Groningen.
Engelman, (R.) te Amsterdam.
Engeringh, Militair Onder-Intendant der 1^{e} klasse te Gorinchem. Best pap.
Engesmet, (A.) te Haarlem.
Enklaar, (E.) Theol. Stud. te Leiden.
Erpecum, (A. van) Chirurgijn te Amsterdam.
Es, (H.G. van) Predikant te Sassenheim.
Evers, (C.) te Amsterdam.
Everts, (J.) Adj. Milit. Intendant te Dordrecht.
Ewijk, (H.) Raad-Adviseur bij het Ministerie van Binnenlandsche Zaken te 's Gravenhage.
Eijnde, (van den) Eerste Luit. 17^{e} Afdeeling Infanterie 2^{e} Bat. leger te velde. Best pap.

F.

Fagel, (Baron J.) Lid van den Raad van State te 's Gravenhage.
Faure, (W.J. Boneval) Verificateur der Registratie te Groningen.

Feddes, (C.C.) Lid van den Stedelijken Raad te Leeuwarden.
Feen, (B. van der) Predikant te Middelburg. Best pap.
Feenstra, (Thijs) Lid der Staten van Friesland, Burgemeester te Leeuwarden, Ridder der Orde van den Nederl. Leeuw.
Feltz, (J. van der) Predikant te Arnhem.
Fenema, (J.) te Amsterdam.
Fenema, (P.H. van) Wethouder der stad 's Hertogenbosch.
Fevre de Montigny, (J.J. le) Theol. Stud. te Leiden.
Flier, (G. van der) Stud. te Utrecht.
Fock, (F.B.) J.U.C. te Middelburg.
Fokker, (G.A.) Med. Stud. te Leiden.
Fontein, (F.D.) Zeehandelaar te Harlingen.
Foppe, (H.J.) te Amsterdam.
François, (C.F.) L.H.S. te Leiden.
Fremery, (Mr. P.J. de) 's Lands Advocaat te 's Gravenhage. Best pap.
Fremery, (Mr. J.A. de) te Leiden. Best pap.
Fynebuik, (B.) Theol. Cand. op Spawijk bij Leiden. Best pap.

G.

Gael, (D. van Leijden) te Leiden.
Gallenkamp, (H.J.) R.C. Pastoor te Haarlem.
Gales, (H.A.) te Amsterdam.
Ganderheijden, (Mr. J.F. Mauritz) Practiserend Advocaat te 's Hertogenbosch.
Gärdner, (P.) te Utrecht. Best pap.
Gartman, (de Erven H.) Boekh. te Amsterdam. 2 Ex.
Geene, (G.) Onderwijzer te 's Gravedeel.

Geesteranus, (W.A.) Kapitein ter Zee te Amsterdam.
Geesteranus, (Mr. C.G. van der Sleijden) te 's Gravenhage.
Gelder, (Jacob de) Hoogleeraar te Leiden.
Gerdenier, (C.) Notaris te Medemblik, thans Kapitein bij de mobile Noord-Holl. Schutterij.
Gericke, (L.) Student te Leiden.
Gerritsen Jr., te Arnhem.
Geselschap, (J.L.D.) J.U. Stud. te Leiden. Best pap.
Gevers, (D.T.) Referendaris bij den Raad van State te 's Gravenhage.
Gevers, (Mr. Hugo) te Leiden.
Gewin, (B.) Theol. Stud. te Leiden. Best pap.
Giffen, (L. van) Predikant te Wyckel.
Gleichmann, (A.) Stud. te Leiden.
Glinderman, (E.L.) te Utrecht.
Gobius du Sart, (J.F.) Predikant te Nichtevecht.
Godefroij, (M.H.) te Amsterdam. Best pap.
Goedhart, (J.) Onderwijzer te Amsterdam.
Goens, (Mr. P.M. van) Officier bij de Regtbank te Hoorn.
Goes, (E.J. van der) J.U. Stud. te Leiden.
Goes, (Mr. A. van der) te Delft.
Gorcum, (J.E. van) Kolonel van den Generalen Staf en Directeur der Militaire verkenningen, Ridder van onderscheidene Orden, te Leiden.
Gorlitz, (P.K.) te Rotterdam.
Goude, (M.) Theol. Stud. te Leiden.
Gouverneur, (M.) Predikant, voor het Leesgezelschap te Groningen.
Graaf van Polsbroek, (de) te Amsterdam. Best pap.
Graafland, (J.H.) te Utrecht. Best pap.
Graafland, (Mr. H.C. Hooft) te Amsterdam.

Gratama, (T.) Hypotheekbewaarder te Leeuwarden.
Grevelink, (Mr. P. Alstorphius) Advocaat te Zalt Boemel.
Grevelink, (J.) te Amsterdam.
Groen van Prinsterer, (G.) Secretaris van het Kabinet des Konings te 's Gravenhage.
Groenewalt, (G.) te Utrecht.
Groll, (C.) te Haarlem.
Groningen, (A.P. van) Predikant te 's Gravendeel.
Groos, (A.) te Amsterdam. Best pap.
Groskamp, (H.) Doctor te Medemblik.
Gruijs, (Jonkh. E.W. Polman) Stud. te Groningen. Best pap.
Gijsing, (B.G.) te Schoonderloo.

H.

Haak & Co. Boekh. te Leiden. Best pap.
Haan Pz., (J. de) te Amsterdam.
Haan Pz., (A. de) te Amsterdam.
Haan Pz., (P. de) te Amsterdam.
Haanebeek, (F.H.) te 's Gravenhage. Best pap.
Haart Tz., (M. van der) te Amsterdam. Best pap.
Haersma van Sminia, (D.B. van) Lid der Ridderschap in Friesland te Rijperkerk.
Haersolte, (Mr. W.A.W. Baron van) te Zwolle.
Hall, (Mr. M.C. van) te Amsterdam. Best pap.
Hall, (Mr. F.A. van) te Amsterdam. Best pap.
Hall, (Mr. J. van) Hoogleeraar te Amsterdam. Best pap.
Halmael Jr., (Mr. A. van) Auditeur-Militair te Leeuwarden.
Halmael Jr., (A. van) voor het Leesgezelschap: *Leert en Betracht* te Leeuwarden.
Halmael, (J. van) te Amsterdam.

Ham, (F. van den) Predikant te Rotterdam.
Hanegraaff, (A.C.) Theol. Stud. te Leiden. Best pap.
Harckema, (E.R.) Koopman te Leeuwarden.
Harderwijk Rz., (J. van) te Rotterdam. Best pap.
Harderwijk, (Isak van) Predikant te Katwijk aan Zee.
Harrebomée, voor 't Leesgezelschap, onder de spreuk: *Ter bevordering van Kennis en Vriendschap* te Heemstede.
Hartman, (Mr. M.A.) te 's Gravenhage.
Hartog, (H. de) te Amsterdam. Best pap.
Hassels, (K.) Predikant te Schore, eiland Zuid-Beveland.
Hasselt, (Mr. W.J.C. van) te Amsterdam.
Hazenbergh Jr., (H.W.) Boekh. te Leiden. 2 Ex.
Hazenbergh, (H.J.) Lit. Hum. Stud. te Leiden.
Heeckeren, (G.P.C. van) Lid van den stedelijken Raad te Zutphen.
Hees, (Mev. C.B. van) wed. van der Oudermeulen te Amsterdam. Best pap.
Heim, (A.J. van der) J.U. Stud. te Leiden. Best pap.
Helderman, (W.) te Rotterdam.
Helm, (P.J.) te Middelburg.
Hemert, (Mr. W.J. Junius van) te 's Gravenhage.
Hengst, (Mr. J.H.C. van) te Utrecht.
Hennequin, (A.F.) te Middelburg.
Herdingh, (V.) Boekh. te Leiden.
Herwerden C.H.Z^{n}., (C.H. van) Theol. Doct. en Predikant te Groningen.
Herwerden, (J.D. van) Adsistent Resident op Java.
Hesselink, (A. en J.) Papierfabrijkeurs te Groningen.
Heteren, (J.H. van) Boekh. te Amsterdam.
Hettema, (Jonkh. Mr. M.) Lid van de Ridderschap in Friesland, Adv^{t}. te Leeuwarden.

Heukelom, (W. van) te Amsterdam.
Heukelom, (F. van) te 's Gravenhage.
Heumen, (H. van) te Delft.
Heuvell, (P.H. van den) Boekh. te Rotterdam.
Heydanus, (J.W.) Jur. Stud. te Utrecht.
Heije, (J.P.) Med. Doct. te Amsterdam.
Heylidy, (Mr. H.) Advocaat te Paramaribo.
Heyningen, (H. van) Predikant te Meppel.
Heynsbergen, (Prof. van) te Medemblik.
Hilman, (Joh.) te Amsterdam.
Hingst, (Jan) Predikant te Goënga.
Hinlópen van Sterkenburg, (J.J.) Jur. Utr. Cand. te Utrecht.
Hinlópen, (Mr. J.G.) Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal te Middelburg.
Hirschmann, (F.C.) te Rotterdam.
Hodshon, (Izaak) te Amsterdam.
Hoek, (C.C. van der) Boekh. te Leiden. 7 Ex.
Hoekwater, (C.) te Delft.
Hoest, (S.J. de) Predikant bij de Hervormde Gemeente te Nijkerk op de Veluwe.
Hoet, (A. ten) te Nijmegen. 2 Ex.
Hoeuft, (Mr. J.H.) te Breda. Best pap.
Hoeven, (Ab^{m}. des Amorie van der) voor de Boekerij van de Kerk der Remonstranten, te Amsterdam.
Hoeven, (Ab^{m}. des Amorie van der) voor het Leesmuseum te Amsterdam.
Hoeven, (P.A. van der) S.S. Cand. te Leiden.
Hoffman, (N.J.A.C.) te Amsterdam.
Hoffman, (H.M.) te 's Gravenhage.
Hoffmann, (Mr. N.J.A.C.) Wethouder der stad Rotterdam.

Hoffmann, (B.H.) J.U. Stud. te Leiden. Best pap.
Hofmann, (E.W.) Geheimraad en eerste Secretaris van het Kabinet des Konings, te 's Gravenhage.
Hofstede de Groot, (P.) Hoogleeraar te Groningen.
Hogendorp, (G.K. Grave van) te 's Gravenhage.
Hogendorp, (Fredrik van) te 's Gravenhage.
Hogendorp, (D. van) te Amsterdam.
Holling, (C.H. de Lorraine) te 's Gravenhage. Best pap.
Hommes, (J.W.) te Groningen.
Hommes, (C.) Koopman te Leeuwarden.
Honigh, (J.C.) Boekh. te Schagerbrug.
Hooff, (van) Adjudant van Z.K.H. den Prins van Oranje.
Hooft, (H.D.) te Amsterdam. Best pap.
Hoogstraten J^{r}., (J. van) te 's Gravenhage.
Hoop, (E.J. Thom. a Thuessink van der) te Groningen.
Hoorn, (P.G. van) Med. Doctor te Leiden. Best pap.
Horn, (E.N. van der) te Leiden.
Horn, (H. van der) Med. Stud. te Leiden.
Horst, (D.G. van der) Theol. Stud. te Amsterdam.
Houten, (M.C. van) Theol. Cand. te Leiden.
Houven, (H.C. van der) te Amsterdam.
Houwink, (G.J.) te Sneek.
Hubner, (W.D.) *voor het Departement van den Grootmeester der Artillerie* te 's Gravenhage.
Huët, (P.J.L.) Predikant te Amsterdam.
Hummel, (J.C.) Burgemeester te Katwijk.
Hurrelbrinck, (A. Lamberts) te Groningen.
Huygens, (Zijne Excell. C.D.E.J. Bangeman) Minister bij de Vereenigde Staten van Amerika. Best pap.
Huyssen van Kattendijke, (J.W. Baron) te 's Gravenhage.

J.

Jabot, (J.) te 's Gravenhage. Best pap.
Jacobi, (A.) te Rotterdam.
Jager, (A. de) Onderwijzer te Rotterdam. Best pap.
Jager, (Alewijn de) te Delfshaven.
Janssen, (J.D.) voor het Departement voor de Zaken der Hervormde Kerk te 's Gravenhage.
Jas, (P.) Theol. Stud. te Leiden.
Joffer, (P.) te Amsterdam.
Joncheere, (Mr. J.C. de) te Utrecht. Best pap.
Jong, (Jacob de) te Amsterdam. Best pap.
Jong, (J. de) Commies bij de Administratie van het Cadaster te 's Gravenhage.
Jong, (J. den Dooren de) te Amsterdam.
Jonge, (B. de) Professor te Middelburg.
Jonge, (M.W. de) Lid der Staten-Generaal.
Jonge, (Mr. J.C. de) Archivarius van het Rijk te 's Gravenhage.
Jonge, (F.C. de) te Middelburg.
Jonge van Ellemeet, (W.C.M. de) Jur. Stud. te Utrecht. Best pap.
Jordens, (Mr. C.A. van Munster) als Bestuurder van een Leesgezelschap te Deventer.
Iterson, (J.A. van) te Alphen.

K.

Kaan, (K.) te Haarlem.
Kaathoven, (C.W. van) Med. Doctor te Leiden.
Kampen, (N.G. van) Hoogleeraar te Amsterdam.
Kasteel, (J. van) Boekh. te Utrecht.
Keer, (Otto) te Amsterdam. Best pap.
Keer, (P.) te Amsterdam.

Keizer, (J.H.) te Utrecht.
Kemink en Zoon, Boekh. te Utrecht.
Kemp, (Mr. A.H. van der) Advocaat te 's Gravenhage.
Kemp, (Mr. C.M. van der) Advocaat bij het Hoog Geregtshof te 's Gravenhage.
Kempenaer, (Mr. J.M. de) te Arnhem.
Kemper, geb. de Vries, (Mev. de wed. J.M.) te Leiden.
Kesman, (J.H.) Generaal-Majoor te Delft.
Kesler, (J.J.) rustend Apotheker te Amsterdam.
Kesteren, (J.C. van) Boekh. te Amsterdam.
Kets, (H.) Boekh. te Doesburg.
Klein, (J.) Instituteur op Oudwijk nabij Utrecht. Best pap.
Klinkert, (B.) te Amsterdam. Best pap.
Kloeck Jbz., (M.) te Amsterdam.
Kloot, (Severijn van der) te Rotterdam. Best pap.
Kloppenburg, (B.A.) te Rotterdam. Best pap.
Klijn, (H.H.) te Amsterdam. Best pap.
Klijnsma, (S.) 1^{e} Kapitein-Ingenieur te 's Gravenhage.
Knip, (P.J.) Apotheker te Delft.
Knottenbelt, (J.H.) J.U. Stud. te Leiden. Best pap.
Kock, (Zijne Excell. de) Luitenant-Generaal Opperbevelhebber van het leger in Zeeland. Best pap.
Koenen, (Mr. H.J.) Advocaat te Amsterdam.
Kohlbrugge, (H.F.) Theol. Doctor te Utrecht.
Kok, (A.) te Amsterdam.
Koker, (N.) Stud. te Amsterdam.
Koning Lz., (C. de) te Haarlem.
Konijnenburg, (J. van) Directeur der Kolonie van Weldadigheid te Frederiksoord.
Kool, (J.A.) Med. Doctor te Amsterdam.
Kooman, (H.A.) Hoofd-Inspecteur der Belastingen te Groningen.

Koopman Christzoon, (Joh[s].) te Amsterdam.
Koopmans, (W. Cnoop) voor de Bibliotheek der Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam.
Kops, (C.J. de Bruijn) te Haarlem.
Kozel, (L.) te 's Gravenhage.
Kreekel, (W.) Militaire Kommandant van het Kon. Instituut voor de Marine te Medemblik.
Kroon, (J.H.) te Zutphen.
Kuipers, (C.A.) Predikant te Boxum.

L.

Lambert, (J.) te Rotterdam.
Landmeter, (J.) voor het Leesgezelschap: *tot Nut en Vermaak* te Delft.
Lang, (C.J. de) te Breda. Best pap.
Langerhuizen, (P.) te Amsterdam. Best pap.
Lankhorst, (L.H.) te Amsterdam. Best pap.
Lantzendörffer, (J.F.) Theol. Cand. te Leiden.
Lauts, Professor te Medemblik.
Ledeboer Az., (B.) te Groningen.
Leembruggen, (J.) te Amsterdam. Best pap.
Leesgezelschap: (Het) *tot Nut en Stichting* te Amersf.
Leesgezelschap: (Het) te Hardinxveld.
Leesgezelschap: (Het) *Verdraagzaamheid* te Rotterdam.
Leesgezelschap: (Het) *Onderwijs en Opvoeding* te Rotterdam. Best pap.
Leesgezelschap: (Het) *Vriendschappelijk en Leerzaam* te 's Gravenhage.
Leesgezelschap: (Het) *Leeslust is de voedster der Wetenschappen.*
Leesgezelschap: (Het) *tot Nut en Vermaak* te Leiden.
Leesgezelschap: (Het) *tot Nut en Genoegen* te Leiden.

Leesgezelschap: (Het) *Miscens Utile Dulci* te Leiden.
Leesgezelschap: (Het) *tot Nut en Vermaak* te Amsterdam. 2 Ex.
Leesgezelschap: (Het) *Onderling Genoegen* te Amsterdam.
Leesgezelschap: (Het) *Genot en Geestveredeling is 't waardig doel van onzen kring*.
Leesgezelschap: (Het) *aan Wetenschap gewijd, volmaakter door den tijd*, te Delft.
Leesgezelschap: (Het) *tot Nut en Vermaak* te Delft.
Leesgezelschap: (Het) *tot bevordering van deugd en verlichting*, te Delft.
Leesmusaeum, (Het) te Rotterdam.
Leeuw, (H. van der) te Hoevelaken.
Leeuwen, (J. van) Griffier bij de Regtbank van Eersten Aanleg te Leeuwarden.
Leeuwen, (J. van) Voor een Leesgezelschap te Leeuwarden.
Leeuwen, (J.W. van) Boekh. te Leiden.
Lehman de Lehnsfeld, (W.) Predikant te Domburg.
Lelijveld, (Th. B. van) Heraut van Wapenen der Nederlanden te Noordwijk binnen.
Lelijveld, (C.W. van) te Leiden.
Lennep, (Mr. J. van) te Amsterdam. Best pap.
Levert, (P.E.) Notaris te Hoogwoud.
Linde, (G. van de) Theol. Cand. te Leiden.
Linden, (J. over de) Boekh. te Enkhuizen.
Linden, (Mr. J. van der) Lid der Regtbank van Eersten Aanleg te Amsterdam.
Linden Fz., (A. van der) te Dordrecht.
Lingeman, (P.) te Amsterdam.
Liotard, (J.E.) te Amsterdam. Best pap.
Loncq, (G.J.) Med. Cand. te Leiden.

Londonck, (G.M.P.) Boekh. te Amsterdam.
Loghem Jr., (J.B. van) te Haarlem.
Lojenga, (J.) Koopman te Leeuwarden.
Loke, (Mr. J.J.) Advocaat te Breda.
Loosjes, (V.) Boekdrukker en Boekverkooper te Haarlem.
Losecaat, (Mr. P.G.A.) te Breda.
Lugt, (Jacob) te Amsterdam.
Lulofs, (Mr. B.H.) Hoogleeraar te Groningen.
Luttenberg. (H.) te Zwolle.
Luzac, (Mr. L.C.) Lid van Tweede Kamer der Staten-Generaal, te Leiden. Best pap.
Luzac, (Mr. C.J.) te Leiden.
Lijcklama à Nijeholt, (Jonkhr. T.M.) Lid van de Ridderschap in Friesland, Ridder der Orde van den Nederl. Leeuw.
Lijcklama à Nijeholt, (G.W.T.) J.U. Stud. te Leiden.
Lijnden van Lunenburg, (J.H. van) te Utrecht.
Lijndrajer Jr., (P.) Advocaat en Notaris te Amsterdam.

M.

Maanen, (Mr. G.A.G. van) Rijks-Advocaat en Substituut-Officier te Groningen.
Maas, (A.) Med. Stud. te Leiden.
Maas Cz., (P.) te Delft.
Mackaij, (Mr. Aeneas Baron) te 's Gravenhage.
Macquelijn, (M.J.) Med. Professor te Leiden.
Maire, (Mr. J. le) Regter ter Instructie te Leeuwarden.
Man, (W. de) Advocaat en Notaris te Culenborg. Best. pap.
Manger, (H.) Predikant te Haarlem. Best pap.
Mansvelt, (G.J. van) te Utrecht. Best pap.
Marchant, (J.) Ontvanger te Zoeterwoude.
Marle, (C. van) te Voorburg. Best pap.

Martens, (Jonkhr. M.J.C.) Lid der Ridderschap te Utrecht. Best pap.
Martini, (Mr. G.J. de) Advocaat te Amsterdam. Best pap.
Matthes, (H.A.) Theol. Cand. te Leiden.
Medenblik, (M. Ravesteyn) Advocaat te Gouda.
Meder, (J.J.) te Amsterdam. Best pap.
Mee, (J.M.v.d.) Ontvanger van 's Rijks Belastingen te Sixbierum.
Meelboom, (M.P.) Predikant te Haarlem.
Meer Mohr, (J.C. van der) te Goes.
Meer en Verbruggen, (Wed. van der) Boekh[3]. te Rotterdam.
Mees, (Mr. R.A.) te Rotterdam. Best pap.
Meesters, (J.) Fabrijkant te Steenwijk.
Menu, (J.) te 's Hertogenbosch.
Meppen, (K.N.) te Schiedam.
Messchert, (W.) te Rotterdam.
Methorst, (P.) te Amersfoort.
Metman, (L.) Jur. Stud. te Utrecht.
Meijer, (B.J.) Magnetiseur te Amsterdam. Best pap.
Meijer, (Mr. J.D.) te Amsterdam. Best pap.
Meijer, (P.H. de) te Middelburg.
Meijer, (G.J.) Hoogleeraar te Groningen.
Modderman, (T.) te Amsterdam. Best pap.
Moen, (C.G. de) Heel- en Vroedmeester te Leiden.
Molen, (H. van der) te Groningen.
Molenaar, (D.) Predikant bij de Hervormde Gemeente te 's Gravenhage.
Moll Jbz., (J.) Predikant te 's Gravenhage.
Moll, (W.) Stud. te Leiden.
Moltzer, (Mr. J.F.C.) te Leiden.
Momma, (Mr. H.J.) te Amsterdam.
Momma, (Mej. E.C.) te Amsterdam.

Monde, (N. van der) Boekh. te Utrecht.
Montagne (A.) te Leiden.
Moorrees, (J.C. le Febre) Theol. Stud. te Utrecht.
Motz, (J.B.E. von) 1[e] Luit., gedetacheerd bij den Generalen Staf van het leger te velde, te 's Bosch.
Mieden, (Mr. G. van der) te 's Gravenhage.
Mingelen, (G.) te 's Gravenhage.
Munk, (Mr. P.A.) te Amsterdam.
Munniks, (C.L. Venhuizen) te Groningen.
Muntendam, (W.A.) te Amsterdam.
Muntendam, (N.T.) Directeur van het Postkantoor en Vrederegter te Middelburg.

N.

N.N., in 's Gravenhage. Best. pap.
Nabel, (J.W. le) te Middelburg.
Naber, (J.W.A.) Directeur van het Leesgezelschap onder dezinspreuk: *tot Nut en Vermaak*, te 's Gravenhage.
Nagel J[r]., (Jan) te Amsterdam.
Nahuijs, (Mr. H.G.) Kolonel en Oud-Resident van Souracarta, benevens Commissaris van het Gouvernement aan de beide Hoven van Java, op den huize Weldam bij Goor.
Nassau, (H.J.) Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doctor, Rector der Latijnsche School te Assen.
Nauta, (B.A.) Litt. Hum. Doct. te Leiden.
Nederburg, (....) te Leiden.
Nedermeijer van Rosenthal, Auditeur-Militair te Arnhem.
Neek, (L.J.L. van) Predikant te Schipluiden.
Neirinckx, (J.F.) 1[e] Luitenant, gedetacheerd bij den Generalen Staf bij het leger te velde te 's Bosch.
Neufville, (J. de) te Amsterdam.

Nienhuis, (Mr. H.) Hoogleeraar te Groningen.
Nieukerk Cz., (A.) te Amsterdam. Best pap.
Noels van Serooskerk, te Dordrecht.
Nolthenius van Elsbroek, (C.) Ontvanger der Directe Belastingen te 's Gravenhage.
Noordaa, (Mej. M.J.C.v.d.) Schoolhouderesse te Alphen.
Nijhoff, (J.A.) Boekh. te Arnhem.

O.

Obreen, (Mr. H.) te Rotterdam.
Olden, (E. van) Jur. Cand. te Leiden.
Oomkens, (J.) Akademiedrukker en Boekh. te Groningen.
Oorde, (H. van) Boekh. te Leiden.
Oordt, (G. van) Rustend Hoogleeraar te Utrecht.
Oordt JWz., (J.F.) Hoogleeraar, Ridder van de Militaire Willems-Orde te Groningen.
Oostmeijer, (W.) Onderwijzer te Amsterdam.
Oostveen, (W.) voor het Leesgezelschap: *voor verstand en hart* te Leiden.
Otto, (J.C.P.) Theol. Cand. te Leiden.
Oud Diaconaal Leesgezelschap te Delft.
Ouden, (J.H. den) Boekh. te Amsterdam. 2 Ex.
Oudermeulen, (F. van der) te Amsterdam. Best pap.
Overman, (A.) voor het Leesgezelschap te Maassluis.
Oyens, (G.H. de Marez) te Amsterdam. Best pap.

P.

Pabst tot Bingerden, (Baron van) Lid van den Raad van State te 's Gravenhage.
Paddenburgh & Co. Boekh. te Utrecht. 2 Ex.
Panhuijs, (Jonkh. W.H. van) Secretaris der stad Middelburg.

Parëau, (L.G.) Hoogleeraar te Groningen.
Parra, (M.S.H. de la) Student te Leiden.
Peereboom, (J.G. Vorstman) Theol. Stud. te Leiden.
Peerlkamp, (J. Venhuizen) te Haarlem.
Pennink, (H.J.) te Enschede.
Pennis, (Mr. C. Overgaauw) Burgemeester te Delft.
Perk, (A.) Notaris te Hilversum.
Persijn, (Mr. J. van) Advocaat te Amsterdam. Best pap.
Pfeil, (J.N.) te Amsterdam.
Pilaar, (J.C.) Eerste Luitenant ter Zee te Medemblik.
Pimentel, (S.H.) te 's Gravenhage.
Plantenga, (T.B.) Koopman te Leeuwarden.
Pluijm, (A.) te Amsterdam.
Poelman, (P.C.G.) te Utrecht.
Pol, (J.) Predikant te Leeuwarden.
Poll, (H.M. van de) Referendaris bij den Raad van State, te 's Gravenhage.
Pols, (Mr. J.) Referendaris te 's Gravenhage.
Pont, (M.P.) Advocaat, Burgemeester van Medemblik.
Pont, (W.) te Edam.
Pont, (F.) Jur. Utr. Stud. te Leiden.
Poortman, (K.A.) Jur. Cand. te Leiden.
Post, Jr. (C.v.d.) Boekhandelaar te Utrecht. 2 Ex
Prins, (S.J.) te Amsterdam. 2 Exempl.
Prins, (W.) te Middelburg.
Puls, (H.T.) Onderwijzer te Amsterdam.

Q.

Quarles van Ufford, (Jonkh. J.J.) Secretaris Generaal bij het Departement der Marine te 's Gravenhage. Best pap.
Quesne van Bruchem, (Du) op den huize Brink bij Arnhem. Best pap.

R.

Repelaer van Driel, (Jonkh. O.) Minister van Staat te 's Gravenhage. Best pap.
Reynders, (Izaäk) Koopman te Leeuwarden.
Reynvaan, (C.) te Amsterdam.
Rietveld, (H.J.) te Amsterdam.
Ripken, (P.) te Amsterdam.
Roëll, (W.F. Baron) te Amsterdam.
Roering; (J.) Theol. Stud. te Leiden. Best pap.
Rooijens, (G.J.) Hoogleeraar te Amsterdam.
Rooseboom, (H.J.) te Amsterdam.
Rooyaards, (H.J.) Hoogleeraar te Utrecht.
Roskes, (H.T.) Predikant aan den Uithoorn.
Rossum, (P.A. van) Lid van den Raad te Delft.
Rouville, (A.M. de) Jur. Utr. Stud. te Leiden.
Rovers, (J.A.C.) Hoogleeraar in de Letterkunde aan 's Rijks Athenaeum te Franeker.
Ruempol, (R.H.) Officier van Gezondheid 1^e klasse, Ridder der Orde van den Ned. Leeuw te Zutphen.
Ruppe, (H.J.G.) te Amsterdam.
Rutgers van der Loeff, (A.) Ridder van de Militaire Willemsorde en beroepen Predikant te Slochteren.
Rijnbende, (W.E.) te Amsterdam.
Rijsterborgh, (L.) Ingenieur bij de Waterstaat te Middelb.
Rijswijk, (G.J. van) te Amsterdam.

S.

Sacré, (Æ. Wallaert) Notaris te Haarlem
Sandberg, (J.A.) voor de Algemeene Bibliotheek te Zwolle.
Sandenbergh Matthiessen, van Petten van Nolmerban (Mr. C.) te Alkmaar. Best pap.
Santbergen, (L. van) te Westervoort.
Santhagens, (J.J.A.) te Amsterdam.

Saubert, (F.C.A.) Klerk der Rekenkamer der Stad Leiden. Best pap.
Schaafsma, (B.) Boekh. te Dokkum.
Schaak, (F. van) te Amsterdam. Best pap.
Schacht, (Godofr. Joh.) Theol. Doct. en Pred. te Leiden.
Schalekamp en van de Grampel, Boekh. te Amsterdam.
Scharff, (J.F.) te Amsterdam.
Scheerder, (H.) Onderwijzer te Amsterdam.
Scheltema, (G. van Nijmegen) Lid van de Regtbank te Sneek.
Schetsberg, (H.C.) Boekh. te Leeuwarden. 3 Ex.
Schierbeek, (L.) Boekh. te Leeuwarden.
Schik, (Mr. J.) Procureur bij de Regtbank van eersten aanleg te Leeuwarden.
Schimmelpenninck van der Oye, (W.A.) te 's Gravenhage.
Schipper, (L.) te Amsterdam.
Scholte, (H.P.) Theol. Cand. te Leiden. Best pap.
Scholten, (P.W.) te Amsterdam.
Scholten J.Rz., (C.W.R.) Phil. Nat. Stud. te Amsterdam.
Schoo, (H.) Onderwijzer te Hoorn.
Schooneveld en Zoon, (M.) Boekh. te Amsterdam.
Schoonhoven, (J. van) Bockh. te Utrecht. 2 Ex.
Schotel, (G.D.J.) te Dordrecht.
Schouten, (J.) te Dordrecht, Best pap.
Schouten, (J.) te Amsterdam.
Schouwenburg, (L.M.) te Amsterdam.
Schrant, (J.M.) Hoogleéraar te Leiden.
Schreuder, (J.) voor een Leesgezelschap te Rotterdam. Best pap.
Schröder, (E.C.) te Zeist.
Schröder, (M.J.) Predikant te Vinkeveen.
Schull, (Mr. P.S.) te Dordrecht.

Schull, (Mr. P.S.) voor *Diversa sed una* te Dordrecht.
Schumer Senior, (L.H.) te Amsterdam.
Schuurman, (Mr. P.M.) te Steenwijk.
Schuurmans, (J.W.) te Middelburg.
Schuymer, J.R. Zn. (J.H.) te Amsterdam.
Sebastian, (A.A.) Hoogleeraar te Groningen.
Serrurier, (A.) Advocaat te 's Gravenhage.
Serrurier, (Mr. A.) Advocaat te 's Gravenhage. Best pap.
Serrurier, (Mr. F.) te Arnhem.
Siberg, (P.G.) te Zutphen.
Siccama, (Mr. J. Rengers Hora) te Hoogezand.
Sichterman van de Brake, (Mr. M.) Advocaat te Winsum.
Sichterman, (Mr. P.) Advocaat te Leiden. Best pap.
Siegenbeek, (M.) Hoogleeraar te Leiden.
Sifflé, (A.F.) Advocaat te Middelburg.
Simon, (J.E.) Med. Doctor te Leeuwarden.
Simons, (Mr. P.) te Amsterdam.
Sitter, (J.H. de) Jur. Utr. Stud. te Groningen. Best pap.
Six van Hillegom, (Mr. H.) te Amsterdam.
Slagregen, (J.) te Amsterdam.
Slotemaker Cz., (A.) Predikant te Maassluis.
Sloterdijk, (J.L. van) Notaris te Rinsumageest.
Sluiter, (J.W.) te Rotterdam.
Smeer, Jr. (F.) te Rotterdam. Best pap.
Smissaert, H. Bz. (J.C.) S.S. Theol. Stud. te Amsterdam.
Smits, Jz. (J.) Koopman te Dordrecht.
Snethlage, (Mr. B.G.) te Zutphen.
Soek, (C.J.) Ph. Doctor te Leiden.
Soek, (J.) Med. Stud. te Leiden. Best pap.
Soek, (P.) Chirurgijn en Vroedmeester te Delft.
Someren, (R.H. van) te Rotterdam. Best pap.
Son, (W.J. van) te Arnhem.

Spandaw, (Mr. G.J.) Notaris te Zuidbroek.
Spengler, (H.H.) te Amsterdam. Best pap.
Steengracht van Duivenvoirde, (Jonkh. N.J.) te 's Gravenhage.
Steenhauer, (C.) Predikant te Ooster en Wester Blokker.
Steinbiet, (P.J.) te Dordrecht.
Stemler, (G.W.) Predikant te Hoorn.
Sterk, (F.P.) Boekh. te Breda.
Sterling, (Mr. J.J. Uytwerff) Regter ter Instructie en lid van den Stedelijken Raad te Amsterdam.
Stokhuyzen, (W.) te Leiden.
Stork, (F.) te Amsterdam.
Storm van 's Gravesande, (Jonkhr. N.J.) te Rotterdam. Best pap.
Straten, (Jonkhr. C.C.A.J. van der) te 's Gravenhage.
Stratenus, (A.A.) Lid van den Raad van State te 's Gravenhage.
Straub, (J.L.) te Amsterdam.
Strocs Janssen, (W.) Predikant te Delft.
Stroeve, (J.) Predikant te Maassluis.
Strup, (J.W. Bakker) te Amsterdam.
Struyk, (G.P.A.) Jur. Stud. te Leiden.
Stuart, (A.A.) Predikant te Amsterdam.
Suermondt, (IJ.D.C.) te Utrecht.
Suringar, (W.H.) Lid der Staten van Friesland en van den Stedelijken Raad te Leeuwarden, Ridder der Orde van den Nederl. Leeuw.
Suringar, (G.T.N.) Boekh. te Leeuwarden. Best pap.
Swart, (A.B.) Regter ter Instructie bij de Regtbank van Eersten Aanleg te Leiden.
Swart, (J.) namens het Leesgezelschap onder de zinspreuk: *Leeslust vormt verstand* te Amsterdam.

Swellengrebel, (Mr. W.M.) te Rotterdam. Best pap.
Swinderen, (Mr. Th. van) Ridder der Orde van den Nederl. Leeuw, Hoogleeraar te Groningen.
Swinderen, (R. de Marees van) te Groningen.

T.

Taets van Amerongen, (A.G.J.) te Utrecht.
Tak J^{r}., (H. van der) Koopman te Rotterdam. Best pap.
Tasman, (W.) Notaris te Hoorn.
Telting, (Mr. A.) Advocaat te Leeuwarden.
Terlaak, (W.J.) Chirurgijn en Vroedmeester te Voorburg.
Terpstra, (Mr. W.) te Rotterdam.
Terwogt, (J.) Onderwijzer te Amsterdam.
Theesing, (H.J.) te Amsterdam.
Thöne, (C.W.) te Amsterdam.
Thorbeeke, (J.R.) Hoogleeraar te Leiden.
Thijssens en Zoon, (J.J.) Boekh. te Leiden.
Til, (H.N. van) te Zulphen.
Timmer Westerouwen van Meeteren, (H.) te Dordrecht.
Tinne, (A.F.) Lid der Raad der Stad Monnekendam. Best pap.
Tirion, (J^{b}.) te Haarlem.
Tjeenk, (H.F.) te Amsterdam. Best pap.
Toelaer, (Mr. R.J.) Advocaat en Notaris te Amsterdam.
Tour van Bellinchave, (M.C.W. Baron du) Lid der Gedeputeerde Staten van Friesland, Ridder der Orde van den Nederl. Leeuw.
Tresling, (J. Bosman) Med. Doct. te Scheemda.
Trip, (H.W.) Generaal-Majoor te 's Gravenhage.
Tromp, (T.S.) Vice-President bij de Regtbank van Eersten Aanleg te Leeuwarden.

Tromp, (J.S.) te Woudsend.
Twiss, (Edward) te Rotterdam.
Twist, (J. Duijmaer van) te Deventer.

U.

Umbgrove, (G.) J.U. Stud. te Leiden. Best pap.
Uijtermark Rietvelt, (Mr.) Advocaat te Leiden.

V.

Vader, (P.H. Saaijmans) te Goes.
Vader, (P.J. van Voorst) Advocaat te Wissenkerke.
Valkenier, (Jan) te Rotterdam. Best pap.
Valkenier, (J.) Koopman te Harlingen.
Veder, (Mr. A.) te Rotterdam. Best pap.
Veegens, (D.) te 's Gravenhage.
Veen, (Mr. C.J. van der) Procureur te Leeuwarden.
Veen, (J.E. Nuhout van der) J.U. Stud. te Leiden.
Veerman, (Mej. de Wed.) Boekh. te Heusden.
Velde, (P.A. van Asperen van der) te Haarlem.
Velden, (P.v.d.) Leeraar aan het Kon. Instituut voor de Marine te Medemblik.
Velzen, (S. van) Theol. Stud. te Amsterdam.
Venker, (P.) te Leiden.
Verboon, (J.) Instituteur te Amsterdam.
Verboon, (G.) Boekh. en Binder te Rotterdam.
Verdelman, (W.F.) te Rotterdam.
Vereul, (P.Z.N.) te Amsterdam.
Verkouteren, (G.) te Amsterdam.
Verkuijl, (W.J.) te 's Gravenhage.
Vermande, (J.) Boekh. te Hoorn.
Vermehr, geb. Brouwer, (Mev. G.C.) Institutrice te Leeuwarden

Vermeulen, (P.J.) te Utrecht.
Vermeulen, (Mr. A.G.) te Rotterdam.
Vervloet, (G.) Boekh. te 's Gravenhage. 3. Ex.
Verwey Mejan, (Mr. G.W.) te 's Gravenhage. Best pap.
Veth, (H.) te Dordrecht.
Vliet, (A. van der) te Rotterdam.
Vliet, (A. van der) te Koudekerk.
Volck, (C.J.) J.U. Stud. te Leiden. Best pap.
Voorst, (D.C. van) Predikant te Amsterdam, voor het Leesgezelschap.
Voorst, (J.J.) Predikant bij de Hervormde Gemeente te Amsterdam.
Voorst, (W.H. van) Lid der Regtbank van Eersten Aanleg te Haarlem.
Voorthuyzen, (J. van) te Amsterdam.
Vorstman, (J.G.) Heel- en Vroedmeester te 's Gravenhage.
Vos Willemsz., (J. de) te Amsterdam. Best pap.
Vosmaer, (G.) Directeur der Algemeene Lands Drukkerij te 's Gravenhage.
Voute, (J.J.) te Amsterdam.
Vredenburch, (Mr. J.W. van) te 's Gravenhage. Best pap.
Vreede, (G.W.) te Tilburg.
Vries, (A. de) te Haarlem.
Vries, (A. de) Predikant te Rotterdam.
Vries, (J. de) te Amsterdam.
Vries, (P. de) Zeepzieder te Leeuwarden.
Vriesendorp, (Mr. C.A.) te Dordrecht.
Vriesendorp J^{r}., (J.S.) te Dordrecht.
Vrolik, (A.) te Amsterdam. Best pap.
Vink, (K.H.) te Hattem.
Vinke, (H.H.) te Amsterdam.

Visscher, (L.G.) Hoogleeraar te Utrecht. Een Exempl. op best en een op ord. pap.

Visser J^{r}., (E.) te Amsterdam. Best pap.

Visser, (J.W.) te Leiden.

Visser, (J.) te Zevenhuizen, voor het aldaar gevestigd Leesgezelschap: *tot Nut en Vermaak*.

W.

Waal, (J. de) te Amsterdam. Best pap.

Waard, (S.K. de) Leeraar der Doopsgezinde Gemcente te Haarlem.

Wageningen, (G. van) Lid van den Stedelijken Raad te Leeuwarden, voor het Leesgezelschap aan den Dille.

Walker (C.) Eerste Commies bij het Provinciaal Gouvernement van Vriesland, te Leeuwarden.

Walré, (Mr. J. van) te Haarlem.

Wap, (Jan J.F.) Leeraar aan de Militaire Akademie te Breda.

Warin, (J.N.) te Amsterdam.

Warmolts, (Mr. C.C.C.) Procureur bij de Regtbank van Eersten Aanleg te Leeuwarden.

Warneke, (J.H.) Onderwijzer te Amsterdam.

Wassenaar, (J.J.) voor het Onderwijzersgezelschap van het 7^{e} District in Friesland.

Weelden, (A.J. van) Boekh. te 's Gravenhage.

Welsch, (A.S.) te 's Hertogenbosch.

Westenberg, (C.) Lid der Staten van Friesland.

Westendorp, (Matthijs) te Amsterdam. Best pap.

Westendorp, (H.C.) te Amsterdam.

Westerhoff, (D.R.) te Warfum.

Westerman en Zoon, (M.) Boekh. te Amsterdam.

Weyting, (H.) Boekh. te Amsterdam. 3 Ex.
Wicheren, (J.N. van) te Leeuwarden.
Wichers, (Mr. H.P.) Notaris te Leek.
Wierdsma, (Mr. P.) Procureur Crimineel in Friesland, Ridder der Orde van den Nederl. Leeuw.
Wildeman, Generaal-Majoor, Gouverneur der vesting Breda.
Wildt, (Mr. F. de) Advocaat te Amsterdam.
Willekes, (Mr. J.W.) te Haarlem.
Willet, (A.) te Amsterdam.
Willigen, (F. de) Predikant te 's Gravenhage.
Winkel, (J. te) te Amsterdam.
Winkel, (Ter) Architect aan de Militaire Akademie te Medemblik.
Winkelman, (H.) Makelaar te Amsterdam.
Wins, (Jan Hendrik) te Amsterdam.
Wiselius, (Mr. S.J.Z.) te Amsterdam.
Wiselius, (Mr. S.J.Z.) voor de tweede klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut. Best pap.
Wit, (A. de) J.U. Stud. te Leiden.
Witte van Citters, (Jonkh. de) Lid van den Hoogen Raad van Adel te 's Gravenhage. Best pap.
Wittebol, (P.W.) Godsdienstonderwijzer te Leeuwarden.
Woldringh, (J.G.) Ontvanger der Directe Belastingen te Groningen.
Wolterbeek, (J.L.) Predikant te Amsterdam.
Wolterbeek, (Mr. P.) te Amsterdam. Best pap.
Wolterbeek, (R. Daniel) te Amsterdam.
Wolvekamp, (G.H.) Theol. Stud. te Leiden.
Woutersen, (W.L.) te Middelburg.
Wurfbain, (G.K.) te Amsterdam. Best pap.

Wijbrands, (K.) Onderwijzer te Amsterdam.
Wijk Roelandsz., (J. van) te Kampen.
Wijnpersse, (S.J. van de) Professor te Leiden.
Wijnpersse, (Mr. D. van) Raad der stad 's Gravenhage. 1 Ex. best en 1 ord. pap.
Wijsz, (J.P.) Chirurgijn en Stads Vroedmeester te Amsterdam.
Wijsz, (G.E.W. de) Stud. te Leiden.

IJ.

IJpeij, (Mr. L.) Griffier der Staten van Friesland.
IJpeij, (N.) Med. Doctor te Leeuwarden.
IJzenbeek, (N.) te Harlingen.

Z.

Zegwaard, (H. van) Notaris te Voorburg.
Zeper, (Dirk) Zeepzieder te Leeuwarden.
Zieprecht, (J.G.) Veldprediker bij de Reserve Devisie onder bevel van Z. Excell. den Luitenant-Generaal Cort Heyligers.
Zillesen, (C.H.G.) Theol. Stud. te Leiden.
Zijlstra, (D.C.) Lid der Gedeputeerde Staten van Friesland.
Zuijlen van Nijevelt, (J.A. Baron van) Staatsraad, Gouverneur van Friesland, Ridder der Orde van den Nederl. Leeuw.
Zuijlen van Nijevelt, (J.A. Baron van) Lid van de Ridderschap van Holland, Secretaris der stad Rotterdam.

[Geschiedenis des vaderlands]

Voorrede.

Bij het vervullen van den vereerenden en aangenamen pligt van het in 't licht geven dezer *Geschiedenis van ons Vaderland*, beschreven en ter uitgave mij nagelaten door wijlen Mr. W. BILDERDIJK (een man zoo groot van geleerdheid, als van vernuft) acht ik het een gedeelte van die taak, vooraf den Lezer te berigten: nopens den vroegeren wensch en aanstalte van B. tot het beschrijven dier geschiedenis; nopens het later, in 1811, stellig opgevatte voornemen van hem, en het daartoe betrekkelijk verrigtte door mij; en hoe sedert, na het toenmalig verijdelen en onderdrukken, dit werk op eene geheele andere, toen gansch ongedachte wijze, tot bestaan, en sedert ter uitgave tot mij gekomen is; en wat nu door mij er aan verrigt is en zal worden.

Reeds in zijn besten en krachtigsten tijd, vóór zijne ballingschap (of *polityke uitzetting*) in 1795, heeft BILDERDIJK het plan gehad en een begin gemaakt van de geschiedenis des Vaderlands te beschrijven. In de brieven in die ballingschap aan zijne (eerste) Vrouw geschreven, komt onder andere aanwijzingen, ook die voor, om bijzondere zorg te dragen voor eenige bladen van zulk een geschrift; en als een toevoegsel tot het tegenwoordig werk is mij ter hand

gesteld, een doorloopend kort begrip onzer geschiedenis, tot op de Unie van Utrecht, veelal uit WAGENAAR, doch met gestadige berisping en teregtwijzing; 't welk, naar uit- en inwendige kenmerken, mij toeschijnt mede tot dat vroeger tijdperk te behooren.

Het is ook natuurlijk, wanneer men zich BILDERDIJK voorstelt, als Hollandsch Regtsgeleerden en Oranjegezind; en zijn vluggen, veelomvattenden geest, en die het verband van Geschiedenis en Wetgeving en Regtspleging, vooral van *onze* vroegere, en het onmisbare der regtskennis tot het regt verstand onzer oude geschiedenis, geheel besefte; die wist, hoeveel zelfs WAGENAAR daar in te kort schoot; hoe vele dingen in de oude betrekkingen men sedert WAGENAAR beter had leeren inzien; wien aan den anderen kant de partijdigheid (of laat het zijn, *eenzijdigheid*) van den nijveren WAGENAAR ergerde[1], en nog meer de oppervlakkige winderige suffisante partijdige Fransche toon en geest van eenen drukgelezen CERISIER: - het is natuurlijk, dunkt mij, dat iemand in dien toestand en met den ijver en het krachtgevoel van BILDERDIJK in zijne jeugdige of mannelijke jaren, ook bij drukke Advocaatspraktijk, de groote taak aanvaarden kon, om de Geschiedenis des Vaderlands uit zijn eigen oogpunt en naar *zijne* wetenschap of overtuiging te beschrijven. -

1 Hoe B. reeds in 1789 over WAGENAAR dacht, blijkt uit een Bijschrift op hem, 't geen ik niet weet dat nog gedrukt is, en waarvan ik het eigen-handschrift mede bij dat dezer Geschiedenis ontfangen heb. - Ik heb gemeend, niet beter te kunnen doen, dan het als *motto* voor het geheele werk te plaatsen (bl. XXVI).

Het is echter geen wonder, dat noch vóór het jaar 1795, bij zijne drukke Advocaats-praktijk; - noch in den toestand waarin het Vaderland - en hij zelf - in 1795 gebragt werden, dit werk tot stand gekomen is: Doch aan den anderen kant verwonderde het mij geheel niet, hoe zeer ik van dat zoo vroeg reeds voorgenomen en aangevangen werk toen nog niets wist of giste; maar wegens mijne vroegere mondgesprekken, en drukke (van mijne zijde misschien wel wat onbescheidene, van zijne zijde altijd even rijke, dienstvaardige en leerzame) briefwisseling - die misschien ook gedeeltelijk tot aanvulling en opheldering dezer Geschiedenis zal kunnen strekken: - het bevreemdde mij (zeg ik) geheel niet, toen BILDERDIJK mij, in het laatst van het jaar 1810 te Amsterdam, waar hij toenmaals woonde, hem bezoekende, sprak van zijn wensch om de Geschiedenis van Holland te beschrijven in een werk, dat vijf tamelijke boekdeelen vullen zou; 't gene hem, in zijne toenmalige werkelooze en geldelooze omstandigheden, en in den treurigen toestand des Vaderlands, tot eene geschikte bezigheid en afleiding, en tevens tot eenig geldelijk behulp zou kunnen dienen. - Want het was toen een akelige toestand voor ons Vaderland, gegrepen en prijs verklaard door de ijzere vuist van Keizer Napoleon, die toen op het toppunt zijner magt en wiens val nog veel minder te voorzien was..... als thans die van eenig Vorst ter wereld. - En wij hadden toen bij ons het provisoire, ongeörganiseerde despotismus, dat zelfs het geördende mist, waarmede men zich anders het absolutisme getroost. Al het oude was bij ons los en onzeker; terwijl de Fransche inrigtingen één voor één wierden ingevoerd. - Dus waren toenmaals hier wel de tijdschriften en dagbladen

beperkt: doch, 't geen juist hierbij in aanmerking komt, de uitgave van boeken stond alleen onder de plaatselijke policie; en de Heer VAN RAY, die te Amsterdam met dat vak belast, en gelijk de gewezen Haagsche Prefect DE STASSART, een soort van *bel-esprit* was, toonde zich vrij beleefd. - Het was vooral een allertreurigste toestand voor BILDERDIJK, die zijne huishouding hebbende ingerigt gehad tot het verteeren van zijn pensioen van Koning Lodewijk, van ƒ 6000, nu zich van dat pensioen op eens geheel verstoken zag, en zelfs de verschenen termijnen, zoo als het toen ging, lang achterstallig; - en evenwel dagelijks dringend gemaand werd door crediteuren; - die geene verzen in betaling wilden aannemen - voor welke toen ook bij de Boekhandelaren geen geld was te maken. -

En toch was het een der aangenaamste avonden van mijn leven en welke ik mij het liefste herinner, toen dat plan van die geschiedenis te beschrijven door hem geöpperd, en door mij vurig opgenomen, en het stuk van alle zijden bekeken en overwogen werd; tusschen hem, kalm en luimig redekavelende, en mij, en nog twee belangrijke mannen, die een toevallig bezoek aan BILDERDIJK bragten, en welke beiden ik tevens het genoegen had daar te leeren kennen: den Dichter HELMERS, en den schranderen en geleerden Regtsgeleerden MEIJER; elk in hun verschillend karakter, toon en kunde; maar beiden, hoog belang stellende in dat plan van BILDERDIJK en mij.

Van BILDERDIJK en mij, zeg ik: want BILDERDIJK wilde het boek schrijven; maar niet zich met de uitgave bemoeijen. Deze, om geheel ten zijnen voordeele te strekken, moest bij inteekening geschieden. De bezorging hiervan,

het stellen van het *prospectus* des werks, het bezorgen in druk en verspreiden daarvan, met het voorschot der kosten, nam ik op mij; ofschoon mij, aan de overzijde der Zuiderzee, te Franeker gezeten, die omslag dubbel moeilijk en kostbaar, en tevens de zaak zelve door dien afstand zeer vertraagd werd.

Dit zou ik mij echter gaarn getroost, en ik zou mijne moeite beloond gezien hebben, door het verschijnen van het werk: - maar in plaats daarvan is die aangename avond mij op twintig jaren van teleurstelling te staan gekomen; berokkend, deels door de juist toen eensslags verder voortkomende Fransche organisatie; deels door den steeds waakzamen en loerenden oud-aristocratischen partijgeest.

Het eerste werk tot het openen der inteekening was het stellen van het Berigt. Dit had ik op mij genomen; en (natuurlijk) moest ik het inrigten, dienstig om het werk opgang te doen maken, en voorts in de denkbeelden en den geest van den Schrijver der historie. Deze nu waren mij veelal uit zijne gesprekken en brieven; en, mag ik zeggen, verder *à priori* en bij analogie van de bijzondere tusschen ons behandelde stukken, genoegzaam bekend. Eene vlugtige opsomming en spelende vertooning dier vreemdigheden, dier tegenkantingen aan WAGENAAR en de slaafsch en onkritisch naar hem gevormde gemeene opinie, had mede het aangenaam onderhoud van den gemelden avond uitgemaakt. Terstond na mijne thuiskomst, bragt ik dat, ingekleed naar de zaak en de tijd mij scheen te vereischen, tot een geheel en zond het hem toe: eerst in handschrift, welk ik zonder eenige verandering of aanmerking terug ontfing; eigenlijk ook zonder stellige goedkeuring, - doch die moest weldra volgen.

Want de Boekhandelaar, die ter liefde van BILDERDIJK en van de zaak zelve, op edelmoedige voorwaarden de uitgave ten voordeele van B. had aangenomen, de zaken (gelijk van achter bleek) in Holland en te Amsterdam beter kennende dan B. of ik, het Berigt in de proef ziende, maakte allerlei zwarigheden, vooral over den ketterschen en barschen, en tegen WAGENAAR en de voormalige Aristocratie hoogst irreverenten toon van dien *prospectus*. Hij begreep, dat zou nooit toegelaten worden: - ik oordeelde, dat het aan 't toenmalig bewind niet het minst verschelen kon; doch zond een in de proef gezetblad van het Berigt aan BILDERDIJK, met melding van die zwarigheden, en van mijnehoop dat hij toch zou volharden. Zie hier letterlijk het antwoord, dat ik er op ontfing:

HOOGGELEERDE HEER EN VRIEND!

Ik haast my, U de proef, die ik volkomen approbeer, te rug te zenden. Het werk is eene onderneming van U, en dus laat ik (zelf onbekwaam tot al wat van soortgelyke natuur is) de zorg over het uitvoerlijke in deze onderneming geheel over. Ik laat my dus (als Gy zegt) door de zwarigheden van N. niet afschrikken. Ik heb ze U voor af gemaakt, en denk daar niet verder over, maar ga mijnen weg, zoo Gy er my op stelt, recht door, zonder vooruit- of omzien. Hier meê geloof ik dan Uwe vragen beantwoord. Het is my ernst; Ik hoop *het te zullen kunnen doen; Ik neem het aan quantum in me. - Maar dit alles rust op eene onderstelling. Deze naamlyk, dat ik met geen Boekverkooper, of afrekeningen, of wat het finantieele of den omhang en annexen der zaak (of, anders gezegd, de* entreprise) *te doen heb; in geenerlei* eventus. *Ik moet in alles wat buiten het bloot schrijven van 't werk gaat, volstrekt*

nul *en als niet exsteerende zijn*. Sub cura aut tutela, *is voor my niet genoeg*.
Eene reflectie! zou het ook goed zijn, in 't Bericht zich te reserveeren het recht om een fransche vertaling van 't werk te publiceeren?

Aldus van dezen kant gerust en op nieuw gesterkt, liet ik ten overvloede ook een proefblad van het Berigt door den bestemden Uitgever des werks aanbieden aan den Heer Politie-Censor VAN RAY, ten einde te vernemen, als men er iets tegen had; en liever daaraan te voldoen (volgens de spreuk - die althans toen volkomen waarheid was: overheerd moet lijden!) dan naderhand belemmering te ondervinden. - De Heer v.R. na het blad vrij lang opgehouden te hebben, zond het terug, met een biljet, waarvan dit het afschrift is:

Na rijpe overweging, Mijnheer! is men van gevoelen dat de Generale Directie der Policie zich wel het regt van examinatie over de Literatuur voorbehouden heeft, doch zich niet inlaten kan met zich uittelaten hoe en op welken toon de uittegevene werken geschreven moeten worden. Ik retournere u dus nevensgaande Berigt van inteekening en laat de nadere redactie aan den Schrijver over.
Ik heb de eer U te groeten,
Generale Directie der Policie. VAN RAY.
17 Julij 1811.
Er waren echter in dat prospectus een paar uitdrukkingen onderschrapt; welk ik voor een wenk hield om ze te veranderen. Doch voorts meende ik nu gerust, en ook de vreesselijke Policie gelukkig gepasseerd te zijn: het Berigt werd dan nu door mijn bedrijf en op mijne kosten in ruim aantal gedrukt: aan alle mijne bekenden, Boekverkoopers of anderen, door mij zelf franco toegezonden; een ander aantal exemplaren was te Amsterdam bij den Boekhandelaar, om

door hem verspreid te worden; terwijl de Heer VAN DER HEY, uit beleefdheid voor mij en waarvoor ik hem nog dank zeg, wel wilde vergunnen bij het Nr. van den *Recensent ook der Recens*. dat 1 October zou uitgegeven worden, exemplaren van dat Berigt te voegen, en de Redactie van de *Boekzaal* hetzelfde aan mijnen Uitgever toegestaan had: - toen nu de zaak op eens van gedaante veranderde en een schrikbarend aanzien kreeg.

Inmiddels, namelijk, was de Fransche Directie van den Boekhandel in de Hollandsche Departementen georganiseerd, en die ten Zuiden van de Zuiderzee onder een *Inspecteur de la Librairie*, MAGNET, geplaatst. Nu werden in de laatste dagen van September de exemplaren van het Berigt *op last der Policie* (tegenstrijdig aan haar vroegeren schijn en houding) van den Amsterdamschen uitgever des werks opgehaald en bij de twee gemelde Tijdschriften in beslag genomen; - en de Boekhandelaar bij den Inspecteur MAGNET ontboden; en in den hoogen en barschen toon der ondergeschikte dienaars van het absolutismus gereprimandeerd en gedreigd: ‘Wie hem zoo stout had gemaakt, van in het District van hem Inspecteur zulk een *prospectus* te laten drukken en te willen verspreiden, enz.’ - Vergeefs betoogde de man, dat het stuk, eer het gedrukt werd, het verlof van de Amsterdamsche Policie had verworven; en dat het reeds afgedrukt was, eer de Heer MAGNET in functie was getreden. - Het hielp niet: maar de Franschman liet zich al kijvende ontvallen, dat een werk over de voormalige republiek thans geene behoefte was, en men zich nu slechts in te rigten had op den nieuwen staat van zaken! en, ‘Waarom het werk van WAGENAAR niet goed was; tegen wien dit berigt zich zoo hatelijk en smadelijk uitliet?!’ -

Men begrijpt toch wel, dat de man die liefde en die zorg voor de reputatie van WAGENAAR niet uit zich zelven had. Althans wij hielden het er voor, dat hij ingenomen en opgestookt was geworden door zulken, die ongaarne onze voormalige Geschiedenis door BILDERDIJK beschreven en dezelve volgens dit Berigt in druk uitgegeven zagen.

Hiermede liep die zaak toen af; de exemplaren van het *prospectus* bleven gesupprimeerd; maar de verdere dreigementen hadden geen gevolg. Aan den eenen kant, was het doel bereikt; aan den anderen kant, was de geleerde en schrandere MEIJER, die getuige en deelgenoot was geweest van het vormen en ontwikkelen van het denkbeeld dezes werks, toen in verdiend aanzien bij het Fransch Bestuur te Amsterdam, en ik had terstond zijne goede diensten ingeroepen; eindelijk, indien men mij (want de Boekverkooper had zich natuurlijk terstond op mij beroepen) maar indien men mij iets had willen doen, zou men gestuit hebben op hem, die het had moeten uitvoeren. - Want over Friesland alwaar ik, en Overijssel alwaar de Drukker van het Berigt woonde, was tot Opziener op den Boekhandel aangesteld Mr. G. VAN LENNEP, die lof en dank verdient voor de zachte en heusche wijze, waarop hij zich in geheel dien moeilijken post gekweten heeft[1], en in wien ik juist bij die gelegenheid het ge-

1 Het is geen *stinkende* eigenlof, wanneer in het leerzaam werk, de *Galerie des Contemporains*, pag. 140, *b.* gezegd wordt: '*La presse était moins esclave à Groningue, où l'Inspecteur de la Librairie*, VAN LENNEP, *accordait aux imprimeurs toutes les facilités possibles et compatibles avec ses devoirs et où la Police ne se mélait pas, comme à Amsterdam, des affaires de la librairie.*' - (Zie voorts de *Ophelderingen en Bijvoegselen*; na den tekst der Geschiedenis, in dit Del).e

noegen had, een Academiekennis van de Leidsche Hoogeschool weder te ontmoeten.

Slechts een jaar later taande Napoleons gloriezon in den brand van Moskou; en nog een jaar later ging ze geheel onder in de velden van Leipzig. Nu mogt BILDERDIJK zich vleijen, onze voormalige Geschiedenis op zijne wijze te kunnen beschrijven en openlijk voordragen. - Want het is niet geheel onbekend, dat de groote Dichter en Geleerde, na het herstel van den Staat der Vereenigde Nederlanden, van wege den Souvereinen Vorst gevraagd, wat hij, voor al 't gene hij in de tien jaren van 1795-1805 voor Vaderland en Oranje gedaan en geleden had; - voor het gene hij nu, door zijne krachtige zangen, wezenlijk tot de omwenteling van 1813 had bijgedragen; en voor het waarnemen van den lastigen post van Auditeur Militair, waartoe hij zich nu wel eenige maanden had willen leenen: - wat hij dan nu voor een ambt als schadevergoeding en belooning zoude wenschen? - alleenlijk verzocht, dat, daar aan de Illustre School van zijne Vaderstad en nu weer woonplaats, Amsterdam, een nieuwe leerstoel van Nederlandsche Geschieden Letterkunde moest opgerigt worden, *hij* denzelven bekleden mogt; - en dat de Vorst, (immers zoo plagt BILDERDIJK steeds te verhalen, en ik heb het ook schriftelijk,) dezen wensch zoo bescheiden als natuurlijk vindende, de vervulling van dit verzoek hem gaaf had toegezegd: doch dat de *Souvereine* Vorst en weldra *Koning*, dat gegeven woord niet had kunnen voldoen, om den wederstand door de Amsterdamsche Regering en Curatoren geboden, ten gevolge van

partijzuchtige intrigues van een paar naijverige Professoren, te voren onderling vijandig, nu zich op eens verbindende tot eene monstreuse unie van Aristokratismus en Demokratismus, tegen den aanklever van Oranje, den zoon van een voormaligen (*zeventienhonderd*)*achtënveertiger*!

Maar volgens den zonderlingen loop der ondermaansche dingen, - doch in den weg van GODS Albestier! - moest juist dit versmaden van BILDERDIJK door zijne Vaderstad[1], aanleiding geven tot het ontstaan der thans voorhandene Geschiedenis: een werk van nog grooter omvang, denkelijk dieper en bedaarder doorgedacht, en zeker met meer leven en geest bewerkt, dan hetgene BILDERDIJK, welligt zóó uit de pen naar de drukpers, met bepaalden aanleg van grootte, gedrongen door het uitzigt op de geldopbrengst, en steeds beloerd en gehinderd door de Parijssche Censuur, had zullen schrijven in de jaren der Fransche overheersching.

Want het tegenwoordige werk, ofschoon blijkbaar van den beginne af aan voor de pers bestemd, is eigenlijk de doorloopende en uitgewerkte schets of legger, in de drie successive jaren 1817-1819 geschreven en herschreven en sedert nog gestadig aangevuld, als leiddraad bij de lessen, die BILDERDIJK. in deze en eenige volgende Academiejaren doorgaans hield, voor een klein aantal weetgierige jongelingen, die nevens de verpligtte *Siegenbeeksche*, ook nog de onverpligtte en eigenaardige, al was het dan wat vreemd klinkende of paradoxe, *Bilderdijksche* wilden hooren. - *Onverpligtte* lessen, ook van den kant van BILDERDIJK; doch daarom niet *onbevoegde*: Want art. 2 van het Koninklijk Besluit van 2 Augustus

1 - CUJACIUS en *Toulouse*! - (Voorts de *Bijvoegs.*)

1815 tot regeling van het Hooger Onderwijs, luidt uitdrukkelijk: ‘Het staat ieder, die zich daartoe geschikt voelt, vrij, in de onderwerpen van dit onderwijs aan anderen onderrigt te geven; (doch bij de tijdsberekening der studien zal alleen in aanmerking komen het onderwijs, genoten van inrigtingen, door algemeen openbaar gezag gevestigd en erkend).’

Trouwens, de natuurlijke vrijheid om onze denkbeelden of onze kundigheden, over alle deelen van kennis en wetenschap, 't zij mondeling of schriftelijk, en op gezette of onbepaalde tijden, *gratis* of *pro honorario*, aan anderen voor te dragen, zou voorwaar! geene uitdruklijke bekrachtiging noodig gehad hebben, ware niet het tegenstrijdig en geheel exclusif stelsel der Fransche Universiteit in 1811 alhier ingevoerd geweest; - welk nu eerst door de inrigtingen van dat Besluit afgeschaft en vervangen werd. Het was dan bespottelijk, maar toch ook ergerlijk, telkens in maandelijksche of andere schimpschriften op BILDERDIJK, over zijn onbevoegd en eigendunkelijk aangematigd leeraarschap in de Nederlandsche Geschiedenis te hooren klagen en hem dat te hooren verwijten: - en door wie? Immers door lieden die onophoudelijk en onvermoeid, doch zonder openlijke aanstelling, en dus even ‘onbevoegd,’ er op uit waren, om hunne tegen de gevoelens van BILDERDIJK gekante leer aan het publiek in te scherpen.

Zoo laat de zwakke mensch door drift en vooroordeel zich verblinden! Om zijne begrippen, die men zegt Staatkundig-liberaal en Godsdienstig-tolerant te zijn, staande te houden tegen hetgeen men bekrompen en obscurant of serviel enz. noemt, zou men het openbaar gezag wel willen inroepen; en dit wijzer en billijker zijnde, bedient men zich

van alle wapenen van spot en vitterij en smaad, om hem die anders denkt het spreken te beletten, die anders spreekt, den mond te snoeren, of hem te overschreeuwen, opdat hij geen gehoor kunne krijgen:

Nul n'aura de l'esprit que nous et nos amis!

Overigens, heeft men zich van die lessen, en van derzelver grondslag, het onderhavige werk, veelal overdreven denkbeelden gemaakt. Men vergunne mij, dit bij deze gelegenheid eenigzins uit te leggen. Men meende buiten af, dat BILDERDIJK grooten toeloop had, dat die lessen druk bezocht wierden, dat er voor geworven werd, dat hij eene partij zocht te vormen. - Het is ook misschien waar, dat enkele jongelingen, met het nieuws dat zij in BILDERDIJK'S lessen of gesprekken hadden opgedaan - (en hij was wel eens gewoon, in gemeenzaam onderhoud zijne stellingen opzettelijk ironisch te overdrijven: dit maakte er het zout van uit; maar er waren wel, die dat opäten voor suiker) - het is mogelijk, zeg ik, dat wel eens enkele van die onverstandige vrienden, die, als het spreekwoord zegt, soms erger zijn dan verstandige vijanden, met die paradoxe nieuwigheden bij hunne makkers aan de etenstafels of in andere gezelschappen te koop liepen, en het hun wat druk maakten met de heerschende *Wagenaarsche* en dergelijke begrippen aan te randen: - Dit alles was buiten de schuld van BILDERDIJK; - en werd door hem noch aangevuurd, noch dankgeweten. Hij zat stil thuis, en schreef of sprak zijne lessen; ontfing en antwoordde gaarn wie bij hem kwam: maar het getal zijner Toehoorders, en der Studenten die hem bezochten, was steeds gering: dat van de Tochoorders zij-

ner lessen, van 1816 tot zijn vertrek uit Leiden, *in alles* geen veertig. Voorts lokte of noodigde hij niemand: maar ja, 't was hem een genoegen, een bescheiden en leergierig jongeling te zien, die prijs stelde op zijnen omgang. Hij drong echter zijne denkbeelden aan niemand op; en hoewel hij zeker met overtuiging, en doorgaans op dien goedhartigen, vertrouwelijk vertellenden toon sprak, als iemand, die zoo zeker is van hetgene hij zegt, als of hij het zelf gezien had; of ook bij een gewigtig onderwerp, in levendigen en warmen toon der volle verzekerdheid zich uitliet; zoo ken ik er, die hij zijnen omgang en bij zijne lessen hun eigen oordeel vrij gehouden, en zich gewacht hebben van zich, zelfs aan eenen BILDERDIJK, te verslaven.

Ten opzichte van de lessen van BILDERDIJK, althans van dit HS. voor dezelve, moet men nog opmerken, dat het opgesteld werd in de jaren 1817-1819; die voor geheel Europa, en voor BILDERDIJK zelf, de rustigste waren. Er zijn zeker wel aanmerkingen in tegen. Jacobinismus en revolutiezucht; maar niet minder tegen aristocratie en alle onderdrukking: - en de omstandigheid, dat hij het werk niet onmiddelijk en bepaaldelijk schreef voor den druk, zet er déze hooge waarde aan bij, dat men nergens - gelijk in zoo vele andere werken! - een zweem zal vinden van vrees, of van gunstbejag.

Ook het democratismus - onbillijk veelal *liberalismus* genoemd[1] - had nog niet weer zoo gevaarlijk het hoofd opgestoken, als in 1820 en later in Spanje, Italië, Portugal,

1 Men zie dit onderscheid krachtig uitgesproken door den waardigen Volks-Vertegenwoordiger E.W. VAN DAM VAN ISSELT: *Quelques Observations*. 1832.

Savoijen enz., en gaf dus minder aanleiding tot gedurige waarschuwing en vermaning; en BILDERDIJK was niet zoo absolutistisch, als menig een zich wel verbeeldt. - Zijn ideaal was het oude Ridderstelsel, de Staat onder het Leenstelsel, onder de oude Graven. Deze waren Monarchen, ja! maar absolute Heerschers, waarlijk niet! Hij was een aanklever en een martelaar van de Stadhouderlijke regering in de oude Republick - een oud-Oranjeman: - maar dezen waren *steeds* even min genegen om zich te *laten* despotiseren, als de ORANJE-*Vorsten* immer genegen waren, of immer kunnen zijn, om dat te *doen*. - Voorts is BILDERDIJK zelf eerst sedert 1819, (ik mag er bij zeggen, en hoop het elders te betoogen: buiten zijne schuld,) verward geraakt in die factieuse en sectarische aanvallen en twisten, die de laatste jaren van zijn leven (zoo lang het leven heten mogt) veelzins verbitterd hebben; en in dezelve, wel niet zijne wezenlijke inwendige kalmte van geest en het aangename van zijnen omgang verstoord; maar zijne pen gescherpt, en aan zijne wijze van voordragt een sterker, donkerer en soms hatelijke toon en kleur gegeven hebben.

Men zàl dus hier de geschiedenis nagenoeg vinden in den geest als hij die in 1811 en 1812, of ook vóór 1795, zou geschreven hebben: niet te uitvoerig en niet te beknopt; alles omvattende, van de vorming des bodems zelve af tot in 1815; in de ongekunstelde maar levendige en onderhoudende vorm van lessen of van verhaal: Voorts in den geest, ik beken het, en volgens de wijze van zien der oude Oranjepartij, *anti-Wagenarisch*, en niet zonder dezen dikwerf wegens onkunde of partijdigheid te gispen. - Doch 1.) Wie bij WAGENAAR zweert (hetgeen toch WAGENAAR'S leerling en be-

wonderaar zelf, de Heer VAN WIJN, door zijne *Aanmerkingen en Bijvoegselen* en *Nalezingen* op WAGENAAR, elk verstandig en kundig mensch voor lang heeft afgeleerd) zal van zelf dit werk wel ongelezen laten; - en ik zelf zou hem dit ook aanraden: waartoe zou hij zich ergeren? -

2.) Het is mijn volle overtuiging, dat gelijk elk historisch feit en document mag en moet openbaar gemaakt worden[1]; zoo ook, wanneer men eens het ongeluk heeft van in den Staat en de Geschiedenis partijen en factiën gehad te hebben, elke partij haar voorspraak hebben moet, en eer men oordeele, beide onpartijdig gehoord moeten worden. Dat BILDERDIJK verdient als representant der oude Oranjepartij op te treden, zal wel niemand ontkennen. - Maar niemand behoort te ontkennen, dat men ook in die begrippen ter goeder trouw kan zijn: en in de daad, ik zie niet anders, of de *Inleiding*, die BILDERDIJK voor zijne lessen schreef en herschreef, en wier latere en vollediger redactie het werk zelf opent[2], is uit zijn helder en eerlijk hoofd en hart geschreven en hij is naar menschelijk vermogen er aan getrouw geweest.

3.) Alle waarde voor de *Geschiedkunde* daargelaten - want ik wil aan niemand vergen, die aan dit werk toe te kennen, - is hetzelve evenwel van belang voor onze *Letterkunde*; waarin toch BILDERDIJK (het moge aan *Jan* of *Pieter* lief of leed zijn) eene aanzienlijke plaats beslaat en zal blijven behouden. Maar BILDERDIJK heeft in zoo vele

1 DE JONGE, *Verhandelingen en onuitgegeven Stukken*, I D. bl. 241.

2 Ik oordeel evenwel, de eerste en oorspronkelijke redactie niet te mogen achterhouden: maar, om niet de beide Inleidingen te plaatsen, geve ik de vroegere redactie in de *Bijvoegselen* bij dit Deel.

zijner werken en van allerlei soort, zoo vele stellingen of aanspelingen en wenken, en over zoo vele stukken van ons oude Staatsregt of Geschiedenis, opzettelijk of in het voorbijgaan ter neder geschreven; min of meer wonderspreukig, (dat is, tegen de gewone schoolleer aandruischende): - dat het voor ieder Lezer zijner schriften van belang is, zijn geheele leer in allen dezen, volledig en systematisch te kunnen vinden; en hetgene B. hier of daar stelde of henenwierp, in de door hem als een geheel geschrevene geschiedenis te kunnen nagaan, en het aldaar ontwikkeld, in zamenhang voorgesteld - en ook misschien wel soms eenigzins anders gewijzigd; - maar althans, in dit werk een doorgaanden sleutel te vinden, op al wat betreffende de gemelde rijke en gewigtige onderwerpen in de werken van BILDERDIJK voorkomt.

4.) Wien 't leed doet, WAGENAAR, op de vereerende plaats die hem sedert lang zelfs door geleerder mannen dan hij-zelf, (b.v. zijn kinderlijk-dankbaren leerling VAN WIJN,) was ingeruimd, hier doorgaans wat uit der hoogte behandeld en onzacht uit den weg gezet te zien: - die schrijve dit toe aan het verschil van karakter, van den forschen, voortvarenden en zich-zelf gevoelenden BILDERDIJK, en den heleefden, behoedzamen en zich-zelf te weinig vertrouwenden VAN WIJN: - Doch hij trooste zich ook met te zien, hoe hetzelfde lot met WAGENAAR, alle andere, niet minder verdienstelijke Schrijvers, b.v. VAN LOON, en zelfs B. HUYDECOPER, ja de Oude Kronijkschrijvers en bronnen onzer geschiedenis, wedervaart[1]. - NIEBÜUR in zijne Romein-

1 Zie b.v. over HUYDECOPER, in den tekst bl. 121, 122; over VAN LOON, in de *Ophelder.* bij bl. 193 van den tekst, het artikel over *Teisterbant*.

sche Geschiedenis heeft iets van deze wijze: - en het moet wel de natuurlijke aandoening zijn, wanneer men b.v. in de verte een helder en aangenaam punt ziet, waar men henen streeft; maar den weg vol modder en allerlei hinderpalen vindt, en dan nog allerlei gedienstige, maar onkundige of valsche wegwijzers, die ons elders heen, langs den *plat*gebaanden weg, maar van ons punt af, willen leiden.

5.) Het kan voor de bezitters van WAGENAAR'S Geschiedenis een troost zijn, dat dezelve door dit werk van BILDERDIJK geenzins verdwijnen of achter de bank geraken, maar wel degelijk hare *waarde* (dat is hier, *prijs*) behouden zal. Zoo velen, namelijk, als niet enkel (volgens N°. 3) dit werk beschouwen als een sleutel op de werken van BILDERDIJK, maar het lezen, om er de Geschiedenis des Vaderlands uit te leeren, moet ik zeggen, en de ervaring zelve zal het hun bewijzen, dat BILDERDIJK mij toeschijnt Lezers te vooronderstellen, die de hoofdzaken der geschiedenis volgens de gewone (*Wagenaarsche*) voorstellingen reeds kenden. Hij zal dus korter stilstaan, bij hetgeen men volledig genoeg en buiten stof van berisping, beschreven vindt bij WAGENAAR; en het schijnt mij toe, dat B. telkens, om zich het beloop der zaken die te behandelen stonden beter te herinneren, WAGENAAR nazag: dus zal men, dit ook doende, dikwijls eene beteekenis, eene *nuance*, een zijdelingsche berisping of spotachtigen trek vinden in eene uitdrukking, die op zich zelve beschouwd dat juist niet medebrengt[1].

6.) Maar wat praat men voorts hier: van ‘oude koeijen uit de sloot te halen?’ - Wie een Vaderlansch hart heeft,

1 Zie b.v. in dit Deel, bl. 48, 67, 81, 88, 161 enz.

houdt sedert 1810, toen wij al te zamen onder Napoleon's scepter (of juk) geraakten, en voorts sedert 1813, toen allen te zamen ORANJE weêr inriepen en een G.K. VAN HOGENDORP zich vereenigde met eenen KEMPER, - de sloot voor gedempt en de koeijen vernietigd[1]. Ja zelfs, wie verstandig is, en dan het in dit opzigt onschatbaar werk van den Heer WISELIUS gelezen heeft, *over de Staatkundige Verlichting der Nederlanderen* (en wie thans over onze vroegere Geschiedenis medespreken wil, behoort dat toch wel gelezen te hebben) weet, dat de geschillen en twisten die thans in den Staat ontstaan konden, geheel andere zouden zijn, dan die onder de oude Constitutie van het Gemeenebest; en dat in de partijschappen en bewegingen, waartoe (God verhoede 't genadig!) die geschillen aanleiding konden geven, de voormalige aanhangers der verschillende partijen even ligt in elke der gene die dan ontstaan zouden, konden geraken[2]. Hij zal bevroeden, dat indien (*par impossible*) eene der grondwettige vrijheid vijandige *Camarilla* of *clique* er thans op uit kon wezen, om de aandacht der Natie te beguichelen en af te trekken van de noodwendige staatkundige hervorming, die er weldra in Grondwet en Staatsinrigting zal moeten plaats hebben: - de gereedste kunstgreep ware, een luidruchtig gekrijt te doen aanheffen over al de oude en nieuwe geschilpunten onzer voormalige Grafelijke of Staats-Stadhouderlijke

1 Zie KEMPER's *Brief aan* H.H. KLIJN; geplaatst voor *de Heldendood van M. Az. de Ruyter*, door H.H. KLIJN, Amst. 1823.

2 Men zie den wenk, boven gegeven bl. XV - en bedenke er bij, hoevele voormalige Republikeinen ijverige *Bonapartisten* wierden - (om geen nader liggende voorheelden bij te brengen. -)

Geschiedenis, die dit werk alle naar orde en rang weder zal gaan behandelen: van ADA, en *de Hoekschen* en *Kabeljaauwschen*, en JACOBA af; - OLDENBARNEVELD en de *Arminianen*, en de DE WITTEN door; - tot op de Gouvernante ANNA, en 'den *dikken Hertog*,' en L.P. VAN DE SPIEGEL toe.

Ik had hier meer van willen zeggen, doch juist op dit pas gewordt mij het nieuw en doorwrocht werk van Mr. P. SIMONS, getiteld JOHAN DE WITT *en zijn tijd*; en neem ik dus slechts deze zijne woorden uit de *Voorrede* over: 'Onze leeftijd, waarin de oorzaak van vroegere oneenigheden voor altijd is weggenomen, waardoor de oude Stadhoudersgezinde en Staatsche partijen bloot geschiedkundige partijen geworden zijn, scheen mij toe (voor het schrijven der geschiedenis onzer oude Republiek) bijzonder geschikt: nu toch kan men vrij over die tijden spreken en oordeelen, zonder gevaar te loopen van daardoor verdacht te raken, dat men de eene of andere partij is toegedaan.' - Ik zal dus ook wel een zoo belangrijk werk als dit van BILDERDIJK in het licht kunnen geven, zonder of voor een *Bilderdijkiaan* gescholden te worden, of als had ik den Staat willen beroeren: - en men zal dan, zelfs indien men bij BILDERDIJK nog wat van den ouden factieusen zuurdeessem van vóór 1795 mogt meenen te rieken, daarvan thans geen stuipen krijgen of in razernij vervallen: men mag den neus toeknijpen, - maar zijn' eigen; en men mag niet den buurman bij den neus grijpen, die zijn reuksmaak vrij wil hebben; veel minder hem op den neus stompen, omdat hij zich van ons niet daarbij wil laten leiden. -

7.) Eindelijk: - ik zal nog wel allen niet te vrede ge-

steld hebben: - Ik zal evenwel niet spreken van mijne oude betrekking op dit werk van BILDERDIJK en lang te voren er van bereide uitgave: dat kon verkeerd geweest zijn! - ook niet van gedane geldopoffering: dat was mijne zaak - en 'ook zou dat wel te vinden zijn geweest,' had ik van de uitgave willen afzien! - ook niet van mijn verlangen, om de nagelaten betrekkingen van BILDERDIJK te ondersteunen door de opbrengst dezer uitgave: het spreekt van zelf, dat men daarom geen boek in 't licht mag geven, dat behoorde ongedrukt te blijven! - Maar twee andere bedenkingen wogen zwaar bij mij: misschien gevoelt elk ander ze niet geheel zoo; in allen dezen is veel *subjectifs* - maar deze alleen waren bij mij reeds alles afdoende: *a.*) Bij dit eenig en oorspronglijk Handschrift van B. 's lessen over de Geschiedenis des Vaderlands, bestaan er misschien een vijfentwintigtal Handschriften van *excerpten* en min of meer door onderlinge vergelijking aangevulde *Dictaten*: ik achtte het onmogelijk op andere wijze te vermijden, dat niet, vroeg of laat, een of meer derzelve in het licht gegeven wierden; en alzoo de leer van BILDERDIJK over onze oude Geschiedenis onvolledig en verminkt, misschien wel misverstaan en misvormd, voor den dag gebragt. - *b.* Het is mij meermalen voorgekomen, dat men BILDERDIJK vreemde of hatelijke stellingen nopens een of ander punt onzer Geschiedenis aanteeg, die ik nimmer van hem vernomen had; die ik niet geloofde dat hij had; en die ik, dit zijn handschrift der volledige Historie er op naslaande, geheel niet vond of er het tegendeel uit kon aantoonen. Die hatelijkheid jegens hem (of laat het vooroordeel zijn) moet nu ophouden! maar kon niet wel anders gestuit en voorgekomen worden, dan op deze

authentieke wijze. Ik geef hem nu aan het Publiek, niet beter dan hij is: maar niemand make hem nu erger dan hij is! (het zal velen, vooral der ouderen van jaren, reeds erg genoeg zijn. -) Men neme nu althans eerst den tijd en doe de moeite (indien men er zich aan *wil* laten gelegen liggen) het boek te lezen! - Helaas! er is er immers, die dreigde er tegen te zullen schrijven, eer hij nog een letter er van gezien heeft! - Met tegenschrijven zou men zelfs beter doen te wachten tot het werk geheel in het licht is: - ik zal mijn best doen (en de Drukker en Uitgever ook) om het spoedig geheel te geven. -

Ik vermelde nog slechts kortelijk, wat meer onmiddelijk tot de uitgave betrekking heeft.

Toen BILDERDIJK in 1827 met der woon van hier vertrokken was, lag zijn Handschrift bij hem renteloos, en ik dacht niet, dat hij er aan denken kon om het uit te geven[1]. Mijn gevoel van betrekking op die Geschiedenis was steeds niet minder levendig, dan voor dat ze nog geschreven was; en 't geen toen er mede voorgevallen was, gaf mij eenige vrees, dat deze hoogst belangrijke bijdrage tot de Vaderlandsche Geschiedkunde na B.'s dood ter duisternis verwezen mogt worden: beiderlei gevoel boezemde mij het verlangen in, om het werk te redden: - ook gaven de hetrekkingen zijner familie, en omstandigheden in zijn boedel die ik voorzag, mij bijzondere aanleiding om te wenschen, dat dit gewigtig Handschrift voor zijn overlijden

1 Zie de *Bijvoegselen*.

eene vaste bestemming mogt verkregen hebben. Ik achtte dus der Vaderlandsche Letterkunde tevens en Hem een dienst te doen, door dit werk van hem over te nemen; zoo, dat ik zelf vrijwillig beloofde, het niet in 't licht te geven zoo lang hij leefde - (bij de wijze waarop hij in de laatste jaren behandeld was, en bij zijn thans in de daad verzwakkende ouderdom, achtte ik dit aan zijne rust verschuldigd) - en mijn voornemen te kennen gaf, om wanneer de uitgave meerder opbragt dan ik hem nu betaalde, dit ten bate zijner na te laten betrekkingen aan te wenden. Volvaardig en dankbaar aanvaardde hij mijnen voorslag - en zoo ontstond het blijk van overdragt en mijn bewijs van eigendom des werks, dat als *fac-simile* van B.'s handschrift den Lezer hier nevens overgelegd wordt: - terwijl ik gaarn openlijk mijnen dank betuig aan mijnen Vriend Mr. L.C. LUZAC (ook BILDERDIJK'S Vriend, zoo lang die leefde, en tot die gevoelens opgeleid door zijnen Oom, den schranderen Staatsman Mr. J. VALCKENAER, BILDERDIJK'S Academie-vriend) die mij de voldoening van het *honorarium* gemaklijk maakte.

Het afschrijven des omslagtigen werks voor de drukpers was juist afgeloopen, toen BILDERDIJK ophield te leven. Het Publiek verlangde nu naar dit werk, en ik verlangde aan dien wensch te voldoen. Maar B.'s afsterven had ook allerlei andere bezigheden en beslommeringen voor mij ten gevolge, die mijnen tijd en mijne aandacht vereischten: - ik behield echter ook deze zaak in het oog, en heb dus het genoegen nog binnen het jaar na zijn overlijden dit Eerste Deel in het licht te kunnen geven; terwijl ik hoop - (zoo GOD mij leven en gezondheid laat) de *drie* volgende Deelen, waarin de geheele Grafelijke Regeering tot aan het begin der 16de eeuw en

de regeering van KAREL V toe, zal vervat zijn, in den loop des aanstaanden jaars te laten volgen.

In de uitgave heb ik de meeste zorgvuldigheid in acht genomen: zoo zelfs dat men de ongelijkheden in de spelling, soms ook der eigen-namen (b.v. *Friesen* en *Friezen; Korbulo* en *Corbulo; Arnoud, Aarnoud* en *Aernout; Dirk, Diedrik, Diederik enz.; Wigman* en *Wiclunan*, enz.) niet aan mij gelieve te wijten; maar te gelooven, dat ze (gelijk mede de zinsnijding, groote of kleine voorletters, het kursieve en kapitale, enz.) doorgaans ter zelfde plaats in het *oorspronklijk* Handschrift, welk woordelijk bij de drukproeven vergeleken is, alzoo gevonden worden. De Latijnsche aanhalingen en uitdrukkingen in den tekst der Geschiedenis of op den kant er bij geschreven voorkomende, (want BILDERDIJK had het naast in het oog, studerende jongelingen, die Latijn verstonden,) heb ik ten gevalle van den on-Latijnschen Lezer vertaald: doch dit, en wat ik verder hier en daar (op zeer enkele plaatsen) ter opheldering en aanvulling bijgevoegd heb, door [ ] zorgvuldig van zijn werk onderscheiden. Voorts moet ik hier verwijzen naar hetgene ik aan het hoofd der *Ophelderingen en Bijvoegselen*, bl. 209 gezegd heb: en zeg dus hiermede voor ditmaal den geëerden, doch zeker naar het werk zelf reeds begerigen Lezer, Vaarwel! -

Leiden d. 1 December 1832.

H.W.T.

Ik ondergeteekende Mr. Willem Bilderdijk
verklare by dezen, mijn Werk en eigenhandig Opstel
van de Historie van Holland, behelzende mijne
volkomen Voorlezingen gedurende eenige jaren over
dat onderwerp gehouden, ter beschikking gesteld en
in vrijen eigendom overgegeven te hebben aan den
Heer en Mr. H. W. Tydeman, Professor te Leyden,
en zulks titulo oneroso, als mede deswegens be-
hoorlijk en ten mijnen genoegen voldaan te zijn,
zonder eenigerhande reserve hoegenaamd ook.
Actum Haarlem, den zes-en twintigsten
October 1828.

Mr. Bilderdijk

Wagenaar.

EEN SCHRIJVER VAN BEROEP, DIE, AANGESPOORD DOOR 'T VOORDEEL, SLECHTS SCHAARS DE STOF ZIJNS WERKS, EN NOOIT ZIJN TAAL VERSTOND; OP ELKE ZIJ BIJNA HET RECHT DER WAARHEID SCHOND, DOOR BEURTLINGS MISVERSTAND, PARTIJZUCHT, EN VOOROORDEEL; EN, ZOO ONTBLOOT VAN SMAAK, GELEERDHEID, EN VERNUFT, ALS KINDERLIJK GEHECHT AAN VALSCHE HERSENSCHIMMEN, ZIJN' NAAM BIJ 'T BLINDE VOLK EEN HOOGTE DEED BEKLIMMEN, DIE ZELFS VERLICHTER OVERBLUFT

1789. B.

[Inleiding]

Ter inleiding van onze lessen, U met een betoog van de nuttigheid der historie van 't Vaderland op te houden, zou eene overtolligheid zijn. Als Nederlanders kunt gij niet anders dan er een wezendlijk en innig belang in stellen, en uwe leergierigheid zelve is daar 't sprekend bewijs van. Maar het geen onze aandacht voorloopig en eer wij ter zaak toetreden, moet bezig houden, is de wijze waarop die geschiedenis voor te stellen en te behandelen, ten einde daar 't wezendlijk nut, en dit, zoo volkomen als mogelijk is, uit te trekken.

De geschiedenis bestaat in *res facti*: dat is, - niet, in *daadzaken* gelijk men het thands onzinnig met een Hoogduitsch woord vertaalt, om dat men het Hollandsche niet meer verstaat, maar - in *gebeurtenissen*, of (wil men) *bedrijven*. Zij kan derhalve niet *à priori* opgemaakt worden; maar hij bedriegt zich niet te min, die zich verbeeldt, dat eene bloote kennis van achteren, den Historicus maakt. Zal de geschiedenis waarlijk zijn, 't geen zij wezen moet, zij moet tot beginselen opklimmen. Alle gebeurtenissen zijn *resultaten*, dat is *uitkomsten* van zeer saamgestelde algemeene en bijzondere oorzaken; en

het is ook daarin, dat het gouden zeggen van ARISTOTELES, waarheid bevonden wordt: *Seire est, per causas cognoscere* [De dingen te weten, is hare oorzaken te kennen]. Die de gebeurtenissen niet in haren oorsprong, de planten niet in haar zaad en ontwikkeling kent, is zoo weinig Geschicht- als Natuurkundige.

De geschiedenis heeft *bedrijven* tot voorwerp. *Bedrijven* of *daden*; maar *menschelijke*, dat is *vrije daden*, die derhalve met de zedelijkheid onafscheidbaar verbonden zijn. Het is hierdoor, dat zij niet slechts de staatkundige maar ook de zedelijke Leermeesteresse des menschdoms is, en voedsel beide aan hart en verstand moet verschaffen. Geen van die beide mogen, geen van die beide kunnen er ledig bij zijn; en dit gaat zoo verr', dat niemand eenig bedrijf hoegenaamd ook kan bijwonen of hooren verhalen, zonder er een oordeel van recht- of onrechtmatigheid, van rechtschapen braafheid of snoodheid meê te verbinden. Maar deze rechtmatigheid of rechtschapenheid, waar hangt zij van af? Zij onderstelt plichten, en derhalve rechten; en deze zijn *volkomen* of *onvolkomen*, (*jura perfecta* et *imperfecta*). Zij onderstelt dus de kennis dier rechten, en zonder haar, kan ons oordeel niet anders dan scheef en bedrieglijk zijn.

Edoch deze rechten en plichten zijn niet bloot bij de algemeene Natuur- en Zedenwetten bepaald. Volksverbintenissen, Staatsinrichtingen, algemeene of bijzonden betrekkingen, welke uit den toestand der tijden en de wijze van beschouwing der zaken, die met dezen verandert, voortvloeiden, moeten tot grond

gelegd worden, indien men de daden, karakters, en menschen, met billijkheid oordeelen zal. 't Zijn derhalve de bloote daden niet slechts; maar het is het verband der daden met die zeer verschillende toestanden, met die zeer veranderlijke Staats- en Volksinrichtingen, en met het niet altijd eenstemmig, maar aan zich zelven geheel ongelijk en afwisselend samenstel van Staats- en Volkerrechten, die ten grond moeten liggen; indien de Geschiedenis niet alleen billijk, maar ook wezendlijk nuttig, verlichtend, en verstandig zal zijn, en voor hart en gemoed, voor opscherping en juistheid van oordeel, en tot ware kennis en inzicht der zaken, van dienst worden.

Alles in deze wareld bestaat in opvolging: alles is *resultaat*, dat is de uitkomst van een vroeger of voorigen staat. Het is in dien vroeger staat derhalve dat men het tegenwoordige kennen moet: het is daarin dat men de reden van 't tegenwoordige vindt, even gelijk het tegenwoordige van het toekomstige zwanger gaat, en de *ratio sufficiens* in zich houdt van het geen onzen kinderen en nakomelingen over het hoofd hangt. Niet slechts algemeen-, ook bijzonderheden van zeden, gewoonten, wijzen van zijn, van handelen, van doen, en van denken, moeten ons voorlichten; en het is dus de plicht der geschiedenis, die te ontwikkelen, en haar invloed en voortwerking, ook dan zelfs wanneer zij niet meer bestaan, te doen opmerken.

Men ziet uit deze aanmerkingen, hoe kwalijk en onvolkomen men het tegenwoordige, zonder te rugzicht op het voorleden beschouwt, waar het uit geworden is; en hoe onrechtmatig men 't oude be-

oordeelen moet, wanneer men het naar de maatstaf der later begrippen wil afmeten; het geen ongelukkig 't geval van genoegzaam alle geschiedschrijvers, of die zich daartoe opwerpen, geweest is. Maar ook een tegengesteld uiterste heeft daar steeds meê gepaard gegaan.

Onder de gevolgen dier opvolging namelijk, die als een steeds afloopende stroom altijd doorvloeit, behoort ook de voortplanting van vooroordeelen, die vroeger partijschappen ontstaan deden; of, door tijdelijke verdeeldheden van bijzonder belang voortgebracht, 't zij opzettelijk en om oogmerken te bevorderen, 't zij uit blinde vooringenomenheid, voortgeplant en gehandhaafd worden; en waardoor, 't geen de fakkel der waarheid moest zijn die de latere tijden verlichtte, tot eenen bedwelmenden stikdamp geworden is, die de oogen verduistert en 't zonnelicht uitsluit, en, waar zij wordt ingezwolgen, het hart-zelf met walging en afkeer voor waarheid en voor zuivre verlichting vervult, en de onschatbare vrijheid van ziel in verfoeilijke kluisters smeedt. - Dat het het werk der Geschiedenis is, deze vooroordeelen weg te nemen, en die slaafsche banden te slaken, ten einde als uit eene hooger wareld, op dit zich door één warrend gewemel neder te zien, behoeft niet gemeld te worden.

Wanneer wij nu hetgeen wij hier opmerkten, bijééntrekken, beseft Gij niet slechts, op welk eene wijze ik mij voorstel de Geschiedenis van ons Vaderland te behandelen; maar ook, van hoe veel belang het is, voor den Hoorder of Lezer dier Ge-

schiedenis, door voorbereidende studien in staat gesteld te zijn, om niet slechts mijne voordracht der *faiten* te volgen, en op mijn geleide de uitkomst der zaken in hare wording, de vrucht in het zaad, te beschouwen, en tot de diepten der voor het gewone oog steeds verborgen springaderen der gebeurtenissen door te dringen: maar ook in de velerhande discussien van recht zoo wel als den physiquen en moreelen toestand der eeuwen, waarin ik te treden zal hebben en zonder welke geene ware historiekennis bestaan kan, genoegzaam bewandeld en als t' huis te zijn, ten einde er de ware vrucht van te plukken, die werklijk te kunnen smaken en in een waarachtig genot van het hart, zich ten nutte te maken.

Onze Geschiedenis bevat derhalve gebeurtenissen of faiten; maar deze niet op zich-zelven of afgezonderd. Men moge die gebeurtenissen, die faiten, als het geraamte der Geschiedenis aanmerken, waar van Tijdrekening en Landbeschrijving de ligamenten en verbindselen zijn: het wezen zelf der Geschiedenis is leven, beweging, en kracht, van uit zedelijke beginsels uitgaande, en door den eigenaartigen drijfveer des menschdoms, en de wijzigingen der aangenomen begrippen en denkbeelden in haar vorm en gedaante bepaald. Zij is derhalve een wijsgeerige studie, een beoefening van den mensch, als zoodanig, en als in een volksmaatschappij vereenigd; en dus in der daad eene beoefenende mensch- en staat-, eene algemeene en bijzondere zede- en rechtskunde: en weê hem die (zonder in deze heiligdommen der waarachtige kennis, en in de geschiedenis dezer weten-

schappen ingewijd, ja genoegzaam doorkneed te zijn) een roekelooze hand naar de gouden stift der Waarheid, welke die der geschiedenis is, uitstrekt! Bij de beste, bij de onschuldigste oogmerken, kan hij niet dan dikwijls bedriegen; niet dan zich-zelven en anderen misleiden, niet dan uit verkeerde of willekeurige standpunten zien, niet dan een valsch, een verkeerd licht over de voorwerpen verspreiden, dat hen miskennen doet, dan zelfs wanneer hij ze niet werklijk voorbijziet, en de schaduwen die zij bij de rookende en onzekere fakkelvlam tegen den wand werpen, met het wezen-zelf van personen en zaken verwart.

Maar die voorwerpen-zelven, die (om het dus uit te drukken) den grond of de stoffe der geschiedenis uitmaken, wanneer wij ze bloot als zoodanig, en op zich-zelven beschouwen, hoe veel vorderen die niet, om haar op de noodige grondslagen van waarheid en zekerheid vast te stellen. Gissingen, misverstanden, bij gebrek van genoegzame taalkennis, van bekendheid met oude zeden, gewoonten, gebruiken; ongenoegzaamheid of volslagen gebrek van oude en echte gedenkstukken en blijken; losse en gewaagde aanvullingen van het ontbrekende, opzetlijke bedriegerijen en onderschuivingen van staatsstukken of aanteekeningen; valsche wendingen door verzwijgingen, verdraaiingen; en - verklaringen of uitleggingen ter begunstiging of voortrekking van de eene partijschap tegen de andere; met de duizenden zwakheden, die der menschlijkheid eigen zijn, dan nog zelfs als de oprechte waarheidszucht ons bestuurt; - alle deze oorzaken, hebben t' allen tijde en in alle

geschiedenis de faiten-zelven op losse schroeven gesteld; zoo dat er eene diepe en bedachtzame oordeelkunde (die duizend verkregene kennissen en ervarenissen onderstelt) toe vereischt wordt, om hier niet te dwalen; het voorgegevene niet voor het waarachtige, het valsche niet voor het wezendlijke, het onzekere niet voor het gewisse aan te nemen: van al 't welk de gevolgen onberekenbaar, en voor 't nadeel der wetenschap, deugd, en regtschapenheid van gemoed en oordeel onberekenbaar zijn.

Zie daar, wat van alle geschichtkunde gelijkelijk geldt!

Passen wij dit toe op de geschiedenis van ons Vaderland, wij zullen van de eindelooze moeilijkheid, en de tallooze zwarigheden overtuigd worden, die haar in alle opzichten en (om het dus uit te drukken) van alle kanten omzetten. Een klein land, welks bevolking van elders is en verscheiden malen afwisselde: een volk, van welks vroeger geschiedenis geene bronnen dan bij vreemden en naburen te vinden zijn; welks oude gedenkstukken niet dan in Monniken-aanteekeningen bestaan; welks geschiedenis, wanneer men haar als begon te scheppen, niet alleen, gelijk die van alle de Europische volken, met fabelachtige overleveringen vermengd was, maar in een tijd van beroerte, en zichtbaar met het oogmerk werd opgedolven, om de toen aangenomene begrippen van Staatsregeering algemeen te maken, en die men dienvolgende naar deze begrippen en denkbeelden plooide, verwrong, en vervalschte; ja, die men vervolgens altijd, bij de onrustige scheuringen, die ons steeds verdeelden, tot het zelfde oogmerk deed

strekken, (om naamlijk een Staatspartij te doen triomfeeren): zoodanig een land, zoodanig een volk, kan (ondanks de honderden geschiedenissen, die den naam voeren en daar voor in 't licht gebragt zijn,) geene ware, geene echte, geene vertrouwen inboezemende geschiedenis hebben. En gelijk men dit *à priori* uit den aard der zake kan afleiden, zoo moet men 't *à posteriori*, na alles wat daar over geschreven is, gelezen te hebben, erkennen.

Het zal derhalve onze taak zijn, deze Geschiedenis tot dat gene op te heffen dat zij, dat ieder geschiedenis eener natie zijn moest. Een spiegel der waarheid, een getrouw tafereel der verloopen tijden; een te rugroeping van het voorledene, waar de tegenwoordigheid zich in herkent en uit oplost. - Een gezonde *Critica* (Oordeelkunde), ondersteund door de hulpmiddelen van Letter- en zaakkennis, hoedanig de SCRIVERIUSSEN, de DOUZAAS, de BOXHORNEN wel beöogden, maar niet konden in acht nemen, doch waarvan de onvergelijkelijke KLUIT in zijne *Historia Comitatûs Hollandiae* en *der Hollandsche Staatsregeling* het roemwaardig voorbeeld gegeven heeft, zal ons voor moeten lichten; en de getrouwste verkleefdheid aan waarheid en regt zal ons doof voor geliefkoosde meeningen, tijdelijke belangzucht, party-geest of modegrippen, onveranderlijk bij de hand leiden.

Bij den omvang van het geen de Geschiedenis onzes Vaderlands, naar het geen ik hier voorstelde, in zich sluit, is het van eene allervolstrektste noodzakelijkheid, vooraf 1° 't voorwerp wel te bepalen, en 2° eene goede verdeeling in acht te nemen. - Wanneer

ik ons Vaderland noeme, als welks geschiedenis wij behandelen zullen, bepaal ik mij eigenlijk tot den zin en beteekenis die dit woord in mijn leeftijd, dat is tot mijn zestig jarigen ouderdom, steeds gehad heeft. Doch ook in die opvatting van het woord is de verscheidenheid te groot, zoo men niet een der verscheiden gewesten, die de Republiek der Vereenigde Nederlanden uitmaakten als tot het hoofd of middelpunt stelt, waar men alles toe te rugbrengt. Dit middelpunt is voor mij (als Hollander) Holland; en naar mate de ligging en vroeger vereeniging met dit Holland de geschiedenis der overige Gewesten daar meer mede samen doet loopen, zullen die zich (als ware 't) meer op den voorgrond van mijn Schilderij toonen, doch ook waar zij als meer te rug deinzen, nooit veronachtzaamt worden, alhoewel zonder het gekozen oogpunt te veranderen.

Het gedurig overspringen toch, met afbreking van den draad der gebeurtenissen, geeft vermoeiing en duisterheid; en hare natuurlijke samenhang daar tegen is de eenvoudigste leiding tot eene geregelde aanschouwelijkheid. Het spreekt van zelf, dat op deze wijs ook de Zuidelijke provincien welke in 1815 met ons tot één Rijk verbonden zijn, zoo dra zij in betrekking tot ons gebrucht wierden (en dus wel voornamelijk met de 14° Eeuw) hare plaats in onze geschiedenis zullen innemen. De geschiedenis van een volk is (altijd en noodzakelijk) teffens de gedeeltelijke geschiedenis van anderen. Geduurzame betrekkingen maken dit volkomener zoo, en vlechten de Historien noodwendig in één.

Maar alle voorstel, en vooral waar de voorwerpen

die in aanmerking komen, verscheiden in aart zoo wel als getal zijn, eischt het in acht nemen van eene gevoeglijke orde. Zonder welke geene helderheid in de voordracht, geene duidelijkheid in het voorwerp plaats kan hebben; maar verwarring en duisterheid nevelen teelt.

Het is dus een plicht, vooraf die orde te schetsen, waaraan ik mij in de ontwikkeling verbinden zal.

Daar ik in mijne geschiedenis den loop der gebeurtenissen voor heb te volgen, zou die orde door zich-zelf reeds bepaald zijn, ware 't niet dat ik eene voorloopige geschiedenis, van de eigenlijke Historie onderscheidde.

Het voorloopig gedeelte moet als ter grondstelling dienen, of liever tot voorbereiding; en bevat het land-zelf, en de volken die het bij opvolging bewoond hebben; tot het tijdpunt, waar van men het Graafschap van Holland dagteekent: sedert wanneer men eerst zeggen kan dat de eigenlijke geschiedenis onzes Vaderlands, of liever der Natie waartoe wij behooren, begonnen is.

Ik zal u derhalve vooraf het land in zich-zelf van den oudsten tijd af voorstellen, met de veranderingen die tijd, menschen, en toevallen daar in gebracht hebben. Na 't welk de verschillende bewoners dadelijk in aanmerking komen. En gelijk dat land eeuwen lang in verschillende en vijandige, ofschoon naderhand naauw verbonden, niet te min van elkander onafhankelijke gewesten en volken verdeeld was; die echter gedurende rijkelijk twee eeuwen tot eene Mogendheid saamgesmolten, en laatstelijk onder eene en de zelfde oppermacht gebracht

zijn; zal ik de algemeene geschiedenis van ieder der overige provintien kortelijk voorstellen, tot op het punt dat zij met Holland één Heer, en dus één bewind, kregen; het gene ten aanzien van het eene gewest vroeger, ten aanzien van het andere later gebeurde, doch onder Keizer KAREL den V volkomen tot stand kwam.

Ik zal vervolgens van de Batavieren spreken, wier naam door de Romeinsche betrekkingen meer dan door het wezendlijk gewicht van dien kleinen volksstam vermaard geworden is, en van wie onze Hollanders, altijd aan Romeinsche begrippen en vooroordeelen hangende, 't zich tot eer rekenen, afstammelingen te willen zijn, alhoewel inderdaad deze afstamming weinig gronds heeft.

Ik zal van den oorsprong, de vorming, den staat, en de geschiedenis van het Frankenrijk spreken, en van de wijze hoe zij die deze landen bewoonden, daar mede in betrekking stonden; en daaruit den aart, de beginsels, en vestiging van het Graaflijk bestuur kenbaar maken, zoo als het bestond, wanneer het bij ons in geregelde opvolging plaats greep; en het Grafelijk huis van Holland op die wijze ontstond; dat door uitsterven vervolgens aan dat van Henegouwen, van Beieren, van Bourgondie, en van Oostenrijk plaats maakte.

Het is (als wij zoo dadelijk aanmerkten) met dit huis van Holland, dat onze eigenlijke Historie begint, en tot onze dagen eenen tijd van omtrent 1000 jaar inneemt. - Wij verdeelen haar in den Graaflijken, den Republikeinschen, en den Revolutionairen tijd.

De eerste strekt zich van de helft der 9de eeuw tot de Spaansche beroerten uit, die in het laatste gedeelte der 16de de grondlegging des gemeenenbests ten gevolge hadden, dat in het jaar 1795 gesloopt werd; en waarop bij geheel nieuwe begrippen van Staatsrecht en Staatsregelen, verscheiden zich verdringende regeringsvormen, en weldra eene geheele inzwelging des lands in de groote monarchie van NAPOLEON stand greep; tot in het jaar 13 van het tegenwoordige Jaarhonderd, het verdrukte Vaderland opstond en zich weder vrij maakte, met opdraging van het Oppergezag aan den tegenwoordigen Koning, als Souverain Vorst, die weldra de overige Nederlanden met ons tot één Rijk vereenigde.

Groot inderdaad, ja ontzachlijk is dat tijdvak dat wij verpligt zijn af te loopen; en het zou dit zijn, zoo wij slechts bloote en onvruchtbare verhalen te doen hadden. Maar hoe zeer vergroot zich dat perk, wanneer wij de geschiedenis, oordeelkundig, wijsgeerig, en gelijk wij ons zelven haar behandeling voorschreven, *en* slaven *en* ontwikkelen zullen! - Zonder dit echter geene waarachtige, geene nuttige, geene aan 't hart en verstand voldoende geschiedenis! Zonder dit, wordt zij tot het voorwerp eener nietige en slechts vluchtige nieuwsgierigheid verlaagd.

Het verdriete u derhalve niet, mijne Hoorders [en Lezers!] wanneer ik tusschen beide, naar de voorwerpen die wij ontmoeten zullen, het vorderen, u tot eene meer of mindere diepe kennis van vakken der Rechtsgeleerdheid inleide, die thans min beoefend worden, maar in de verschillende tijdperken die wij doorstre-

ven moeten, licht moeten geven. Het is dus inzonderheid met het Leenrecht; met de verschillende Staatsregelingen; de toepassing en het verstand van het Romeinsche Burgerlijk recht; met het Kerkelijk recht; en met het veranderlijk Recht der Volken, dat zoo onveranderlijk het uit zijnen aart is en zijn moest, zich echter steeds aan den heerschenden smaak van elken tijd onderwierp, en met Staats- en Burgerlijk recht worstelde. De lotgevallen der Rechtsstudie zijn zeer naauw in de Europische Staatsgeschiedenisse verweven, en het ware te wenschen, dat gelijk de *Historia juris civilis Romani* aan de Universiteiten geleerd wordt, zoo ook eene vollediger Rechtsgeschiedenis van den aanvang der middeleeuwen tot op onze dagen gehouden wierd. Duizenden vooroordeelen zou dit doen verdwijnen, duizend verkeerde opvattingen, duizend wangevoelens der zoo zelden genoegzaam bekwame en zoo schaars met de vereischte kundigheden voorziene Geschiedenisschrijveren doen vervallen. - Doch inzonderheid is het het Leenrecht, wat in de geschiedenis van ons werelddeel, wat in de Frankische Monarchie, wat in het Duitsche Keizerrijk (waar van wij een deel maakten), wat in deze gewesten, rechten en plichten, standen en staten bepaalde, en zonder kennis van 't welke niets in die geschiedenis voorkomt dat geene verwarring en duisterheid is.

U met eene uitvoerige litteratuur van de Historie des Vaderlands op te houden, zou noodeloos zijn. Naar mate van de voorkomende zaken, zult gij met de bronnen bekend worden, en die leeren waardeeren.

Doch alreeds duidde ik met een enkel woord aan, van hoe weinig wezendlijke waarde die schrijvers zijn, die zich als geschichtschrijvers tot nog toe opwierpen. Het geen bij gelegenheid in bijzondere stukken en punten, naar mate zij ons te vorenkomen, blijken zal.

Ik heb geöordeeld, tot inlanders, vaderlands-beminnaren, en wie er de daden hunner voorvaderen in mogen verwachten, in de Hollandsche taal te moeten spreken. Voornamelijk mede om de moeielijkheid van niet slechts allerlei plaatselijke namen, maar ook ampten, waardigheden, krijgs- en staatsbenamingen, ja alle voorwerpen waarover te spreken valt, verstaanbaar en buiten gevaar van misvatting, in een draaglijk Latijn uit te drukken. Ongaarne zoude ik eene Romeinsche Historie in onze Landtaal voordragen, maar bezwaarlijker nog acht ik 't, de onze in de taal van LIVIUS of SALLUSTIUS te brengen. - Gedurige verklaringen of herinneringen wat men met een woord, bij behulp van eene andere zaak overgenomen of nieuw gesmeed, en zoo op iets toegepast, dat geen Romein ooit gekend heeft, bedoelt, zijn lastig, vervelen, en kosten tijd. Ik verbind mij echter niet, om, waar eenige punten van rechte te behandelen zijn, dit in onze moedertaal te doen, even weinig als om in mijn voordracht de lang voor mijn tijd aangenomen Latijnsche of Fransche benamingen (men zegt met een algemeen woord, *bastaartwoorden*) te schuwen. De ware kieschheid in taal en zeden vordert geene zoodanige onthouding van de gangbare schoon bij ons vreemde munt, die haar in-

nige waarde heeft; en die men door willekeurige stempels en niet zelden ondeugdelijke gehalte, ten onrecht verdringen wil. Hoe weinig een zuivere stijl en taal daarvan afhangt heb ik, réeds voor meer dan eens menschen leeftijd, aangewezen. Voor 't overige zal, *verstaanbaar en kort zijn*, zoo veel mij dit mogelijk is, en geen redepronk, maar alleen waarheid en juistheid in zaken en gevolgtrekkingen, mijn toeleg zijn.

Ik zeg waarheid en juistheid. Om deze machtig te worden, heb ik vijftig jaren lang mij bevlijtigd; en hoe zeer het waar is, wat STRADA niet ongeestig aanmerkt: ‘Veri amorem aeque omnes prae se ferunt; ac saepenumero nulli jactantius fidem suam obligant quam qui maxime violant’[1]; ik vertrouw, dat mijn geheele leven de blijken draagt van boven alle die invloeden te zijn, die 't gevoel van waarheid en recht gewoon zijn te verduisteren; en ik verlange in mijn hoorderen [lezeren] een even onbevooroordeeld en onbevangen hart, een *animus liber, partium securus ac medius* [Een vrij gemoed, zonder partijgeest, en onzijdig]. Die tot de beoefening der geschiedenis toetreedt, zet zich als op den rechterstoel van 't Heelal, beide in 't onderzoek en 't beöordeelen moet hij den plicht van elk rechter met naauwkeurigheid en onvooringenomenheid vervullen. Wij zijn dit aan personen en namen, wij zijn het aan de eeuwige waarheid die boven ons is en ons heilig moet zijn,

1 STRADA, de Bello Belg. L.I. pag. 5. [Allen geven waarheidsliefde voor: doch veelal pralen er 't meest meê, die er 't minst van bezitten].

wij zijn het aan onszelven verschuldigd, en geen der plichten die op ons liggen, kan heiliger zijn.

Met deze gevoelens derhalve treden wij ons perk in; zij zijn de mijnen; ik onderstel ze bij u, en zal ze u meer en meer trachten in te boezemen. Het groote doel der geschiedenis moet geen bloot aanschouwend weten zijn; het is vorming van ons karakter door waarheidszucht.

Ons Vaderland heeft in deze laatste jaren, een ruimer omvang gekregen. Het tegenwoordige koninkrijk der Nederlanden (de Algoede bevestige het!) strekt zich uit over verscheiden gewesten, die niet slechts bij onze vaders eeuwen lang als vreemd wierden aangemerkt; maar die nooit door oorsprong van volk, of door een wezendlijk staatsverband met ons samensmolten: wier geschiedenis overzulks voor ons hart niet van dat belang is, als die van dat kleiner, dat bloeiende, dat roemruchtig en van God zoo gezegend Vaderland, dat het mijne was, tot het mij bij de Fransche omwenteling uitwierp; en waar in wij allen geboren wierden. Die zelfde omvang van grond blijft bij mij nog de omperking waar die zoete en heilige naam in besloten is, en dien grond-alleen zal onze beschouwing bij mijne voordracht omvatten. Het is de geschiedenis der gewesten van de zeven vereenigde provincien, gelijk zij sedert de Unie van Utrecht genoemd wierden, die ik u opene, en de overige tien gewesten zullen er dan zoo veel deel in hebben, als de samenhang der gebeurtenissen met zich brengt. Van de oudste tijden af zal ik u deze Landen en hunne volksgebeurtenissen doen kennen, en dit tot de gewenschte verlossing in het jaar 13 dezer eeuwkring, waarbij ik berusten zal.

Het algemeene vaste land dezes aardrijks bestaat in een bolachtige verhevenheid, die sneller of ongevoeliger afdalende zich in de omspoelende zee verliest, en waarover de rivieren uit gebergten of hoogere gedeelten ontsproten en afvlietende, zich door gootachtige laagten, tusschen de verhevener vlakten, een weg maken. Deze stroomen door zanden, kleiachtige, en losse aardgronden of verbrijzelde steengruizels heen bruischende, nemen daar onnoembare stoffen van op, die zich met hun water vermengen, daar in hangen blijven, en langzaam weêr doorzakken; en wier aart en samenhang zoodanig is, dat zij in vermenging met het vocht, eene slibbe of slijk uitmaken, die aan de lucht blootgesteld hard en vast wordt, en waarop zich (even als op alles) de vruchtbare *humus* als een overtreksel verspreiden en hechten kan, en het zand dat de in beweging gebrachte zeegolven uit hun boezem opwerpen, een grondslag vindt.

Op deze wijze heeft het vaste land zich van tijd tot tijd uitgebreid en de zee ingeperkt. Dit is aan alle zijden des aardbols gelijkelijk waar, en inzonderheid ook in deze streken, die, aanmerkelijk lager, dan de meest algemeene grondvlakten, in vergelijking van de groote bewoonbare ruimte, eerst later ontstaan moeten zijn; het geen wij iets hooger op willen halen.

Alle landstreken waar groote rivieren uitwateren, zijn aan groote veranderingen, afknabbelingen, overstroomingen, aanspoelingen, verplaatsing en verloop van stroomen, meeren, kolken, diepten, banken, verslibbingen en verzandingen, vorming van eilanden en allerlei omkeeringen van den staat van den grond onderhevig. Inzonderheid heeft men aangemerkt, dat dit meest en ontzachlijkst plaats heeft waar de rivieren Noord- of Zuidwaart vloeien; het geen zich uit dezelfde reden verklaren laat, waarom de Noord- en Zuiden-winden de verwoedste en hevigste zijn. De verwoestingen die de zuidkust van het vaste land van *Azie* ter plaatse waar de *Ganges* uitvloeit, ondergaan heeft, leveren hier van het ontzettelijkst tafereel op; en het is hier door, dat de oude berichten, die wij door Grieken en Arabieren van die landstreken gekregen hebben, zoo geweldig (*en* onderling, *en* van 't geen Portugeezen en Hollanders ze in lateren tijd bevonden hebben) verschillen.

Men moet zich den aardbol, en vooral ons wareldeel, dat wij *Europa* noemen, voor een tijdverloop van 2 of 3 duizend jaren niet voorstellen gelijk het thands is. De algemeene watervloed, met wien de ouder oppervlakte der aarde verbrijzeld in één stortte en, in dien afgrond ter nederzonk, die thands de diepte der zee maakt, en sedert welken wij menschen op dien lager grond wonen, die in den aanvang de kom der oorspronklijke zee was - deze algemeene watervloed liep in eens, liep in korte dagen of weinige menschenleeftijden niet af; maar ontblootte eerst de hoogere landen, terwijl eeuwen lang de lagere

gronden overspoeld bleven; en het was eerst met een meer en meerder verminderen van de menigte des waters op onzen aardbodem, dat zij bewoonbaar wierden. Van daar de oude scheepstochten, uit de *Middellandsche Zee* en door den *Euxyn* naar de Noordzee, en andere meer[1], welke met den tegenwoordigen staat der gronden, zeën, en stroomen in wederspraak staan, en daarom te lichtvaardig voor valsch verklaard worden; doch waarvan de waarheid ten aanzien van 't wezen der zaak zeker, of ten minste uit eene grondige kennis van de betrekkelijke hoogte der landen en gronden allerwaarschijnlijkst wordt. Van daar de veranderingen van landen, zeën en stroomen, van de luchtgesteltenis in den aart der gronden zelfs in ons Noordelijk gedeelte; dat bij de grootere hoogte der zeën ongelijk meer van hare opzettingen lijden moest, en dus aan verzwelgingen, aardbevingen, en allerlei schokken bloot stond: waardoor, vóór de geheugenis der profane historie, de eigenlijke wieg der wetenschappen in 't Noorden, waaraan de Oosterlingen alle hunne kennissen danken, vernield en verdelgd werd, tot, na verloop eeniger eeuwen, de Schandinavische rotsen wederom voor de bevolking vatbaar gemaakt, en dit nieuw land eenigermate met het groote ligchaam van het Europische land hereenigd, en voorts van daar uit door inwoners betrokken werd[2].

Die dus de laagte van onzen grond in vergelijking van het middel-Duitschland of Frankrijk in aanmerking

1 Als die der Argonauten.
2 [Verg. hierbij (BILDERDIJK'S) *Geologie* of over de vorming en vervorming der Aarde, Groningen 1813].

neemt, kan niet twijfelen, of in 't vroeger tijdperk en bij een hooger stand van het algemeene waterpeil, was deze grond verr beneden het water, en dit land derhalve bestond niet. Maar de Rhijn en Maas, toen ontzachlijke stroomen, hier in verschillende takken zich naar verschillende kanten uitstortende, en door uitbreiding- en verdeeling-zelve in de snelheid van hunnen loop verzwakt, moesten noodwendig hier een goed deel der slibben en zanden die zij van eenige honderd mijlen af meêdroegen, afschuurden en opzamelden, (vooral bij de hooggaande zeevloeden, die tegen hen opdrongen) laten doorzinken en neêrploffen[1]. Door dit bezinken verhoogden de gronden allengskens, door wier weeke slijk de stroomen zich echter een weg maakten. Hierop zetten zich waterplanten, zeewier, en dergelijken, die van de landzijde met zand en aarde overstoven, van de zee met aanspoelende zanden verhoogd, een aanwinst van land of moeras verwekten, waar aan de gedurige aanspoelingen en nieuwe bezinkingen al steeds meer en meerdere uitbreiding gaven; en welke aldus eindelijk, bij het vallen der wateren, een nieuwe, ongelijke, en moerassige landstreek daarstelden, waar van de grond vlak en laag, maar vruchtbaar en on-

1 Het geen zwarer dan het water-zelf is, wordt in het watér slechts opgehouden door de snelheid van den stroom, die er een horizontale beweging aan geeft, en dus de zwaarte der stoffe in evenwicht houdt; en derhalve moet met de vermindering dier horizontale beweging de zwaarte dier stoffen meer effect krijgen; en, wanneer die horizontale beweging geheel ophoudt, moet de natuurlijke zwaarte deze stoffen tot op den bodem doen doorzakken. Zie mijn *Buitenleven*, 3[de] Zang.

uitgeput, zich van rondsom met bosschen bedekte, en door duizenden van moerassen en waterspranken doorsneden, eerst tot een veilige en ongestoorde toevlucht voornaamlijk van watergevogelt' verstrekte, tot zich de steeds verder westwaart afzakkende volksstammen der hoogere landen daar nederzetteden, en door de bewoning-zelve de bewoonbaarheid meêbrachten, die aanplanting en uitroeiing, delving en bedijking vereischte, om volkomen te zijn.

Maar de zee, dus verdrongen, kon niet nalaten bij elke aanstorming uit het Noordwesten deze stranden gedurig met kracht te bestoken. Haar opgeruide golven voerden bergen zands aan, die zich om den rand onregelmatig ophoogden en waar uit onze duinen en zandstroken ontstaan zijn; maar zij knaagden tevens onophoudelijk en zonder verpoozing aan den rand, en scheurden nu 't een dan het ander deel daar van af, of zij brak in, naar mate van de meerdere of mindere weekheid van dien grond, en naar mate de streek der meestwoedende orkanen, of de gedurige *schaving van haren stroom* medebracht. Het is van de *laatste* inzonderheid, dat onze Westkust zoo vlak afgesneden is als de kaarten het toonen. Van de Noordstormen is het, dat de verbrokkelingen der eilanden en wadden (van Texel tot Hamburg uitgestrekt), ontstaan zijn, zoo wel als de inbreuk in het oude Vliemeer (*Flevo lacus* bij de Romeinen) onze tegenwoordige *Zuiderzee*; die ten aanzien dier eilanden dus genoemd is, in den tijd toen zij bloeiende en vrij uitgebreide streken lands waren.

De Rhijn-arm welke den naam van Waal voert, behield echter van ouds ook dien van Rhijn. Dus noemt hem POMPONIUS MELA: '*Ad sinistram* amnis (de Vahalis bij CEZAR en TACITUS) etiam tum, et donec affluat, Rhenus; *ad dextram* Flevo dicitur' [De linker arm wordt ook verder, en ten einde toe, Rhijn; de regter, Flevo (*Vlie*) genoemd].

Deze *rechter tak* is bij POMPONIUS (gelijk CELLARIUS wèl aanmerkt) de gracht van Drusus die den Rhijn, met de *Sala* (waar *Salland* naar heet) of *Isala*, nu *Yssel*, vereenigt. En even als MELA den linker tak of Waal nog Rhijn noemt, noemt TACITUS misschien dien rechter tak ook Rhijn (die bij MELA Flevo is) als hij zegt: 'quod servat nomen et violentiam cursus qua Germaniam praetervehitur, donec oceano misceatur' [deze behoudt zijn naam en geweldigen stroom, waarmede hij Germanie langs- en in den Oceaan uitloopt]. Dus vat het dezelfde CELLARIUS op; echter geloof ik eer, dat hij den middeltak gemeend heeft die in Katwijk uitloopt, en zekerlijk oudtijds zeer sterk was, maar door de afleidingen al steeds verzwakt en verminderd is, tot de geheele verdwijning in de Katwijksche zanden toe, waar men hem in 1806 op nieuw eene uitwatering gaf, die hem al wederom 't peil verminderd heeft, tot even groot nadeel voor de zuivere luchtgesteldheid der stad Leyden, als voordeel voor de Rhijnlandsche polders, die men bij zijn standhoudend peil niet droog houden kon.

't Was natuurlijk dat Drusus geheel het Zuidelijk Land zijner Landvoogdij jaarlijks overstroomd ziende,

bedacht was om het Rhijnwater af te leiden. Naderhand deed Corbulo 't zelfde met den zoogenaamden Vliet te graven. Maar beide ondernemingen hadden gelijke gevolgen: Het verderf van een groot gedeelte des Lands. Gelukkig Holland, zoo men nooit gegraven en zelfs nooit gedijkt had! Wij zouden thands boven de rivieren wonen, die het Land doorsnijden moesten, en er nu over heen loopen in gemaakte goten, wier bodem steeds verhoogt door de vallende slib, en die dus hoe langer hoe meer boven het land rijzen en in kracht en gewelddadigheid hunne dijken overmeesteren; terwijl men haar nog bovendien door de droogmaking van meeren, de noodige boezems onttrokken heeft, om zich bij voorkomende opzetting van boven, te kunnen ontlasten zonder hunne boorden te verwoesten. Men zegt dat de Nederlanders hun land geschapen hebben, en dit klinkt zeer fraai; maar de waarheid der zaak is, dat God het hun toebereidde, en hun ongeduld Hem willende voorkomen, het op eene allervernuftigste wijze bedorven hebbe, om er eindelijk meê te verzinken.

Naauwlijks was de loop van den Rhijn met de Sale vereenigd, of daar deze bocht minder was, dan de Natuur voorgeschreven had, werd zijn onbezuisd geweld (en dit beoogde men ook) Noordwaard gedreven en het diepe maar in oppervlakte niet zeer uitgestrekte Flie-meer, dat die aandrift van water niet verzwelgen kon, werd niet slechts oppervlakkig verwijd, maar drong welhaast onder den weken grond (die oorspronkelijk aanslibbing op waterplanten was) door en verzwolg dus den geheelen omstreek, of lie-

ver, deed door het verbreken der zwakke vegetabele stutsels waarop de omliggende bosschen en duinen rusteden, dien ganschen streek lands tusschen het tegenwoordig Noordholland en Friesland inzinken, waar van wij de vroeger gesteldheid nog uit de banken en wadden na kunnen gaan.

Op gelijke wijze wrocht de gracht van Corbulo een feller doorstrooming van water naar de zuider-afhelling uit, die nevens de vermindering van den uitloop des Rhijns bij Katwijk, de inbraak van den Biesbosch hielp bewerken.

De vermindering der kleine meeren, die tot de uitstorting van buitengewone of jaarlijksche riviervloeden dienden, was ook oorzaak dat de drie meeren, welke in het Haarlemer-meer saamgevloten zijn, zich, met inzwelging der daar tusschen gelegen dorpen en gehuchten, tot eenen eenigen plasch vereenigden. En dit werd bij onze oude Rivierkundigen ook zoo wel begrepen, dat zij altijd verstonden, dat men het Haarlemer-meer niet moest wegnemen, maar alleen verdeelen, om de kracht der massa waters en 't geweld dat de wind daar op oefende te breken, en dus eenigermate den ouden staat des lands aldaar te herstellen. Men drijft echter dat droogmaken, en zal het, vermoedelijk, eenmaal doordrijven; en de beweegreden daarvan bestaat in uitzicht op geldwinst, maar de uitvoering zal den geheelen ondergang der Provintie met zich sleepen.

Van de nieuwe gracht uit het Y door Noordholland gegraven wordende [het Noordhollandsch kanaal], behoef ik niet veel te zeggen. De grond, waar de sluizen dier gracht op rusten moeten, is niet bestand

om ze te dragen, en met verheffingen en aanstormingen der zeegolven, die bij de voortdurende werkingen der steeds toenemende verwoesting onder den bodem des aardrijks te verwachten zijn, moet noodwendig de aangespoelde slib- en wiergrond bezwijken, hoe vast hij ook thands door de daarop geworpen zeezanden in de oogen der oppervlakkige beschouweren schijnen moge.

Batavieren.

De Batavieren zijn Duitsch volk, uit hun vaderland herwaarts afgezakt: niet (naar het schijnt) uit den woeligen geest van verhuizing, maar ter zake van inlandsche geschillen. Men rekent dit gebeurd te zijn eene eeuw voor onze jaartelling.

Ten tijde van Cezar waren zij nog nog niet lang in hun eiland gevestigd, en de overstroomingen noodzaakten hen ook over de rivier eenigen nog onbewoonden grond in te nemen.

Zij vonden het eiland woest en onbewoond, uit hoofde van de gedurige winteroverstroomingen waaraan 't onderhevig was, en waartegen zij zich zeer gebrekkig door ophooging van terpen beschermden. Ondanks de bedijkingen was het in de IV Eeuw nog moerassig, als blijkt uit EUMENIUS, *Panegyr*.

Zij hadden geene betrekking tot de volken Noordof Zuidelijk van hun gezeten; en waren als verjaagde Germanen, den Germanen geen vrienden.

De Friezen aan wie zij onmiddellijk paalden, en die zich aan wederzijde van het Fliemeer vooral ten Oosten wijd uitstrekten, maar onder verschillende namen (meestal uit de geschapenheid van den grond ontleend) en samenscholingen, zonder gemeen hoofd of verband leefden, waren den nieuwen aankomelingen (natuurlijkerwijze) vijandig.

In dezen staat vindt hen Cezar. De naam van het *Imperium Romanum* was wijd en zijd verbreid en men droeg er ontzag voor. (De woeste volken van

't Noorden noemden naderhand den Keizer met den naam van den *Koning der wareld*[1]). Cezar was zachtaardig en hield de uitmuntendste krijgstucht. En dus waren de Batavieren uit ontzag, uit toegenegenheid voor Cezar, en uit hoofde van hunne ligging midden tusschen vijanden, in de beste gesteltenis om zich met de Romeinen te verbinden, aan wien zij steun en bescherming konden vinden, en met wien zij hun strijdbaren aart in alle hoeken der wareld oefenen konden.

Van daar de eerste betrekking tot de Romeinen, met wien zij dadelijk naar Brittanje overstaken; en ook elders in hun oorlogen deel namen; ja zelfs voor Cezar tegen Pompejus streden; en die zij op hunnen grond met blijdschap ontfingen, en gaarne een legerplaats inwilligden.

En dit is het eerste en oudste verbond, 't geen TACITUS in zijn tijd *antiqua societas* noemt.

Cezars braafheid, grootheid van ziel, en de voortreffelijkheid van zijn krijgskunst, en van den wapenbehandeling der Romeinen, deed hen dezen Held als aanbidden, en den Romeinen een eerbied en hartelijkheid toedragen, die versterkt wierd door het nut, dat zij er van trokken.

Dit nut bestond namelijk in vier zaken:

1°. Verbetering van hun wapen- en krijgsinrichtingen.

2°. Die van hun grond, door middel van *wegen, dijken* en *grachten*.

3°. Kennis aan een aantal kunsten, en genietingen die het leven veraangenamen.

1 Dus hij OSSIAAN. Zie mijn *Fingal*.

4°. De schuts, die het leger der Romeinen en zelfs de Romeinsche naam hun aanbracht tegen de hun vreemde en vijandelijke volken, welke hen omringden.

Van daar die goede verstandhouding, en gehechtheid van dat volk, die Augustus bewoog om ze tot zijn lijfwacht te maken.

Intusschen behoorden de Bataven niet tot het Imperium Romanum, en hun grond was geen *solum imperii*, als wij naderhand vinden: 't geen men wel moet opmerken.

In dien toestand kwam *Drusus*, tot een legertocht tegen de Overrhijnsche volken gezonden zijnde, herwaart, en legerde zich daar, sine titulo, nisi pro possessore [Zonder grond van regt; maar feitelijk]. Men wil dat uit zijn gezag, dat hij zich onbewimpeld als een recht aanmatigde, de naam van *Drost* ontstaan is. *Non credo, sed parum refert* [Ik mag het lijden; doch twijfel er zeer aan]. Hij deed echter den Bataven dienst; groef de gracht, waar door de Rhijn met de *Noorder Yssel* vereenigd, en het water dus afgeleid wierd; en misschien ook een gedeelte van *de Lek* ter uitwatering in de *Waal*. Hij lei ook een dijk langs den Rhijn en het land kreeg een nieuw aanzien.

Drusus werd opgevolgd door andere en mindere Bevelhebbers, die zich als Romeinsche Landvoogden begonnen te gedragen.

Corbulo ging naderhand onder Claudius heerschappij met bijzonderen ijver voort, met grachten te graven, en men schrijft hem de *Vliet* toe; ook schijnt hij de Lek voltooid te hebben. De Friezen waren mede door hem onder 't jok gebracht, en hun een

schatting opgelegd van wilde stierenhuiden; en kregen een bijzonderen Landvoogd, naar 't schijnt. De bosschen waren echter niet zoo bevolkt, dat die schatting lang opgebracht kon worden. Zij wilden tamme ossenhuiden leveren, Olennius weigerde die en drong op wilde (van *Uri*).

A°. 28 *voor* CHRISTUS. Hier uit opstand der Friezen. Zij slaan Apronius, en van dien tijd af hadden zij rust. In Neroos tijd wilden zij zich tot aan het eiland der Batavieren uitbreiden: maar zij werden te rug gedreven. 't Was het belang der Romeinen, liever een wildernis tusschen beide te hebben: gelijk zij dit ook tusschen Gallie en Germanie zochten.

Gallie was als een nieuwe verovering en nog niet aan het juk gewend, zoo wel als om de strijdbaarheid van zijne manschap, in dien tijd, dat Wingewest van het Romeinsche Rijk, dat het meest belang inboezemde. Van daar, dat ook Tiberius herwaart kwam. Men wil dat hij de *Kaninefaten* te onderbracht. Dit maakt zeer waarschijnlijk, dat de Kaninefaten niet bepaald waren tot het kleine hoekjen Duinlands, op 't eiland tusschen Rhijn en Waal, maar zich hun naam over de geheele konijn- of duinstreek uitbreidde.

A°. 15. Germanicus de zoon van Drusus, maar zachter van aart, was op zijn Germanischen tocht, ter wrake van Varus ondernomen, ook hier omstreeks verschenen. Hij zakte met een vloot de Eems af, en deed dus de Friesche kusten aan, waar hij veel leed, en had groot berouw over deze tocht. Hij werd bij de Batavieren bemind, zoo als ook zijn gemalin Agrippina; die het onzeker is of zich bij de Batavie-

ren dan wel in den omtrek onthouden heeft. Kaligula bracht daar zijne kindsheid door, en behield hieruit eene toeneiging tot dit land, die hem naderhand bewoog tot een reis waar in hij zich belachlijk aanstelde.

Of hij de toren gesticht hebbe der plaats, die de visschers nog lang de *toren van Kalla* noemden, een weinig ten Noorden van Katwijk, is even onzeker, als of '*t Huis te Britten* ter inwoning aan hem en zijne moeder gediend heeft, het geen tot een wapenplaats voor de Romeinen bestemd schijnt te zijn geweest, tegen de Britten, wier onderwerping toen bedoeld werd. 't Spaansche woord *Callao* kan hier wel betrekking toe hebben.

Intusschen had de overtocht van Cezar naar Brittanje eene betrekking van koophandel met de Bataven of liever (zoo men de zaak in den grond beschouwt) met de Romeinen die zich hier bevonden, te weeg gebracht; (de Romeinen waren in dien tijd reeds zeer aan het drijven van koophandel overgegeven, als uit de oude Schrijvers genoeg blijkt; maar de Noordlijke volken verachteden dien, tot zij den Romeinschen geest in dit opzigt aannamen), die door schranderer en beschaafder volk met een onbeschaafder en onwetender volk gedreven, het eerste verrijken moest. Dit blijkt uit de oude gedenkstukken, waar bij de *kooplieden* geloften betaalden, wegens hun behouden reizen en behaalde voordeelen en winsten. Ook uit de *fora* die er hier en daar bestonden, en naar het voorkomt, eerst in 't oude *Megen* plaats hadden.

Hier toe behooren de overblijfsels betrekkelijk de Nehalennia en den Hercules Magusanus. Van daar

dat Kaligula zijn oude huisraad naar herwaart deed voeren en met eene onmatige winst verkoopen. Maar van daar ook, dat de Landvoogden (want dus merkten de Bevelhebbers der Romeinsche *Castra* zich aan) de algemeene zucht der Romeinen tot afpersing en uitplondering van het volk waarbij zij gezonden waren hier allengs begonnen in 't werk te stellen.

Onder keizer Claudius deden de Batavieren een tocht met hem naar Brittanje, en wel, onder dien Claudius Civilis, die naderhand in de geschiedenis vermaard is geworden, en van hem 't Burgerrecht verkrijgende, dus ook zijnen naam aannam. Men mag vragen, of zoodanige tocht dan den koophandel niet brak? Neen: want die koophandel was eigenlijk tusschen Romeinen en Romeinen, waarin de Batavieren dezerzijds deelden, maar die niet onmiddellijk (of liever in 't geheel niet) met de inlanders van Brittanje gedreven wierd; op wien de Romeinen aldaar slechts roofden jure belli, tot zij ook daar hunnen invloed op den geest dier Natie begonnen te krijgen.

Het misbruik van de macht der Romeinsche Legerhoofden ging al steeds verder. Aan schatting waren de Batavieren niet onderworpen. Zij hadden in Cezars tijd noch rijkdommen noch kunsten, geenerlei bosschen, ja naauwlijks *grond* onder hun voeten; en volstrekt niets dan eenig vee tot hun onderhoud. Hun kon dus niets opgelegd worden. Maar de veranderingen door de Romeinen aangebracht waren zoo groot, dat er stof tot afpersing was. De Legerhoofden drongen bij alle gelegenheden geschenken af; maar inzonderheid werd ten dien einde misbruikt de

levering van manschappen, waartoe het steeds voortdurend verbond hen verplichtte. De Legervoogden matigden zich aan de personen te kiezen, en vervolgens, ze zelf op te lichten. Deze *form* maakte de in zich-zelfs gaarne gewilde zaak hatelijk. Het *kiezen* werd intusschen voor den Romeinschen Bevelhebber meer en meer een punt van belang, naar mate het ongenoegen onder de Natie en hare aanzienlijken toenam, en de voorzichtigheid vorderde, de gevaarlijker personen van de hand te schuiven: en de onwilligheid die daaruit ontstond, maakte wederom noodig, dat men de lieden met geweld oplichtte. Maar dit was het alleen niet.. Men koos in plaats van bloeiende jeugd en krachtvolle mannen (die zich aanboden in menigte) onvolwassen knapen (impuberes), en oude verzwakte lieden, tot geene krijgsdienst bekwaam, ten einde die zich door zware giften zouden loskoopen, en misbruikte en mishandelde hen dan, deels uit schandelijke dartelheid, deels om hen tot den loskoop te dwingen.

Dit waren de klachten die de Bataven tegen de Romeinen hadden, en den opstand verwekten; tot welken *Claudius* (dien men *Civilis* bijnoemt) *de éénoogige*, de gelegenheid waarnam van de verdeeldheid tusschen Vitellius en Vespasiaan. Dat *Claudius* zoo geheel onschuldig aan beraming van opstand naar Rome gezonden was, schijnt juist niet; zoo men recht heeft om. *onderwerping* van Bondgenooten te vorderen. Doch de Romeinen eischten die overal waar zij zich bevonden, en straften naar het toenmalig *jus* dat zij zich ten aanzien van andere volken vormden, [hen] die zich daar tegen verzetteden.

Nero echter strafte hem niet. - Waarom niet? - de zaak is klaar.

Nero hing in zijnen toestand, van zijn Bataafsche Lijfwacht af. Deze deed zich vreezen. Ook Augustus reeds vreesde haar, toen de tijding van Varus nederlaag aankwam; en niets zoo sterk, als dat zij opstaan mocht. Bij den moord van Caligula, woedde zij vreeslijk, en werd met moeite gestild. Geen wonder dan, dat Nero duchtte door de dood van een geacht, dapper, en zoo aanzienlijk legerhoofd, onder welke veellicht de meesten van hun de wapenen gevoerd hadden, hen te verbitteren, die in Rome zijn eenigen steun uitmaakten. Galba was niet minder bevreesd voor hen, en vond geraden, hen vriendelijk af te danken, en zonder hen te verstoren, zoo wel als Civilis naar huis' te zenden.

Intusschen hadden de Batavieren zich reeds tegen Vindex verzet, en was er groote verwijdering tusschen hen en de Romeinen in de legers waarin zij dienden. In den oorlog die in Italie gevoerd wierd, wilde Valens hen reeds wegzenden, maar het leger rekende te veel steun in hen te vinden tegen den vijand.

Vitellius scheidde ze van het leger af, tot een afzonderlijke bende. Nu kwamen Vitellius en Vespazianus op. Civilis had zich niet van Galba te beklagen, hij was dus (want Otho was een bloot ephemerisch verschijnsel) tegen Vitellius, en bij gevolge voor Vespaziaan. Zie daar den samenhang!

De oorlog die nu ontstond tegen Rome is bekend, zoo wel als die tegen Tutor en Sabinus door Vespaziaan zelv' geëindigd wierd, en waarmeê die van

Civilis zoodra hij de Romeinen uit het eiland gedreven had begon samen te hangen. 't Is onzeker of Civilis bloote onafhankelijkheid, of zelf het bezit van den nieuwen zetel die Sabinus, als afkomeling van Cezar in Gallien wilde oprechten, beöogde. Hoe 't zij: hij sloot een nieuw verbond met *Cerialis* in eene bijeenkomst op eene doorgebroken brug van Nabalia, welke zekerlijk de Waal, niet de Rhijn was[1]; en wel op den ouden voet. 't Was derhalve als TACITUS zegt: *Manet honos et antiquae societatis insigne* [Men laat hun de oude eer en titel van bondgenooten van Rome]. Zij bleven manschap aan de Romeinsche legers verschaffen; maar geen blijk is er, dat de Romeinen, sedert, legioenen of bevelhebbers op het eiland hadden, noch ook ten Noorden van het eiland.

1 't Is waarschijnlijk *Nie-walia* of mooglijk *corrupt* voor *Vehalia*. Op zich-zelf is *Halia* ook *Walia*, en van daar *Helium* en *Bree-helium*, nu *Briel*.

Germanie.

Germanie was door de Romeinen van Augustus tijd af, verdeeld in VRIJ *Germanie* (magna, libera, Transrhenana,) en KLEIN *Germanie* (parva, vel Cisrhenana), als wingewest bezeten, met uitzondering echter van weinige enkele volkjens, die zij *amici et socii* noemden, en waarvan Colonia [Keulen] de Metropolis was.

Cezar stelde den Rhijn tot den eindpaal van 't Romeinsch gebied. En na dat men de Friezen en Chaucen een tijd lang onder schatting gebracht had, riep Claudius Corbulo weder te rug, en het rijk werd binnen de zelfde grensscheiding, den Rhijn, bepaald gehouden.

Het klein Germanie lag dus ten Westen van den Rhijn, en de Rhijn was dus, niet dan in zijn hooger gedeelte de grensscheiding van Gallie. Hij was toen ook zoo waterrijk niet als thands, maar was in de zomerdroogten veelal waadbaar en droogde zelfs op; als men uit de *Panegyrici* ziet.

Dit klein Germanie bestond eerst voornamelijk uit Romeinsche volkplantingen tegen de Germanen aan den Rhijn geplaatst, en eenige volkjens van Germaanschen oorsprong die zij daar vonden. Maar naderhand werd er meer en meer gronds aan Overrhijnsche Germanen, die steeds toevloeiden, ingeruimd, als hier na blijken zal.

Franken.

In de helft der derde eeuw zijn de Franken, zoo men wil, in het eiland der Batavieren gevallen. Men volgt in dit opzicht MONTFAUCON, *de la Monarchie Françoise*, en deze grondt zich op AMMIANUS MARCELLINUS XVII, 8.

Te dier gelegenheid behandelt men de vraag, wie de *Franken* zijn, en van waar?

Hun naam is één met die van *vrij, vrank* en *vries*. - Kan *Vries* komen van *vriezen*?

Wat ons land betreft, gaan ons eigenlijk de Franken in dien tijd (en zoo lang zij geene gemeene heerschappij aannamen) niet aan, maar alleen de Saliers.

'*Franci* ILLI (zegt AMMIANUS) quos eonsuetudo SALIOS appellavit, ausos *olim* IN ROMANO SOLO *apud Toxandriam* locum habitacula sibi figere praelicenter.' [*Die* Franken, die gemeenlijk Saliers genoemd worden, die weleer met drieste stoutheid zich vermeten hebben, zich op Romeinschen grond bij Toxandrie met der woon te vestigen]. Hier uit vloeit:

1°. Dat *Franci* een algemeener naam was, meer volken bevattende, dan die men gewoon was *Saliers* te noemen.

2°. Dat zij niet (als men zich inbeeldt) op 't eiland der Batavieren zich voor lang neêrgezet hadden, maar

a) *in solo Romanorum*; d. is binnen de palen van het Imperium Romanum, waar buiten de Batavieren woonden [bov. bl. 28].

b) en dat wel bij Toxandrie, dat is naar den zeekant toe.

Dat *Toxandrie* met *Texel* van één oorsprong is, toont *Tessenderloo* in Brabant. De *Tessenders* of *Tassanders* naamlijk bewoonden de *Taszanden*, dat is buitenduinen, opgestoven zanden uit zee: (de *Kaninefaten* de binnen of holle duinen, waarvan zij hun naam hebben) en deze zanden strekken zich uit tot voorbij Breda en Zandrode, waar onlangs het altaar der *Dea Sand-raudiga* gevonden is.

3°. En dat die nederzetting reeds voorlang (*olim*) plaats gehad had; en.

4°. *Praelicenter*, dat is: invitis Romanis, saltem sine consensu Imperatorum [in spijt van de Romeinen; althans zonder vergunning der Rom. Keizers]. Voeg hier bij dat die Sedes *apud Toxandriam locum* nabij *Tungri* (Tongeren) was: want daar zonden zij Juliaan hun gezanten, en van daar viel Juliaan hen onverhoeds op het lijf. En het schijnt dus veeleer, dat die Saliers zich daar neêrgezet hebben, waar men 't te voren het *vaste land der Bataven* noemde, waar zij ook, vóór den oorlog onder Civilis, een soort van steedjen hadden, maar welk land het niet blijkt dat zij na het verdrag met Cerialis weêr bezeten hebben.

In het begin der vierde eeuw vindt men onder dien naam van Franken een aantal volken geteld. Dus nevens de *Saliers*, de *Tubanten*, de *Chamaven*, de *Bructeren*, de *Usipeten*, de *Cheruscen*, de *Sicambren*, de *Vangionen*, de *Alemannen*. Somwijlen worden die volken bij de schrijvers met hun bijzonderen naam genoemd, somwijlen met den al-

gemeenen naam van Franken. Ten tijde van Constantijn den Groote vindt men Franken aan de Waal, in den tijd van Honorius en Arcadius aan den Rhijn. De Saliers zijn hoogstwaarschijnlijk uit ons Overijsselsch Salland afgezakt. De Chamaven, die (als blijkt uit den tocht van Juliaan) eenige dagreizen Noordwaart van zijne legerplaats bij Tongeren woonden, heeten zichtbaar *Ham-ouers* d.i. *Ham-bewooners*, of *Ham-landers*, en moeten dus naburen van de Saliers, of liever van hun *Salland* geweest zijn. Misschien aan de overzijde der Eems. (*Hamburg* vindt men dus, *Ham*, enz. en *Hanover* is niets anders dan *Hamouwer*). De *Bructeren* vonden wij in de Broeklanden van Overijssel, terwijl misschien de *Tubanten* aan *Twente* den naam gaven. De *Usipetes* waren, naar 't schijnt, door de Lippe van de *Bructeren* afgescheiden, en Zuidelijk van hun lagen de *Sicambren*, naar het riviertjen Siga genoemd, omstreeks *Bon* in den Rhijn vallende en zijn naam gevende aan een deel van *Nassau* (d.i. *Natte ouw*, nat land; anders *water-land, Weterauie*). De *Cheruscen* zoekt of plaatst men aan de overzij' van de Wezer. De *Vangionen* woonden tusschen Rhijn en Moezel, en volgden den eersten opwaart gaande de Sicambren. En de *Alemannen* eindelijk (die dezelfde met de *Suevi* zijn) volgen in die orde aan de overzijde van den Rhijn tot aan zijnen oorsprong in Helvetie. Zie daar dus een geheele reeks van volken, van den mond van onzen Yssel af tot aan den oorsprong des Rhijns in één bond en bondnaam vereenigd. Waaronder noodwendig het Romeinsche rijk in Gallic eindelijk bezwijken moest.

In later tijd vindt men onder deze volken ook *Warnen, Katten, Anglen, Ansibariten, Friezen*, en eenige meerdere of grooter of kleiner volken of volkjens onder hen geteld. De Warnen misschien van *War* (oorlog) even als de algemeene naam van *Germanen*, en bijzondere van *Hermenduren*, louter *Heerman* schijnt. Zoo zijn de *Veromandui*, meê in 't Nedergallien geplaatst, *Warmannen*. De Katten kennen wij nog uit *Katzenellebogen* (verbastering uit *Catti Melibocci*). De *Ansibaren* worden beide door ligging en naam als Eems-waêven (Eemsmannen) kenbaar, en de *Anglen* en *Friezen* zijn elk bekend[1].

Van de *Saxen* en *Duringers* (Thuringers) spreek ik niet. De eerste naar het zwaard (*sachs*) genoemd, en de andere door de Westelijke helft van Duitschland verspreid. De *Quaden* schijnen wel dezelfde naam met de *Chauci* te zijn.

Indien wij de Franken als zoodanig beschouwen, kan het ook niet vreemd zijn dat men bij ons op bijzondere plaatsen zoo vele van die namen vindt overgebleven. De doortocht van zulk een ontzachlijke menigte, en hun vrij langdurig verblijf in de Zuidelijke Nederlanden (gelijk wij het thands noemen) moest bij een verdere toezakking, terwijl daar de vloed stil stond (waar van straks!) ook de boorden des Rhijnarms, die door Utrecht en Leyden ging, vervullen. Hiervan de namen van *Sassenhem, Kattenwijk, Noordwijk, Warmond, Warmeland*, en der-

1 Eem, van waar *Emden, Ambivariten* nabij Nijmegen; *Hamcland* etc.

gelijke misschien, schoon ik meer geneigd ben, om die aan later tijd toe te schrijven. En geen wonder dan ook, dat daar de Friezen hier te landen toen verre de talrijkste moesten zijn, de naam der overige hier in dien van Friezen verzwolgen is.

Vreemd zou het zijn indien de Bataven in dat bondschap, het geen werkelijk bestond en bij ZOZIMUS vermeld wordt, mede geen deel genomen hadden.

Deze intusschen zijn zeer voortgegaan, de Romeinsche legers te volgen. In dienst van Jovianus vindt men ze nog als dappere hulpbenden genoemd, ook nog onder Valens (Honorius opvolger) [Valens regeerde vroeger dan Honorius] in 378, maar sedert verneemt men van geen Bataven.

Juliaan, Jovianus voorganger had, tegen de helft van de vierde eeuw, in zijn legertocht *Bataven*, die tegen de Alamannen dapper vochten. Hij trok (als gezegd is) tegens de Saliers, verraste en verdreef hen, doch niet in hun oude woonplaats, maar op den Romeinschen grond; en zoo was het ook tegen de Chamaven, die nevens de Saliers zich buiten hun landpalen op Romeinschen grond begeven hadden en te rug gedrongen werden.

Onder hem echter bestonden de Bataafsche auxilia [hulpbenden] niet meer uit bloot Bataven. Zij waren toen saamgesteld uit *Saliers, Bataven* en van hooger afgezakte *Quaden*. En dus schijnt het dat de Bataven allengs gesmolten zijn.

Niets ook is natuurlijker dan dit. Want daar de Romeinen steeds genoegzaam alle strijdbare manschap uit dit eilandjen trokken en wijd en zijd in hunne krijgstochten gebruikten, altijd het zwaarste spits lieten afbijten, rivieren en stroomen aan

't hoofd der legeren zwemmende overtrekken, enz. enz. moest, naarmate die oorlogen drokker wierden, de bevolking allengs verminderen, die vermindering toenemen, en het land ledig en voor de naburen openstaan, waardoor zekerlijk niet lang na Juliaan (indien niet reeds te voren) 't zij dan Saliers, 't zij Friezen (die sedert jaren van geen Romeinen gestoord waren), 't zij andere, als Quaden, Saxen, enz. zich daar in neêrgezet en den Bataafschen volksnaam in den hunnen gesmoord hebben, terwijl echter het land zijnen land- of grondnaam behield.

De naam van Franken was derhalve een bondnaam of (mooglijk) een algemeene volksnaam. Dit te beslissen is moeilijk.

Men heeft zich voorheen verbeeld, dat de Franken uit het tegenwoordig Frankenland, (Franconia) zijn, en men vindt daar ook een riviertjen de, *Sale*, waar van men de Saliers afleidt.

Edoch latere en diepe geschichtkennis heeft velen geleerden overtuigd dat die benaming van Frankenland en van Sale eeuwen jonger is dan het bestaan van de Franken aan Waal, Eems, en Rhijnstroomen, en eerst ontstaan bij of na hunne algemeene bezitneming van Gallien.

Wij zagen reeds dat de Franken (wie zij dan ook zijn, een volk of bondschap van volken) langs den geheelen Rhijn woonden, en één doorgaanden strook maakten. Maar men wil hooger oorsprong. De middeleeuwen leidden dien van Troje of van Alexander af. De Franschen hebben lang het eerste en de Grieksche Etymologie van φερ᾽ ἀρχος vastgehouden. De Saxen voornaamlijk het laatste, of liever beide,

want volgens FREDEGARIUS verdeelden zich de Trojanen die overbleven (en die men van Eneas en zijn medevluchtelingen onderscheiden moet) in twee benden, waar van de eene in Macedonie kwam, de andere aan den Donau en van daar naar den Rhijn trok met den Francus, of Francion aan het hoofd, naar wien zij (als in alle oude fabelen) genoemd zouden zijn. OTFRIED, ten tijde van Karels (des grooten) kleinkinderen, zegt, dat zij

in sibbu joh in ahtu
Sin Alexanderes stantu.

WITKIND, ook Duitsche munnik, zegt het zelfde van de Saxen. GREGORIUS TURONENSIS doet hen van Pannonie komen. Enkelen hebben gewild, dat zij afkomelingen van vroeger uitgeweken Gallen zouden zijn, die nu te rug keerden. 't Een en ander heeft geen genoegzamen grond in de Geschiedenis voor zoo verr' zij tot ons overgekomen is, om er op af te gaan.

LEIBNITS houdt de Franken oorspronklijk te zijn uit de Noordlijke zeekust van Duitschland tegen over Schandinavie. Hij grondt zich op den *Anonymus Ravennas* (zekerlijk een Duitscher of Goth) die L.I. c. II. met zoo vele woorden zegt: '*Dat voor Danie het Elbeland is, bij de ouden Maurunganie genoemd, en dat in dit Land de Franken verscheiden jaren gewoond hebben*.'

PAULUS DIAGONUS *de rebus Lombardicis* (een Goth) zegt, dat dit zelfde land zich langs de Baltische zee strekt. De naam is *Moringanie* (*Morinwoners* is *zeekusthewoners*) van *moor, zee*, 't geen we reeds getoond hebben in *Morini, Armorike, moor*, en

marmer. En de naam is nog over in *Po-meranie*, dat is in het Slavoons *zeestrand* of *zeekust* volk; zijnde *po* volk, en verwant met het Lat. *populus*, dat misschien uit *popo* en λαος saamgesteld is, zoo als in die taal vele Duitsche met Grieksche woorden tot een zijn gesmolten, en volgens onze Institutiones Justinianeae tot één lichaam geworden, zoo dat geen van beide ze meer vindiceeren kan[1].
ERMOLDUS NIGELLUS, een schrijver, die zijn werk aan *Lodewijk den zachtmoedige* opdraagt, bevestigt dit, en zegt dat de Franken van de *Denen* afstammelingen en landslieden (*compatriotae*) zijn;

Ipse quidem populus -
- pulcher facie, cultu, statuque decorus[2].
[Een schoon, deftig en beschaafd volk].

Van de *Denen* zegt hij, want die naam was toen aan de bewoners van de *Dene* ter wederzijde gemeen, en niet alleen aan de Noordoeverbewoners.

't Is de naam van de Eider, zoo als zij nu heet van de *Hegge* of *Hage*, dat is 't *afsluitsel* dat (als Bisschop DITMAR ons leert) daar, in later tijd, gemaakt en vervolgens in een zware muur met een

1 *Po* is verwant met het Grieksche πολυς; en dus veelheid, menigte. *Polen, Podolie* etc. houden dien naam nog. Πολεμος is van *Po* en ὀλλνω (ὀλλνμι) waar van ook Apollo. Volksverdelging, volkmoord.
Polabie is 't volk aan de *Elbe, Ellewe*, de *b* is bij de Slavonen, en in Rusland *w*, en zoo ook hij de latere Grieken.
Pola vinden wij reeds bij de Kolchen, en vele oude namen in 't Westelijk Azie zijn er meê saamgesteld.

2 Van die *Dene* of *Dane* ook de stad *Tonningen*, oudtijds *Denig, Dening, Doning*.

poort veranderd is[1]. Eider en *haag* is hetzelfde en daarom noemt de Hoogduitscher *eidechse* het dier dat wij *hagedisse* noemen, dat is *haagdasse*. De *das* is een languitgestrekt withuidig dier waar van men het bont om den hals droeg, en waarvan de naam aan onze, nu katoenen, nachtdassen gebleven is, even als die van de *sabel* aan soortgelijke zwartbonten halsstrook, in mijne kindsheid gebruiklijk.

Zoo vindt men in Deenmarken als bij ons een *Zeeland*.

Zie daar dan de uiterste grenzen van de Frankische volken. Van Pommeren af naar den Rhijn toe de zeekust langs met minder of meerder diepte landwaart in, naar mate de landen gesteld waren; waarbij zich naar 't schijnt ook Saxen, en misschien wel eenige Cimbren of Jullen gevoegd hebben, toen zij den weg naar Gallien optrokken.

Of dit uit bloote veroveringszucht, of uit te groote overvloed van volk in hun landstreek, of uit drang van andere volken, die hen overvielen en dus als voortstuwden, of uit haat tegen de Romeinen, wier veroveringszucht in het Noorden toen eerst recht doorklonk, ontstaan zij, mogen wij daarlaten. De zaak-zelve is ons genoeg. Naderhand strekten de Saxen zich van den Rhijn tot die *Dene* uit; naamlijk onder Otto den Groote.

Intusschen schijnen alle die woningen niet zeer bestendig geweest te zijn. Wanneer oude schrijvers hen aan den Palus Maeotis [Zee van Azof] vinden, is dit een zeer

1 Hierbij kan men vergelijken de muren in Brittanje, Sina, Babylon etc.

natuurlijke misslag voor de Baltische zee, waar toe de gelijkheid van den naam Kimbren, met de Cimmerii bij onkundigen aanleiding gaf. Maar dat verscheiden dier volken (en inzonderheid de Saliers) verschillende woningen gehad hebben, is ontwijfelbaar, en wellicht was hun eigenlijke zetel over de Wezer, en waren onze Sallanders slechts een uitvloeisel van hun. En zoo kan het ook met die in Frankenland geweest zijn.

Ook is het niet onwaarschijnlijk dat zij aan gene zijde des Wezers de *Salische Wetten* gemaakt hebben, die sedert in het Latijn vertaald, in Frankrijk zijn overgebracht, aangenomen, en bevestigd, en naar welke men thands nog *la loi Salique* als grondslag van het Fransche Staatsrecht beschouwt.

Ten tijde van Theodosius den groote, schijnen zij een algemeenen Koning gehad te hebben, die men *Priam* noemt, en wiens zoon *Marcomir* was, de vader van *Faramond* (naar wien de onzen het dorp *Warmond* genoemd willen) doch men meent dien naam van Priam bedorven te zijn, en zoo acht ik ook dien van Faramond.

Misschien was beide *Warman*, een echte krijgersnaam! Hun *Frankrijk* strekte toen langs den Rhijn van Ments tot ons oud Bataveneiland, en mooglijk, dat het dit mede insloot. SIDONIUS noemt hen *Barbaros* AD WAILALIM. PROCOPIUS voegt tot hen de *Arborichen*. Het is zeker genoeg, dat men met ZOZIMUS *Armoriken* moet zeggen, en deze van de zeekust benoemde volken strekten zich van de Schelde tot Nederbrittanje, en tot zoo verr' was het Rijk der Franken onder Childerik die te Doornik begraven is.

Van waar zij zich onder Clovis (dien wij Lodewijk noemen) eerst later tegen het eind van de vijfde eeuw over het overig Gallien verspreidden[1].

Wanneer wij tot Cezars tijd te rug keeren, vinden wij dat Ariovist zich reeds een recht op Gallic toeeigende. Waar uit spruitende en tot hoe verr', is onzeker, zoo 't niet was uit de onzekerheid der grenzen. Want de Rhijn was (voor de Germanen) geen grens: zij erkenden hem niet als zoodanig en bij zomerdroogten was hij ook geen grensweer. Zie MAMERTINI *Panegyr*.

De Germanen (uit de Schijten afkomstig) waren buitendien in hun oorsprong zwervers. 't Eene volk dreef het ander voort. In Cezars tijd had men 't geval met de Helvetiers, en die stroom moest dus eindelijk op 't Romeinsche Rijk storten.

De kracht van 't Romeinsche Rijk, de meerderheid der Romeinen in krijgskunst, en 't ontzach, dat zijn naam, en de overwinning over zoo veel volken inboezemde, weêrhield en schrikte af. Maar met de verdeeldheden, inwendige verzwakking, en vooral de algeheele verandering van taktica en wijze van vechten, hield die kolossus op zoo ontzachlijk te zijn, en men zag hem nu aan de eene dan aan de andere zij waggelen.

De ligging aan zee, maakte dat na wederzijdsche

1 In 't voorbijgaan een woord over WENDELIN, die in zijn werk over den oorsprong der Salische Wet, het woord *Malberg* (vergadering) voor een volksnaam houdt, en op zijn opzetlijk daartoe gemaakte kaart dat volk in Brabant plaatst. Men mag twijfelen of dergelijke misslagen ook niet wel door oude schrijvers begaan zijn, 't geen de volken zeer vermenigvuldigd kan hebben.

scheepstochtjens tusschen de Schotten en Noormannen, die van de Noordkust van Duitschland smaak in het zeeschuimen kregen. Te weten, niet wat men er thands door verstaat, maar het aantasten van vreemde stranden, indringen in stroomen en rivieren, en rooven en blaken. Dit werd een roemrijk *metier*. Dit maakte de bewaring van Gallie, al steeds moeilijker, daar het nu van twee zijden te beschermen was. De Romeinsche legerhoofden in Gallien werden niet genoegzaam ondersteund; moesten de Naburen te vriend houden; ruimden hun allengskens meer en meer in. Verscheiden zochten zich onafhanklijk, of zelfs meester van 't Rijk te maken. Dus was 't met Posthumus (onder Gallienus) die door de Celtae en Franci werd bijgestaan. Dus met Lollianus, Victorinus, Tetricus: gedurende welke beroeringen de Germanen al steeds in grooter getal toestroomden.

Aureliaan sloeg de Franken en Sueven; Probus nog gevoeliger. Zij waren toen reeds aan wederzijde van den Rhijn gezeteld, door hem in hunne moerassen overvallen, bij honderdduizenden (400,000) gedood, en over de Elbe gejaagd: en - *zij* SMEEKTEN *om vrede*[1]. Die vrede werd hun toegestaan: en hoe? Zij bekwamen land, meer dan zij gehad hadden, en waardoor het Romeinsche grondgebied verminderd wierd. Zoo ging het telkens. Heerlijke overwinningen, door Dichters, Panegyristen (waarvan Gallie en Italie vol waren) tot den hemel verheven! maar altijd land verloren, en de Duitschers steeds meerder in geial en in uitgebreider ruimte op den Romeinschen bodem!

1 [WAGEN. I D. bl. 211].

Het werd zeer ernstig in dien hoek onder Diocletiaan; die daarom Maximiamus Herculius *Cezar* maakt [Mederegent en bestemd Rijksopvolger] en met een leger in Gallie zendt. Deze trekt den Rhijn over, behaalt grooten roem bij de Lofredenaars; maar de uitwerking was ten aanzien van den staat der zaken, gering. Men verneemt bij die gelegenheid van *Bagaudi* (wie deze?) *Burgundi, Chaiboni* (*Heiwoners*?) en *Herulen* die van den Donau derwaard gevloeid waren.

Men vond goed den Frankenkoning die toen omstreeks dit land bestond (*Genoboud* genoemd) zich te vriend te maken. En dit had den naam van hem te *bevestigen*, of zelfs, *aantestellen*. Maar 't was een verbond, waarbij de Romeinsche Cezar hem het Land van *Nerwiën* en *Treviren*, afstond[1].

Maximiaan had ook goede reden om, tot wat prijs ook, daar vrede te maken. *Carausius*[2] had in Brittannie 't keizerschap aangenomen, en dien ging hij bevechten. 't Gelukte hem door hulp der Gallen, die uit hoofde van misnoegen tegen Carausius, wegens zijn gedrag ten opzichte der zeerooverijen, zich met den Romeinschen Cesar vereenigden; en hij nam toen den tijtel van Augustus aan: - waarin Diocletiaan wel berusten moest. Hij bevestigde 't, in weêrwil van zich zelven, maar koos twee nieuwe Cezars (Chlorus en Galerius Maximianus) om de sterkste te blijven.

Konstantijn de Groote slaat vervolgens Franken die

1 De *Nervien* waren in Cezars tijd 't machtigste volk van die streken, en waar meê hij 't meeste werk had. Zij alleen maakten meer dan Brabant uit, en de *Treviren* worden nog in *Trier* erkend.

2 *Karos*, bij de Schotten.

den Rhijn overtrokken, en door hem in hinderlagen gelokt werden; en hij werpt hun beider beirvoerders voor de wilde dieren. Hij trekt Noordwaart op en overvalt de Bructeren en roeit ze uit, met wegvoering van het overschot, dat ook in den Circus, door de wilde dieren verscheurd wordt.

Maar die zelfde Konstantijn tracht de Germanen te winnen en tot Romeinen te maken, en geeft den Franken het *jus connubii*[1].

Onder zijn zonen werden zij bij gelegenheid van nieuwe invallen in de Romeinsche gedeelten van Gallie, door *geschenken* tot bondgenootschap overgehaald. Van dien tijd af kochten de Romeinen den vrede van hun, even als tegenwoordig de Mogendheden, van de Barbaresken. Dit was het verkeerde middel. Een geweldige zwerm (van Franken, Alemannen en Saxen, dus schrijft men) koomt op nieuw over den Rhijn, en valt op Romeinen, Gallen, en Duitschen zonder onderscheid: (want die zich met de Romeinen in bondschap nedergezet hadden, worden van de Overrhijnschen als vijanden met hun aangemerkt). 't Moorden en sloopen was ontzachlijk. Nabij de vijftig bloeiende steden verwoesteden zij, en zij namen het grootste gedeelte van Gallien in. *Zoo*, naamlijk, als wilde volken een land innemen, zonder plan of maatregelen om het te behouden.

Juliaan werd nu tegen hen gezonden en deed een verstandige en gelukkige veldtocht tegen hen. Hij

1 [Het regt van. over en weder door wettig huwelijk te kunnen verbonden worden]. Het gewigt van dien stap. [Namelijk, de *Franken* waren nu voor de Romeinen geene *Barbaren* meer].

had *Bataven* in zijn leger, die dapper tegen de Alemannen vochten. Hij trok meer Noordwaart, en verraste dus de Saliers en Chamaven (als gezegd is) op de door hun ingenomen gronden, maar niet in hunne oorspronklijke woonplaats.

De eensbegonnen afzakking der Noordelijke Duitschen ging echter voort; de Saxen verdreven de *Quaden*, waar men nu eerst van hoort. Wie zijn zij? -

Dezelfden als de *Chauci* (*Kawen, Kaden*, of *Waden*); mooglijk van *wadden*, lage landen) mooglijk van *kade*, waterkeering of wal, genoemd. Zij zetelden aan de lage, moerassige Noordkust tusschen Eems en Wezer, waar over in later tijd Friesland zich uitstrekte. Deze Quaden weken naar het woest gedeelte van Vlaanderen, schuilden daar in de bosschen, zoo als later de Schlaven of Slavonen (*'t Woud zonder genade*[1]).

De impulsie van de Saxen was uit het Oostelijk Saxen Westwaarts, en deze volken konden niet wijken dan Zuidwaart, en drongen dus de Neder-Saxen ook gedeeltelijk voort.

De Bataafsche auxilia [hulpbenden] in Gallie bestonden nu uit Saliers, Quaden, en Bataven: waaruit men een reeds begonnen vermenging of bijeenwoning dier drie volken kan afleiden. Constantius niet willende gehoorzamen, maakten zij Juliaan Augustus, en hij werd ook op de Noordsche wijze gehuldigd of uitgeroepen, op een schild gezet.

Onder Jovianus verneemt men van *Attuarien*, die over den Rhijn vallen, en bij de Rijksverdeeling

1 [Zie heneden bl. 57].

der Karolingen nabij de Betuwe woonden. Na dezen vallen de Alemannen in Rhaetie, ook houden de Quaden geen rust. Ook vallen de Sarmaten in Pannonie, waar de Bataafsche auxilia ook gemeld worden.

De beweging in Duitschland was algemeen. Want terwijl zij uit het hart van Germanie westwaart en naar den Rhijn dreef en dus het Romeinsche Rijk perste, drongen de nog Noordlijker en Schandinavische volken oostwaart af, en werden daar, 't zij met de woeste Don- en Donau-volken vereenigende of zich verbindende, 't zij afzonderlijk, eerst de overweldigers van den Westlijken Rijkszetel en vervolgens ook de Franken geducht. LEIBNITS leidt de beginsels van dit alles van den oorlog van Antonius den Filozoof tegen de Marcomannen af, die toen in *Bohemen* en *Moravie* woonden. Dit was in de laatste helft der 2^{e} eeuw.

En er is in der daad vrij wat schijns voor, dat die oorlog, sommige Natien hebbende doen toevloeien, en anderen wijken, eene zich meer en meer verspreidende beweging door het geheele Noordlijke van Europa verwekt hebbe, die zich na lang genoeg woelen tegen de Romeinen determineerde; wier overweldigingszucht deels eene zucht tot navolging, deels eene verontwaardiging en innigen wrok gaande maakte weldra door de roofzucht versterkt, en waarbij de inlandsche geschillen, die hen anders bezig hielden, gesmoord werden.

Valentiniaan beteugelde naderhand Saxen en Franken, en schijnt zelfs een deel van deze streken in bedwang gehouden te hebben door het bouwen van

sterkten. Maar schoon men daar door gebonden zat, dit belette den Saxen niet de Elbe uit te loopen en de kusten tot zelfs in de Middelandsche zee te ontrusten. Voor de Saxen, schijnen de Cauchen dit reeds gedaan te hebben. Naderhand werd het een soort van beroep bij de Noormannen, en Denen. Door verraad bedwong men deze Saxen bij een inval die zij dus in Gallien waagden.

Van dien tijd (en hieruit mag men oordeelen van de beteugeling dier volken door de Romeinen) nam Valentiniaan ook Saxen en Franken in zijn leger. En vervolgens werden er op gelijke wijze alle natien ingebracht. 't Was een soort van allergevaarlijkst bondgenootschap, dat een fraaie naam kreeg, maar den val van het Rijk voorbereidde.

Het verval in de Romeinsche legers, wapenhandel, en krijgstucht was weldra volkomen, nu men geen Romeinsche legioenen meer had, en de Romeinen een zeer klein gedeelte hunner heirmacht en legeren waren. Alles veranderde, en de overmacht der Romeinsche wapenen verdween dus met hunne oude tactica en aalouden geest.

Van dezen tijd tot de regeering van Honorius in het Westergedeelte des Rijks dat na Theodosius dood verdeeld werd, is de overgang kort. Onder hem trok Stilico, vervuld van zijn heerschzuchtig ontwerp om meester van 't Rijk te worden, den Rhijn langs, *tot daar hij zich in twee armen verdeelt en verscheiden moerassen maakt*. Eene uitdrukking waarin men ons Vaderland niet miskennen kan! Hij volbracht zijn oogmerk; naamlijk, persoonlijke verdragen voor zich te sluiten met Franken, Sicambren, Brukteren, Sue-

ven, Alemannen, Saxen, Battarnen, Kimbren en Cheruscen. Verwarde opnoeming van namen, die ons niets leert en meer eene rhetorische amplificatie *per enumerationem partium*[1] is, dan een recht Historisch verhaal. Die opnoeming koomt echter wederom neêr op het geen de algemeene naam van Franken bevat. Sommige van die lieten echter niet na eenige vijandelijkheden te plegen, die men niet zeer ter harte nam. En hoe kon het anders? Het bleef voor het overige, bij de zee- of strandrooverijen in Gallien bij de Saxen.

Met de 5° eeuw (als bekend is) ontstond die overstrooming van volkeren, die het Romeinsche Rijk vernielde, en geheel Europa een anderen toestand, lot, en aanzien bewerkte.

De geschiedenis van Stilico enz. behoort niet tot ons land. Maar het geen men tot ons land brengen kan, is de afkomst der Germaansche volken en inzonderheid van onzen tak.

Hier over kortlijk het voornaamste.

1 [Redekunstige figuur, om iets grooter te doen voorkomen, door het opnoemen van verscheiden onderdeelen].

Oude of Frankengeschiedenis.

De naam van het Romeinsche Rijk was nog zoo ontzachlijk, dat, indien men het groote Oostersche Rijk der Parthen uitzondert, geen volk zich hun bondgenootschap niet tot eer rekende, en geen der naburige vorsten zich niet welgevallen liet, door hen als Koning erkend te worden, schoon de Romeinen dit van hunne zijde als eene soort van onderwerping en hulde aanmerkten. 't Was dus met twee Frankische koningen *Markomer*, en *Sunno*, en hunne opvolgers; die echter geene algemeene koningen der Franken, maar hoofden of vorsten van de eene of andere Natie, onder dezen vervat, geweest kunnen zijn. Dus stond het in den aanvang der 5de eeuw, wanneer Stilico zoo men wil de *Alanen* (een Schytisch volk) de *Sueven*, en *Wandalen* en andere volken meer, van den Donau tot aan de Rhijnbron, opmaakte, om een inval in Gallie te doen.

Of Stilico dit deed, gaat zoo vast niet, maar na zijn val vond het geloof. Hij had de bezettingen, die aan den Rhijn lagen, naar den Donau verlegd, om de *Visigothen* die het Rijk van dien kant bedreigden, in toom te houden. En dit was natuurlijk in de noodzaaklijkheid om daar de grens te beschermen, terwijl hij op zijne verbintenissen met de Rhijnvolken gerust, aan dezen kant niets vreesde en de Rijksgrens te uitgebreid was, om alomme bezet te zijn. Maar daar in het oog gehouden, wendden alle

deze woestaarts zich Westwaart, en de West-Gothen vielen niet te min langs Pannonie Italie in.

Aan den Rhijn werden zij voor een poos gestuit door de Franken. Jammerlijk was het lot van geheel Gallic, toen zij doorbraken. Met hun voegden zich *Sarmaten, Herulen, Burgunders, Gepiden, Pannonen*, en ook *Quaden*, en *Saxen*: welke laatsten, schoon men hen wel eens bij de Franken gemeld vindt, echter meer voorkomen een geheel onderscheiden volk te zijn, en waarschijnlijkst, een meer inwaart wonende hoofdstam der Duitscheren, wellicht aan de *Bohemen* grenzende.

De inval in Italie, deed Honorius, die geenen genoegzamen weêrstand kon bieden, alles liever afstaan dan Italie in de waagschaal te stellen; en hij staat den West-Gothen Gallie af. Of deze bewust waren dat dit reeds overmeesterd was, weet men niet, maar zij trokken derwaarts. In 't Alpische gebergte overvalt Stilico hen, tegen het gemaakte verdrag, doch wordt niet slechts afgeslagen, maar zijn gantsche leger vernield. Toen voert Alarik hen te rug, bemachtigt Rome, en trekt het jaar daar na Gallie in, waar zij geenerlei weêrstand ontmoeten. Bij die West-Gothen bevindt men ook *Herulen*, voorts *Schlaven*, en andere volken meer van benoorden den Donau, en zelfs *Veneden* (de tegenwoordige *Wenden*) die Oostelijk aan de zeekust van Duitschland gevestigd waren, en waartoe zekerlijk de *Wandalen* oorspronklijk behoorden.

Of deze overrompeling ook ons land getroffen heeft, is wel niet volstrekt zeker maar zeer gelooflijk De stad *Vlaardingen* (nu dorp) [Nu weêr stad]

had oudtijds den naam van *Slavenburg*, en *Utrecht* dien van *Wiltenburg*, en de Wenden werden ook *Wilten* genoemd. Ook de naam van het naburig *Wilsveen* wil men hier toe betrekken. Maar waarom dan ook niet *Willis*, en meer zulke namen? Hoe het zij, ook *Witlam* in Zeeland brengt men daar toe. Gissingen, met tegengissingen, en *Etymologien* met andere Etymologien rijkelijk op en over te wegen, die niets af doen. Hoe het zij, men meent die benamingen van de twee gedachte steden daaraan verschuldigd te zijn; ook melden oude Nederl. Kronijken dat de *Slaven* of *Wilten* geheel Holland gewonnen hebben. Dat deze Barbaren die zonder plan te werk gingen, zich wijd en zijd verspreidden, is natuurlijk, en dus is het gelooflijk dat zij ook dit land niet gespaard hebben.

Behalve het inhouden van weinige burchten is het echter niet denklijk dat zij hier lang gehuisd zullen hebben; maar die dezen weg kwamen hielden langen tijd het boschachtig gedeelte van Vlaanderen in, het geen van hun den naam van het *Woud zonder genade* kreeg, en waar het lang duurde eer hun rooven en moorden gestuit werd. Zij behielden ook nog lang het Luiksche, of Luikerland zoo het in mijn tijd genoemd werd.

Uit het gezegde blijkt reeds, dat *Wilten* beide op *Wenden* en *Slaven* gepast wordt. Het is zoo, *Wilten* is geen eigen naam, maar de appellative benaming van *Wilden*, en behoorde dus waar men ze teepassen kon. Maar de *Wenden* zijn één volk met de *Slaven*. Dit volk, wiens naam van een rivier genomen is, heeft zich uitgebreid door geheel het

Oostelijk Duitschland van den Donauw tot de Oostzee, en daar de zeekusten ingenomen tot aan deze zijde de Elbe, en van daar zelfs veele uitvallen (excursus) gedaan tot de Eems toe. Zij zijn dus naburen van de Saxen en Friezen geweest. Zij hebben hun taal door *Polen, Rusland, Lijfland* en verder verspreid, en zij is in Hoogduitschland met het Duitsch vermengd geworden; in Hungarijen, met de taal der Hunnen; en aan de andere zijde des Donauws met het slechte Grieksch dat in die gedeelten van 't Oostersche Roomsche Rijk plach gesproken te worden.

Eigenlijk echter werd niet geheel Gallie maar *Aquitanie* hun slechts afgestaan; dat is Gallie bezuiden de *Loire*[1]. Van dien tijd dagteekent ook de afscheiding der *Armoriken*, dat is Zeekustbewoners in Bretagne en Vlaanderen, van het Romeinsche gebied. De overkomst der *Burgunden* over den Rhijn, waar uit naderhand de Burgundische heerschappij is ontstaan, die Frankrijk zoo klein hield.

De bezittingen der Franken, der Armoriken, en der Burgunden, en wat dezerzijds de Loire nog aan de Romeinen overig was, liep zeer onder een, en de onzekerheid der grenzen was oorzaak van gevechten, die gewichtig of nietig den naam van veldslagen en grootsche overwinningen voeren. *Klodio* de Koning der Franken (men meent op gronden, der Saliers) in onzen hoek, vader van Childerik, hield zijn verblijf te *Dispargum*. Wat is dit? WAGENAAR wil

1 Die bij de inneming van Parijs weder op nieuw zonder het te hedenken, tot grens tusschen Fransche en Noordelijke legermachten gesteld werd, en weldra weêr een grens van dat Rijk worden zal.

Diest. De naam brengt *Diesberg* mede; maar ik beslis niet of het *Duisburg* zij.

Tusschen 435 en 440 oorloogden de Romeinen tegen de *Burgunders* en Armoriken. Aëtius hun veldoverste, een groot krijgsman, slaagde niet gelukkig; maar kreeg Klodio op het lijf, die eenige plaatsen nam. Een vrede bracht ook *Burgunden*, zoo wel als *Saxen* en *Ripuarien*, in de legers van Rome. Deze laatsten zijn Franken, maar naar hun woonplaats genoemd, welke de oever was van de Schelde, en het daarbij gelegen gedeelte van de Maas en den Rhijn.

In dezen beklaaglijken toestand van het Romeinsche Rijk was het niet te verwonderen, dat de zeekusten overal van de Noordsche zeerooveren bestookt werden. Zelfs de eilanden in de Middellandsche Zee (Wendelzee) werden door hen ingenomen en verwoest. Onder andere, Sicilie. En het gevoelen is niet onwaarschijnlijk, dat om dezen tijd de Saxen Rhijn of Maas opgezeild zullen zijn tot omtrent Nijmegen, en de naam van Neder-Saxen aan dit Land gegeven, van toen ontsproten zij[1]. Alhoewel men tot deze onderstelling juist geen toevlucht behoeft te nemen.

De Saxen waren vijandig aan Clodio, als bondgenoot der Romeinen; deden invallen of landingen op de Romeinsche kust, en werden door hem of zijn opvolger *Childerik* gestuit. De Franken maakten zich toen meester van de eilanden der Saxen. Men twijfelt of dit onze eilanden tusschen Waal en Maas be-

1 [Ik vind hier bijgeschreven *M. St.* dat is MELIS STOKE: doch in hetgene hij van *Neder-Saxen* schrijft, I B. vs. 41-82, vind ik geene aanleiding tot deze onderstelling].

doele, dan die aan den mond der Elve liggen? Ik zou het eerste gelooven, om dat deze vijandelijkheden met onderwerping der Saxen aan Childerik eindigden; en is dit zoo, dan kan de naam van *Nedersassen* zeer wel gebleven zijn als tot Landschapsnaam geworden.

De Westergothen ondertusschen, wien Gallie beneden de Loire van Honorius afgestaan was, dwongen Nepos in 474, geheel Gallie (want een deel was het Rijk nog overig) aan hen overtegeven. Deze overgift echter belet niet, dat PROCOPIUS meldt dat geheel Gallie tot den Rhijn toe het gezag van Augustus erkende. Doch PROCOPIUS bedriegt zich meer wanneer het deze gewesten raakt.

Onder Augustulus viel Rome *Odoacer* (Rex Turcilingiorum) in handen, en deze bevestigde dan Koning *Evarik* den afstand van Nepos. Het Romeinsche Rijk was niet meer, en de Franken, Saxen, en Burgonden en wat zich in Gallie bevond, verdroegen zich met Evarik als Naburen. *Klovis*, de zoon van *Childerik* versterkte en breidde zich uit door bondgenootschappen en een gelukkig oorlogen, en werd meester van genoegzaam al 't gene Noordlijk van de Loire lag, 't land der Burgonden (naar 't schijnt) uitgesloten.

Friezen en Saxen echter stonden tegen hem op. Met wat uitslag verneemt men niet; maar mutatio non praesumitur [verandering wordt niet verondersteld]. De Alamannen onderwierp hij zich door eene zeer aanzienlijke overwinning bij *Tolbiae* of *Zulpich*: de gelegenheid waarvan hem het Christendom aan deed nemen, waarbij 3000 Franken ne-

vens hem gedoopt werden; en nu vereenigde hij ook de Armoriken onder zich. Hij werd nu ook Koning der *Ripuariers* (de andere hoofdtak der Saliers) en van mindere volksgedeelten, die tot nog hun bijzondere opperhoofden gehad hadden: waar na hij in 511 overleed.

Onder zijn vier zonen werden zijn Landen (ik zeg niet *zijn Rijk*) verdeeld. *Theoderik* de oudste verkreeg de oude landen ter weêrzijde van den Rhijn die *Austrasie* (oud-niet Oost-streek) genoemd werden, en nam zijn zetelplaats te Mets. Als zoodanig kwamen onze Landen onder hem. *Neustrie*, dat is, de *Nieuw-streek*, was het Westelijker gedeelte, door Klovis aan 't ouderlijk gebied toegevoegd.

De Saxen waren gefnuikt; maar de zeerooverij tot de Denen overgegaan. Zij vielen op de kusten van Austrasie, dat is onze Landen Vlaanderen ingesloten of zoo verr' 't oude bezitting van Clovis, en geen aanwinst, geweest was. Zij werden, na vrij wat verwoesting, door zijn zoon, naderhand zijn opvolger, deerlijk geslagen.

Op *Theoderik* volgt *Theodebert* zijn zoon, uit wiens communicatiebrief aan Justiniaan, wij weten dat de Noormannen en zekere onbandige Saxen zich aan hem onderworpen hebben. (Waarom aan Justiniaan geschreven? - Clovis was door *Anastasius* Consul en Patricius van 't Westersche Rijk gemaakt, in 't jaar 509). - Wie, deze Noormannen? (Waren 't de gevangene die geland waren, en die hun Koning Cochilak - die er bij omkwam - aan 't hoofd hadden? En met wie misschien de hier wonende Saxen zich vereenigden? - Zoo schijnt het mij toe). -

Wij leeren dus uit dien communicatiebrief niets dan wij wisten.

Dat hier steeds Saxen woonden, is zeker genoeg en misschien was die inval der Denen met hun beraamd. - Nevens de Saxen woonden er toen ook *Warners*, wier naam ook aan de overzijde van den Wezer in de *War*, en stad *Warnemund* overig is. Zij hadden zelfs een Koning die een zuster van Theodebert in tweede huwelijk had, en *Hermegiskel* geheeten was. Door den Rhijn waren zij van Austrasie afgescheiden. Zijn gemalin was *Theodechilde* genaamd, die na zijn dood volgens den wil van haar man aan zijn voorzoon *Radigis* huwde, op dat dit ontzachlijk Rijk (van Warmond!) niet misschien aan Engeland komen mocht. Want die Radigis was verloofd aan een Koningsdochter der Engelschen; - *al te uitheemsch*! - zegt VONDEL. WAGENAAR roemt (met reden!) de Vaderlandsliefde van dien goeden Koning *Hermegiskel*, (de naam lijkt wel wat naar *Arme Gyske*?) die 't jammer is dat de *eerste* van dien naam is geweest zonder *tweede*.

Maar geen brave daad schittert, zoo er geen gevaar, geen opoffering, geen.... bijkomt. Wat gebeurt er? De verstoten bruid (die niet weet, wat Warmonder patriotismus is) neemt dat euvel op: en koomt met niets minder dan 100,000 man (krijgsknechten zegt WAGENAAR, op 400 roeischepen (dus ieder schip met 250 man, behalven haar-zelve, beladen en waarbij nog een broeder van haar was) hier landen. Zij beoorloogt de *Warners*, slaatze, neemt den Koning gevangen, en huwt hem in spijt van zijn baard, en de goede Theodechilde wordt aan

haar broeder Theodebert 't huisgezonden, en krijgt tot haar troost een Latijnsch grafschrift in verzen van den Bisschop Fortunatus, dat nog in wezen is. Dit belachlijk sprookjen, bij WAGENAAR met de grootste ernst en belangstelling verhaald en op ons dorpjen Warmond toegepast, of 't een Koninkrijk ware geweest, mag men aan de verwarde begrippen van PROCOPIUS wegens dit gedeelte van 't Westlijk Europa wijten, doch wordt door de goede trouw waarmeê WAGENAARS welsprekendheid het opschikt, nog bespottelijker[1].

Op *Theodebert* volgde *Theodebald*, die in 549 een plechtig gezantschap naar Keizer Justinianus zond; en met wien PROCOPIUS den spot drijft.

Theodebalds kinderloos overlijden, bracht Austrasie bij bewilliging onder het gezag van zijn Oudoom Klotaris[2] de jongste zoon van Klovis.

Deze heeft de Saxen, die men gist dat onder Theodebert weêr uit dit Land verdreven zijn, (waardoor het dan niet meer Nedersassen, maar slechts Friesland genoemd zou zijn; met den algemeenen naam[3] die dit geheele land naar het grootste en voornaamste volk dat er in woonde, en nu Utrecht of Wiltenburg met dien omtrek bezat, als waar uit zij reeds voor langer dan een eeuw de Wilten verdreven hadden;

1 [Men vergelijke hier bij de spottende legende van onzen B. in den *Muzen-Almanach* van 1819].

2 Sedert noemt men dien naam *Lotharis*. En waarom? [Om de verwisseling van Cl., Chl., en L.].

3 Men bedenke, dat de ALGEMEENE *namen* dezer landen, niet door de inwoners gegeven zijn, maar door de vreemden en uit Frankische schrijvers van dien tijd genomen, om dat wij zelven er nog geen hadden.

zonder dat hun verdere uitbreiding hinderpaal vond) en aan den Wezer woonden, geslagen, ter gelegenheid dat zij na Theodebalds dood den Franken afvielen en aantastten. Ten gevolge waarvan hun een schatting opgelegd wierd van 500 koeien jaarlijks. Dit verveelde hun en zij grepen het zwaard. Na het aanrichten van groote verwoestingen tot Nuits toe brengt Klotaris een leger te velde; een zwaar gevecht volgt, dat ondanks de allergrootste aanbiedingen van de zijde der Saxen, door de verbittering der Franken veroorzaakt werd, en dezen worden nu geslagen en trekken af. Childebert zijn ouder broeder, koomt te sterven; en hij verkrijgt dus ook het overig gedeelte van 't Frankische Rijk; maar het wordt na zijn overlijden weêr als te voren gesplitst, en zijn oudste zoon *Sigebert* wordt Koning van Austrasie, en kiest Rheims tot zijn hofplaats.

De Longobarden[1] (volgens getuigenis van een hunner landslieden, PAULUS WARNEFRIDUS) uit Jutland of Gothland afkomstig, en zich naar Pannonie verplaatst hebbende, vallen thans meê in Italie en nemen den geheelen streek in, die sedert naar hen Lombardye genoemd is: maar een deel der Saxen, die zich bij hen gevoegd hadden, keert naar Austrasie, waar zij toe behoorden, te rug. Zij vinden nu hun verlaten land door Sueven en andere hunner oude Naburen ingenomen, wien het ongelegen kwam, hun weêr plaats te maken. Men bood echter wel een gedeelte interuimen; maar dit verge-

1 (De Longobarden, niet van *baarden* (barbae) genoemd (schoon PAULUS DIACONUS dit wil) maar van *barden*, in *hellebard* overig, als te recht U. HUBER stelt).

noegde hen niet. Het zwaard moest beslissen. 20,000 man van de 26,000 waar uit het Saxische leger bestond, sneuvelden. De overgeblevenen herhaalden hun pogingen en streden op nieuw met de grootste woede, maar moesten het opgeven. Sigebert werd vermoord terwijl hij zijn broeder Chilperik den Koning van Neustrie (met wien hij in oorlog was) in Doornik belegerde, en deze maakte zich meester van zijn gebied, met gevangenhouding van zijne Weduw en kinderen binnen Parijs. Maar een dezer kinderen ontvlood, na omtrent 7 jaren hechtenisse, naar Mets, waar hij tot Koning uitgeroepen, en vervolgens ook door Chilperik als de wettige opvolger in zijns Vaders rijk erkend wordt. Deze is *Childebert de Tweede*.

De Warners, die sedert Koning *Hermegiskel* en 't Engelsche huwelijk van zijn zoon niet van zich hadden doen spreken, worden thands zonder Koning en in opstand bevonden tegen den Franschen Koning.

Al weder een Koninkrijk van deze aarde verdwenen! En men weet niet hoe of wanneer? Behoorde men niet in Europa een soort van *Etât Civil* te houden, waarin de geboorte- en sterfgevallen der Koninkrijken geregistreerd wierden? Zij komen zoo ongemerkt op en verdwijnen of 't gemeene burgertjens waren, en men weet niet hoe 't daarmeê is, als men ze een klein getal jaren uit het oog verloren heeft.

Zij moeten dan zijn onderdanen geworden zijn. En dit moet geschied zijn of door erfrecht of door overweldiging:

Ou par droit de conquête ou par droit de naissance.

WAGENAAR meent het laatste, om dat zij in de weêrspannigheid van de Saxen deel *kunnen* genomen hebben. Maar welke weêrspannigheid? 't Moest na Hermengiskels dood geweest zijn: maar volgens WAGENAAR waren de Saxen reeds vroeger naar den Wezer gedreven, en het is niet te denken, dat dit Warnen-rijk in bijzonder staatsverbond met de Saxen gestaan heeft. Ik denk dus, door erfrecht: of het mocht door het sterkste van alle rechten zijn dat in den Codex van het Jus Gentium bekend is; het recht van *convenientie*; waardoor wij-zelven eerst Franschen, en nu Nederlanders geworden zijn.

Waar 't op aankoomt, is, dat het geheele volk (WAGENAAR merkt zeer wijsselijk aan, ‘dat zij een geringe macht hadden *in vergelijking van die der Franken*!’) uitgeroeid wierd.

In 596 volgde Theodebert de II hem op. 't Ongelukkig lot van dezen Koning der Oudfranken, van zijn broeder Theoderik, zijn zoontjen Merovius, en afgrijslijke grootmoeder Brunechilde, kan men in de Fransche geschiedenis vinden. Na den afloop van deze moordgeschiedenis bleef Klotaris II, zoon van Chilperik, den Koning van Neustrie bovengenoemd, bezitter van 't geheele Frankenrijk; en hij droeg in 622 Austrasien aan zijn zoon Dagobert over.

Onder hem stonden de Saxen op en verklaarden door krijgsboden op de plechtigste wijze, dat zij voortaan onder niemand staan wilden. Het blijkt dat zij zich een eigen Koning hadden gekozen, *Berthold*. De Koning nam die boodschap en den toon en taal dezer lieden zeer kwalijk, en het had hun misschien het leven gekost, zoo de Bisschop van Meaux hen

niet gered had door ze te doopen[1]. Die doop deed hen vereerd en begiftigd naar huis zenden, waar zij 't eerst het Christendom kenbaar maakten naar 't geen zij er van wisten. Maar de Saxen verbinden zich met de Friezen en rukken te veld, en Dagobert, wien zijn vader te hulp schiet, hun te gemoet! de legers waren door den Wezer gescheiden; de Franken vliegen Klotaris na, die over eenige smaadwoorden van Barthold als verwoed, den stroom op zijn paard overzwom. Een vreeslijke slachting werd er onder de Saxen en Friezen gemaakt, en wie van hun overbleef, langer dan het zwaard van Klotaris, werd na den geëindigden veldslag ongenadig omgebracht. De jongelingen beneden die maat, en de vrouwen, werden naar Frankenrijk gebracht en daar tot slaven verkocht. Toen kan 't ook zijn, dat Dagobert de Friezen in 't tegenwoordig Sticht en Holland aangelast en Utrecht vermeesterd hebbe, waar hij een Christlijke kerk oprechtte, aan S[t]. Thomas gewijd, en den Bisschop van Keulen 't beheeren der Friezen beval: doch het geen van weinig gevolg en korten duur was.

Het is echter mogelijk, dat zij in dien streek reeds onder zijn beheer en dat van zijne voorzaten waren. Ja dit is waarschijnlijkst. Men moet toch de Friezen

1 Wat de doop, en hoe hij dit uitwerkte, ten opzigte van het regt van te straffen. [Zie WAGENAAR I D. bl. 332. Hier was verder op de kant bijgeschreven: 'WAGENAAR'S oordeel, I D. bl. 331! - *Jus Gentium.*' Namelijk, WAGENAAR kent daar de onschendbaarheid der Gezanten volgens *het Regt der Volken*, ook aan dezen toe, die eigenlijk slechts afgezondenen waren van wederspannige onderhoorigen].

(even zoo min als de Saxen) niet gelijk een ondeelbaar lichaam beschouwen. De Noordlijker Friezen, of de Oostelijker, die aan de Saxen paalden, kunnen de Saxen tegen Dagobert opstaande, bijgestaan hebben, zonder deelneming van die aan den Rhijn woonden en in zijn gebied stonden. In zijnen tijd bloeide de koophandel zeer, inzonderheid was de haven *Wicus Portus* (Wijk te Duurstede) zeer bezocht, en de Koning had ter wederzijde van den Rhijn Graven en Hertogen, hetgeen van geen gering aanzien en bevolking getuigt; hoe zeer ook die amptenaren toen geen Vorsten des Rijks geweest mogen zijn.

De Saxen waren jammerlijk geteisterd, maar echter niet uitgeroeid. Na den dood van Klotaris II, die zeer op hen verbitterd was, en zoo veel meer dan zijn zoon, als een smaadwoord gevoeliger is dan een sabelhouw in het hoofd, (Dagobert had dien bij de eerste ontmoeting met hen ontvangen, en het hem afgehouwen hair aan zijn vader gezonden, ten blijk dat hij hulp behoefde), werden zij van den jaarcijns van 500 koeien ontslagen, onder verplichting van de grenzen tegen de *Wenden* (Winiden) te verdedigen.

Twee jaar voor zijn dood, die in 638 voorviel, kwam Dagobert door de dood van zijn broeder en broederszoon Charibert en Chilperik in de heerschappij ook van Neustrie, dat intusschen in uitbreiding aan had gewonnen. En reeds eenigen tijd had hij ook Austrasien aan zijn oudsten zoon Sigebert, en Neustrie aan zijn jongsten Klovis, overgegeven.

Sigebert II liet zijnen Hofmeester (*Maire du Palais*) Grimoald, den zoon en opvolger in die post van Pipyn van Landen, de Regeering over. Geertrui-

denberg heeft aan zijn zuster *Geertrui*, die te dier plaatse een kapel stichtte, zijn naam te danken; en zij is de *St. Geerde* , wier gedachtenis men dronk. En zijne andere zuster *Begga* zou de orde der Begijnen ingesteld hebben.

Na Sigebert werd Dagobert de II door Grimoald op den troon gevoerd, naderhand onder voorgeven van overlijden heimelijk verstoken, en na hem de kruin te hebben doen scheren naar Ierland verzonden. Hij, Grimoald, stelde zijn eigen zoon Childebert, die door Sigebert aangenomen was (*adoptione*), in Dagoberts plaats. Klovis II de broeder van Sigebert kon dit niet dulden; en even weinig de Franken in Austrasie zelven, die Grimoald overvielen, naar Parijs sleepten, inkerkerden, en jammerlijk ombrachten; terwijl 't rijk weder onder één scepter vereenigd werd.

Hij stierf in 656 en liet drie kinderen na, waarvan, - na een korte poos regeerens van Klotaris, die nu de III van dezen naam is, over beide deelen, - Childerik door de Oostfranken over hen gekozen, en Theoderik weldra door Klotaris dood Koning van 't Westerfrankenrijk werd, doch weldra in een klooster gestoken; zoo dat toen t.w. 670, Childerik beiden bekwam. Hij werd drie jaren daarna vermoord met zijne gemalinne Billichilde die zwanger was.

Met Theoderik werd de Hofmeester Ebroin tevens gekloosterd. Met de bewegingen over Childeriks dood, ontvlood hij naar Austrasie en maakte daar een voorgegeven zoon van Klotaris den III, Clovis genoemd, Koning. Doch Theoderik was bij de zelfde gelegenheid ontslagen en door de Westfranken hersteld.

Ebroin maakte vrede met zijn meester, wien hij niet meende te benadeelen. De opgeworpen Klovis werd afgezet. Theoderik ook als Koning over de Oostfranken erkend, en Ebroin was weêr zijn Hofmeester.

Maar Dagobert II kwam uit Ierland weêrom, na van daar in Engeland overgestoken en met een Angel-Saxische princes gehuwlijkt te zijn, en werd weêr als Koning van Austrasie hersteld.

Het duurde echter weinig jaren, of hij werd, en zijn zoon, Sigebert, met hem, door aandrijven van Ebroin, zoo men wil, vermoord. De Oostfranken riepen Theoderik tot hun Koning uit, die een andere zoon van Dagobert was en naar 't schijnt nog vrij jong, daar zij *Pepyn van Herstal* (een zusters zoon van den Hofmeester Grimoald)[1] en zekeren [Martyn, Neef van] *Pepyn* met het rijksbestuur belastten.

Theoderik daartegen die in Neustrie regeerde, trachtte na Dagoberts dood op nieuw als Koning van geheel 't Frankische Rijk op te treden. Hier uit een oorlog, door Pepyn met het gevangennemen van den Neustrier geëindigd, waar na Dagoberts zoon Koning, en hij de gebieder en regeerder beide van Austrasie en Neustrie werd, met den tijtel en waardigheid die Ebroin met de dood verlaten had.

Wij vinden in den tijd van Dagoberts II tweede regeering bij de Friezen een *Koning Adgillus* (zekerlijk Athel) die den Bisschop Wilfrid uit Engeland

1 Deze Pepyn van Herstal was de overgrootvader van Karel den Groote. [Men dacht bij hem niet aan] de *Lex quisquis*, [5 Cod. ad L. Jul. majest.] 'In quibus hereditarii criminis exempla metuuntur.' [Dat de euveldaden der voorouderen te vreezen zijn van het nakroost].

ontling en gedurende een kort verblijf bij hem, het Evangelie aan de Friezen liet prediken. En na dezen *Adgillus* een *Koning Radbout*, onder wien de monnik Wigbert, en na hem *Willebrord* in 690, opzettelijk tot het zelfde einde overkwam. De omwentelingen in de korte maar onrustige tijden sedert Sigebert II, hadden Utrecht wederom onder de macht van de Friesche koningen gebracht en de kapel of kerk van Dagobert I was verwoest. Adgillus schijnt na de wederkomst van Dagobert II in goede verstandhouding met hem en de Kristenfranken geleefd te hebben, maar Radbout was 't Cristendom vijand, en daar voor bekend; zoo dat Willebrord, die in 695 door Paus Sergius den I tot Bisschop der Friezen ingewijd werd, zich, eer hij naar Utrecht trok, bij Pepyn vervoegde. Hier ontfing hij de gift van een klooster met landerijen van Plectrude Pepyns Gemalinne, en minzamen onderstand, met aanwijzing waar zijne prediking noodigst en nuttigst zou zijn. Pepyn trachtte de afvallige of opstandelingen, 't zij Friezen, 't zij Saxen, weêr onder gehoorzaamheid te brengen, maakte daar allen toestel voor gereed; en, daar de afgoderij zeer veel toebracht tot hun afkeer van 't Frankische gebied, en het Christelijk geloof hen zekerlijk beter aan hem verbinden zou, was het zoo wel een gezonde staatkunde als Godsdienstig gevoel dat hem de voortplanting des Christendoms aan moest bevelen.

Radbout van zijne zijde rustte zich toe om zijnen bestrijder nadruklijk te ontfangen.

692. Pepyn echter behield in deze veldtocht de overhand en *Frisia citerior* werd door hem bemach-

tigd, het geen waarschijnlijk (daar BEDA dus spreekt) het land beneden of bezuiden het Flie-meer is, en dus het tegenwoordig Zuidholland zal geweest zijn tot de Schelde; want tot zoo verr' hadden de Friezen, naar men stellen moet (inzonderheid ook in Zeeland) zich uitgebreid: en dadelijk zond hij dan ook den Bisschop Willebrord om te prediken: die te Westkapel door de aanbidders van Wodan in zijn ijver niet doodgeslagen, maar zwaar mishandeld werd. Waar te lande echter S[t]. Eligius reeds onder Sigebert II gepredikt had. Of de kerken, die den naam dragen door hem gesticht te wezen, dit waarlijk zijn, is weinig minder onzeker dan zijn mirakelen.

Maar Radbout was hardnekkig en woelig, en een tweede oorlog volgde; en het is van dezen tijd, dat men Utrecht eerst geheel aan de Friesche macht ontweldigd rekent. Radbouts dochter Theodesinde huwde Pepyns tweeden maar echten zoon, Grimoald. Zijn onder en natuurlijke zoon was Karel. Van dien tijd af begint de doorgaande bekeering der Heidenen in deze kwartieren (ook bij de Bructeren) en op een eilandjen in den Rhijn (*de Weerd* genoemd) werd een klooster gesticht, waar men zegt dat de Apostel (niet, als men wil, in 717; maar in 737 of 738) overleed, groot goed na latende; als uit zijn testament (bij MIRAEUS *Cod. donation. piar.* c. 8), zoo het stuk echt is, blijken kan[1].

1 TE WATER echter (in zijn Levensbericht) acht het (en met reden) *denkbaar* dat reeds in de drie eerste eeuwen onzer jaartelling het Christendom hier te lande bekend was, omdat er onder de Romeinsche benden (zekerlijk hier zoo wel als elders) vele christenen waren; en om de betrekkingen met de Gallen (waar al vroeg Christengemeenten bestonden) zoo als ook met Germanen en Britten. Men kent den brief der Christenen van Vienne en Lions in 177 over de marteldood van hun Bisschop geschreven. (EUSEBIUS *Hist. Eccl.* Libr. V); ook 't getuigenis van TERTULLIANUS (*adv. Judaeos* c. 7.) en het Koncilie in 196 gehouden, waar bij Gallische Bisschoppen waren, (EUSEBIUS d.l.c. 24.) zoo wel als het later Concilie van Arles in 314, waar van de Acta nog bestaan. (Zie verder DIONYSII SAMMARTHANI *Gallia Christiana*). Ook in Brittanje waren al zeer vroeg kerken. (Vide CHRYSOST. *Oper.* Tom. I. p. 575 et Tom. III. p. 790. *Ed. Montfauc.*) Echter was 't meerendeel hier ontegenzeglijk Heidensch, en als Koning Dagobert (in de 7de eeuw) een kerk of kapel te Utrecht deed bouwen, werd die, als Bonifacius schrijft, door de inwoners verwoest.

Theoderik de III overleed, na 14 jaar koningschap, opgevolgd door zijn zoon Klovis III, die 4 jaar regeerde of er den naam van had, en door zijn dood plaats maakte aan Childebert den III, die 16 jaar zijn naam aan 't gebied gaf. Want het was toen, als BOILEAU in zijn *Lutrin* spottende zegt:

ce temps, cet heureux temps,
oû les Rois 's honoraient du nom de faińcans.

En zijn afsterven ruimde den zetel in aan zijn zoon Dagobert III. De beminnelijke Theodesinde deed (zoo zij 't echter deed), haar gemaal Grimoald verraderlijk ombrengen; en Pepyn den moord naauwlijks gestraft hebbende overleed in 714. Hij stelde bij uitersten wil een natuurlijken zoon van den vermoorden Grimoald, Theodebald genaamd, tot Hofmeester over zijn Koning, en daar die zoon nog een kind was, nam zijn weduwe Plectrude het Rijksbewind aan. Zekere *Raganfrid* werd tot Rijks-hofmeester tegen haar en Theodebald opgeworpen, en

Karel de onechte zoon van Pepyn ontkwam de gevangenis, te Keulen, waar in men hem hield, en werd, als opvolger van zijn vader in 't Hofmeesterschap (dat is als Rijksvoogd) erkend.

Raganfrid, Rijkshofmeester in spijt van zijn Koning Dagobert III, en tevens Plectrude met haar zoon, en Karel tegen zich hebbende, zette Chilperik II op den troon, die nu openviel; en Karel, zekeren Klotaris. Zie daar twee Koningen tegens een, om dat er twee Hofmeesters waren, in staat om elkander het hoofd te bieden[1]! *Accessorium sequitur principale*; en 't *principale* was hier de Hofmeester. De derde Hofmeester had geen macht om den hem ontvallen Koning door een ander te doen vervangen. Raganfrid verbond zich met Radbout. Deze zijn benden op den Rhijn ingescheept hebbende, voer den stroom op tot aan Keulen, waar hij land vatte en na een bloedig gevecht tegen Karel, die hem met kleiner macht te gemoet trok, sloeg hem dermate dat hij naauwlijks ontkwam, maar niets spaarde om een talrijker leger in 't veld te brengen. Terwijl Raganfried met zijn benden en die der Friezen omtrent Keulen en wijd in 't rond, stroopten en plonderden.

Zij werden verrast, maar het was eerst in 't volgende jaar als Karel bij een echten veldslag de overwinning behaalde, en wel op de hoogte van Kamerijk. Of deze overwinning van eene andere of slechts van een inval in Friesland gevolgd zij, is onzeker, maar daar werd een vrede gesloten waarop Radbout zich tot het omhelzen van de Christelijke Godsdienst

1 [De bekende rechtsregel: het toevoegsel volgt het lot der hoofdzaak].

verbond. Wolfram kwam nu uit Champagne om Willebrord in Friesland met prediken, leeren, en doopen te ondersteunen; en een menigte Friezen, ook Poppo, de zoon van Radbout, werden gekerstend. Radbout zelf stierf zonder zijn belofte tot stand te brengen, en de gelegenheid waarbij hij te rug trad, is bekend. [WAGEN. I Dl. bl. 370].

Poppo volgde hem op. Utrecht werd Willebrords Bisschops-zetel, en het Euangelie was in deze landen gevestigd. De quasi-Koning Clotaris, door Karel gesteld, stierf in 719 (ruim 2 jaren na Karels overwinning op Raganfrid) en de Chilperik (van Raganfrid) 2 jaar later. In des laatsten plaats werd Theoderik IV, zoon van Dagobert III, Koning, Karel bleef (naar 't erfrecht) des oudsten Hofmeester en Raganfrid werd met een Graafschap te vreden gesteld. Meester van de schatten die Pepyn opgelegd had, en die hij Plectrude dwong aan hem overtegeven, was hij door dezen, zoo wel als door de macht die zijn ampt hem gaf en van geenen Koning afhing, allerontzachlijkst. Hij liet niet na beide rijkdom en gezag tot zijn voordeel aan te wenden, en inzonderheid mede de Geestelijkheid aan zich te verbinden. Hij dempte een nieuwen opstand der immer woelende (en als een hydra van Lerne) telkens voor één afgeslagen hoofd verscheiden andere opstekende Saxen; bedwong de Alemannen en Zwaben, overmeesterde de Beieren ten deele, en voerde zijn overwinnende wapenen tot den Donau. Misschien ware hij verder gegaan, maar Eudo (of Eudes) Hertog van Aquitanie viel hem af, en dit riep hem met dringende stemmen te rug.

Weinig kostte 't hem dezen Eudo te verjagen:

maar deze zocht hulp bij de Saraceenen, nu in Spanje reeds machtig, en welhaast stond er een machtig leger van deze Oosterlingen in Frankrijk dat in staat scheen om alles te veroveren. Karel echter leverde hun slag en verwon, waarna hij (met hulp van dienzelfden Eudo; die over zijn roekloos inroepen dezer vreemden, nu zij 't tegenwoordige Languedoc wilden inhouden, berouw had) hun overgeblevenen weder ten lande uitdreef. Ter zake van deze overwinning wil men dat hem de naam van *Martel* of *krijgshamer* gegeven werd.

Poppo, of de Friezen onder hem, stonden in dien tusschentijd tegen hem op en pleegden vijandelijkheden. Karel bestookte hen te water en viel met een vloot in dat deel van Friesland dat ten Oosten van 't Vlie ligt. In den strijd die daar langs de boorden van 't Borndiep voorviel, sneuvelde Poppo. De Friezen werden in de vlucht geslagen en nagejaagd, de afgodbeelden en tempels verbrand of verwoest, de boschjens van eerdienst uitgeroeid, en het altijd moedige volk aan de Frankische heerschappij onderworpen.

In 741 overleed Karel Martel met roem bekroond, en na 26 jaar 't Frankenrijk als Hofmeester vervoogd te hebben. Op zijn sterfbed beschikte hij van die Rijksvoogdij ook, als of hij volkomen vorst en Koning ware. Hij verdeelde 't ten overstaan van de Frankische Grooten in dier voege tusschen zijn twee zoons, dat *Karloman* over Austrasie, Alemannie en Turingen, Pepyn over Neustrie, met Burgondie, en Province ('t geen aan de Alpen en Middelandsche zee liggende, nog het langst de Romana *Provincia* Galliac gebleven was, maar sedert Romes inneming ook opgegeven) gebieden zou.

Pepyn stelde tot opvolger van Theoderik IV, die reeds voor Karel Martel in 737 overleden was, en wiens zetel dus open stond, Childerik III over de Westfranken. Karloman achtte 't de moeite niet waardig een Koning te maken, maar regeerde op zijn eigen naam, onder den tijtel dien hij aannam van *Hertog en Prins der Franken*.

Een geruimen tijd voor deze epoque kwam Bonifacius hier te Lande uit England: wiens naam nog in mijne kindsheid in achting en in ieders mond was. Maar thands stelde hij voornamelijk orde op de Godsdienst, wijdde Bisschoppen en Priesteren, en bestierde op het laatst van zijn leven de Utrechtsche kerk en zetel als Bisschop of Coädjutor. Hij was in der daad een vroom en tevens geleerd man. Echter herdoopte hij wel eens waar de Roomsche Kerk 't herdoopen niet toestaat. Hij had veel te doen met het tegengaan zoo van het zedebederf, de onkunde, boosheid, onwettigheid, valsche leeringen, en ketterijen der geestelijken (waar in wij hier niet treden kunnen), als van de oude Heidensche bijgeloovigheden, ruwheid van zeden, en gebrek van onderwerpelijkheid der leeken in deze nog zeer onbeschaafde Landstreken. Na een hoogen ouderdom bereikt te hebben, werd hij in 754, terwijl hij zijn kudde in Friesland bezocht, nabij Dokkum door Heidensche Friezen vermoord.

Van dezen tijd af heeten de bevelhebbers of Vorsten der Friezen geen *Koningen* meer, maar *Hertogen*[1].

1 WAGENAAR merkt aan, dat men ze somtijds nog wel Koningen, en dezelfde nu Koning dan Hertog genoemd vindt. - 't Is zoo; maar waarom? [Zie de *Opheld. en Bijvoegs.*]

Vruchtloos staan Saxen en Friezen weder op tegen Karloman. Karloman liet ook zijn bewind varen en werd Monnik. En Pepyn kreeg het geheele gezag over die uitgestrekte samensluiting van Landen en Volken, die het Frankenrijk als toen uitmaakte. Nu rees zijn eerzucht hooger, en hij wenschte ook den tijtel van Koning. De onnoozele Childerik was een bloote schaduw; maar die schaduw echter moest weg, en de volle glans van het koningdom hem omschijnen. Met de Frankische Grooten was hij 't eens, en Paus Zacharias gaf zijne goedkeuring, op een eerst wat ingewikkeld voorstel[1], waarop het antwoord vrijmoedigheid gaf om ronder uit te komen.

De zaak was geklonken. Childerik werd in een klooster gestopt, en Pepyn door Bonifacius tot Koning der Franken gezalfd, A°. 751.

Twee of driemalen nog vielen hier de Friezen, elders de Saxen, hem af, en werden spoedig beteugeld, en den laatsten werd nu een jaarlijksche schatting van 300 paarden opgelegd[2].

Hij overleed in 768, na dat hij den Longobarden Koning Attolf met de wapenen tot afstand gedwongen had van die landen, welke sedert onder den naam van den Kerkelijken Staat bevat zijn geweest.

Hij liet twee zonen na, Karel en Karloman, die het rijk tusschen zich verdeelden, als Koningen.

1 Scil. 'utrum ei qui munia regis implet, an alteri cuiquam regium nomen ac honor habenda?' [Of hij, die regeert, Koning moete heeten, of een ander].

2 Waarom paarden. Holsteinsche paarden. Friesch ras. *Chevaux de Frisc. Phalen* wat, *Westfulen, Oostfalen* [Zie de *Opheld.*].

Die verdeeling was geheel en al, als die hun Grootvader Karel Martel onder zijn zonen gemaakt had. Karloman kreeg Austrasie cum annexis: Karel Neustrie met Burgonje en Province. Maar de eerste overleed 771, en schoon hij kinderen naliet, maakte Karel zich ook van zijns broeders staten meester. Waarschijnlijk ten genoege van verre de meesten, die de ondervinding van kinderregeringen, voogdijen, en verdeelingen, hadden.

De Saxen bleven hardnekkige vijanden, en even hardnekkige aanklevers van de Heidensche afgoderij, die bij hen tot in de vorige eeuw nog niet volkomen uitgewist heeft kunnen worden[1]. Hij sloeg hen bij Osnabruck, drong tot den Wezer door (die hun land toen in tweeën verdeelde), vernielde hunnen *Irmenzuil*[2] en nam hunne vesting *Heresburg* (Hertsburg), en nam Gijzelaars van hun onderwerping.

Dit was in 772, maar ieder jaar vernieuwde dit spel. Hevigst was de opstand in 776, waar bij de burcht Heresburg hun weder in handen viel en door hen verwoest wierd. Maar Karel was vlug genoeg om hen met eene ontzachlijke macht te overrompelen, en zij smeekten om Christenen en onderdanen der Franken te worden: het geen aangenomen werd.

't Christendom hing met de onderwerping aan de Franken noodwendig samen. Men had er toen nog niet op uitgevonden, dat men de Godsdienst van den Staat kon scheiden. Een Christenvorst kon hun af-

1 Het geval van George I, en 't Jammerbosch. De Nixen, witte vrouwen, spoken, enz. [Zie de *Opheld.*]

2 *Irmenzuil* , wat? 't Is geen Hermes, maar Heirmans (bond) zuil.

godsdienst, hun menschenoffers, hun slachten van menschen, hun wichelarijen, en de duizendkunstenarijen daar bij gepleegd, niet toestaan. Een volk derhalve, daaraan verknocht, kon niet onderdaan zijn van een Christenvorst, en de latere filosofie, welke een practisch atheïsmus is, bestond nog niet. Zij werden dan ook in menigte gedoopt. Maar, daar 't Heidendom hun in merg en been zat, waren de *recidiven* der kwaal, en de *apostasien* der bekeerlingen menigvuldig. Ofschoon zij bij 't doopen overgift deden, dat zoo zij ooit van het Christendom afvielen of het Frankenrijk ongetrouw wierden, zij hun vrijheid en goed verheurd zouden hebben.

Karel was in den hoogsten top van grootheid en roem. De tijtel van *patricius* streelde hem zeer en pronkt aan het hoofd zijner brieven. Hij bouwde een prachtig Hof te Nijmegen, waar hij residentie hield en waarvan de ligging en landstreek onder de alleraangenaamste van zijn gebied gerekend wierden. En hij voorzag in de drukkende behoefte waar in 't nieuwe bisdom van Utrecht tot nog toe geweest was, door aanmerkelijke giften. Hij gevoelde al wat de Kerk een' Vorst wezen moest, en inzonderheid wat zij in die omstandigheden voor hem en zijn volk was.

In 778 deed Karel een heirtocht naar Spanje.

De zaak is geloof baar genoeg, ook schijnt hij er overwinningen behaald te hebben in Navarre en Arragon. Maar wonderlijk luidt het verhaal van de aanleiding daar toe. ‘Daar kwam een Vorst over eenige Sarraceensche steden in Spanje, die zich en zijn land aan Karel kwam onderwerpen, op een

Landdag te Paderborn. En die Vorst heet *Ibinal-arabi*[1]. Andere schrijvers melden van Hoofden der Sarracenen, die hem tegen hun Landaart wilden opzetten. Iets dergelijks is denkbaar. Overal waar misnoegen ontstaan kan, kunnen de misnoegden ook den vijand hunner natie inroepen; en wij hebben er de voorbeelden rijkelijk van en voor onze oogen.

Ook kan Karel onvoorzichtig genoeg geweest zijn, om zich aan zulke vreemde hulpzoekers te vertrouwen, of de verbeelding of hoop opgevat hebben om Europa van Saraceensche overheersching te redden. Maar de naam van dien VORST *die zich en het zijne aan Karel koomt onderwerpen? - Ibn al arabi* is geen eigen naam, maar drie woorden, beteekenende: zoon de Arabier. Dit zou *de Arabische Infant* kunnen beduiden zoo er nog een artijkel voorstond[2]. Maar wie zal die *Arabische Infant* zijn? Hoe is zijn naam en wiens kind is hij? Zeker geen *Kalifs zoon*; want dan zouden de Saraceensche geschiedenissen daar van gewagen. Wie matigt zich dan zulk een naam aan? En wie gelooft zulk een praatjen? Zekerlijk men wilde hem een naam geven, en deze naam is voor een Saraceen zacht zoo goed, als Aquilam en Priscillam voor Romeinsche Raadsheeren of Lijfwachten.

De Spaansche geschiedschrijvers melden, dat Karel de Groote door Alfons den II naar Spanje genoodigd was om hem tegen de Mooren van Cordua bijtestaan;

1 [WAGEN. I Dl. 422].
2 *Infant; Child*; en de naams-uitgang *hilde*. Jonkheer bij. ons.

maar dat de Grooten van Spanje, opgezet door Bernardo el Carpio, zich met geweld tegen een hulp die hem zoo verdacht was, verzetten. Dat Karel, die greetig was (en wellicht te greetiger om dien tegenstand,) des niet tegenstaande met zijn leger in Spanje toog, en dat hem in de vlakte van Ronceval de Spanjaarts tegentrokken, waar de Franschen *door hen* ten eenenmaal geslagen werden, en Roelant en de meeste Pairs op het slagveld bleven[1]. EGINHART meldt slechts dat Karel, bij zekere gelegenheid een legertocht in Spanje gedaan heeft.

Naar de Fabeliers en TURPIN, waren 't de moorsche Koningen Marsir en Belegard, aan wie *Ganalon* den Keizer verried voor twintig met goud en zilver beladene paarden.

In 756 vestigde zich het Rijk der Saracenen in Spanje door *Abdurahman*, die van de dynastie der Ommiaden was, en dit rijk duurde tot in 1038, wanneer het in eene menigte kleine Staatjes verviel, waardoor zij ten ondergebracht wierden.

(718). Onder Omar II hadden zij na den ondergang van Rodrigo in 710, Spanje reeds tot zoo verr' bemachtigd, dat het bezit der Gothsche Koningen tot de *Asturiën* alleen ingeperkt was, na dat de Koningen uit de Wandalen reeds met Gilimer hadden opgehouden in 534, die in Afrika door Belizarius gevangen genomen was. De Suevische Koningen weinig later, en de Alaansche in 418 door overwinning der Gothsche Vorsten ophielden. Dat Rijk werd het rijk van Kordua genoemd, en werd van

1 Dus zegt de *Cronica di Valencia*.

het Kalifat in Africa weldra onafhankelijk en juist daar door machtiger.

Pelagius had in 730 Leon aan Asturie gevoegd, en in 760 of 761 bouwde Froïla Koning van Asturie na verscheiden overwinningen op de Saracenen, de stad *Oviedo* en nam daar zijn zetel.

In 775 werd, terwijl Mauregat in Asturien regeerde, Almansor de Oost-Kalif opgevolgd door Mahadi, den voorganger van *Haroun* met wien Karel in goede verstandhouding was.

Wat kan het nu zijn, dat in Spanje voorviel, waar door Karel een zulk gezantschap kreeg? Daar waren zeker verdeeldheden onder de Saracenen aldaar, waaruit de Christen Koningen voordeel trokken. Maar wat Arabische Infant kon zich in zijn armen werpen en onbekend blijven? En waarom nam hij geen toevlucht tot den Spaanschen Koning? Of waarom vroeg deze Karel geen hulp?

Zijn dan de Romanciers niet geloofwaardiger, wanneer zij Karels tocht aan den nood der Christenheid en een inval van Saraceenen in Frankenrijk toeschreven, die er waarlijk plaats had, want anders hadden zij hem in de velden van Ronceval niet kunnen omcingelen?

De tocht was gelukkig, en liep wel, schoon het niet zichtbaar is, met welk nut voor Karel of zijn Rijk; doch in den hertocht werd zijn leger deerlijk verrast en geslagen. Onder de gesneuvelde Grooten wordt ook de Hertog van Friesland, die broeder van den tweeden Radbout was en ten Westen van 't Flie regeerde, Gundebold, geteld. Maar het is met dien Gundebold als met Roeland en alle de Helden van

dien tijd, en met deze geheele Legervaart. Het *fonds* als men zegt, heeft eenige waarheid, maar de Historie heeft *gebrodeerd* (de *grond gestikt*), dat is, zoodanig met fabeltjens doorweven, dat er weinig waars in is overgebleven, en dat overgeblevene nog onkenbaar geworden door den opschik.

Was Gundebold getrouw en dapper; zijn broeder Radbout II moge 't laatste geweest zijn, het eerste was hij niet, zoo het schijnt. Niet zonder vermoeden van ophitsing, ten minste van begunstiging en medewerking van hem, maakten de Oostlijker Saxen gebruik van Karels afzijn, om weder in deze landen te vallen, verwoesten Deventer en doorstropen en branden Holland en Westfriesland, schoon niet straffeloos.

Wittikind hun Hertog, en schoonzoon des Konings van Denemarken, bewoog hen tot een nieuwen opstand, en zij verdreven de Geestelijken, verwoesteden de kerken, en doodden en vervolgden de belijders des Christendoms in hun land, op 't geweldigste: zonder echter dat de Westelijker Saxen er deel in namen. Te gelijker tijd werden deze laatsten en de Thuringers, door de Schlaven die tusschen de Elve en Sala woonden[1], besprongen. Dezen trekt een bekwaam leger van Karels zijde te gemoet, waarbij men een Graaf Diedrik genoemd vindt, die met een bende, in der haast in Ripuarie bijeengegaderd te hulp vloog, en die als een nabestaande van Karel vermeld wordt. En dezen Diedrik houden velen voor stamvader der later bekend ge-

1 Zij werden *Sorabische Schlaven* genoemd.

worden Hollandsche Graven. Het leger wilde Diedriks bende geen deel geven in de eer die er te behalen was, maar het wordt geslagen, en Karel is genoodzaakt zelf te veld te trekken. Nu wijkt Wittikind naar Denemarken, en den Saxen ontzinkt den moed. Vijfdhalfduizend man als Wittikinds aanbangers aangegeven, worden op eenen dag te *Verden* onthalst. Karel stelt nu zelf Graven over hen aan, maar dezen waren Saxen en - trouwloos.

783. 't Volgend jaar was daar geen minder opstand, en de Friezen van Radbout (welke naam zoo vermaard bij ons geworden is, dat men elk ondeugende een *Rabout* noemt) vielen ook openbaar den Franken en 't Christendom af, en pleegden hetzelfde wat bij de Saxen het jaar te voren gedaan was. Een leger door hem zelf, en een ander door zijn zoon Karel geboden, bracht eindelijk beide Saxen en Friezen te onder en Wittikind zelf onderwierp zich en nam den doop aan.

Van dien tijd zijn alle Saxen zoo wel als Friezen als Karels onderdanen, en geene meer als bondgenooten aan te zien. Zij werden tot zoo verr' gefnuikt dat hun 't recht op ouderlijk erfgoed ontnomen werd, en zij in dit opzicht ten minste met de Servi Juris Germanici [Slaven naar Duitsch regt], gelijk stonden. En deze straf was niet, dan hetgeen zij zich-zelven bij of ingevolge de onderwerping van 777 opgelegd hadden.

Vermochten de Saxen niet meer; hun naburen, de Schlaven, gingen voort met de grenzen te ontrusten. *Welitaben* of Wilzen (de laatste naam is het vroegergemelde *Wilten*) heeten zij thands en

zijn aan de Oostzee gehuisd. Karel overvalt hen in hun land en onderwerpt ze. De Avaren of Hunnen, die in 558 bij een geweldigen winter den Donau overgetrokken Mezien en Tracie overstroomden, en op 't punt van Konstantinopel te belegeren door Belizarius met gereed geld en belofte van jaarlijksche schatting afgekocht wierden, en vervolgens zich westwaart gewend hadden, nâ aan de Boiaren of Beieren paalden[1], hadden oneenigheid met dezen.

Karel ontfing in 790 een bezending der Beieren, om die geschillen te beslechten. Dit gelukte niet. Karel (quo jure, quave injuriâ, non refert) [om 't even, met hoe veel regt, of onregt] maakt ontzachlijke toestel tot een legertocht tegen de Hunnen, die volkomen gelukte. Tot de rivier de Raab toe, slecht en verwoest hij hun geheele land en keert met onschatbare buit naar huis, zekerlijk kort te voren door die Barbaren, uit het Grieksche Rijk geroofd. Gemelde Graaf Diedrik gebood een der twee legers van dezen krijgstocht.

1 Zij waren door de Inn van de Beieren afgescheiden, en werden door de Grieken *Τυϱχοι* genoemd, om dat zij uit den streek der Turcomannen kwamen die reeds in 767 Armenie en Klein-Azic verwoesteden, met wie mooglijk ook de Schlaven in 't geheel samenhangen. *Thuringen, Duringen, Doringen, Dovrestadium* (nu Stade), Duurstede bij ons, en *Turken* of *Turk-mannen* hangt tamelijk aan een, en de geheele Germaansche bevolking is toch uit het Oosten. Het Latijn heeft inzonderheid veel Sclavoonsch. Veel ware hier over te zeggen. Maar *Hunnen* schijnen latere uitvloeisels van 't nog woeste deel van Azie te zijn, dan de Schlaven, en dezen dan de *Scanden, Gothen*, en *Duitschen*, die ook uit zachter lucht- en landstreek van Azie voortgekomen schijnen.

Van Karels zucht om goede verstandhouding met de Engelschen, die met onze kusten handelden, te bewaren, zijn blijken: ook bloeide de handel onder zijn heerschappij. Doch dit belettede niet dat de Hertog Ubbo van Friesland, in 792, deel met de Deenen nam in een krijgstocht tegen Engeland, waar zij deerlijk huishielden.

Karel hield zich toen in Beieren op, en liet, om de Hunnen nog verder te vervolgen, een brug over den Donau slaan. 't Geen naar de bekwaamheden van dien tijd in een hoogen graad moeilijk viel en mislukte. En de Saxen slooten onverhoeds den doortocht aan de benden die Graaf Diedrik hem weder toevoerde. Zij waren naamlijk de Christlijke Godsdienst weêr afgevallen, en stonden met de Hunnen in bondschap. Het kerkverwoesten, het moorden van de over hen gestelde Graven, de Geestelijkheid en wat daar bij behoort, was weêr aan den gang. Dirk werd aan den Wezer zonder iets te vermoeden van alle kanten omringd en geslagen; en het duurde tot het volgend jaar eer Karel, die intusschen zijn ontwerp tegen de Avaren volvoerde, hen wederom bandigen kon. Dit ging aldus jaar aan jaar, en de Friezen volgden hun voorbeeld, tot dat in het jaar 801 of 804 (immers in den tusschentijd van die twee uitersten) de bloedige Saxische en Friesche 33 jarige krijg een einde bekwam: 10,000 Saxen met hunne vrouwen en kinderen voerde Karel, middelerwijl Keizer geworden, van den eenen en anderen oever der Elbe gevankelijk met zich, en schonk hunne landen aan de Abodriten, een Schlavenvolk.

Een Saxisch dichter (of SAXO van naam) geeft de

voorwaarden op van het verdrag der verzoening waarop Karel hen aannam. 't Aannemen van den Christelijken Godsdienst en ontvangen van een Bisschop was het groote punt hunner onderwerping. Schattingen werden hun niet opgelegd (want de geestelijke tiende behoort hier niet toe). Men liet hun *den naam van vrije lieden*. Zij zouden voortaan als één volk met de Franken aangemerkt worden. Waar tegen niet strijdt, dat de Graaf of Rechter, over hen te stellen elk volk naar zijn vaderlijke wetten *berechten* moest[1]. Maar des ondanks bleven zij, zoo men wil, beroofd van *het recht op vaderlijk erfgoed*, 't merk van eigen lieden. Hoe is dit te vereffenen? - dat wezendlijk niets dan de NAAM *van vrije lieden* aan hen gegeven werd!

Dit alles wordt van de Saxen zoo wel als de Friezen gezegd, maar wat het punt van *vrije lieden* betreft, 't blijkt niet, dat de Saxen zich daarvan beroemen. Zij hebben Graven en Hertogen erkend: daar in tegendeel de Friezen, altijd met dien naam in den mond en trotsch op die onderscheiding die zij er in stelden, op grond van die nooit eenig Graaf, Hertog, of welk gezag het ook zijn mocht, behalven den Keizer, hebben willen erkennen. (Zie beneden, bij de afzonderlijke beschouwing).

Doch de Saxen gaan ons minder aan. Bepalen wij ons tot de Friezen. En staan wij ten hunnen aanzien een weinig stil bij dit punt.

Het liet zich licht aannemen, dat dit *vrije lieden* slechts een *bloote* naam is zonder beteekenis, stond

1 *Regeeren* zegt WAGENAAR!

er geen brief en zegel in den weg, wier inhoud gants niet zonder gewigt is. De Schrijvers sedert UBBO EMMIUS opgestaan, zijn alle te verlicht om aan oude volksfabeltjens geloof te geven, en gelooven liever vreemde kronijkschrijvers, zoo bijgeloovig en dom somtijds als een uit het volk. Het een en ander is kwaad. Maar *periculosum est credere et non credere* [Beiden is gevaarlijk, gelooven en niet gelooven].

De open brief van Karel den Groote, zoo hij bij WINSEMIUS, bij BENINGA *Hist. v. Oostfriesland*, of nu laatstelijk bij SCHWARTSENBERG in het *Friesch Charterboek*, en anderen gedrukt staat, is zekerlijk valsch. Maar duizendmaal heeft men valsche stukken gesmeed tot bewijs van wezendlijke waarheden. En omgekeerd, wezendlijke echte stukken van onwaarheden. Men leze b.v. de *Hollandsche Staatsresolutien* van 1784 tot 1787 incl. 't Is de schrikkelijkste inconsequentie, van de zaak tot het document, of van 't document tot de zaak te besluiten. Jeukerigheid naar oude stukken, zucht om blijken te toonen die niemand kent, of liefhebberij om stukken in den stijl van zekere eeuw op te stellen, hebben even zoo wel diplomata doen vervaardigen en aan anderen opdringen van ware als van verdichte voorvallen: en zoo er vele, ja, meer dan men gelooven kan, bestaan, die aan een opzet om valschheden voor waar te doen doorgaan te wijten zijn, zoo zijn er ook wel geschreven of gebootst van waarheden, van welke geen Charters ooit geweest zijn, of geene Charters meer bestonden. En 't koomt op de zaak zelve aan.

Zoo de oude acte waarop de individuële vrijheid der Engelschen steunt, en die in goudene lijst ver-

vat op 't Museum te London bewaard en met zoo veel eerbieds bejegend wordt, niet van de kleêrmakers schaar gered waar geworden onder wie zij gekomen was, zou daarom het recht van *Habeas corpus* minder recht zijn? Of zoo men in dat geval eene andere acte daarvan gefabriceerd had, om naderhand den domkoppen voor te leggen, ware daar meê de waarachtige overgift van dit recht aan de Natie een onwaarheid geworden?

Indien 't de Friezen alleen waren, die bij voorouderlijke overlevering roemden, dat zij van Keizer Karel den Groote vrij gemaakt zijn, om dat zij Rome voor hem veroverd hadden, men zou er juist zoo veel niet aan behoeven te hechten, schoon er toch een oorsprong van dat sprookjen geweest moest zijn, dat der nasporing waardig was. Want niemand moet gelooven, dat de geschiedenis in de boeken besloten is.

Die zeggen kan: *aliquid vidi*, en *quorum pars magna fui* [die met eigen oogen gezien heeft, en deelgenoot geweest is van vele zaken], die geleefd heeft en oud is geworden, weet dit. En men mocht der jeugd wel vroegtijdig inscherpen, dat in de boeken het minste deel staat, van 't geen er te leeren is. - Maar het zijn de Friezen niet alleen die dit voorgeven. De Romanciers en Heldenboeken van de middeleeuwen zijn er vol van, dat de Friezen Rome voor Karel innamen. En waarom mag dit niet zijn? - Dat hij Friezen in zijne legers had is zeker, en boven alle bedenkelijkheid; en daar hij ze ook in Spanje bij zich gehad heeft, daar zij hem over de Pyreneën verzelden en hun trouw bewezen, waarom mag

het niet waar zijn dat zij 't ook over de Alpen deden; en dat toen er een oproer in Rome bij Karels aannadering ontstond en de poorten hem gesloten wierden, zoo als bij die Romanciers deels gemeld deels duidelijk ondersteld wordt, zij het waren die de poort gewonnen hebben, en hem dus in de stad gevoerd? Daar is iets zoo natuurlijks in, zoo wel zamenhangende, en zoo passende op de zaak, dat het mij ten minste niet onaannemelijk voorkoomt; en dat zij een belooning daar voor gekregen hebben geëvenredigd aan het belang dat Karel in de bewezen dienst stelde, is mede zeer waarschijnelijk. Het zij dan dit in 799 gebeurde, toen hij den verdreven Paus Leo III op den zetel herstelde; waarbij het niet te verwonderen is, zoo geweld en dapperheid, en bestorming van een poort noodig was: het zij in 800 toen hem de keizerkroon opgezet wierd, en er bij die gelegenheid mooglijk een oproer van de oude partij ontstond, die men gefnuikt waande, maar zonder de Friezen van gevolge had kunnen zijn. De zaak kan dus waar zijn; en men heeft onrecht een geheel volk tegen te spreken, wanneer er eenige samenstemming in zijne overlevering is met het geen van elders getuigd of voor waar en aangenomen geweest is in een tijd dat de geheugenis nog versch was.

Men behoeft ook dit innemen van Rome niet aan zijn Keizerkroon te verbinden. Karel is verscheiden malen in Rome geweest. In 773 kwam hij (ter bede van Paus Hadriaan) in Italie en sloeg hij het leger van Desiderius den Koning der Lombarden, die de Kerkelijke Landen overweldigde, en belegerde Pavie, zoo dat hij het Paaschfeest van 774 te Rome vier-

de, waar hij eene luisterrijke intrede deed. In 781 bracht hij desgelijks het Paaschfeest te Rome door, en zijn tweede zoon Pepyn werd er gedoopt, en hij zelf Koning van Italie gekroond. In 787 was hij weder te Rome. En in 799 zond hij met Paus Leo een legertjen om dien te herstellen. Hoe veel maal hebben hem dus de Friesen niet kunnen dienen, door een poort van Rome te overweldigen? En wat zelfs zou het er aan doen, zoo het juist ROME niet was, maar een andere voorname stad, die een zoo verr' gelegen landaart naderhand met Rome verward heeft, als zij van geen andere stad in Italie wist; even als zij geene andere stad in het Grieksche Rijk kende dan Konstantinopel: zoo als nog de Engelschen geen ander volk aan het vaste land kennen dan Franschen, en Marlbourg in Frankrijk doen oorlogen?

Genoeg, dat de Friezen hem uitstekende diensten gedaan hebben in Italie, en daar meê eene gunst verdiend hebben, die waarlijk niet kosteloozer dan in een tijteltjen van *Burgheeren* voor de poortbestormers zelven, en van *vrije mannen* voor hun natie bestaan kon, en welke men hun dan ook niet behoeft te benijden. Zelfs schijnt deze eernaam van *vrije lieden* ouder te zijn dan het verdrag dat er gewag van maakt, en hun daarbij *niet gegeven*, maar GELATEN te worden, en dus vroeger gegeven te zijn; maar ondanks de wezendlijke ontneming van vrijheid (en van 't kenmerk, dat *vrije* van *eigen* lieden onderscheidt) hun daarom gelaten te zijn, omdat het een *monument* en herinnering van hun oude of vroegere trouw aan Karel en tevens van zijn dankbaarheid was. Maar zoo men in aanmerking neemt, hoe

sterk een partij Hadriaan in Rome had, die wel onderdrukt, maar niet volstrekt uitgeroeid werd in 799, (en misschien ouder oorsprong had; want in 791 was er een zamenzwering tegen hem door een Lombards Priester ontdekt, die veel bloeds kostte): zoo is het in het geheel niet ongeloofbaar, dat er bij de algemeene beweging van Karels komst in Rome een opstand van die partij ontstaan zij, die gevaarlijk was en waarbij een poort vermeesterd wierd, die de Friezen weêr innamen; en waar van (als blijkt) de geheugenis lang bewaard is, schoon de simpele Kronijkschrijvers, die nooit omstandigheden opteekenden, die niet te boek stelden; en de historieschrijvers van dien tijd reden hadden, om er niet van te gewagen, daar het mooglijk Karels onvoorzichtigheid zelve was, die een aanslag begunstigde, in weinig tijds gants verijdeld, maar waar in niet te min de Friezen zich zeer verdienstelijk maakten en hun Koning of Keizer reddeden[1].

De praetensie der Friezen, tegen de Graven van Holland zes eeuwen lang vastgehouden, van geen middelgezag onder den Keizer onderworpen te kunnen worden, berust zekerlijk op een volksovertuiging die onontwortelbaar was. Echter hangt zij niet noodzakelijk met Karels gegeven gunst samen: - ook was zij door den lateren opstand veellicht verbeurd. Doch één oorsprong schijnt zij te hebben met den VRIJ-tijtel. En dezen betwist men hun onregtmatig, om dat hij niet steunt op het instrument dat verwer-

1 *Frustra igitur* [vergeefs vermoeit zich dan tegen de Friezen] MELIS STOKE, I B. vs. 765 en volg.

pelijk is, maar op eene veel oudere en respectabele overlevering[1].

De geschiedenis hoe en bij welke gelegenheid Karel den Keizertijtel en kroon verkreeg, behoort tot de algemeene of Rijkshistorie; en het recht waar meê hem die door den Paus geschonken wierd tot het jus publicum universale [het algemeene Staatsrecht]. Een woord echter hier van in 't voorbijgaan! Dat de Paus een steun en bescherming noodig had, zoo wel voor de kerk-zelve, als voor de bezittingen der kerk in Italie, is zeer klaar; en dat hij die niet dan bij het Frankische Rijk vinden kon even blijkbaar. In 753 en 755 had Zacharias zijn toevlucht tot Pepyn genomen, terwijl Astolf hem in Rome benaauwde. En inzonderheid had de Pauslijke zetel altijd, en vooral sedert Luitprand in 729, met de Longobarden te worstelen gehad, aan wie zich de overblijfsels of schaduwen van het Oostersche Keizerrijk in het Exarchaat van Ravenna vasthielden uit zwakheid, 't geen zij vervolgens overmeesterden en vernietigden. En Rome was reeds in 739 op 't punt geweest van in hun macht te vallen, en door Karel Martel gered. Later, thans (in 799) was Leo verdreven of liever de gevangenis ontvlucht, waar in men hem geworpen had, en de oogen en tong dacht te ontrukken, en hij vond in den zoon van Pepyn zijn hersteller. In de onrust van het altijd woelend en verdeeld Italie moest hij

1 (Zoo ook ten opzigte van de overleveringen van Trojaanschen, Griekschen, Persico-Indische afkomst).

zich dezen tot zekerheid van den kerklijken zetel verbinden, gelijk de Keizers te voren verbonden waren; en de uitgebreidheid van Karels gebied in Duitschland tot over de Hunnen uitgestrekt, en reikende tot in Spanje en Italie, maakte hem even zoo zeer als de uitmuntendheid van zijne persoonlijke hoedanigheden, den geschiktsten Vorst die men tot dat einde had mogen wenschen.

Te Rome zelfs reeds was hij ter gelegenheid van den doop van zijn tweeden zoon in 781 Koning van Italie gekroond; en zijn aanzien in 't Grieksche Rijk zelfs was zoo groot, dat de Keizerin Irene zijne dochter Gertrude voor haar zoon Konstantijn ten huwlijk deed vragen; het geen echter daar beide verloofden nog kinderen waren, verviel.

De verplichtingen die voor het overige de kerk aan hem had, niet alleen ten aanzien van hare uitbreiding naar buiten, en inwendige ondersteuning, maar ook ten aanzien van de inrichting der eerdienst, de eenvormigheid daarin, de verbetering van den zang, de zuiverheid van den leer, waar in hij zelf de pen opvatte en tegen den beeldendienst schreef die ook op een Frankforter Concilie van meer dan 300 Bisschoppen, waar hij voorzat (in 790) verworpen wierd. - Zijn regt als Koning van Italie, in welke hoedanigheid hij ook de verkiezing van Leo bevestigd had; - dit alles maakte hem bij uitstek, en voor alle anderen tot een tijtel gerechtigd, die niet begrepen kon worden, dan met het oppergezag over Italie vereenigd.

De Paus, ware hij ook niets anders dan bezitter van een goed geweest, 't geen hij voor de Kerk bewaren en beheeren moest, had zekerlijk het recht

om bescherming en hulp te zoeken. Maar hij was niet slechts met een geestelijke macht en waardigheid omkleed. Reeds vroeg had hij als Bisschop deel en opzicht over de civile rechts- en andere zaken. Dit blijkt uit den Codex Theodosianus. Onrechtvaardigheden in 't burgerlijke en verkeerdheden in zaken van bewind kon hij en moest hij tot den Keizer brengen, en waar het nood was, door zijn gezag zelfs als Bisschop te keer gaan; en alles wat geestelijke plichten of rechten betrof, was aan hem alleen onderworpen.

Wanneer nu Rome geen Summus imperans [geen Opperheer] meer in de Keizers had, en er geen Keizer, geen civile macht meer bestond, en men onder de woeste barbaren gebracht was, die zich zelfs geen denkbeeld van civile organisatie vormden, dan voor zoo verr' zij allengs door de overwonnelingen en usu rerum [al doende, gaande weg] tot eene zekere wijze of vorm van geregeldheid gebracht wierden; was er in der daad geen ander gezag en kon er geen ander zijn dan het zijne, het geen na het verlaten van Rome door de overweldigers ook bleef, en zich dan ook noodwendig tot alle voorwerpen van bewind uitstrekte, om dat er geen ander was, en het in den grond (en in zijn kern) hem toekwam, terwijl de accessio en aanwas dien kern tot beginsel had. Hij had dus ook geen superior [Superieur] in de macht hem door de Keizers bevorens opgedragen; en was zelf supremus arbiter [vrij en onverantwoordelijk] in zijn wettige of noodzakelijk uitgebreide gezagoefening. En hij was tevens de man des volks, tot wien het volk immer toegang had, die als Bis-

schop hen troostte, vermaande, verzorgde, individueel en algemeen verzorgde, hun vertrouwen bezat, en aan wien zij uit godsdienst, uit dankbaarheid, uit het innigst plichtgevoel, en behoefte van 't hart gehoorzaamden, zoo als ook zijn aanzien, zijn waardigheid, en de Geestelijkheid door hem georganiseerd, hen bij alle overrompelingen, leven en goed behouden had. Zeker zoodanig een imperium [Oppergezag], een imperium op die wijze gevestigd, is wettig, in zich-zelfs beschouwd, ook zonder betwistbare giften van Landgoederen.

En dat volk, telkens bedreigd van buiten, moest dat niet, aan vroegere tijden terugdenkende, naar een herstel van de keizerlijke macht wenschen? Het deed het; 't was aller behoefte, zoo zeer als behoefte der Kerk, en persoonlijke behoefte van den Paus, die vereenigde wenschen niet te onderdrukken, maar tot vervulling te brengen; daar er voor de Kerk, voor den Staat, voor geheel Italie, een Oppervorst noodig was, voor wien men bij zijne overmacht ook het ontzag had, dat de keizernaam inboezemde.

Zie daar het ware oogpunt waaruit de zaak beschouwd moet worden. De heilzame uitwerksels van dit herstel toonden zich ook van stonden aan, en de Christenheid bleef er door in een verband, dat anders weldra verloren gegaan ware, en waar van de losmaking Europa geheel en al prijs gegeven had aan de toenemende reuzenkracht en veroveringszucht van de Saracenen.

Op Kersdag derhalve werd Karel, die genoodigd was, om dit feest in het jaar 800 in Rome te komen bijwonen, na met de grootste acclamatien ontfangen te zijn, door den Paus in de Hoofdkerk als *Augustus en Caesar der Romeinen* uitgeroepen, gezalfd, en gekroond, en gehuldigd.

De vraag kan hier niet zijn, hoe de zaak uit een godsdienstig oogpunt, en met betrekking tot Jezus Christus, en de Heilige profecyen, te beschouwen zij? Aan dit stuk denkt men niet, en het koomt hier niet te pas, om daar in te treden.

De Karolingen.

Karel de Groote, in der daad groot, in alles wat een Vorst en groot man maakt, en aan wien de wetenschappen en letteren even zoo zeer als de vrijheid en onafhankelijkheid van geheel de Christenheid, alles te danken hebben, stierf na eene roemrijke regeering in het jaar 814. - Voor zijn dood was hij met een inval der Denen bedreigd (in 807). Zij waren de Abodriten, door Karel aan de Elbe geplaatst, aangevallen, en het was, behalven dit, hachlijk hen meester te laten, om door of met de onbetrouwbare Saxen naar 't hart van zijn Rijk te kunnen trekken. Aan het hoofd der Denen was hun Koning Godefried of *Godrik*, die te rug keerende, achter zich een muur aan den Eider deed ophalen, waar van men wil, dat nog blijken over zijn, en die 't *Dänewerk* in die streken genoemd plach te worden. De zoon des Keizers aan 't hoofd van een leger derwaart gezonden, kwam te laat, dan alleen om eenige afgevallen stroken (zekerlijk van Saxen,) te verwoesten, en keerde weêrom.

Doch daar meê was de veldtocht wel, maar de oorlog niet ten einde. Vrede-voorslagen werden gedaan, maar niet aangenomen. Karel lei een vesting aan de Elbe en daar mede waren de Denen gestuit: doch zij rustten een vloot van 200 schepen uit, waar zij mede in Friesland vielen (in 810) en zich 100 pond zilvers deden opbrengen. Godfrid

wilde zich toen, als erfgenaam van Radbout, die zijn moederlijke grootvader geweest was, doen aanmerken en drong met zijn benden tot de Moezel door, terwijl Karel te Aken was. De groote toebereidsesels die hij tegen zijn vijand met onbegrijpelijken spoed wist te maken, waren overbodig: want Godfrid werd door een der zijnen vermoord, en zijn benden vloden naar de kielen die hen overgebracht hadden en nu weêr te rug voerden. Zijn opvolger Hemming sloot een vaste vrede met Karel (in 812), waar bij de Eider tot grens werd bepaald; maar hij overleed weldra, waar uit groote onlusten over zijnen scepter ontstonden. En deze bijgelegd, en de vrede, die Hemming gesloten had, bekrachtigd zijnde, verliet Karel dit leven met zijne Staten in een hoogen ouderdom (72 jaar oud).

Hij had eenige jaren voor zijn dood een verdeeling tusschen zijne drie zonen gemaakt, maar twee van die waren voor hem gestorven; en hij liet zijn Rijk aan den overgebleven' *Lodewijk* die men den *Godvruchtige* noemde[1] en die zijn regeering begon met den Friezen het recht op *vaderlijke erfenis* weêr te geven: waar meê dus hun ondergane smaad uitgewist en hun eernaam van *vrij* waarheid was.

Maar de onlusten in 't Deensche braken weêr uit, en een der Koningen, die het Land na Hemmings dood onder zich verdeeld hadden, *Heriold* genoemd, werd door nagelaten zonen [van Godfried.] verdreven, en vlood tot Keizer Lodewijk. Lodewijk zond hem naar Saxen en

1 *Pius.* Niet *den Vromen*, als WAGENAAR zegt. *Vroom* beteekent eigenlijk, 't geen de Romeinen *strenuus* noemen, dapper. Beter noemen hem de Franschen, *le debonnaire*; de zachtmoedige.

daar werd traaglijk eenig gebaar gemaakt om hem op den verloren zetel te herstellen, maar het was van geen uitwerksel, en zij trokken den overgetrokken Eider weêr over naar huis, met Heriold bij zich. Lodewijk besloot echter (ondanks een Deensch gezantschap om vrede) hem krachtdadig te beschermen; en dit vreezende af te wachten, bood een der twee nu regeerende en oneenig geworden broeders hem zijn Rijksgenootschap aan, 't geen hij aannam (omtrent 826). Hij werd kort daar op weder verjaagd, kwam weêr bij den Keizer, liet zich doopen, en de Keizer zat met hem, zijne vrouw en twee broederen, die hij meê bracht en boven dien vrij wat gevolgs en omslags opgescheept. Hij kon niet minder dan ten doop over hem en zijn kinderen staan, en zie daar eene geestelijke en onverbreekbare bloedverwantschap aangegaan, die alles van hem vorderde.

Het kortst en best was hem bij voorraad hier te lande te vestigen: en dit werd een bron van ongeluk voor ons. *Heriold* werd *Wijk te Duurstede* in Leen gegeven; zijn zoon *Roruk* een Graafschap in *Kennen* (Kenheim). Zijn andere zoon *Hemming* werd in Walcheren gebrood of *beleend*. En boven dien schonk de Keizer hem het Graafschap Rhiustri aan den Wezer, 't geen mooglijk in den Deenschen oorlog onder Karel verwoest en nog ledig was, en daarom tot zijn onderhoud niet voldoen kon. Niettemin gaf hij hem een aanzienlijke macht om de oorlogskans in zijn Vaderland te gaan beproeven. Intusschen had Lodewijk, die in 816 door den Paus, ten dien einde te Rheims ontboden, gekroond was,

zich al spoedig de regeering getracht te verlichten. Lodewijk was voor geen zoo woelig leven als dat van zijn vader geschikt, en van een zoo uitgebreid Rijk, uit zoo vele afzonderlijke volken bestaande, was hem de regering te lastig. Reeds in het jaar 818 maakte hij zijn oudste zoon Lotharis tot zijn Rijksgenoot, en onder afhankelijkheid van dezen zijn twee andere zonen *Koningen*; Pepyn, van Aquitanie, en Lodewijk (den jongste), van Beieren.

Heriold vertrok en nam ook geestelijken meê, gezind om het Christendom bij zijne onderdanen voort te planten. Men erkende en nam hem weêr aan, maar hij kwam voor den derden maal tot den Keizer weêr, en na een nieuwen oorlog, om hem begonnen, en een nieuwe vrede, dien hij roekloos verbrak, voor den vierdenmaal: en dit was te veel!

Hij kwam dan te Duurstede en bleef dit bezitten, en behield ook des goeden Keizers genegenheid, en zelfs was hij wel gezien bij de Friezen en Franken, waaronder hij zich ophield. Duurstede was nabij Nijmegen, waar Lodewijk gelijk zijn vader zijn voorjaar-verblijf vestte. De koophandel bloeide in die plaats, en het was met den naam van *emporium* onderscheiden. - Of het haat tegen Heriold ware, aanspraak op Radbouts voormalig bezit, of eenvoudige roofzucht die hen dreef, onverhoeds zeilden de Denen bij Katwijk den Rhijn op, streefden Utrecht door, stroopten en brandden, *als naar stijle*, of *secundum artem*, en moordden *quantum sufficit* [tot verzadigings toe] waar na zij met de buit te rug keerden. En daar dit hun wel bekomen was,

was het volgende en daar aan weêr volgende jaar, *Iteretur*!

Horik, die den Deenschen troon bekleedde, ontschuldigde zich door een gezantschap, en strafte zelfs de daders die men hem noemen kon, met de dood. Maar het volgend jaar (837) was 't het zelfde. Het onderscheid was, dat daar nu de kusten van Friesland en Holland wel bezet en in aanstalte van weêrstand waren, zij zich nu naar Walcheren wendden, daar schatting vorderden, en voorts de Schelde opstevenden, *Antwerpen* en *Witlam* verbrandden, en van dien kant naar Duurstede trokken, van waar zij, op het gerucht van 's Keizers komst te Nijmegen, verstoven, maar niet te min Rhijnland en Kennemerland plonderende en wat weêr bood of weêrloos was, ombrengende. - Nu werden er overal maatregelen genomen en ook een vloot in zee gebracht om hen te vervolgen, te keeren, te onderscheppen, maar men leed steeds van hun bij ons als alomme. En dit hield aan tot grooter onderneemingszucht deze Noormannen tot duurzame nederzettingen en veroveringen bracht, die een groot deel der geschiedenis van het Westen uitmaken. Horik intusschen ontschuldigde zich al eens weder en zond geschenken ten blijke van welmeenendheid. En wellicht was die wezendlijk en oprecht genoeg. Lodewijk geloofde er aan, en dit was in zijn aart. Ook had hij geheel andere zaken in 't hoofd. Lodewijk die sedert zijne gemaakte Rijksverdeeling, een tweede gemalin (Judith) uit Beieren genomen en een zoon bij haar verwekt had, die Karel genaamd werd (naderhand Karel de Kale), wien hij, naar het zwak des ouderdoms, boven de

andere beminde, kon dezen geen gebied nalaten, zonder van het geen aan de anderen toegelegd was, af te nemen. Hier uit stonden onlusten op.

829. Toen deze Karel 6 jaar oud was, schonk hij hem Rhetie met een deel van Burgondie; men spreekt ook van Friesland. Zijn drie andere zoons spannen samen en sluiten hem voor een poos in een Klooster te Soissons, doch waar uit hij echter spoedig ontslagen wordt. 833. Maar na drie jaren zetten zij hem af. Weêr ontkomende uit zijn gevangenis, wordt hij door den Paus met den ban bedreigd. De Bisschoppen staan hem echter voor, en hij wordt hersteld. Nu verklaart hij zijn jongsten zoon Karel, (10 jaar oud), Koning van Neustrie, en als in het volgend jaar zijn zoon Pepyn de Koning van Aquitanie sterft, geeft hij dat Rijk aan dienzelfden Karel in weêrwil van den nagelaten zoon van Pepyn. Eindelijk, hij maakt een nieuwe Rijksverdeeling, en de Maas wordt grensscheiding tusschen Lotharis, die den rechter oever, en Karel die den linker bekoomt, en Lodewijk die Koning van Beieren blijft; en hier op overlijdt hij in 840, 62 jaar oud zijnde.

Na zijn dood voeren zijn drie zonen, Lotharis, Lodewijk en Karel de Kale een allerbloedigsten oorlog. Deze drie zoons maken de drie takken uit, die uit Karel den Groote gesproten, de *Karolingen* genoemd worden. Deze oorlog, die met eene kleine tusschenpoos, die weêr eene andere verdeeling voortbragt, weêr des te heviger hervat wierd, eindigde ten laatste in 843 met den vrede van Verdun, waar bij Duitschland voor altijd van Frankrijk werd afgescheiden, en de Rhijn tot zijn uitloop, ten grens gezet.

Het gedeelte lands tusschen den Rhijn, Maas, en Schelde kwam aan Lotharis, wiens landen na zijn doód onder zijne drie zonen verdeeld wierden; en het geen buiten deze stroomen Zuidelijk lag, bleef aan Frankenrijk. Lodewijk derhalve won het meest bij dien oorlog, die zijnent wil echter niet begonnen schijnt. Karel de Kale werd Koning van Neustrie, nu bij de inkrimping door Maas en Schelde en de verdere uitstrekking tot aan den Rhijn, Frankrijk genoemd; en Lotharis bekwam zeker het minste gedeelte, maar tevens het vruchtbaarste en beste. De drie zoons van Lotharis I komen voor in een verdrag tusschen hen, *Lodewijk den* DUITSCHER, en *Karel den Kale* in 860 te Coblents aangegaan. Tusschen hen is de erfenis zoo verdeeld, dat aan Lotharis II, die de middelste zoon was, het land tusschen de Moezel, Rhijn, Maas en Schelde bleef, en naar hem is deze streek genoemd, en het is in betrekking tot dat Rijk van Lotharingen, en als deel daar van, dat deze streken de *Nederlanden* genoemd zijn[1]. Deze overleed zonder wettige afstammeling; hij liet echter een broeder na, zoo wel als twee natuurlijke kinderen. Maar schoon de onwettige geboorte niet schaadde, als er de overmacht bij was, en broeders van hun broeders goed bezit namen, als 't hun door geen ander belet wierd[2], het recht van den sterkste was voor de andere Karolingen. Lodewijk de jongere, de zoon van Lodewijk den Duit-

1 En niet in betrekking en als deel van Duitschland. - Nederduitschland maakt met Hoog- of Opper-Duitschland een geheel andere verdeeling.

2 Men denke aan Karel Martel, etc.

scher, eigende zich dat Lotharingen, en trok het aan Duitschland. De Fransche Koningen, die den derden tak uitmaakten, bestreden Lodewijks aanmatiging, en dit goed was lang een twistappel die Duitschland en Frankrijk gedurende ruim eene eeuw verdeeld hield. Ten laatste werd er over verdragen; en Lotharis III, die een achter kleinzoon van Karel den Kale, Koning van Frankrijk was, (toen *Francia Occidentalis* genoemd, zijnde Duitschland *Francia Orientalis*,) stond zijn recht op Lotharingen aan den Duitschen Keizer Otto III af, die het (in 945) in *Opper*- en *Neder-Lotharingen* afdeelde, waar over hij verschillende Hertogen stelde. En sedert was ons Land steeds een deel van Duitschland tot aan de Spaansche afzweering toe. [Zie de *Opheld.* en *Bijvoegs*.]

Van den tijd af, dat ons Vaderland een bestemde inrichting kreeg, aan een zekere vorm gebonden en niet eer, kan ons gevergd worden de eigenlijke en volkomen geschiedenis te beginnen. Hier derhalve (te weten in 843), is het punt waar van wij aanvangen de Staatshistorie te ontwikkelen; en de grondslag daar van is de algemeene Staatsgesteltenis, die bij het ontstaan van het Duitsche Rijk plaats had, en sedert in haar grondslagen stand hield. Een deel van dat Rijk zijnde geworden, van den eersten tijd af dat dit ontstond, is het zoo wel om 't verband van ons Vaderland tot de overige deelen des Rijks te verstaan, als om het inwendige, zelf 't allereerst en noodzaaklijkst vereischte, die staatsgesteltenis open te leggen.

Over geheele Landstreken of Volken waren *Hertogen*. Over kleiner streken of gedeelten van 't geen

zulk een Hertogdom bevatte, *Graven*. Reeds onder den Merovingischen stam had dit plaats, maar het schijnt dat het getal der *Hertogen* door Karel den Groote verminderd is. De *Hertogen* (als hun naam mede brengt) waren *Heirvoerders*, maar hadden ook in de X-XII eeuw een soort van overgezag (inspectie) op de Graven der Landen, die onder hun heirban waren. De *Graven* waren oorspronklijk de eigenlijke Magistraten, beide in 't burgerlijke en in oorlogszaken (Civiel en Militair) in hun rechtsban of gewest, die recht spraken, 's Keizers rechten invorderden, de rust bewaarden, en landstreek en volk voor hem bij hun plicht houden, beschutten, en tegen geweld en verrassing behoeden moesten.

Zij waren onderworpen aan het toezicht der *Missi dominici*[1], die op Kerk- en Staatsbestuur acht moesten geven, en onder Karel den Grooten vier maal in 't jaar te recht kwamen zitten, Januarij, April, Julij en October. De andere maanden namelijk, zat de Graaf zelf te recht in zijne *placita* of Landdagen. Capitulare III de Justit. faciend. cap. 8: ‘Si *Comes* in suo *ministerio* Justitias non fecerit, Missos nostros in sua casa *soniare* faciat[2], usque dum justitiae ibidem factae fuerint. Et si *Vassus* noster justitias non fecerit, tune ET *Comes* ET *Missus* ad ipsius ca-

1 Van dezen zie in het Capitulare van 779 cap. 21. [Zie de *Bijvoegs*.]

2 't Woord *Soniare* is *zuimen*, dat is BLIJVEN (demeurer): veellicht moet het *sonare* zijn, of is ons *zuimen* 't Hoogd, *saumen* eigenlijk *zonigen*, dat verwant kan zijn met *zoen*, en *verzoenen*, dat is afmaken, de zaak of wraak laten staken, doen rusten.

sam sedeant et de suo vivant, quousque justitiam faciat.' (De Graaf namelijk, en een onder- of minder Leenman onder den Graaf, worden door deze sooort van inlegering gedwongen om recht te doen).

Deze Graven en Hertogen waren dus als zoodanig geen grondeigenaars van het land waar zij over regeerden. Zij waren *Edelen* in den ouden en hoogen zin van het woord; dat is van die hooge geboorte en hoogen stand, die er vereischt werd, om niet slechts in de Rijksvergaderingen te stemmen, maar ook de hoogste Rijkswaardigheden en Rijksampten te bekleeden, waar van alle anderen uitgesloten waren; zelfs het Koningschap en Keizerschap.

Zij genoten als Magistraten verscheiden rechten en *beneficia*, bestaande in vruchtgevende goederen, aan die ampten verknocht, die vroeger of later in *leenen* veranderd zijn. Maar als Edelen, dat is persoonlijk, hadden zij landeigendommen en goederen, die men *allodia* noemde, en aan hun geslacht behoorden; en tot welke landgoederen ook de bewoners daar van behoorden. Over welker bewoners echter daarom niet minder het oppergezag des Konings of Keizers zich uitstrekte, en die daarom niet minder hun verschillende rechten hadden naar hun stand van vrije lieden, eigen lieden, laten, enz.

En bij deze tweederlei betrekkingen als *Edelen*, dat is onderdanen, en tevens grondbezitters en leden van 't Rijk - en van Keizerlijke of Koninklijke *Magistraten*, - kwam dan nog een derde, uit hoofde der Leenen waar meê zij verleid waren, dat is die van Leenman des Rijks.

In den aanvang waren die ampten van Graaf en

van Hertog, of voor een bepaalden tijd of onbepaald gegeven en vervielen met 't opzeggen ter eener of anderer zijde, of met de dood van den amptenaar. Maar met de XI eeuw werden zij meestal erfelijk. En van dien tijd namen dan ook de Graven den naam hunner Graafschappen (dat is, der Landen, waar over zij Graaf waren) aan; daar te voren die landen naar hun Graaf genoemd werden[1].

Maar wanneer de Graven erflijk-waren, ontstond er een soort van eigendom op het ampt van Graaf over een eens bepaald Land te zijn, dat van vader tot zoon overging, en dit eigendom (of zoo men het noemen wil) werd een tijtel, die den persoon onderscheidde.

Van daar is 't, dat men voor de XI eeuw den naam van Holland in geene geschriften vermeld vindt: niet, om dat die naam niet bekend was of niet bestond, (zij was zekerlijk ouder dan de aankomst der Batavieren); maar om dat men geen Landen noemde, maar alleen Graafschappen, die gekenmerkt werden door de Graven, daar over gesteld.

De Bisschoppen, in wier aanzien, invloed en gezag bij de nieuw gekerstende volken, Karel de Groote

1 *Graafschap* beteekent eigenlijk de hoedanigheid van *Graaf te zijn*; het *ampt* (even als nog b.v. het Burgemeesterschap, Raadsheerschap) maar *per catachresin* [overdrachtelijk] gaat het over om het Land, waar dat ampt zich over uitstrekt, te beteekenen. 's Keizers bevelen gingen aan de Graven af, niet aan de Landen, en hielden dus aan Graaf Diederijk, Aarnout etc.: en zoo spraken zij ook van de giften die zij deden, van een bosch, een landstreek etc., in 't Graafschap van Henrik, van Godfried gelegen. (De voorbeelden zullen ons welhaast voorkomen.)

een zeer groot belang stelde, werden weldra door groote geschenken, aan hun Kerken gegeven, en door uitstekende rechten, den Edelen mannen des Rijks genoegzaam gelijk. In het eerst gaf men hun als geestelijke personen, voogden (Advocati), om ook de wareldlijke rechten en belangen - ook de wareldlijke rechtsdwang - hunner kerken waar te nemen. Zoo waren de Graven van Holland en van Gelder Voogden van het Sticht Utrecht[1]. Maar daar de Bisschoppen liever zelf regeeren wilden, wisten zij zich zoodra mooglijk langs velerlei wegen van die lastige voogdijen te ontslaan. En zij werden dus wareldlijke Heeren met een. Alle die giften, die aan eenig Stift gegeven wierden, waren eigendommen der Kerk, en onder 't beheer van 't Kapittel, waarvan de Bisschop het hoofd was. Maar ook *leenen* werden aan de Bisdommen verknocht. En daar de grondgoederen van alle Graaflijke macht of gezag bevrijd waren, was stilzwijgende de Magistratuur daarin ook aan den Bisschop of 't Bisdom. En zij stonden dus in gelijke betrekkingen als de Graven.

De Graafschappen waren eerst klein. Men vindt een aantal van Graafschappen in den omtrek van ons tegenwoordig Holland gelegen. Allengs zijn die in een getrokken. Echter ten tijde van Diederik, aan wien de beroemde oude giftbrief gegeven is, die men aan Karel den Kale plach toc te schrijven, was zijn Graafschap zeer uitgestrekt en mooglijk grooter dan het naderhand ooit geweest kan zijn (als wij welhaast zien zullen).

1 Even zoo met alle Geestelijke Stiften, als Abtdijen etc. dus die van Egmond.

Schoon allodialen geheel onderscheiden waren van de Magistrature, waarin het Graafschap bestond, was het echter veelal het gebruik der Vorsten, het Graafschap te geven aan die genen die hunne goederen in den omtrek, waar over die Magistratuur zich uitstrekte, gelegen hadden. Ook schonken zij dikwijls aanmerkelijke allodialen binnen het Graafschap aan die Graven, die niet ruim gegoed waren. (Wij vinden een voorbeeld in Holland).

Dit eenmaal tot een grondbeginsel aangenomen zijnde, dat een Graaf in zijn Graafschap gegoed moest zijn, (en in zich zelf ook zeer juist is), deed vroegtijdig bij overlijden, den zoon eens verstorvenen Graafs voor een ander en vreemde verkiezen; en deze gewoonte steeds algemeener wordende, bracht al spoedig de erfelijkheid der Graafschappen te weeg. En eens als een recht begrepen, werd het al steeds moeilijker daar van af te wijken.

Maar de Leenen algemeen opgekomen zijnde, werden ook de Graafschappen, dat is, de Magistraturen met de daar aan als beneficien of bezoldingen verknochte goederen, tot Leenen. En wegens de Graafschappen werden de Graven Leenmannen. Of, omgekeerd, de goederen werden met de Magistrature in Leen gegeven, het geen wel in oorsprong verschilde, maar echter op het zelfde uitkwam. En even zoo was het met Hertogdommen en andere bedieningen.

Van daar eene complicatie van plichten en rechten-tusschen den Vorst en zijn Graaf of Hertog, die in de toepassing op bijzondere gevallen niet altijd zeer duidelijk uit een is te zetten. Van daar ook

verwarringen in de rechten en hoedanigheden van erfgenamen, uit verschillende hoofden: zoo ten aanzien van leen en allodiaal, als ten aanzien van verschillend leen, oud of nieuw, mans- of konkelleen, ten dezen of ten anderen rechte uitgegeven[1]; van welk alles de Klooster-Kronijkschrijvers uit wie onze oude historie geput is, geen kennis hadden; die daar door vele zaken op de jammerlijkste wijzen verward en geheel averechts beöordeeld en voorgesteld hebben, en die hun naschrijvers in later tijd dan nog met nieuwe misslagen, verkeerde opvattingen en vooroordeelen van hun tijd vermengen, waar door een doolhof ontstaat van misleidingen, alleen door den leiddraad der ware historische rechtskennis in alle hare deelen vereenigd, door te komen.

1 Bijv. ten Gelderschen of ten Zwitserschen rechten.

Van de Leenen.

Over den oorsprong der Leenen heeft KLUIT in zijne *Geschiedenis der Hollandsche Staatsregeering* wijdloopig gehandeld[1].

In dit boek oppert hij de vraag, van waar al die Leenen? Dit kan op velerlei wijze opgevat worden.

Wij hebben die vraag reeds opgelost in een zekeren zin. Te weten, alles wierd met der tijd Leen, wat geen allodium was. Magistraturen, ampten, inkomsten, goederen. - En waarom? Dit was een gevolg van den staat van oorlog, waar in alle die woeste volken, waaruit de Franken saamgevloeid waren, en waar van zij omringd waren, en waar over zij geboden, en waar van zij eenige kennis hadden, bestonden.

Zie deze Landen; zie Gallien, zie Duitschland van hier tot den mond van den Donauw, zie de Noormannen, de Britten, zie de Gothen, Wandalen, Alanen in Spanje, de Lombarden, de Saracenen, de Turkomannen, de Hunnen, de Schlaven, alles was in eindeloozen oorlog; alles betwistte elkander 't bezit van elk Land door het oorlogszwaard, dat altijd getrokken moest zijn, en dat men geen oogenblik uit de hand kon leggen, of men moest het ten allerminste wel in het oog houden.

Niet slechts noodzakelijkheid van buiten, maar ook de innige aart der volken en van die, die hun heir-

1 Voortreffelijkheid van dit boek. [Z. bl. 8 en bened. bl. 124, 146].

voerders waren, dreef hen tot oorlog voeren. Na eeuwen strijdens kenden zij niet slechts geen ander behoud of zekerheid, maar ook geen ander heil, geen andere lust dan krijgvoeren, dan vechten, dan overwinnen, dan te onderbrengen, en hun geheele ziel was krijgszucht. Hun wellust, hun vermaak, hun eerzucht, hun geheele zelfgevoel dreef en drong hun tot oorlogen, en een stil vredig leven verontwaardigde hen.

Wat geen krijg voerde was hun tot verachting, en wapenroem de afgod van hun hart. En dat niet gelijk die tegenwoordig begrepen wordt, nu men, na tien of meer eeuwen van eene verbasterende beschaving, die de massa der menschen nuttig was, maar den mensch steeds verlaagde, eer en roem in het oordeel van anderen stelt, en met ziel, hart en verstand zich in een afhanklijkheid heeft gesteld die van alle menschen wezendtjens van conventie gemaakt heeft, en acteurs gemaakt, die een rol spelen, in plaats van zich zelven een drama te vormen: maar gelijk ze uit gevoel van zich zelven, dat is, van zijne afkomst in het binnenste spreekt en aan geene andere denkt, en alleen nog van zeer enkele gevoeld kan worden, in wie de adel van die tijden onveranderlijk en zonder toemenging van diplomatique onderscheidingen overig bleef, en die nog onbekwaam zijn, om een *motif* buiten de *daad* te hebben.

In dien tijd (de gelukkigste op aarde, zoo dra het Christendom in de harten drong, en de ferociteit tot onbuigzame braafheid wijzigde), kon geen grondverdeeling van de ingenomen landen plaats hebben, of men moest bedacht zijn, om ze ieder oogenblik te beschermen en de geheele massa des volks

(dat te voren geen volk maar een leger was), nu wijd en zijd op zijne eigendommen verspreid, moest op 's Konings oproeping vaardig zijn. Daartoe werden de Hertogen aangesteld, om van oord tot oord de strijders te zamelen en te geleiden. Maar wat was het gezag van een Koning die over zijn gelijken gebood, welke geen denkbeeld hadden van een Jus publicum, hun Hoofd slechts als krijgshoofd gehoorzaamden, en even zoo vrij waren als hij zelf? Wien zelfs het denkbeeld van *onderdaan* onbekend of hatelijk was? 't Spreekt van zelfs dat zoo'n Koning geen Oostersch despoot kon zijn, dat de *lex* 1, *pr. ff. de Const. Princ.*[1] daar geen plaats kon vinden. Dat de staatsgesteltenis een wonderlijk mengsel van *anarchie, democratie* DES ADELS (die eigenlijk 'T VOLK uitmaakte), en *militare imperium* uitmaakte, waar op die wijze niet meê aan te vangen was.

De Heeren, Varonen, Baronnen, waren de grondbezitters van 't Land, en des Konings gelijken, *Pares*. Het is zeer licht te begrijpen, dat niet alle bij de landverdeelingen, die niet alle gelijktijdig geschiedden, maar naar mate van de veroveringen en gelegenheden, even zeer bevoordeeld waren. Het is even zeer te begrijpen, dat er zeer veel gronds onverdeeld liggen bleef, hetgeen niemand behoorde, en waar van de beschikking aan den Koning werd overgelaten. Dit werden weldra *domania regis* genoemd, en daar toe alles [gebracht] wat *juris publici* [gemeen eigendom] was, zoo wel als wat *res nullius* [niemands eigen] waren. Van daar, dat de *rivie-*

1 [Al wat de Vorst, op welke wijze ook, beveelt, heeft kracht van Wet!]

ren, wildernissen, stranden, enz. tot de Koninklijke domeinen behooren (van daar ook het *Jachtrecht*, voor zoo verr niet op vrijen eigen grond van de *Pares*, de vrije heeren, die hun goed even zoo onafhanklijk bezitten als de Koning het zijne).

Deze ledige landen waren overal verspreid. De Koning gaf daar uit de gronden, die tot *beneficia* of bezoldingen van zijn Magistraten strekten, die met een ook als zijn Rentmeesters waren, om van de andere domeingronden de inkomsten voor hem te innen. Maar hij had zoo veel dat voor hem onbruikbaar was, dat hij alomme zich milddadig toonde in ze weg te geven; en op die wijze de begiftigden te verbinden, en goedelooze Edelen tot grondbezitters te maken, of kwalijk bedeelden aan anderen gelijk te stellen. Het is reeds aangemerkt, dat de bewoners tot de gronden, waarop zij gezeten waren, behoorden.

't Was natuurlijk, dat de Koning bij zulke geschenken, deels ter belooning voor gedane diensten, deels uit loutere goedheid gegeven, ook uitzicht op erkentenis, verknochting, en dankbare aanhankelijkheid vormde. Maar, ‘ut sunt humana - non semper eventus speratis respondet’[1]. Eigenlijk plichtbesef was er bij een ruw en geheel uit krijgslieden bestaand volk niet, dan van krijgsplicht en krijgsdeugd. Als krijgslieden waren zij onafscheurbaar van hun hoofd, en van een trouw, die geen weêrgâ op aarde had[2]. Voor 't overige gevoelden zij niet,

1 [Zoo als de menschen zijn: niet altijd beantwoordt de uitkomst aan de verwachting].
2 Cezar merkt dit reeds op in zijne Commentarien en Tacitus na hem.

dat er andere verbindende betrekkingen zijn konden, ten zij huislijke. Waren zij daarom ondeugender dan men nu is, nu geheel de wareld van allerlei *officia erga Deum, se ipsum, et alios*, van allerlei *Ethicae* en *Juris praecepta, de officiis perfectis et imperfectis*[1] doordavert? Neen, maar het krijgsgegevoel verzwolg bij hen alle ander gevoel, alle ander denkbeeld, en het kon niet anders.

Verstandig handelde hij derhalve, die alles tot dit krijgsgevoel 't huis bracht, en door dat krijgsgevoel zelf verbond. Dit geschiedde door hun gronden uit te geven onder een militair verband; waar aan 't eergevoel, waar aan 't hart-zelf niemand toelaten kon ongetrouw te zijn. Dit was het *leenverbond*: den Leenheer met de wapenen te dienen, toetevliegen met zijne manschap, waar hij 't eischte of noodig had; hem, zijn gemalin en kinderen, eer en have, tot den laatsten bloeddruppel te verdedigen; allen toeleg daar tegen te weeren en voor te komen; was, nu het een krijgsplicht was, ieder rechtschapen Edelman heilig en dierbaar, schoon hij anders geen zwarigheid maakte, om tegen den Vorst, als Vorst, saam te spannen, tot zijn vijanden over te gaan, en zich aan zijne bevelen te onttrekken, of met geweld te verzetten.

Geen wonder derhalve, dat dit Leenverband, waar van de uitwerksels zoo heilzaam, zoo onfeilbaar uit den aart der natie voortvloeiende waren, algemeen werd en in alles ingevoerd. De groote bezittingen

1 [De schoolsche onderscheidingen van plichten jegens God, ons-zelven, of anderen; zede-plichten en dwang-rechtsplichten; volmaakte en onvolmaakte plichten].

der Vorsten stelden hen in staat om op deze wijze alle Baronnen aan zich te verbinden en te onderwerpen, en dezen stelden in zulk eene onderwerping eer. Men was aanzienlijk naar mate van de goederen, die men in Leen, niet die men in eigendom bezat; om dat allodiaal [vrij-eigen goed] ook met een gemis van krijgshaftigen aard gepaard wezen kon, maar het *Leen* den krijgsman, den dapperen, en die als zoodanig onderscheiden werd, toonde. En reeds vroeg, zeker, heeft DIT wakkere mannen moeten bewegen om hun allodiaal in Leen te verwisselen.

Ook de Magistraturen en ampten kregen een geheel ander aanzien en werden veredeld door bij wege van Leen uitgegeven te worden.

Of evenwel dit Leen en leenverband uit de Franken oorspronkelijk zij, is zeer twijfelachtig. Het schijnt mij wel toe van de Lombarden overgenomen te zijn; sedert de overmeestering van hun rijk in Italie door Karel den Grooten. En van daar, misschien, dat het Lombardische Jus feudale de regel en 't grondstelsel des Leenrechts gebleven, en als zoodanig in 't Corpus Juris Civilis bewaard is.

Maar hoe 't zij, 't is een uitvloeisel van het krijgswezen der Duitsche Volken, en inzonderheid derhalve van de wandelende en altijd strijdende Franken; die in den vrede niet duren kunnende, louter krijg ademende, en aan geene andere oppermacht dan in den krijg gewend, dus alleen een krijgsverband en (zoo men thands uit zou drukken) een *militaire subordinatie* gedoogden, welke dus aan het Koninklijk beheer vastheid en kracht gaf.

Op deze wijze nu werd allengs de Rijksconstitutie feudaal, en 't feudale recht bepaalt alle de rechten der leden van het Rijk als Leenmannen of Leenhouders van 't Keizerdom. Maar dit neemt niet weg, dat zij tevens, met al de ingezetenen des Rijks onderdanen zijn van het Rijk en den Summus Imperam, dat is, den Koning der Romeinen. En van daar ook de tweederlei hoedanigheid van Keizer en Koning der Romeinen, die afzonderlijk plaats kunnen hebben, doch vereenigd worden in den persoon des Keizers.

Men onderscheidt *Keizer* en *Koning der Romeinen* door de kroning. Maar ook Lodewijk de Godvruchtige was *Koning* gekroond, toen Karel de Groote *Keizer* gekroond wierd. En de *tijtel van Keizer* hing in de eerste tijden wel af van de kroning door den Paus. (Hierom noemde men *Otto den* I den EERSTEN der *Duitsche Keizeren* (MAERLANT IV. Part. II B.c. 9,) schoon Koenraad I, Hendrik de Vogelaar, reeds voor hem het Rijk uit den stam der Karolingen overgebracht hadden). Maar de Roomsch Koning oefende de volkomen Regeering des Rijks, en had alle de rechten des Keizers, dien tijtel alleen uitgezonderd. Zoo wordt dan ook onze Willem II Roomsch Koning, niet Keizer genoemd. De *Keizer* was eigenlijk de *Imperator*, het Opperkrijgshoofd, de Roomsch Koning slechts *Summus Imperans* [Oppergebieder], die waar geen Keizer was, ook de *munia Imperatoris* [de Keizerlijke functien] vervulde: terwijl in den Keizer het Roomsch Koningschap met de *Imperatoria Majestas* en alle de Hoogheid der *Augusti* van Rome vereenigd was.

Leen maakt geen onderdaan: de Leenman kan zelfs Summus Imperans zijn, en het Summum imperium zelf, *leen*. De voorbeelden daarvan zijn ontallijk[1]. De leden van 't Rijk waren geen summi imperantes, hadden de oppermacht niet, dan voor zoo verr' er in de later tijden waren, die den Koninglijken tijtel en waardigheid van den Keizer bekomen hadden (dus b.v. de Koningen van Bohemen) of na aanmatiging door den Keizer in die aanmatiging erkend waren, als Pruissen, waar in Fredrik I zich zelven kroonde. Zij (Hertogen, Graven, of hoe 't heeten mocht) hadden even weinig de oppermacht als de zoogenaamde Rijkssteden, die zich-zelven bestierden. In de later tijden maakten zij zich door de zwakheid van een electiven Keizer, door de geschillen tusschen Keizers en Tegen-Keizers, en de anarchie, die dáár uit sproot, al steeds minder afhanklijk, meer vrijmachtig; en dit in den oorsprong een *res facti*, werd ten laatste *Juris*, maar dit was geen oppermacht, noch werd er ooit toe. Van daar kon nog in mijn tijd, ieder onderdaan onder den Hertog van Saxen, van Beieren, den Markgraaf van Brandenburg (die schoon met den Koning van Pruissen ééne persona physica, echter nooit ééne persona moralis in 't Duitsche Staatsrecht geweest is) zijn Vorst voor den Keizer of 't Keizerlijk gerecht dagen wegens iedere belediging, of rechtverkorting of rechtweigering hem aangedaan.

De Franschen, die nooit-denkbeeld van de Duitsche Rijksconstitutie hadden, noemden dit *superiorité*

1 Bijv. Napels, leen van den Pausselijken Stoel.

territoriale, en die naam is omtrent een eeuw lang algemeen geweest, om den *complexus jurium* [den ganschen omvang der rechten] van die Landvorsten te beteekenen. En, mits naar het wezen der zaak verstaan zijnde, en niet met de *vague* en dwarlende idéen der Franschen, was die naam voldoende genoeg. En, *modo non e nomine res fingatur, sed ex re nomen intelligatur*[1], kan hij nog dienen.

Het is echter waar, dat, hoe verder van den sedes imperii [van den zetel des rijks[2]], hoe minder vrees en ontzag er was voor den Keizer, die er gewoonlijk slecht bij stond, als hij in deze streken zijn gezag met de wapenen wilde doen gelden[3]. En dus waren de Graven van Holland oppermachtiger geworden, dan b.v. de Beierschen. En even zoo waar is het, dat de Keizer wel eens verplicht was, zijn Leenman, hem te sterk geworden, te ontzien. Zoo was b.v. het Huis van Burgondie hem te machtig: maar echter bleef de oppermacht des Rijks, even zoo wel als het Leenheerschap bestaan. HUYDECOPER heeft beide willen ontkennen (maar voornaamlijk het Leenheerschap, omdat men aan de Oppermacht zelfs niet eens dacht in dien tijd) in zijn *Lambacheriana*, een stuk van onbegrijplijke

1 [Zoo men maar niet door den naam de zaak verzint, maar door de zaak den naam begrijpt]. (Vergel. de 1.1, *pr. ff. de R.J.*)

2 *Procul a Jove, procul a fulmine* [Ver van Jupijn, ver van den blixem]. Voorbeelden al vroeg: Willem I, de Ballingen onder Jan II.

3 De uitvoering moest bestaan in een *Heirvoerder* te zenden, of last aan een bijgelegen Vorst, als *Godfrid. met de bult*.

geleerdheid en vernuft, en tevens van onbegrijplijke dwaasheid en onverstand in een doorervaren en verstandig man.

Deze Oppermacht is ook door de Staten onzer Gewesten, op den Rijksdag te Worms, bij monde van Marnix van S^{t}. Aldegonde ingeroepen en gereclameerd ter bescherming onzer in- en opgezetenen tegen den druk van het bloedig dwangjuk door Filips II, als Graaf van Holland enz., ons ten halze opgedrongen. Maar, helaas! Het verzwakte en uitgeputte Rijk, en de zwakke Keizer Ferdinand, Oom van Filip, deden wel voorstellingen aan den Dwingland, maar er werd niets krachtdadigs bestaan; en deze Landen werden aan hun Lot overgelaten: en *per neglectum defensionis et derelictionem jurium et officiorum summi imperantis*[1], verviel het Rijk van die oppermacht jegens ons, (zoo als het ook van alle overblijfsel van Leenheerschap verviel) en erkende ons vrij bij den vrede van Munster, zoo als ons de Koning van Spanje erkende.

De Leenen dus algemeen wordende, zoo werden 't ook welhaast de onderleenen en achterleenen. Was 't een punt van eerzucht, Leenman van zijn Vorst te wezen, 't was het ook Leenheer te zijn, en andere Edelen, zijn gelijken, aan zijn banier te verbinden. En men stelde er zich door in staat, om te beter, te waardiger, te nadrukkelijker en te luisterrijker aan de oproeping en dienst van zijn Vorst te voldoen. Men werd er sterk en machtig door, werd

1 [Wegens verzuim van bescherming en verlaten van de rechten en plichten van den Oppervorst].

in kleiner maatstaf, 't zelfde dat de Opperleenheer en Vorst was; men werd ontzachlijk naar mate van de banieren waar men meê streed. 't Onderhield den Ridderlijken geest, de eerzucht, en bracht een algemeen besef van orde en rangschikking voort, waaruit eene harmonie rees, waar bij Ieder zijn plaats had, ieder zich onderscheidde, ieder zich wel bevond. En terwijl het aan de eene zijde den Vorst belette Despoot te worden, belette het aan de andere zijde dien volstrekten geest van anarchie, die altijd zich tegen over 't despotismus verheft, wortel te vatten; en Vorst en Volk als de twee tegenstrijdige beginsels van het Manichaeismus, tegen elkander te stellen (waar het later Jus publicum op gebouwd is). Het stelde de vrijheid boven alle gevaar, en het Vorstelijk gezag boven allen inbreuk; en nooit was er gelukkiger tijd, nooit rechtschapener denkwijze, nooit braver gevoelens, dan toen dit Leenstelsel, nog onbesnoeid en onvervalscht, door geheel het Westen de overhand had.

Daar was onderdrukking, ja, maar zij verlaagde, zij schandvlekte, zij fletrisseerde niet. Daar was willekeur en verongelijking, maar persoonlijk, en uit drift; niet tot een systema gebracht, en uit principe geoefend. En ieder kon zich-zelven door de wapenen, door bondgenootschappen te vormen, recht verschaffen. Oorlogen waren er, omdat de staat van den mensch (vervallen zijnde van zijnen oorspronklijken toestand, en even zoo zeer intellectueel en moreel als physicq geindividualiseert) niet anders dan een eindeloos conflict van weêrstrevige begeerten is, waar van de eene steeds voor de andere moet, en niet

wil, wijken: maar het waren openbare oorlogen en veten; en niet, stilzwijgend door listen, onderkruipingen, en heimelijke partijschap gevoerde vijandschappen; waarin laagheid en lafhartigheid, altijd moed en adel des harten vermoordt. Alles strekte om den mensch te verheffen, ook de onedelen worden veredeld door dien invloed, die het op hen had; terwijl in de latere tijden door veranderde staatsgesteltenis, zeden, en begrippen, wat nog overig was van den adel, tot de laagheid van ziel der onvrijen en slaven verbasteren moest.

Doch, om tot den oorsprong der Leenen weder te keeren. De verdienstelijke KLUIT, en wien in het vak der Hollandsche Letter- en Oudheidkunde niemand op zijde gezet kan worden dan de groote HUYDECOPER, op wiens schouderen bij ongelijk meer, en zeer veel ongelijk beter gezien heeft, dan die, maar die niet ligt zijn gelijk zal hebben: KLUIT, zeg ik, heeft geloofd, ten aanzien van ons Land, een geheel nieuw systema niet zoo zeer, als wel een geheel nieuw inzicht in dien oorsprong gegeven te hebben. En hij haalt het uit de Graaflijke domeingoederen. Voor zoo verre dit nu beteekent, dat het geen door de Graven eerst in Leen uitgegeven was en door hen niet reeds als Leen van het Rijk bezeten werd, oorspronkelijk hun eigen goed was kan niemand het hem betwisten. En voor zoo verr' zulk eigendom van den Graaf *domein* werd genoemd, was het domaniaal goed. En zekerlijk heeft het Leen, hoe vroeg en in wat hoek der wareld het eerst op zij gekomen, een oorsprong van dien aart moeten hebben. Het moest eerst allodiaal of domein

van den Vorst, die het uitgaf, geweest zijn. Maar voor zoo verre KLUIT daar meê meent, dat de naderhand tot Leenen geworden goederen eertijds als bloote landgoederen door onderhoorigen als Rentmeesters geadministreerd zijn, en daar deze de inkomsten niet wel invorderden, of niet wel verantwoordden, de Graaf zich liet welgevallen met eene kleinigheid of erkentenis afgezet te worden, en 't goed aan de Rentmeesters overliet, onder bloote reversie bij sterfgeval, 't geen een bloote *emphyteusis* van 't Leen maken zou; - in zoo verre is zijn thesis bedrieglijk, en niet slechts onbewijsbaar, maar tegen den aart der zaak inloopende. Wij hebben de zaak reeds kort voorgesteld, (en wij meenen) niet duister. De Graaf deed op zijn grond, wat de Koning in het Rijk deed: hij deed met zijne Edelen, wat de Koning met zijne Vorsten deed. *Trouw* was er noodig in den grooten Staat, het Rijk. *Trouw* was er noodig in den kleinen Staat. En die *trouw* kon niet dan door eene militaire eerverbintenis verzekerd worden, omdat de staat der tijden en Noordlijke Volken meêbracht, dat zij geene andere dan militaire gevoelens hadden of kenden; en daarin bestaat het wezen des Leenverbands.

Van 't Keizerlijk Gezag.

De Keizer was bij de Romeinen *του Κοσμου χυριος* [de Opperheer der wereld], en *quicquid ei placuit, legis habet vigorem* ['s Keizers wil is wet!] was de regel. Dit was niet alleen een gevolg van de overmacht en het misbruik der overmacht door de Keizers, maar dat van den tyranniken (en dus ook slaafschen[1]) geest der Romeinen. De Romeinen kenden geene andere dan onbepaalde macht. Oorspronkelijk waren de Koningen despoten, en de Consuls even zoo. Ieder paterfamilias [huisvader] was het in zijn huis. De *patria potestas* [de vaderlijke macht] was niet onderscheiden van de *dominica potestas* [van den Heer over zijn slaven], en ieder soort van *imperium*, dat zij invoerden, was gelijkelijk *despoticum*. Dat van den *Tribunus Plebis* was 't niet minder. Hier uit het conflict van machten, van langzamerhand ingesteld, om het willekeurig, het despotique van 't gezag, altijd en telkens weêr tot uitersten van ondraaglijkheid extravageerende, tegen te gaan en te matigen. En waar door de Romeinsche Staat altijd een *status certantium* was, zoo niet *per vim armatani*, ten minste *per vim factionum semper inter se certantium*[2].

1 Tiberius bij TACITUS: [*o homines ad servitutem natos*! o slavenzielen!]
2 [Een staat van strijd: zoo niet door kracht van wapenen, althans door de kracht van strijdende factiën].

De eerbied, die men der kindschheid reeds indrukt, voor den naam van Rome en al wat Romeinsch is, tot den tijd der Cezars toe, en die bij de eerste beginsels der studie, waar in de jongelingschap de Romeinsche helden en heldendaden, waar of valsch, en het geen te recht of te onrecht daar onder begrepen wordt, leert bewonderen en lief krijgen; en de daaraan verknochte gevoelens niet blootelijk inzuigen, maar zich met het hart eigenen, ten grooten nadeele van waarachtige zedekunde, godvrucht en gezond verstand: - die bijna afgodische eerbied zeg ik, heeft eindelijk te weeg gebracht, dat men ook dien jammerlijken staat van worsteling tusschen macht en macht, gezag en gezag, zich zelven gelijk iets fraais voorgesteld en daar voor aan malkander opgedrongen heeft, en ongelukkig heeft dit alle de Staten van Europa en geheel hun Jus publicum [Staatsrecht] overweldigd tot zoo verre, dat men naauwelijks meer in stille en burgerlijke rust leven kan, maar eindeloos meê in de slingeringen gesleept wordt, om welke te ontgaan het oppergezag ingesteld is. Zoo tyranniek als derhalve alle macht bij de Romeinen altijd geweest was, moest het ook die der Keizers zijn. En het is niet MÉÉR *vreemd, quicquid* PRINCIPI *placuit*[1] etc. dan *quicquid* DICTATORI *placuit, quicquid* CONSULI *placuit, quicquid* TRIBUNO PLEBIS *placuit, Jus est*[2]. Dit was alles, facto, ten allen tijde waar bij de Romeinen en inderdaad kenden zij geen ander gézag, dan *ad libitum* [naar willekeur].

1 ['s Keizers wil is wet].

2 [Al wat de *Dictator*, - de *Consul*, - de *Volks-tribuun* wil, is recht].

Het vloeide uit den aart der Romeinen, wier geheele vrijheid bestond in partijschappen, die door de samenstelling des bewinds gewettigd waren, en in welke altijd *één persoon* met zijn aanhang, en bij afwisseling, zoo der partijen, als van de persoonen daar in, heerschte; bij faute waar van het bloed over de markt stroomde.

Boven dien, de oppermacht die de Romeinsche Koningen en hun opvolgers oefenden, was uit de Hetrurische volken-instelling geput. Dit *imperium* was een soort van Theocratie, en sproot voort uit de samenstelling van Oostersch-Huisvaderlijk, Legerhoofds, en Priestergezag. Van daar 't principe van irresistibiliteit, aan zoodanig gezag toegekend. Romulus had die geheele macht niet, maar Numa wist de opinie van Goddelijkheid aan zijne wetten te geven, en van dien tijd af, was, in der daad, de Koning ook Pontifex Maximus [Opper-Priester]. En de Pontifex Maximus was ook sedert de Koningen, altijd een Civil, geen Priesterlijk persoon, en van daar, dat men te minder een denkbeeld kon maken van perken aan het Oppergezag.

Maar geheel anders was het met de Noordsche Volken. Oorspronkelijk zwervende stammen langs de uitgebreide heiden en vlakten van Scytien, met hun paarden omzwervende, van wier vleesch en melk zij voornaamlijk leefden, was de gemeene afkomst en eenparigheid van levenswijze hun eenige band; en zij hadden of kenden geen Oppermacht. Ieder huisvader stond op zich-zelven en dan alleen als zij te strijden hadden, voegden zij zich onder een hoofd, uit hun midden genomen, naar dat men dien of genen voor den dappersten en strijdbaarsten hield. TACITUS meldt dit duidelijk genoeg en alles toont het. Maar die Ko-

ning bestierde niets, geen Justitie, geen Policie, maar ook geen Finantie, die geen van drieën bestonden, geene buitenlandsche betrekkingen; ALLES, wat hun allen aanging, werd bij hen allen verhandeld en afgedaan in hunne bijeenkomsten, waar in 't zeer onrustig en ongeregeld toeging: en alleen in den krijg was hun Koning, Koning. Voor 't overige Volkshoofd, en dus achtbaar, aangezien, maar als elk van hun *suarum rerum satagens*[1], en zonder aanspraak op eenig ander dan militair gezag of bewind. Kennis met de Romeinen voerde weldra nabootsing van eenige eerteekenen en zelfs eerbewijzen in, maar dit veranderde niet in de zaak zelve.

Zoo was 't met de Franken; en alleen de overwonnen Romeinen, aan 't kruipen voor Keizers en Legerhoofden gewoon, gaven in de veroverde Landen den Koningen van die Natie een geheel ander gevoel van hunne waardigheid. Zij leerden daar eene in zich sluitende organisatie kennen waar door alles in omvattend en weder van hooger omvat gezag, bij graden en als in kringen gebracht was, en waar van de gebieder de hoogste en alles omvademende was, en tevens als de bron, waar uit alle gezag afdaalde en in takken verspreid wierd. Zij zagen het nut daar van in, herstelden die organisatie, zoo dra en zoo veel de omstandigheden het toelieten, in die streken, en (toen die de zetel en 't middelpunt van het volk geworden waren) zoo wijd hun Rijk uitstrekte. - Maar hoe ging dit in zijn werk?

Wie zal zich verbeelden, dat de Koning dit alleen

1 [Zich alleen met het zijne bemoeijende].

uit kon werken. Hij, die niets dan legerhoofd en in alles daar buiten, afhanklijk van zijn geheele Natie en de besluiten harer vergaderingen was, werd hij eensklaps sua voluntate[1] despoot? En zoo hij jaarlijks zijn Franken op een heide bij een riep, om, (naar ouder gewoonte) wapenschouw te houden; vergaderingen, waar in ook van alle tijden af de nationale belangen verhandeld en daar over besloten wierd! Zei hij nu (lotus mutatus[2]) ik wil het nu zoo; gehoorzaamt nu niet meer wat gij van alle eeuwen af, zoo lang de natie bestaat, bij gemeenen rade met uw Hoofd besluiten mocht, maar wat *ik* (ik-alleen) wil en begrijpe? En vond die vreemde en nooit gehoorde taal in eens zulk een ingang bij die moedige en geheel vrije, en zich-zelf bij *communes sponsiones* [overeenkomsten,] en geene *wetten* regeerende, Franken, dat zij *Amen* zeiden zonder meer, en stilletjens weêr naar huis togen in de volkomen gesteltenis eener Romeinsche of Oostersche onderwerping? Credat qui poterit[3]!

Neen, de Franken waren gestreeld, dat zij nu de plaats innamen van dat zoo verbreid en der wareld nog korts, zoo ontzachlijk Romeinsche Rijk. En wat praal van tijtels en plechtige uiterlijkheden of statelijke formen betrof, daar van ontleend, daar voegden zij zich naar, (schoon wat onbeholpen en plompjens somtijds) gretig en met genoegen. Maar zij waren Franken en wel Frankische Volken, van één aart, één denkwijze, een Volk dat geen ander dan oorlogs-

1 [Door het slechts te willen].
2 [Eensklaps omgekeerd].
3 [Een ander moge dit gelooven].

gezag kende, en buiten den krijg en wat daartoe behoorde, geens Konings wil kende. En zij kwamen in 't Maart- of Meiveld volkomen gewapend bij een, niet om wetten te ontfangen, maar met hun Koning, Wetten (die nu noodig werden) te maken, justitie te oefenen, krijgsbuit te deelen, enz.

In 't Maart- of Meiveld zeg ik. Van ouds vergaderden de Franken en andere Duitschen in Maart, 't geen 't begin van 't jaar was. Men noemde dit een *maal* (bijeenkomst) in 't Latijn *mallum*. Pepyn verschikte dit in Mei, maar het Rijk en de Rijkszaken vermeerderende, werden er twee 's jaars gehouden. Hier van daan dat Karel de Groote (hij BALUZIUS in een der *Capitularia* p. 189, § 12) beveelt ‘ut ad *mallum* venire nemo tardet, primum circa aestatem, secundo circa autumnum’[1]; met bijvoeging, waar uit blijkt, dat hij ook buiten deze vaste vergaderingen, naar vereisch van zaken, andere buitengewone beriep: ‘ad alia vero placita, si necessitas fuerit, vel denunciatio regis urgeat, vocatus nemo venire tardet’[2].

Daar van die Capitularia Regis of Regum Francorum, die even zoo bij wege van gemeen Raadsbesluit onder Karel den Grooten en zijne opvolgers gemaakt zijn, als de *Salische Wetten* b.v., die het blijkt door de gemachtigden der landschappen, lang eer zij nog den Rhijn overtrokken, opgesteld[3] en

1 [Dat niemand verzuime, tot het *mallum* te komen; eerst, tegens den zomer, dan tegens den herfst].

2 [Ook op de andere zamenroepingen, indien er nood of Koninglijk gebod is, verzuime niemand die geroepen is, te komen].

3 Te weten, zij waren *Bodogast, Windogast, Salagast, Wisogast*, dat is, *gasten, geaasden*, boden, van *Bodageve* (gouwe) *Salagene, Windogeve* en *Witogeve* (V. LEIDN. *Orig. des François*); de plaatsen zijn genoemd van de *Sala* in Frankenland; de *Bode* die in de Elbe valt; de *Wiser* (Visurgis), en de *Instrut* in Thuringen.

door de algemeene vergaderingen, *mallen*, goedgekeurd en aangenomen te zijn zonder Koning.

Deze wetten zijn in de landtaal gemaakt, maar eerst naderhand, en na de verplaatsing in Gallie, in 't Latijn gebracht, en nog later geinterpoleerd. (LEIBN. d.I. p. 316).

Hoe weinig ook de Koning gezag had in dat alles, blijkt daar uit dat hij om een verregaande beestelijkheid te straffen, een militair vergrijp (in zich-zelfs zeer gering) tot voorwendsel moest nemen.

De naam van Keizer gaf aanzien en ontzag, de heiligheid die men in 's Pausen zalving en kroning stelde nog meer, en met den eerbied voor 's Keizers persoon groeide zekerlijk de klem van zijn gezag, en werd de gemoedsgesteldheid der onderdanen meer tot onderwerping gewijzigd. Maar en de oude vorm van regeeren en de rechten der Franken bleven. En hier van de Comitia, de Rijksdagen. Hier van de openbare rechtsoefeningen. Hier van dat de Vorst niemand veroordeelen kon, maar elk door zijn *gelijken* geoordeeld moest worden: dat de Keizer of Vorst het vonnis moest *vragen*: en met één woord, over 't goed of de persoon van geen Frank iets tezeggen had, dan in den oorlog[1]. Hij besliste niet bij rescripten, decreten, en maakte geen wetten jure summi imperii[2], maar de wet was wat PAPINIANUS ze wil *l.* 1. *ff. de Leg.* [*communis reipublicae*

1 Onze welgeboren mannen ten platten lande.
2 [Uit kracht van heerschappij].

sponsio: - een algemeen verdrag] en de rechtspraak volks oordeel.

Boven dien waren de rechten (sponsiones aut conventiones of merae consuetudines[1], geene andere) bij alle die Natien, die tot het Frankische Rijk behoorden, verschillend; en hun toetreding geschiedde nooit (vrijwillig of gedwongen) dan met behoud van die. Zoo zijn de voorwaarden der Friesen en Saxen, toen zelfs toen men ze tot slaven maakte. Waar bleef dan den Koning de legislatoria potestas? [de wetgevende macht]. Waar kon zij blijven? In wat hoek van het Rijk, daar zij noch bij de vrijen, noch de onderwerpelingen plaats had?

Dit ging zoo verre, dat men bij de Franken zelfs geen denkbeeld had om overwonnenen aan de Wetten en gewoonten der overwinnaars te onderwerpen, maar zonder eenig beding hen bij hunne wetten liet leven. Van daar dat alomme bij Gothen en Franken het Wetboek van Theodosius wierd in waarde gehouden en daar uittreksels en samentreksels uit gemaakt, welke ten deele tot ons overgekomen zijn. En die de overwinnaars zelven allengskens volgden en ongevoelig aannamen; zoo als zij de taal der overwonnenen aannamen, naamlijk door vermenging.

Den Codex Theodosianus zeg ik; want bij de overrompeling van het Westen, bestond die van Justiniaan nog niet; en ondanks zijn pralende voorredenen, is de overwinning van Belisarius in Italie in hare gevolgen van te weinig duur geweest, om er zijn Wetboek in te voeren of zelfs algemeen bekend te maken.

1 [Vrijwillige overeenkomsten of bloote gewoonten].

Wat meer is: de Vorst kon geen recht spreken tusschen zijne onderdanen dan rogatus [des verzocht]. Ieder deed zich-zelven recht als hij wilde, en dit alleen werd onder de vrijen en hooghartigen *edel* gerekend en braaf. Van daar de bella privatorum, zoo hardnekkig tegen de Keizers en Vorsten beweerd, die Karel de Groote vruchteloos tegenging; en waar van in mijn *Floris* V. Dit had in alle standen plaats, en bleef eindelijk, na allengs in mindere standen vernietigd te zijn, aan de Rijks-Vorsten alleen. 't Was ignobel, zijn recht van een hooger te vragen en 't niet zelf te nemen. Van daar de *duellen* zoo de *judiciele*, als *extra-judiciele*, in hun eersten oorsprong. Jurisdictio Criminalis was er uit dien hoofde even zoo min als Civilis[1], dan voor zoo verre men *wraakneming* strafoefening noemen mocht, en elk Baron oefende die tegen zijn overwonnen vijand, naar zijn aart en inborst. Van daar, dat bij de Italianen, en Grieken (Romeinsche geaartheid) zoo gruwlijk in dit stuk gewoed werd; bij de Franken, in wie een vrije ziel woonde, in tegendeel alles edelmoedig in zijn werk ging.

Het geval van Gavilion was niet dan een navolging van de historie van *Metius Suffetius* (of liever *Metius*, den Albaanschen *Suffeet*); en geene eigenlijke daad van Jurisdictie.

Naderhand, ja, wanneer 't jus civile begon opgedolven te worden, en allengs ingevoerd wierd, begon men de lex *Ἀξίωοις*[2] op den Keizer toetepassen

1 [Criminele rechtsdwang even zoo min als Civile].
2 [L. 9 *ff. ad L. Rhod. de jactu*; alwaar de Keizer, de Hoer der Wereld genoemd wordt. Zie bov. bl. 126].

en alle die willekeurige macht aan hem toeteschrijven, die in Godex en Pandecten aan de oude imperatores of *βασιλεῖς*[1] toegeschreven wordt. Maar dit gaf inderdaad geen meer macht, en de leden van 't Rijk hielden vast aan hun bezit en palmden nog steeds meer in, terwijl hij Keizer al meer en meer glippen liet, als niet in staat om 't geen hij had vast te houden.

In Frankrijk en Duitschland was het (dit spreekt van zelfs) voor de rijksverdeeling het zelfde; maar het bleef dit ook. Doch daar de Fransche regeering niet *electif* was, hing elke nieuwe Vorst niet als in Duitschland, van zijne Pairs af. Hij regeerde jure suo, niet ex voluntate subditorum[2], en was Koning gehoren. Hier van het principe *de Koning sterft nooit*[3]. Elke dynastie was één persoon, had dezelfde belangen, dezelfde inzichten, en men wist zich door gestadigen aanwas van macht, boven zijn Pairs te verheffen, dat hij onwederstaanlijk wierd in zijn gezag, alle recht aan zich onderwierp, en volmaakt despoot werd.

Na dat men in de 16de en 17de eeuw een jus publicum universale scientificum[4] begon te vormen, en uit Grieken, Latijnen, Hebreeuwen, Poëten, Historieschrijvers, Oratoren etc. bij een haalde, en dan met Duitsche, Fransche, Noordsche, Oostersche regeeringen vergeleek, ontstonden er verschil-

1 [Koningen, Oppervorsten].
2 [Door eigen recht; niet door den wil der onderdanen].
3 Lodewijk XVIII rekent daarom te recht zijn regeering van het oogenblik der dood van Lodewijk XVII.
4 [Een wetenschappelijk algemeen Staatsrecht].

lende systemata. Het *summum imperium* werd beschouwd als *irresistibile*, als *omnia complectens*, [alomvattend] en *rationibus reddendis non obnoxium* [onverantwoordelijk], en zoo leidde dit, in abstracto beschouwd, tot despotismus. De beroeringen in Duitschland, Frankrijk, Spanje, de Nederlanden, hadden de Rechtsgeleerden[1], die, eerst loutere Civilisten, alles *ten vure* doemden, wat de ONBEPERKBARE *macht, recht* en *gezag* van den Keizer (den mundi dominus) en in Frankrijk van den Koning niet erkenden, wat bedachtzamer gemaakt, ten einde niet zelf in dat vuur te vallen. En nu moest er onderscheiden worden. Van al die onderscheidingen, die er uitgedacht werden, en waar van er verscheiden ook in den aart der zaak gegrond waren, was er geen algemeener en was er geen verderflijker dan de *distinctio majestatis realis* en *personalis*[2], die men door allerlei drogredenen ondersteund en steeds meer en meer in praktijk heeft gebracht, ja, zonder het te weten of te bemerken, in der daad, in alle zoogenaamde constitutien heeft aangenomen. En van dien tijd zijn er omtrent het Frankische Rijk tweederlei wijzen van beschouwing geweest.

De methodique publicisten beschouwden den Keizer en Koning der Franken als summus imperans in den zin van het Corpus Juris Civilis, en zoo alle Koningen en Vorsten, maar niettemin door velerlei pacta conventa [verdragen] met de Rijksbaronnen, en lichamen die men in den Staat vond, en den

1 BALDUS etc. (even als de Canonisten die van den Paus).
2 [Reëele of personele majesteit of oppermacht].

eed, waar meê zij die bevestigd hadden, verbonden, waardoor dan het summum imperium in de exercitie gewijzigd en beperkt wierd.

Die genen daar tegen, die op faiten zagen, en geen systema geleerd hadden, maakten een daar tegen gesteld systema; en volgens hen, was Karel de Groote zeer bepaald in zijn imperium, en zijn heerschappij een mengeling van Koningsgezag en democratie of aristocratie, naar dat men de Natie opvatte. Aan het hoofd van dezen staat MONTESQUIEU, die onder den naam van *l'Esprit des Loix*, een werkjen geschreven heeft, dat uit louter *Esprit* zonder lichaam of ziel bestaat, en oneindig veel kwaad gedaan heeft.

De twee tegenstrijdige systemata komen in den grond neêr op deze twee theses: *summum imperium per se omnia continet*: en *summum imperium origine et re penes populum est*[1]; en beide zijn, hoe men in abstracto differerende over het geen dat niet in concreto bestaan kan, daar over malen en haspelen mag, even valsch in de toepassing en realiteit. Geen macht *per se*, geen *imperium* per se is *infinitum* aut omnia complectens[2]. Zelfs de *dominica potestas* [des heeren macht over den slaaf] is dit niet[3]. Veel min is het een *imperium*: cujus *essentia* est directio actionum liberarum alicujus (vel

1 [De Oppermacht bevat alles in zich zelve: *of* - de Oppermacht is oorspronglijk en in de daad bij het volk].
2 [Geen Oppermacht is uit zich zelf oneindig of alömvattend].
3 De heer kan den slaaf niet bevelen, hee hij eten, drinken etc. moet.

aliquorum) in hujus (vel in communem horum) utilitatem, secundum naturam et statum eorum, quibus imperatur[1].

Dus is de voogdij in hare exercitie bepaald tot het geene tot welzijn der kinderen vereischt wordt, en moet, ten aanzien van een jongen anders zijn, dan ten aanzien van een meisjen.

Dus strekt de patria potestas [vaderlijke macht] sui natura [uit haren aart] zich over al dat gene uit, wat tot welzijn van 't huisgezin behoort, waar in ook zijn welzijn als hoofd des lichaams begrepen is.

Maar noch voogd noch vader mag uit krachte van tutela [voogdij] of patria potestas [vaderlijke macht], ad libitum [willekeurig] de weezen of kinderen aan zijn grillen opofferen. Even zoo is het summum of civile imperium [het hoogste gebied in den Staat]: het is *summum*, sive *rationibus reddendis non obnoxium* [vrij van verantwoordelijkheid of rekenschap], maar daarom niet *ex lubitu* te exerceeren [niet naar willekeur uit te oefenen].

Ook begrijpt de *tutela*, de *patria potestas* en 't *imperium civile*[1] niet altijd en alom even veel voorwerpen, maar hangt af, als gezegd is, van den staat der genen over wie het gaat. Bij eerstgeboren kinderen moet alles door den voogd verzorgd worden. Wordt hij voogd over grooter kinderen, hij

1 Veel min het *Oppergebied* oneindig uitgestrekt; wiens *wezen* is de vrije daden van iemand (of eenigen) te bestieren tot zijn (of hun) nut, volgens den aart en toestand der genen, over wie men gebiedt.

1 [De voogdij, de vaderlijke macht, en het burgerlijk oppergezag].

moet ze houden op den voet waar op hun ouders hen hielden. Wordt hij 't over jongelingen, hij moet hun niet betwisten 't geen jongelingen toekoomt, als een beroep te kiezen, maar zich in zijn gezagoefening dienvolgende richten.

En het is even zoo met den summus imperans. Een volk uit onafhanklijke familien saamgevloeid en dat nu van krijgsverband tot een staatsverband overgaat; draagt aan zijn. Vorst wel het summum imperium [de oppermacht] op; maar niet het recht, om alles wat vrij, alles wat gebruik of gewoonte is, pro lubitu te veranderen: maar wel om over het gemeen belang, de gemeene rust, de welvaart enz., het toezicht te houden, en hen zelven te verplichten tot verandering van het schadelijke. Hij kan zijn varkens kastanjes, of eikels, of aardappelen te eten geven, maar zijn volk niet gebieden, kastanjes, of eikels, of aardappelen te eeten of niet te eeten: doch zoo hij het een of het ander verderfelijk of heilzaam dunkt, kan hij hun voorslaan, om gezamentlijk communi sponsione [door gemeen overleg] het een af te schaffen, het ander algemeen te gebruiken. Hij kan niet verbieden of gebieden dat zij hunne hutten met stroo of met riet dekken, gelijk zij gewoon zijn, maar hij kan hen engageeren, om ten algemeenen beste van de licht ontvlambre stroodaken aftezien; enz. Hij kan daar, het *weergeld* voor een manslacht b.v. 30 solidi is[1], hen door zijn wil niet verplichten, om voor weergeld of de helft aan

1 (De homo Francus, en de homo Romanus) [die de helft minder geschat werd, dan de Frank].

te nemen, of het dubbeld te betalen, of in plaats van weergeld, de doodstraffe stellen; maar hij kan door zijn voorstel, raad en invloed (wanneer die zoo veel vermogen) hen wel bewegen, om tot beter vermijding van de doodslagen, de weergelden bij gemeenen rade af te schaffen, en den doodslag met den dood te straffen. Dit is (als boven reeds gezegd is) de aart van zoodanig een volk; het heeft geen ander, geen *plenum* jus summi imperii[1] gekend of zich kunnen verbeelden: het heeft zich niet aan enger banden willen leggen, dan zij hunne eigen slaven opleiden. En hun Koning heeft dit nooit kunnen onderstellen noch zich willen aanmatigen.

En zoo zijn dan de Pairs, de daar uit ontstane Parlementen, de Standen of Staten (dat is, de onderscheiden klassen van Edelen, Geestelijken, Vrijen of Welgeborenen) niet te beschouwen, gelijk men in de nieuwe systemata juris publici ingesteld heeft, als machten tegen de oppermacht van den Vorst, ingericht om het imperium summum te deelen, te beknibbelen, te verlammen, of daar een evenwicht tegen te houden.

Noch ook eenvoudige raadgevers, die de Vorst opriep, als hij wilde, of pro forma, om eens te hooren wat zij zeggen zouden, en wier raad het dan ook aan hem stond te volgen of niet etc.

Maar zij zijn de natie die, nu huislijke of bloote familie aangelegenheden, volks aangelegeuheden waren geworden, over die gemeene belangen onder voorzitting van hun Vorst (zelf meê huisvader en fa-

1 [Geen *volstrekt* recht van oppermacht].

milіehoofd onder hen) kwamen raadplegen en onder zijne sanctie besluiten. En het zijn eigenlijk geen *leges fundamentales* [Grondwetten[1]] (als men het in disciplina juris publici[2] noemt) waar het hier op aankomt. 't Is de stand der zaken, de *wijze van zijn* des volks, waar door geen ander summum imperium bij de Franken heeft kunnen zijn, gemeend of geoefend worden.

Zie daar dan het groote geschil, dat mijn leeftijd dóór altijd met hevigheid gevoerd is geworden (en waarvan de historie wel verdient kortlijk nagegaan te worden) opgelost. De Keizers hadden het *summum* imperium over deze gewesten; de Graven zijn in hun gezag gesuccedeerd; de Staten van Holland weêr in dat der Graven. De Reformatie bracht disputen over de uitgestrektheid van het wareldlijk recht des Keizers, even als over die van het Geestelijk recht der Pauzen te wege. En de Reformateurs wilden (natuurlijker wijze) het imperium Romano-Germanicum[3] zoo veel mogelijk boven den Keizer stellen. Van dien tijd af sprak men veel van Grondwetten: niet alleen die erkend waren en met Keizerlijke sanctie gesterkt, als b.v. de gouden bulle van Karel den IV; maar ook van die niet bestonden, maar die men assumeerde en argumentando, uit den aart

1 Sive pacta conventa, quibus potestas summi imperantis circumscribitur, vel sub conditione, quorum observandorum imperium summum principi defertur. [Overeenkomsten, waardoor de oppermacht beperkt, of onder voorwaarde van wier nakomen de oppermacht den Vorst wordt opgedragen].
2 [In de wetenschap van het Staatsrecht].
3 [Het Roomseh-Duitsch Keizerrijk].

van 't gezag, en de oudste historische faiten (zoo men zich 't een en ander voorstelde) afleidde. De Pairs, dat is, de Vorsten van 't Romeinsche Rijk zich daar op beroepende, zoo werd de algemeene aandacht daar heen geleid; en, waar in de bijzondere Gewesten eenig geschil of misnoegen tegen den Vorst ontstond (en hoe kon het anders in die tijden, toen er eene nieuwe behoefte ontstond, waar in voorzien moest worden, het geld namelijk?) begon men naar leges fondamentales [grondwetten] te delven, naar mededeelgenootschap in de oppermacht, naar hooger oppermacht van volk, van edelen of corporatien boven de oppermacht, en wat dergelijke meer is. 't Welk Karel de V zich als een goed Nederlander hier te lande liet welgevallen, mits men hem slechts in Spanje onbepaald Vorst en despoot maakte, zoo als onze lieden dan ook getrouw en met lust deden. Maar onder Filips, daar niet slechts de Reformatie uit Duitschland, maar ook vooral die in Frankrijk en de principes, die daar eerst door de Hugenooten tegen het misbruik en te verr' trekken van 't Koninklijk gezag, en naderhand door de Ligue tegen Hendrik III etc., geproclameerd werden, sterk op de Nederlanden invloeiden, en dus Volk en Vorst tegen één opzetten; en daar Filips gants bestierd wierd door de Spanjaarts, onder wie hij opgevoed was, en die van een doodelijken haat tegen de Nederlanders, hun voormalige onderdrukkers, doordrongen waren; - zoo kwam het weldra zoo verr', dat Filip niet anders dan als vijand aangemerkt worden kon. In die termen, en in onderhandelingen om eenen anderen Vorst aan te nemen, was het derhalve niet

vreemd, en vooral, daar men een zekere vrees voor het Vorstengezag opgevat had, dat dat stelsel van neven-oppermacht of van lichamen tot breidel en beteugeling van de oppermacht ingericht, sterk gekoesterd werd. En dat men zelfs boekjens schreef[1] waar in men alle onze oude Graven onder perpetuele voogdij van de Staten stelde, van de Staten hun tijtel en waardigheid deed ontfangen, wien zij zelfs verlof moesten vragen om te trouwen, om oorlog of vrede te maken etc.. etc. En het is zeer gelooflijk, dat bij den toenmaligen staat van historiekennis, dit ter goeder trouw geschiedde, als analogue zijnde aan de toenmalige begrippen, belangen en inzichten. (hier van nader ter zijner plaats).

Maar men kon geen Vorst vinden, en moest dus voortsukkelen, zoo men best mocht. Met vallen en opstaan bereikten wij een zekere wijze van bestaan, die men Republiek noemde; en het geen er nog van de oorspronklijke regeering ingebleven was door het Stadhouderschap, dat toch altijd nog aan de Graaflijke regeering herinnerde; hield ook op. Nu regelde men het Staatswezen in 1651, en 't eerste punt was, dat de zoogenoemde Ridderschap ééne stem hebbende, en de Vroedschappen van 18 steden, ieder mede ééne stem hebbende, het summum imperium van Holland bezaten en uitoefenden. Nu veranderde het gevoelen van de Graaflijke oppermacht eensklaps. Nu erkende dit lichaam in de plaats van den Graaf de Souverainiteit verkregen te hebben, en flux was de souverainiteit een irresistibele alomvattende macht,

1 H. DE GROOT in zijn jongelingschap.

die alleen door stedelijke privilegien zoo wat beperkt was of beperkt kon worden. GRASWINKEL trad op met zijn boek *van de Opperste Macht*, in zijn soort niet minder ongerijmd dan vijftig jaar te voren de Oudheid der Batavische Republiek van H. DE GROOT, en sedert heeft ook eene en ruim drie-vierde van een eeuw lang, bij uitdrukkelijk afgekondigd en wel gehandhaafd Placaat, niemand in de kerken God openbaar mogen bidden of danken, zonder belijdenis te doen, dat de *Ed. Gr. Mog. Heeren Staten van Holland en West-Friesland* de eenige hoogste en wettige Overheid en Souverain waren.

Men had echter, na al de omwentelingen van Stadhouderlijke en Stadhouderlooze regeeringen reeds vergeten belang in dit punt te stellen, wanneer KLUIT, Professor in de Historia Diplomatica aangesteld, ter gelegenheid van den tijd waar in het eeuwgetijde van de gewichtigste gebeurtenissen der Spaansche troublen, en zoo ook van de afzweering van Filip den II inviel, een redevoering hield over het recht onzer Voorouderen daar toe; 't geen hij niet in het schenden der privilegien stelde (waar men altijd meê geschermd had, zonder dat het honderd-duizendste deel wist wat die privilegien waren en waarom Filips er aan gebonden was): niet daarin, zeg ik, maar in het recht des oorlogs, gegrond op zijne vijandelijkheid. Dit klonk vreemd; velen dachten reeds, dat, zoo dit waar mocht zijn, wij geen recht in 't geheel hadden om een vrij volk te zijn, en dat zijn opvolger dat recht nu ook anders mocht leeren inzien en ons nu te rug eischen. Ik zelf, nog een knaapjen zijnde, was onder dat getal. De onaangenaamheden die dit

den goeden KLUIT (die zonder erg was) op den hals haalde, waren groot: en het kon niet anders of zijn geheele diplomatische studie moest aangewend worden, en een tijd lang geene andere strekking hebben, dan om te bewijzen, dat de oude Graven van Holland boven de privilegien waren geweest, volstrekt aan geene Staten of Edelen gebonden, dan voor zoo verr' zij die hadden willen geven en bevestigen. En de oppermacht der Graven werd dus in een top gevijzeld, die nooit heeft kunnen bestaan.

Nu werd de diplomatique historie onzes Lands mode, en met die mode liefhebberij, en dus heeft deze epoque in dit opzicht veel goeds uitgewerkt. Maar die almacht der souverainiteit behaagde bij uitstek aan de Amsterdamsche aristocraten-familien, en hare ligue, tot vernietiging van het Stadhouderschap, en onder het bestuur van Prinses Anna eerst heimelijk aangegaan, maar die nu een gelegenheid vond, om na 27 of 28 jaren gravens de in gereedheid gebrachte mijnen met brandstoffen en buskruid te vullen en - te doen springen. Alle de maatregelen waren wel genomen; de Stadhouder kon er geene tegen nemen. 't Mislukte nochtands, en *waar door* heeft tot nog toe niemand naar waarheid ontdekt, en dit zal in onze geschiedenis op zijn tijd blijken.

Ik zeg het behaagde zeer aan die heeren, wien in 1747 het net over 't hoofd was gehaald, zonder zelf te weten hoe, en die alle eed aan het Stadhouderschap en de Constitutie gedaan hadden. Zij leerden nu, dat den Souverain (die zijn wij, zeiden zij) geen Grondwet, geen eed tot handhaving van Grondwet-

ten of bijzondere rechten zoo verbond, dat hij daar niet over kon stappen: en daar er nu dissensie was tusschen hen en den Stadhouder, zoo was er geen bedenken of zij konden hem afzetten, en zijn ampt te niet, ten minsten van 't Stadhouderschap een onderamptjen maken, vrij minder dan dat van hun Raadpensionaris: zoo als zij dan ook door het opstellen van instructien voor den Stadhouder, voor den Kapitein-Generaal, en voor den Admiraal-Generaal beraamden; den Prins van Oranje middelerwijl suspendeerende, en van eeden ontheffende in politique, en militaire, en judiciële zaken, terwijl zij zich op alle mooglijke wijzen sterk maakten, het volk op hun hand trachtten te trekken, en Frankrijk aan hun factie verbonden.

In dit alles hier niet te treden. Genoeg, dat de aristocratische factie, door de democratische geknakt, en na dat zij zich uit nood quasi met den Stadhouder vereenigd had, bij den inval der Franschen in 1795 noodwendig als dood en zonder object was. In dien tijd waren alle begrippen omgekeerd en de natie was geregenereerd. Een geheel nieuwe vorm ontstond, waar meê al het vorige niets gemeen had, en niemand trok zich toen de vroegere partijtwisten aan. KLUIT, eerst bij zijne verschijning verdacht van een werktuig der aristocraten te zijn, maar welhaast als oprecht Stadhouders-gezinde erkend, werd wel van zijn leerstoel ontzet; maar hij kon openhartiger dan ooit te voren over de vroegere Staatsgeschiedenis en Staatsgesteltenis schrijven, en wij hebben hem te danken dat hij dit niet verzuimde. Hij kon dit, zeg ik, want er was geene fami-

lie-aristocratie en derhalve geen staats-inquisitie, die van de familie-aristocratie onafscheidelijk is.

Het gevoelen van KLUIT intusschen, waar mede hij optrad, en dat toen een ieder zoo tegen de borst stiet, was een gevoelen, door hem niet uit de Geschiedenis geput, maar gevolg van een zeker doctrinaal systema van jus publicum, door hem, die geen publicist was, eenmaal ingezogen, dat het summum imperium beschouwt, als een eerste idée, een idée van volheid, perkelooze volheid, waar uit in een Staat alle macht af moet dalen, en waar van alle macht *emanatie* is. Het geschil in dit opzicht doet tot het onderzoek der faiten niet, waar uit de Geschiedenis bestaat, maar het doet tot de wijze, waar op men ze aanziet, waar op zij te beöordeelen zijn; en het hangt aan de Geschiedenis - aan de geheele studie der menschheid zelve.

Om derhalve de Geschiedenis wel, en op eene wijze, die verlichting voor het verstand meêbrengt te behandelen, moest ik dit punt eerst tot een zekere klaarheid brengen, en ik vertrouw, dat men 't geschil, na het hier gezegde, zonder moeite zal kunnen vereffenen.

Vervolg der Oude Geschiedenis.

Ons verhaal bleef staan met het jaar 843, wanneer dit gedeelte des Lands aan Lotharis, de zoon van Lodewijk den Godvruchtigen, kwam, die zijns vaders rijksgenoot zijnde geworden, na hem Keizer bleef, en Italie, als daar meê verknocht, zonder tegenspraak inhield. Wij lieten Heriold in het bezit van Duurstede, en deze streken door gedurige invallen van Denen of Noren mishandeld[1]. Deze invallen maakten Heriold, naar men wil, verdacht, van zijne landsgenooten heimelijk te begunstigen, en hij werd, 't zij dan van 's Keizers wege, 't zij uit bijzonderen haat, door wiens hand weet men niet, omgebracht, en zijn zoon *Roruk* in Kinheim gezeten, gevangen gesteld.

Roruk ontvlood en nam toevlucht tot Koning *Lodewijk* den Duitscher, die hem in Saxen deed wonen, nabij de Deensche grensscheiding. Lodewijk was ondanks den zoen en de landverdeeling vijand genoeg van zijn broeder, om dezen vluchteling daar een aantal schepen te laten uitrusten, die hij met zijn landslieden bemande, en waar meê hij onze stranden ontrustte, den Rhijn opzeilde, en zich mees-

1 (Ook de Seine streefden ze in dezen tijd op, en stroopten wijd en zijd om Parijs, en werden door Karel den Kalen met geld geven tot den terugtocht bewogen, die toen Pikardijen, Vlaanderen, Holland en Friesland goldt, en zelfs Hamburg, het geen zij belegerden).

ter van Duurstede maakte, waar de Keizer hem niet wist uit te drijven. Bij verdrag behield Roruk die stad van den Keizer, met nog eenige *Graafschappen*, onder verplichting van 's Keizers regten en inkomsten in te vorderen, en 't Land tegen buitenlandsche aanrandingen te verdedigen.

Met *Roruk* was ook een andere zoon van Heriold, Godfrid van hier geweken, en had zich met andere zeeschuimers van zijn volk vereenigd, en ook deze en meer andere Hoofden kwamen met honderden roofschepen herwaart, liepen het eene jaar voor, het andere na, Friesland, Gelderland, Vlaanderen, Frankrijk af, en verbrandden te Gent de St. Bavo kerk, en in Isle de France, de stad Beauvais. Zij vorderden in 852 ook schatting in Friesland. Of hier brandschatting door te verstaan zij, is onzeker; maar men mag het daar voor houden. Lotharis en Karel stonden met hun legers wederzijds wel aan de Schelde, maar daar was tegen de welbezeilde schepen der Denen, waar over Godfrid gebood, geen vechten met landmacht, zonder vaartuigen. Karel sloot een verdrag met Godfrid en scheidde zich van Lotharis, maar zijn landen werden echter de volgende jaren niet minder dan die van Lotharis gehavend. Doch in 854 of 855 gaven inlandsche oorlogen tusschen de Denen, Roruk en Godfrid hoop en gelegenheid van zich in hun vaderland in 't vaderlijk recht te herstellen, en zij verlieten deze landen. Lotharis gaf toen het bestuur daar van, zoo verr' de Noormannen het in gehad hadden aan zijn zoon Lotharis, en stierf dat zelfde jaar 855.

Weinig tijds vroeger (namelijk in 848) verhaalt de

oude Kronijk van Minden, dat het *Graafschap van Holland* BEGONNEN is[1].

Dit begin echter is zeer onzeker; en tot zijn ware termen gebracht, zal het wel niet veel anders beteekenen, dan: om dezen tijd, hebben wij bij ons te Minden in het klooster waar wij dit schrijven, het eerst van een Graafschap van Holland gehoord.

Intusschen is 't zeer waarschijnlijk, dat wanneer Keizer Lotharis uit hoofde van het belangrijke der ligging en van de gedurige ontrusting van dit gedeelte zijns Rijks door de Noren, de kleine districten hier te samen aan zijn zoon te bestieren gaf, daar wel een nieuw en algemeener naam aan gegeven zal zijn, en dat dus de naam van het Graafschap van Holland wel van 855 zal dagteekenen.

Ja nog wel vroeger veellicht. Toen Heriold over den streek van *Wijk te Duurstede* bewind voerde, en zijn zoon Roruk over *Kennemerland*; en de tusschen beide liggende kleine Graafschapjens, als van *Flardinge*, van den Hollandschen IJssel, van de Maas, den Rhijn, de *Leithe* etc., die zich zelve niet verdedigen konden, door de Deensche verwoestingen zeer ontvolkt waren geworden, schijnt wel reeds het

1 Wat dit beteekent? - NIET het Land, ook niet de instelling van een Graaf; maar het Graafschap: d.i. eenige Graafschappen dáár bij een gelegen zijn tot éène magistratuur, of leen, of beide, vereenigd onder dien naam. En van deze vereeniging schijnt het eiland van Dordrecht het middelpunt of liever de stoel of zetel geweest te zijn, als gelegen aan de grootste rivier den Waal (nu Merwe) waar de doorvaart sterkst was, en waar (uit dien hoofde) de bewaring gewichtigst was, en ook de eerste en oudste tol van doorvaart is opgericht.

bewind over die met dat van Heriold en zijn zoon in een gesmolten te zijn, en onder den algemeenen naam van Holland bekend geworden, schoon er eigenlijk nog geen Graafschap van Holland bestond, dat eerst (als wij zeiden) in 855 met Lotharis II opkwam.

Maar immers moet het wonderlijk voorkomen, wanneer Lotharis zijn zoon aldaar een gehied geeft aan de overzijde van den Rhijn, waar hij niets te zeggen had. Die zijde van den Rhijn behoorde, volgens het verdrag van Verdun, tot Lodewijk den Duitscher. Keizer Lodewijk kon in die Gewesten Heriold en Roruk zoo bewind als eigendom geven, want hij bezat ze; en na de verdeeling moest zijn zoon Lodewijk, de Duitsche Koning, die giften wel erkennen. Maar toen Heriold en Roruk vertrokken, had Lotharis geen macht om op den grond, die aan Lodewijk behoorde, Graven te stellen, of Graafschappen te vormen. Eigendom kon hij er hebben als ieder bijzonder persoon[1], maar geen gebied. Deze zwarigheid is niet gering.

Voor mij, 't is mij voorgekomen, dat deze tegenstrijdigheid (want zij is dit inderdaad) eenvoudig ontstaat uit een verkeerd begrip van wat men door den Rhijn te verstaan hebbe. De Rhijn (als te voren bij de verklaring van de oude landgesteltenis en gedaante gezegd en aangewezen is) had meer dan den arm, die door Utrecht en Leiden naar Katwijk gaat. Ook de Waal hiet den Rhijn, en *Waal* is een no-

1 (De Keizer van China kan in Amsterdam een huis, in Rhijnland een landgoed hebben).

men appellativum [bijv. naamwoord] bij dien van Rhijn ter onderscheiding gevoegd. Van zijn uitloop bij *Egmond* is desgelijks gesproken, waar zijn tak de *Hegge* hiet (dat is afscheiding), 't geen ook den naam van Egmond of Hegmonde (ita veteres nostratum)[1] aan dien uitloop gegeven heeft. Men mag dus deze Hegge, dezen Rhijn-arm overeenkomstig zijn naam, aannemen als de grensscheiding tusschen Duitschland en Lotharis middelrijk, dat aan de andere zij met de Schelde eindigde. En hier is zoo veel te meer grond voor, naar mate anders de breedte gronds tusschen Rhijn en Schelde bekrompener is. Dus is Egmond (de Graaflijke residentieplaats) in 't Noord en Dordrecht in 't Zuid als grensplaatsen aan te merken: en een Hollandsch *Peking* en *Nanking*.

Men kan nog verder gaan en een nog anderen tak van den Rhijn aannemen, die bij den mond van het Flie uitliep of zich vereenigde, (en ook dit is van geene waarschijnlijkheid ontbloot) zoo valt ook Fortrape in 't Graafschap. Maar dat Holland van de eerste tijden des Graafschaps zich tot Egmond strekte, en Alkmaar een grensstad was, tegen de Friezen gebouwd, is eene zekerheid. En hoe Lotharis dat alles met Maasland en Flerting en Dordrecht en Duurstede onder eenen Graaf stellen kon, laat zich anders dan op dezen grondslag, niet uitleggen.

Van de verdeeling van Keizer Lotharis Rijk tusschen zijne kinderen is reeds het nodige gezegd, en wij herinneren ons, dat het Nedergedeelte, waar toe wij behooren, aan zijn zoon Lotharis II kwam,

1 [Gelijk men oudtijds schreef.].

in dien tijd door zijn vader[1] over ons Holland gesteld.

Naauwlijks was hij Heer dezer Gewesten, of Roruk en Godfrid kwamen op nieuw uit Denemarken en zetteden zich weêr in het vorig bezit, het geen Lotharis toegaf. Zij rustten hier een vloot uit, waar Roruk meê naar zijn vaderland stevende, en hij verdrag het tegenwoordig Jutland bekwam.

De invallen der Noren duurden bij dat alles voort: in 856 hadden zij Orleans verbrand, in 857 gold het Parijs en zijn omstreek weder en overweldigden zij Utrecht; in 859 verwoesteden zij de Betuwe en het Hollandsche Zeeland. In 863 deden zij nog gewichtiger tocht op den Rhijn, namelijk tot Keulen toe, waar bij Duurstede op nieuw in hun geweld viel. Men wil dat Roruk toen tusschen beide kwam, en hen tot te rug trekken bewoog: maar de zaak is, dat Lotharis hen afkocht voor eene schatting, die algemeen over de landgoederen, ter somme van 4 denarien op iedere hoeve werd omgeslagen, terwijl Roruk zijn bezit alhier vasthield met vermeerdering zelfs van inkomsten, door den Koning ingewilligd[2].

1 (Lodewijk II; toen Keizer in Lotharis plaats, onderwien de stad Brunswijk door Bruno van Saxen gebouwd is in 861).

2 Dit afkoopen hadden de Grieksche Keizers reeds tegen de Barbaren gebruikt. En hoe kwam dit? Eerst onder den naam van gunstgift, of voor manschap, die in de legers van 't Rijk geleverd wierd: maar de praalzucht zelf, waar meê dit geschiedde, maakte de zaak nog erger dan zij uit zich zelve was; men maakte, dat dio volken een onbestemd denkbeeld van den onuitputtelijken rijkdom der Keizeren hadden en ontstak dus hun hebzucht in evenredigheid met hunne verhitte verbeelding. En zij streden eerst wel om grond en levensbehoeften, maar nu om buit te maken. Zoo ontstonden de latere invallen, en tevens de zeeroverijen. - De rijkdom der Grieksche Keizers! NORB. - Armoede (in vergelijking daar van), die Lotharis dwong zijn volk die schatting te laten betalen.

Twee gewichtige punten komen hier in aanmerking, waarop echter nooit gelet wordt:

1°. Dat de afkomst van Heriold hier meester was en door geweld gezeteld bleef, in spijt van den Koning des Lands; en, zoo zij heur landslieden al niet aanlokte tot invallen ('t geen de schrijvers ontkennen), ten minste zich van die invallen bediende, om Lotharis af te dwingen wat zij goed vonden. De wezendlijke verstandhouding met de Deenen wordt bij de oudste Klooster-Kronijken ontkend: maar behalven dat de schrijvers daar van zeer eenvoudige lieden zonder doorzicht waren, is het zeker, dat Koning Lotharis zich geliet of hij ze daar vrij van kende, en zelfs nog verplichting aan hen had; en dit gedrag moest natuurlijk ook die Monnikken overreden, dat de zaak zoo was, als de Koning zich hield, wiens eer en gezag er meê gemengd was, dat hij voor zijne onderdanen niet erkende, deze vreemde gelukzoekers niet te kunnen wegjagen.

2°. Hoe zeer de Frankische strijdbaarheid, sedert het vestigen van eene civile organisatie verminderd was; en hoe noodig het derhalve was, door eene enge verbinding van een oorlogsorganisatie den krijgsgeest weêr op te wekken en te onderhouden, en (in effecte), het geheele Rijk op nieuw in een aan-

houdende stand van oorlog en krijgsondergeschiktheid te brengen, het geen (als gezegd is) het ware wezen der Leenregeering uitmaakt.

Roruk had, gelijk zijn vader (met die listige en sluipende slimheid, waar door de Denen zich altijd van de overige en ruwer standen onderscheidden) tot dus verre wèl gestaan met den landaart waar onder hij woonde, maar eindelijk werd hij hatelijk, bij de *Kokengers*[1] vooral, die hem wegjoegen. Roruk, (die na zoo vele proeven zich nu sterk genoeg achten moest om zich geheel onafhanglijk van Lotharis te maken) had zich dit mogelijk opzettelijk op den hals gehaald, om eene aannemelijke gelegenheid daar toe te doen ontstaan. Hij zette zich ten minste, door middel van een Deensch leger, weêr op nieuw in het bezit; terwijl Lotharis, altijd een zwak Vorst, en die zich de onmin der geestelijkheid door zijne echtscheidingen en herhuwelijken verwekte, van zijne zijde daar tegen eene heirvaart beschreef, maar zonder iets uit te richten, en in 869, na den ophef van zijn kerkban, stierf.

Wij hebben reeds van de geschillen over de landstreek, die Koning Lotharis gebied uitmaakte, in het algemeen gesproken: wij behoeven daar nu niet dieper in te treden, dan voor zoo veel de nieuwe verdeeling tusschen Karel den Kalen en Lodewijk den Duitscher betreft, die de Maas tot grensscheiding maakte; waar door Utrecht, het gering overblijfsel

1 (Want dus verduitscht men den naam van *Conkingi*, die men in het dorpjen *Kokenge* aan de Vecht meent weder te vinden. Een volk (naar 't schijnt) dat men bijna met de *Warners* gelijk stellen mag).

dat er nog was van het oude Teisterband, en dien naam nog behield, de Betuwe, 't land van Niemegen, Opper-Gelderland, en zoo opwaarts, tot Duitschland kwam. De *Stryne* echter, als toenmalige arm van de Maas, die Zeeland verdeelde, bragt zekerlijk 't Noordelijkst gedeelte van Zeeland daar binnen: en wanneer deze arm met een nieuwen verwijden tak van de Schelde samenliep, in zijn loop omkeerde naar de Maas toe, ontstond hier uit de benaming van Ooster- en Wester-Schelde, als verdeeling tusschen Vlaanderen en Holland. Lodewijk, Lotharis broeder, was Keizer; en maakte aanspraak op de erfenis, maar de verdeeling was reeds gemaakt. Karel de Kale van zijne zijde, ziende dat Lodewijk wel eenigzins overhelde om dit erfrecht te erkennen, verbond zich met Roruk, die nu in deze streken een man van vermogen en gewicht was, maar geschenken en giften nam en zich-zelven alleen diende. En Lodewijk stond reeds heimlijk zijn verkregen aandeel aan den Keizer (Lotharis broeder) af; voor de opvolging naamlijk in het Keizerdom na hem, die echter geen plaats kreeg. Roruk sneuvelde in een onderneming beide tegen Karels en Lodewijks aandeel: het geen een verdrag ten behoeve van den laatsten veroorzaakte, waar op hun macht inscheepte en deze landen verliet.

Nu waren wij die lastige Denen of Noren kwijt? Vooral niet. ROLLO, die, na geruimen tijd (van 870 af) in Engeland op zijn Noordsch huisgehouden te hebben, zich vervolgens met Koning Adelstan van Engeland verbonden had, en van daar vertrok, kwam met zijn vloot nu in Walcheren vallen. Na een

poging om hem te verdrijven, door de Henegouwers en Friesen aangewend, vloog hij eerst naar Friesland, daar na naar de Schelde, en vervolgens naar Frankrijk; altijd overwinnaar en overrompelaar, en noodzaakte naderhand Koning Karel den *Eenvoudigen* (zoon van den Kale), hem, met zijne dochter Gizela, onder den tijtel van bruidschat, dat geheele stuk lands, dat naar hem en de zijnen Normandije genaamd is, in leen uitlegeven (874).

De toegevendheid van Lodewijk den Duitscher baatte hem niet; Karel de Kale, werd na Keizer Lodewijks dood, (die in 875 voorviel) in 875 of 876 Keizer, en, daar hij reeds de helft van Lotharis erflanden bezat, wilde hij nu ook het overige; maar zijn poging mislukte hem, en dit land werd niet Fransch.

Lodewijks rijk (Duitschland) werd verdeeld onder zijne drie zoons, Karloman, Lodewijk en Karel de Dikke[1]. Karloman bekwam Beieren, Karel het Overrhijnsche Duitschland (of Saxen) en een deel van Lotharingen; Lodewijk (de jongere) Oost-Frankrijk, of dezerzijds Duitschland, Saxen, Turingen, en Friesland met de andere helft van Lotharis Rijk, met uitzondering van eenige steden, die aan Karel werden afgestaan. Lodewijk derhalve, nu deze gewesten tot zijn gebied tellende, kreeg in 879, bij verdrag, ook die helft van Lotharingen, die Karel de Kale bezeten had, na dat deze in 877 en zijn zoon Lodewijk de Stamelaar 't jaar daar aan overleden waren: zoo dat hij nu alle de Nederlanden bezat; terwijl Lodewijk

1 De zoons van *Karel den Kalen* heeten even zoo, maar in deze orde: Lodewijk, Karloman, Karel.

en Karloman, zoons van den Stamelaar, West-Frankrijk, Bourgonje en Aquitanie bezaten, doch in Daufiné en Provence het Koningrijk van *Arles* onder *Boso* ontstond: waar van de Prinsen van Oranje het recht hebben, de kroon en tijtel te voeren. En door de dood van Karloman in 879 kwam ook Beieren aan hem.

De Noormannen vielen nog steeds in Saxen, waar een ja meer Diederiken sneuvelden (onder welke men al weder een Graaf van Holland zocht), en in Lotharingen, waar zij Niemegen en 't Paleis van Karel den Grooten innamen en er zich in verschansten. Koning Lodewijk belegerde hen daar vruchteloos, en brak op; en zij van hunne zijde staken toen den brand in het paleis, slechtten hunne verschansingen en zakten den Waal weder af.

Dit viel voor in 881, en het jaar liep niet om, of Godfried en Ziegfried, des ouden Heriolds afkomelingen, die zich Deensche Koningen noemden, vielen de Maas in, en zeilden haar op tot nabij Maastricht. Deze stad, Tongeren, Luik, Keulen, Bon, Trier enz. werden verwoest, terwijl Lodewijk te Frankfort krank lag, en aan zijne ziekte 't volgende jaar overleed.

Zijn broeder, Karel (de Dikke), die nu Keizer was, trok met een leger op, om het broederlijk gebied in bezit te nemen en de Noormannen te verdrijven, maar deze waren gewoon te overwinnen. Het kwam tot een verdrag met hun, de Keizer bracht hun een aanzienlijke geldsom op, om de vijandelijkheden af te koopen, en Godfried kreeg de Graafschappen en andere goederen, die zijn Oom Roruk

bezeten had (met name wordt *Kinheim* genoemd) weder. Buiten twijfel was zijn voorgewend erfrecht, even als bij den ouden Godfrid onder Karel den Grooten, de grond van zijne aanspraak, en *Radbout* de Fries bleef in zijne afkomelingen ons nog steeds een duchtige vijand. En het was niet genoeg, dat deze Godfried zich daar met zijne menigte Deenen neêrzette, maar men moest hem ten vriend maken, en gaf hem dus Gisla, de dochter van Lotharis II, tot gemalin, en Friesland daar bij tot een bruidschat, waartoe hij van zijne zijde dit deed, dat hij zich doopen liet, de Keizer over den doop staande (in 882).

Deze Godfried was nu geheel meester, en gedroeg zich als zoodanig. De Friezen stonden tegen hem op, maar hij temde hen meesterlijk en dwong ze met den strop om den hals te gaan, ten einde dadelijk bij het minste wederspannige woord of bedrijf, terstond, en kosteloos, opgehangen te kunnen worden[1]. De Noormannen onder zijn bewind, in Kinheim, voeren inmiddels in 884 den Rhijn op, en bemachtigden Duisburg, verbrandden Deventer, enz. En hij vergde van den Keizer bij een opzettelijk gezantschap, uit twee Friesche Graven onder hem als Hertog, bestaande, den landstreek van *Koblents, Andernach* enz., aan hem af te staan, om dat hier in Holland geen wijn groeide, 't geen de *sukkel* van Keizer noch toestaan noch weigeren dorst.

Een dezer Graven, Gerolf (de ander was Gerdolf

1 (Zoo 't een *factum*, geen bloote *phrasiologie* is. Dit mag men denken, en ontsproten te zijn uit het geen de Friesen van zich-zelven plachten te verhalen, eer *Karel de Groote* hen vrij maakte. Zoo MELIS STOKE I B. vs. 242).

genoemd) van naam, die twee zonen had *Diedrik* en *Walcher* (of liever Volker), waar van men wil dat de eerste naderhand *Graaf* van Holland, de ander van Teisterbant wierd, schoon MELIS STOKE dien zelfden Gerolf kinderloos stelt, blijkt in 't hart geen vriend van Godfried geweest te zijn. VAN LOON meent dat in zijn afzijn de Noren hem zijn Land afgenomen zullen hebben. Een goede reden, en die hij (zoo het zoo is) met meer andere gemeen had, maar juist de eenige niet, waarom men niet Godfriedsgezind zijn kon!

Keizer Karel, schoon hij na de dood van Koning Karloman, den laatst overgebleven der regeerende zonen van Lodewijk den Stamelaar, in 884 ook Frankrijk onder zich bracht, en dus een gebied, weinig minder, dan dat Karel de Groote bezat, werd door deze uitbreiding niet geduchter[1]. Geen anderen raad wetende, besloot hij nu zich quovis meliori modo [zoo als hij best kon] van Godfried te ontdoen. Hij droeg dit aan zekeren Hertog Hendrik op: en ter gelegenheid van onderhandelingen van dezen met Godfried (waarschijnlijk zoo zeer over zijne nieuwe vorderingen, als over de klachten der ingezetenen tegen hem) werd hij door een Graaf *Everard*, wien hij mede uit zijn ampt en goed gezet had, onder het toeschieten van een daar toe in gereedheid gehouden bende krigsvolk vermoord, en voorts jacht op de hoofdlooze Noormannen gemaakt[2]. De

1 Hij telt niet onder de Karels, die Koningen van Frankrijk geweest zijn.
2 [VOLT. *Henr.*] *Le Roi, dont il ravit l'autorité suprême,*
Le souffrit lachement et s'en vengea de même.

broeder van zijn gemalinne, die den Deen tot bondschap had aangezocht, om Lotharingen aan zich te brengen, verloor en vrijheid en oogen er bij, en geblind werd hem de kruin geschoren, zoo dat hij als Munnik zijn leven moest eindigen.

Het verstaat zich, dat de Noormannen zich echter, na den eersten schrik, niet als lammeren slachten lieten. Een geheel legertjen of leger van hun was, terwijl dit voorviel, bezig Westphalen PLAT *te loopen*[1], en schepen met buit te laden. Maar de Teisterbanders, nu waarschijnlijk in den ouden en algemeenen zin van dien naam te verstaan (waar in het geheele Sticht met het land tusschen Maas en Rhijn, en van daar oostwaart, met Kleef, Berg en Gulikerland, vervat werd) overvielen hen en bleven overwinnaars in een hardnekkig gevecht, waar uit men wil, dat *niet één* Noorman overbleef. - Ik mag het wel lijden, schoon Ulysses dit bij het grootste ongeluk nog het grootste vindt, dat er niemand mag overblijven

- *om de maar naar huis te dragen,*
Dat de Grieken door de Trojers zijn verslagen[2].

En dus mogen wij ons geluk wenschen met het einde der Deensche Regeering, die nu 72 jaren te lang had geduurd (van 814 tot 885 of 886).

1 (Uitdrukking van WAGENAAR).
2 HUYDECOPER, in zijn *Achilles*.

Deensche Regeering.

Wanneer Lodewijk de Godvruchtige in 826 aan den andermaal herwaart gevluchten Heriold 't land omtrent Duurstede gaf, zoo uitgestrekt het dan moge geweest zijn, gaf hij dit niet in eigendom weg, maar hij gaf het hem, om de vruchten daar van tot zijn onderhoud te genieten. Hij werd er geen Graaf van, zoo als men zich schijnt te verbeelden, om dat men de Noormannen voor de Hollandsche Graven doet gaan, als voorgangers en opvolgers; maar hij vond er Graven gesteld, en die Graven-Regeering bleef onder hem in stand en in wezen. Hij had er ook de oppermacht niet van, maar erkende den Keizer als zijn Overheer. Hij was gehouden tot bescherming der Landen tegen buitenlandsch geweld en had Graven onder zich. Hij was derhalven Hertog: en het heeft allen schijn, dat hij die waardigheid en de inkomsten als *beneficia* daar van, jure feudi [naar leenrecht] ontving, zonder eenige wezenlijke alienatie. In den omvang van dat Hertogdom lag waarschijnlijk ook een deel, waar over hij met eenen 't Graafschap had, en wel, dat van Duurstede, 't geen hij denklijk weder in onderleen aan zijnen broeder Roruk gaf; die daarom ook in de stad van dien naam eenig bewind voerde[1], zoo als zijn eene broeder in Kinheim, en Hemming (de andere) denklijk ook op Wal-

1 WAG. II, p. 49 *ex Annal. Fuldens*.

cheren had: - 't geen hij aan den Wezer gehad mag hebben, gaat ons niet aan.

Die Graven bleven, onder Heriolds en zijner kinderen of afkomelingen bestuur, Keizerlijke, (niet Heriolds) Graven. Van daar een aantal uitwerksels, die, zonder dit op te merken, duister zijn.

Als vreemdeling kon het den Graven niet aangenaam zijn, hem over zich gesteld te zien. Als Hertog waren de Graven hem geene andere gehoorzaamheid schuldig, dan in krijgszaken, en overeenkomstig 't gebruik. En, als vruchttrekker, waren zij hem niets schuldig, dan het geen zij anders aan den Keizer verantwoordden. De Noor in dit alles onkundig, en alleen zijne Deensche nog onbeschaafde en ongeregelde wijze van regeeren gewoon, moest noodwendig met hun in den war raken.

Door zijn vreemdelingschap niet ondersteld kunnende worden aan den Landaart een goed hart toetedragen, was hij dra verdacht, zoo wel als den Keizerlijken Graven hatelijk; 't geen vermeerderd werd door dat hij als nazaat van Radbout, die Koning geweest was, tot meerder recht meende te hebben, dan men hem toe kon staan.

Hij was doopheveling van den Keizer, en dus aan hem met den naauwen en onverbreeklijken band der *Cognatio spiritualis*[1] verbonden. Een soort van filius adoptivus, en dus in het hoogste aanzien; boven dien als bekeerling den Geestelijken lief; en dit matigde bij het algemeen den indruk van zijn vreem-

1 [Geestelijke vermaagschapping, volgens het Kanonijk recht].

delingschap en verkeerde aanmatigingen; die uit den aart voor de Graven voornaamlijk nadeelig waren, maar het volk vrij onverschillig konden zijn.

De Deenen van hunne zijde (schoon een en ander van hunne Koningen anders mocht denken, en daarom van goeder harte, of in schijn, vrede met Lodewijk sloten) waren op Heriold gebeten, en dus ook op zijn helpers. Heriold wisten zij, was Radbouts namaagschap, en bezat Duurstede: 't was bij hen vrij natuurlijk, hem daar even zoo onafhanklijk te onderstellen, als Koning Radbout eens was. Wat wonder dan, daar de zeeöorlogen van Scandinaven, Schotten, en alle de natien in dat hooge Noorden, niet van volk tegen volk, maar van elk hoofd in een volk tegen den volksvijand ondernomen werden, dat er een vloot tegen Heriold uitgerust werd, die 't op Duurstede muntle, en alles, van den mond des Rijns af, verwoestte, om dat het bij hen Friesland heet, en Heriold Koning of Hertog ('t onderscheid was bij hen niet bekend) in Friesland genoemd werd. Wanneer zij daar tegenstand ontmoeteden, werd de Keizer als de Keizerlijke Graven hun vijand; en zij kregen het recht, om geheel het vaste land, overal, zoo wijd zich dit Keizerrijk uitstrekte, waar slechts water in zee liep, met hun roofschepen te ontrusten. Van daar alle die rooftochten, die, om dat zij veelal met groote buit keerden, welhaast algemeen en tot een heerschende zucht bij de Noren werden, welke eindelijk, na eens in Normandije voet gekregen te hebben, in grooter ondernemingen van Noren en Franken eindigden, die in Italie een tegenwicht hielden aan de veroveringszucht van de Saraceenen.

Bij deze invallen der Noormannen moest Heriold als Hertog de Graven gebieden. Hij-zelf verstond de tactica der Franken niet, en zij de wijze van vechten der Noren niet. Hier uit misverstanden, gebrek aan combinatien, waar in den oorlog zoo veel aan hangt, nederlagen, overrompelingen, die men elkanderen weet, en die de meer bedaarde dapperheid der Franken voor de onstuimige woede der Noren bezwijken deed. Niets natuurlijker, dan dat uit dezen hoofde de Noorsche Vorsten hier te lande allerongelukkigste verdedigers waren tegen hunner landslieden invallen, en dat er over en weder verdenkingen tusschen hen, en de Graven, onder hen strijdende, oprezen, die in den felsten haat moesten eindigen.

Deze haat, die een poos smeulde, brak ten laatste door, na bij elke nieuwe gelegenheid voedsel gekregen te hebben, en daar de toevloed van misnoegde Noren naar een Hertog hun landsman, in deze streken, steeds toenam in evenredigheid met de verbitteringen in 't Noorden, zoo werden zij in staat, om zich tegen den Landvorst staande te houden. Van daar derhalve dat Deensche juk, waar onder zoo lang gezucht is, en het welk alleen op heeft gehouden door de grooter uitbreiding hunner tochten naar kusten, waar zij rijker en aanzienlijker buit konden maken dan bij ons.

Dat Godfried, de Deen, zich deed gelden, en volstrekt meester was, zagen wij; maar het blijkt echter niet, dat hij zich onafhanklijk maakte of trachtte te maken van zijn Leen- of Opperheer. Hij schijnt Zijn gezag als zoodanig erkend en alleen zich ge-

handhaafd te hebben in zijn bezit, schoon hij daar alle mooglijke uitgebreidheid en kracht aan gaf.

Wij moeten derhalve die Deenen in tweederlei hoedanigheid beschouwen: 1°. als fructuarii [als vruchtgebruikers]: 2°. als Hertogen; en schoon zij Graafschappen verkregen, is het twijfelachtig of zij *Graven* waren of 't officium van Graaf hadden. Men mag integendeel denken, dat hun wel de grond, waar over die officien zich uitstrekten, ten vruchtgenot wierd gegeven, maar niet de officia; dat de Graven door den Keizer gesteld bleven en door den Keizer ook op nieuw gesteld wierden over het land van hun vruchtgenot. Met één woord, dat zij ten dien aanzien op gelijke wijze begiftigd werden, als Karel II van Engeland in Frankrijk: doch zijne hoedanigheid of krijgsampt van *Hertog*, dat hem tot bescherming van het land verplichtte, bracht de Graven ten dien aanzien onder zijn gezag, en men mag zich voorstellen, dat hij dit krijgsgezag wijder uitstrekte dan behoorde, gelijk bij vervolg van tijd algemeen werd.

Men moet derhalve, eigenlijk gezegd in de Geschiedenis onzes Lands van geen Deensche regeering spreken: om dat men het Hertoglijke krijgsgezag bij ons nooit als regeering beschouwt. Nooit hebben wij in later tijd de Hertogen van Lotharingen als onze Vorsten aangemerkt; en zoo wij Godfried met de Bult, na Robert den Fries, daar voor erkennen, dan is het in geene deele als *Hertog*, maar als *Graaf*, door verlei met het Graafschap, dat hij van den Bisschop van Utrecht ontfing, aan wiens Kerk het gegeven was.

Oorsprong van het Graafschap Holland.

Karel de Dikke, na eenigen tijd krankzinnig te zijn geweest en het ongeluk beleefd te hebben, dat de Duitschers hem afvielen en een natuurlijke zoon van zijn broeder Karloman in zijn plaats kozen, en hij bij zijn weêrstand daar tegen van leger en vrienden verlaten werd, en zonder den Aartsbisschop van Mentz Luidbert, van gebrek om moest komen; Karel de Dikke stierf in 888. Karlomans gemelde zoon, Arnulf genaamd, volgt hem op in Duitschland. Eudes Graaf van Parijs wordt Koning van West-Frankrijk en Aquitanie; Burgonje krijgt een bijzonderen Vorst, even als het Koninkrijk Arles; en in Italien wordt over de open gevallen landen en waardigheid een oorlog ontstoken, die in 891 aan Guido de Keizerkroon gaf, welke niettemin in 896 door Arnulf met de verovering van Rome tevens veroverd werd, en na 3 jaren met zijn dood weder verlaten.

Echter bestond er nog een derde zoon van Lodewijk den Stamelaar, na zijns vaders dood geboren en dus in 877 of 878; dezen, in 884 schaars 7 jaar oud zijnde, ten nadeele, had Karel de Dikke Frankrijk aan zich getrokken; en ook nu na dit sterfgeval (waar bij hij 11 jaar had) bekommerde men zich zijner niet. Maar welhaast deed hij zich gelden, en in 893 werd hij te Rheims Koning gekroond, ook deed hij zich met der tijd erkennen; en deze heeft den bijnaam van den *Eenvoudigen* bekomen.

Wij zagen dat de instelling van het Graafschap van Holland door de Mindensche Chronijk in 848 gesteld wordt. Men brengt het argumentando[1] bij sommigen tot 843 te rug. Deze tijdsbepaling is de oudste, die men daar van vindt; en wij hebben alle reden om te gelooven dat zij te vroeg of te laat zij, of wel beide te gelijk in den verschillenden zin waar in men het woord opvatten kan. De oude berichten brengen voor 't overige vrij eenstemmig de oprichting of samenstelling, of vereeniging, of eerste benoeming (naar men het verstaan wil) tot Koning *Karel den Kale* en 't jaar 863. Dus onze Nederlanders en landslieden zelf.

MAERLANT *Sp. Hist.* III Part., 1 B., 7 Cap., vs. 8 van Frankrijk sprekende:

Doe wart co. [coninc] na Loduwike
Karel die Kaluwe, die welgeraecte.
Die EERST *Graven in Ollant maecte*.

En elders:

Karel die Caluwe van Vranckerike
In wiens tiden sekerlike
Hollant Gravē hebben began.

Dezelfde, Id. M.S. IV Part. 1 B.

In 't vij[de] jaer dat mogendelike
Van den jongen Lodewike,
Lotharis sone, was beseten
Dat edel Roemsce rijke v'meten,
In 't naeste jaer dat dijserijn Boudene[2]

1 [Door redekaveling].
2 Boudewijn met de ijzeren hand werd door Karel den Kale in 862 Graaf van Vlaanderen gemaakt. Hij telt als 8ste Graaf in 't Graafschap van 621 onder Dagobert.

Vlaenderen began te houdene
(Also als iet bescreven vant)
Gewan den eersten Grave Ollant. -
'En alsemen screef ons heren jaer
viij[c] eñ lxiij overwaer
Kaluwe Karel sekerlike
Die Coñ. was in Vrankerike
Eñ van Vrieselant adde een deel
Begonste stichten al geheel
Hollant wt sinen Cronincike.'

Even zoo MELIS STOKE, die deze 7 laatste verzen etc. met MAERLANT gemeen heeft.

Ook de Vlaamsche Kronijk van MEIERUS. HEDA stelt, NA 866. VOSSIUS, met 'die genen, die onlangs haar werk hebben begonnen te maken van het opzoeken van dien oorspronk' *Annal.* p. 21, stelt het onder *Karel den Eenvoudige*: en dit is het gemeen gevoelen geworden, door DOUZA eerst opgebracht, en door SCRIVERIUS, die nu algemeen wordt *nage*PRAAT of *nage*DACHT. Waar door de gebeurtenis tot het jaar 923 gebracht wordt, schoon VOSSIUS 't later, en eerst na de gevangenis van Karel gesteld wil hebben, waar uit hij in 927 voor een poosjen verlost werd, doch zoo kort, dat hij kwalijk den tijd had, om den brief, die hem dan ten dien aanzien wordt toegeschreven, te dicteren.

Men heeft van de vroegste tijden onzer kloosterlijke kronijkschrijvertjens de instelling van ons Graafschap meenen te bewijzen, uit een brief die bij den Egmonder *Procurator* in 't Latijn, en bij MELIS STOKE in Hollandsch Rijm gevonden worden. En waar van wij den inhoud moeten overwegen.

Dit zeer oude stuk, dat uit de Abtdij van Egmond

afkomstig is, luidt in het Latijn bij SCRIVERIUS aldus[1]: *In nomine* etc.

Het blijkt uit dit stuk, dat *Karel de Koning der Franken*, ter bede van zekeren Graaf Hage een gift doet aan zekeren *Dietrijk*, dien hij *zijn getrouwe* noemt (fidelis *noster*).

1e vraag: Wie was die Karel?

2e vraag: Wie die Dietrijk?

3e vraag: Wat die gift?

Ad 1um. Over 't eerste punt, den gever, hebben wij reeds gezien dat groote twijfel is. Het jaartal zou dit moeten oplossen, maar 't jaartal is zeer verdacht, om dat het niet overeenkomt met de getallen, die er nevens staan.

Karel de Groote wordt van zelf uitgesloten. Die overleed reeds 814.

Karel *de Kale* zijn kleinzoon, aan wien men het van ouds toeschrijft, was geboren 823, werd Koning van Neustrie gemaakt door zijn vader in 837, sloot verdrag met zijn broeders, waar bij hij Koning van West-Frankrijk was 843[2].

Maar het zij men van van 837 of van 843 telle, 30 jaren regeerens brengt ons niet tot 863.

De redintegratio waar van de subscriptie meldt, kwalijk *herstelling* genaamd, moet 5 jaar later geweest zijn, dan de aanvang zijner regeering: en wijst ons dus terug tot het jaar 842 of 848. Het is ze-

1 Een vertaling daar van hij MELIS STOKE in rijm; bij MAERLANT M.S. ook in rijm; en bij den *Klerk van de Lage Landen*, d.i. Nederlanden, in proze.

2 In 838 was zijn 1ste jaar. - 843, 5de, 't Verdrag van Verdun - 868.

ker, dat hij in 841 Lotharis sloeg, die zijn Rijk en dat van Lodewijk den Duitscher overmeesteren wilde; en het kan zijn, dat hem reeds landen ontnomen waren, die hij dus hereenigde met zijn gebied, en door het verdrag van 843 behield, 't geen *redintegratio* heeten kon; doch dit was in 863 geen 25 jaar geleden: want dan had het in 838 moeten voorvallen, sedert een jaar na zijn eerste komst tot den throon, en hij 't leven van zijn vader. Het zou kunnen aangaan, indien men voor 863, 868 las, en inderdaad kan licht een V overgeslagen zijn door de kopiïsten. De *Indictie* echter komt overeen met 863, en niet met 868, toen zij niet II maar I was. Ook dit kan een misslag zijn. Maar zoo men twee misslagen onderstellen moet, terwijl er bovendien nog een *lacune* is, is alles onzekerheid.

Maar wat is de *largior hereditas*? Dit kon Lotharinge niet zijn, als waar van hij zich eerst in 869 meester maakte, en den 9^den^ September Koning liet kroonen, na dat Lotharis den 8sten Augustus gestorven was. Het kan zijn, dat eer Karel, uit krachte van zijn vaders gift gehuldigd was, het 838 wierd; en zoo zou dan de geheele rekening 1 jaar kunnen verschieten en het jaar der gift 869 zijn en dus het eerste der *breeder erfenisse*[1]. - Doch op die wijze

1 't Verdrag van Verdun was van Augustus 843. Men stelle hem eerst gehuldigd in half August 838. Zoo was 838-839 zijn eerste jaar tot in het laatst. - 843-844 zijn 5de - 868-869 het 30ste, en de erfenis van Lotharis viel dan nog in 868. Men moet ook begrijpen, dat Karel zijn Rijk niet rekenen kon voor de huldiging, en dat die groote tegenkanting ontmoette, zoo dat het verscheiden maanden aanliep, en wellicht meer dan een jaar, eer zij volkomen geschied was.

wordt alles knoeiwerk. - Hoe het zij, ik vermeet mij niet, de verwarring der *dateeringen* in de stukken van die oudheid veelal voorkomende, te vereffenen. - De indictie is eene zeer groote zwarigheid; ook de dag die in Junij valt, en wel den 14den.

Zoo men den brief aan *Karel den Eenvoudigen* toeschrijft, zijn er mindere zwarigheden. Deze kwam niet aan het Rijk voor 893, want na zijns vaders (Lodewijk de Stamelaar) dood in 882, had Karloman het gehad, en na het overlijden van dezen in 884, Keizer Karel de Dikke het onder zich gebracht.

Vijf jaren later, dat is 898, verkrijgt hij met den dood van Odo die een deel van Frankrijk bezat, het geheele gebied en hier op past het woord van *redintegratie* volkomen: en 25 van dit tijdpunt af, of 30 van 893, brengt ons tot 923; het geen dan de tijd van de gift zou moeten zijn. En dit jaar heeft voor de Indictie ook juist het getal van 11. Maar nu gaat het eigenlijke jaartal zoodanig verlooren, dat er bijna geen vereffenen door het uitdenken van verschrijvingen aan is. DCCCLXIII en DCCCCXXIII, verschillen te veel. Karel de Eenvoudige verkreeg Lotharingen; ook viel de dood van Keizer Lodewijk den *vierde*, die de laatste Keizer van de Karolingen was, in 912, en dus zou het dan het 11de jaar van de *largior hereditas* zijn.

Het is hard te gelooven, dat zelfs schrijvers, die de geschiedenis te wel kenden. (MAERLANT, STOKE b.v.) *Karel de Kale* en *Karel den Eenvoudigen* met elkander verward zouden hebben. Maar men moet aanmerken, dat deze lieden in hunnen tijd die verwarring reeds vonden: dat zij aan geene mooglijkheid

van die verwarring dachten, en de jaarteekeningen van het door oudheid lang onleesbaar of versleten, of verloren oorspronklijke in de afschriften en afschriften van afschriften reeds zoodanig bij gissing gesteld en veranderd vonden, dat zij met de regeering van den vroeger Karel tamelijk overeenstemden. En waarom dit? - Zekerlijk, om dat er eene oude overlevering was, van de instelling van een Graaf over Holland door dezen Karel, als de eerste die er bestaan had. En dat men, uit onverstand dit stuk *à tort et à travers* daar op toepastte.

Ad 2um. Maar aan wien houdt de gift?

Aan *onzen getrouwen*, genaamd *Diedrijk. Getrouwe* zegt niet *Graaf*, maar bevat alle amptenaren, leenmannen enz. Het sluit echter het *Graaf zijn* niet uit; maar het bevreemdt eenigzins, daar de voorspraak, op wiens bede de gift geschiedt, Hago, den Graven-naam draagt. Daar is dus zoo veel reden, om dezen Diedrik NIET als Graaf aante merken, als er is om hem daar voor te houden.

Eene reden is er evenwel die daartoe strekt; dat naamlijk de gift dat gene betreft, dat altijd aan de Graven van Holland behoord heeft, en als hun oudste en liefste goed werd beschouwd. Maar zij kunnen 't na hem als erfgenamen, uit hoofde van bloedverwantschap, verkregen hebben: want met het Graafschap (als wij nu zien zullen) heeft het geenerhande betrekking.

Ad 3um. De gift bestaat in de *Kerk van Egmond*, met al 't geen daar (naar recht) bij behoort, en be-

grepen wordt, *van Suidhardeshage tot Fortrape en Kinnem* (van de plaats en uitgestrektheid hier na!) en dit ex *integro* (d.i. geheel en al) *cum omnibus mancipiis, pratis, sylvis, pascuis, aquis, aquarum decurrentibus* [d.i. met alle lieden, landen, bosschen, weiden, wateren, sluizen].

Dat dit geen Graafschap, d.i. geen gebied, bewind of magistratuur, maar een goed, een stuk gronds is, die er gegeven wordt, blijkt; en

dit grondgoed wordt NB. in *vrijen en volkomen* eigendom gegeven voor zijne afkomelingen, erfgenamen, onwederzeglijk, en met recht van er over te beschikken ex arbitrio (als met vrij eigen goed). - Ergo geen Graafschap.

Het is derhalve eene dwaasheid, dat men tot onzen leeftijd toe, uit dezen brief eene instelling van 't Graafschap van Holland gemaakt heeft. - En even ongerijmd als of men wilde argumenteren: Koning Lodewijk schonk mij [B.] een huis in Utrecht, ergo hij heeft mij Gouverneur van het Sticht gemaakt.

De *Klerk van de Lage Landen* vervalscht dezen brief een klein weinig. Dat is, hij doet Karel zeggen: ‘Haghen, die edele Grave bad ons dat wij geven wouden eenen edelen man, die *Walgerius broeder* was, Dirk genoemd[1], HOLLANT ende *die Kerk te Egmonde* mit hoeren toebehoren, dats van Zuytherdeshage totter Voirtrappe toe.’ Dit HOLLANT staat noch in den Latijnschen brief, noch bij BEKA, en het is een verdichtsel, 't zij als toevoegsel, het

1 (Hier uit heeft men genomen dat Graaf Didrik I, een broeder *Walger* had).

zij als explicatie daar in gelast, om dat men zich eens verbeeldde dat de brief het Graafschap van Holland tot onderwerp had. 't Geen volstrekt valsch is.

Nevens dezen brief, aan Koning Karel den Kale toegeschreven, bestaat er een van Lodewijk, behelzende een gift van een Foreest *Wasda*[1] en zijnde van 868.

Dit is mede een gift van een eigendom, een stuk gronds, op verzoek van de Keizerin *Emma*, aan een Graaf Diederik, voor hem en zijne afkomelingen, met macht van vrije dispositie, verkoopen, beleenen, enz. Dus wederom geen Graafschap, maar een goed, in Diederijks Graafschap gelegen.

Wij zien dus, dat Diederijk toen Graaf was, en het is te gelooven, Graaf van Holland. - Men heeft dezen Diederijk voor denzelfden gehouden met die in den voorgemelden giftbrief voorkwam; en daar men eene oude overlevering had van Karel den Kale, en een Karel dien anderen brief had gegeven, zoo heeft men in later tijd (toen misschien de getallen in dit stuk niet meer leesbaar waren) dien Karel voor Lodewijks broeder genomen, en de jaartallen naar die onderstelling gesuppleerd of mogelijk ook wel veranderd. In 't jaar 868 was Lodewijk sedert de deelgeving van zijn vader Lotharis in 't Rijk in 852, 16 jaar Koning geweest: en zoo schrijft hij; maar de indictie van dat jaar was 1, en niet 12, als de brief stelt. Zoo is men met de oude brieven geplaagd.

1 Mooglijk *Wassenaar*, althans niet *het land van Waas*, als men plach te meenen.

Maar hoe 't zij, was in de tijd van die gift een Diederijk Graaf: en had hij een Graafschap, binnen 't welk de gift gelegen is, zoo was dat Graafschap reeds te voren ingesteld: en men mag dus ook zeer wel met de overlevering aannemen, dat Karel de Kale het instelde; alhoewel daar geene brieven van zijn. Ja daar is een reden voor, om dit hoogwaarschijnlijk te stellen. Dat is, dat Karel de Kale, in 862, Vlaanderen ter gunste van Boudewijn, die zijn dochter Judith geschaakt had en zich dus tot zijn schoonzoon opdrong, en die toen Forestier hiet, tot een graafschap verhief; waar bij het natuurlijk was dat ook andere *Forestiers* in deze streken die zelfde verhooging van tijtel begeerden, en dat dus in het volgende jaar het *Graafschap van Holland* naast het *Graafschap van Vlaanderen* prijkte.

Dat onze Graven eertijds den naam van *Forestier* voerden, even als die van Vlaanderen, komt mij allerwaarschijnlijkst voor, en is hoogstnatuurlijk, beide om de nabijheid en gesteldheid der Landen, die meest *bosch* waren. Van het groote bosch, dat zich langs de kusten, van Loosduinen tot door Friesland heen strekte is reeds gesproken; maar ook binnenslands waren er bosschen. En misschien is 't Foreest van *Wasda* een deel van dat groote bosch geweest.

Want ofschoon men sints nog niet lang 't woord *foreest* niet als hetzelfde in beteekenis met 't Fransche *forêt* heeft willen beschonwen, maar van *voor* afleiden, als of het *Vorst* ware; dit is zeer onzeker, en de tijtel van *Vorst* altijd boven dien van *Graaf* geweest, en die van *Forestier* beneden dien.

Waar is het, wat HUYDECOPER zegt, (I D. p. 218)

dat NIET ALLE *bosschen foreesten*, en ook NIET ALLE *foreesten bosschen waren*. De naam strekte zich uit over *heiden, wildernissen, wateren* en *rivieren*; ook de *stranden* somtijds daar onder begrepen; waarom DU CANGE het woord *foresta* ook door *Balia* en *praefectura* vertaalde. Maar het eerste is om dat de naam bleef, schoon de bosschen uitgeroeid wierden, en dat de naam genomen werd van het geheele *ensemble* (zoo men zegt), en dus een gansche streek een *foreest* hiet, om dat die streek voornamelijk bosch was. En zoo was het met Vlaanderen inzonderheid, en met ons Land grootendeels.

MAERLANT, M.S.

Want alsmen ons doet te v'stane
So was Vlaenderen alre meest
Tien tiden *heide*, ēn *foreest*,
Ēn *mersche*, ēn onlant.
Ēn men nēmeer porte en vant
Dan thorout ēn Corterike
Gent ēn Cassele desgelike
Entie borch van anden aerde.

En dit was in 814, toen Liederic aangesteld werd

Te *bedrivene die foreeste*.

Wiens vierde opvolger *Boudene dijserine* was. - Het andere is, om dat dan *foreest* voor *forestierschap*, (d.i. 't ampt van praefecture over het foreest) gebruikt wordt, 't geen DU CANGE noodwendig moest uitdrukken; even als *een veer* voor een bewind over een *veer* of traject gezegd wordt[1]. Maar of dus

1 't Woord *forest* koomt van *fur*, Angelsax. *fir*, waar ons VUREN*hout* van genoemd is. Een *foreest* is een *vurenbosch*, en 't zelfde woord daar men thands nog vele plaatsen meê noemt, die bekend zijn onder den naam van de *vuurst*. *Eest* is bosch, en van daar ook *geest* (d.i. ge-eest. A.S. ast, gast.) *Foreest* wordt voor andere bosschen gebruikt oneigenlijk als *quercetum* b.v. voor een ander bosch dan *eik*. De Noormannen noemden alle bosschen zoo, om dat de *fur* bij hen de algemeene boom was, en algemeen *boom* beteekende.

met HUYDECOPER, dat Foreest *Wasda* in comitatu eodem [in hetzelfde Graafschap] voor de praefecture van 't *Land van Waas* te verklaren zij, is een geheel andere vraag; en niet waarschijnlijker dan dat het, zoo anderen meenden, in Zeeland lag.

Intusschen hebben wij nu met het gewoon gevoelen ondersteld, dat dat foreest in Diederijks Graafschap lag. Doch dit zegt de brief niet. De brief spreekt van 't *Forestum Wasda in eodem comitatu*. Hier door te verstaan in *ejusdem comitatu* [in het Graafschap van denzelfden] mag te dulden zijn, maar het is en blijft eene onderstelling. En ruim zoo goed kan het beteekenen, *forestum Wasda in comitatu Wasda*, en dan kon HUYDECOPTER wel gelijk hebben. Het zou dan een eigendom in een ander Graafschap dan dat van Diederijk gelegen zijn kunnen.

Maar wat HUYDECOPER zegge, een praefectuur kan het niet zijn; 't is een grondgoed en erfgoed. Ik stel het dus liever in den omvang van, of (zoo de *Klerk der Lage Landen* het uitdrukt) *aan* Dirks Graafschap gelegen. En niets is natuurlijker, dan dat aan dat Graafschap in het tegenwoordig Holland een Graafschapjen aangelegen geweest zij, waar in het foreest of bosch Wasda was. Zoo (gelijk wij hier gezien hebben) tot *Zuidhardeshage* (dat is Hille-

gommer beek) de landen van de Egmonder Kerk zich uitstrekten, kan daar dicht aan (en niets is waarschijnlijker) een Graafschap van Wasda gelegen hebben, dat een gedeelte van 't groote bosch, of een afzonderlijk kleiner foreest in zich omvatte, en van welk bosch de bijzondere eigendom aan Lodewijk behoorde, schoon het onder Karels gebied lag. Het land van Waas (zeker) deed dit ook.

Doch wat men daar van houde; deze brief toont toch altijd, dat er een Graaf *Diederijk* in den tijd van dien brief bestond.

Bij dezen brief van Koning Lodewijk moeten wij nog twee brieven beschouwen, die van latere jaren zijn, en hier toe ook gebracht worden.

Een (namelijk) van Keizer Arnulf (hij ons Arnout) van het jaar 889, en dus ouder dan wij dien van Karel erkennen kunnen.

Arnulf (zoon van dien Karloman, die een der twee zonen van Lodewijk den Stamelaar was, en met zijn broeder Lodewijk III West-Frankrijk geregeerd had, en na de dood van *dezen* in 't bezit bleef) had zich tegen Karel den Dikke die Frankrijk weder aan Duitschland trok, verzet, en Duitschland was hem toegevallen. In 888 werd hij Koning van Duitschland erkend, en naderhand (in 896) won hij de Keizerkroon. Deze Arnulf geeft aan *zekeren zijn getrouwen en aanzienlijken Graaf Gerolf* (quidam fidelis et venerabilis comes noster, nomine Gerolfus) een gift in *eigendom* (in proprium). En die gift bestaat in goederen, te weten een *bosch* (silva), een *akker*, (terra arabilis una) en *vier hoeven* (Hobae) en drie

mansen (mansa) met wat daar aan behoort, die men gezamendlijk ten minste op 48 morgen lands begroot, en waarschijnlijker (schoon ten meesten) op 180 morgen[1], gelegen tusschen den Rhijn en Zuidhardeshage *in zijn Graafschap* (in *comitatu ipsius*) *in de plaatsen Northa*, en *Osprehtassem*, en *Bodokenlo*, en *Alburch*, en *Hornum*, en *Huüi*, en *Theole*, en *Aske*: En zulks met renthoeven, gebouwen, lieden, kampen, akkers, weiden, beemden, bosschen, wateren, sluizen, molens, visscherijen, wegen en onwegen, toegangen en uitgangen, bezittingen en opkomsten, bebouwd en onbebouwd, en met alle gevolgen en bijliggingen, tot die hoeven betrekkelijk. En dat alles in perpetuum [ten eeuwigen dage], om daar mede ten allen tijde te doen en te geworden als met eigen goed, te geven, te verkoopen, te verruilen etc.

Het instrument is in Frankfort gegeven, gedagteekend in 889, in zijn 2[de] jaar, en de 7[de] indictie, welke drie tijdmerken overeenstemmen. MELIS spreekt daar van I Boek, vs. 517, waar hij hem Koning van Frankrijk noemt.

Deze giftbrief toont ons een Graaf Gerolf, en zijn Graafschap als omvattende 't land tusschen den Rhijn en Zuidhardeshage. Dat is het gedeelte dat juist (ten Noorden) paalt aan de landgoederen der Egmondsche Kerk, die door een vroeger of later Karel, te voren of naderhand, aan den *getrouwen Diederijk* geschonken zijn. Of de plaatsen van *Northa* etc. eene bloote

1 Zie KLUIT *Cod. Dipl. Hist. Crit.* p. 10 en BONDAM, *Charterboek*, I D. p. 534.

opnoeming zijn van het geen tusschen die twee perken (Rhijn en Zuidhardeshage) gelegen is, dan wel plaatsen daar buiten, die de gift vergrooten, is twijfelachtig. Velen meenen het laatste, maar STOKE schijnt het in den eersten zin begrepen te hebben.

Wij zien hier dus Graaf *Gerolf* buurman van *Dirk*, het zij die Dirk gelijktijdig met hem of voor hem of ellijke jaren later bestaan hebbe: het zij de een van des anders eigendommen erfgenaam geweest zij of niet.

De andere brief dien wij nog zien moeten, is van Keizer Otto III, omtrent honderd jaren later.

Deze geeft ter bede van zijne gemalinne Theofana en van een Bisschop van Trier, en van den Hertog Henrik van Beieren, aan *zijn getrouwe* den Graaf Diederijk (fideli nostro Theoderico comiti) *in* PROPRIUM, ten eigendom, al wat hij te voren van den Keizer als *beneficie* gehouden heeft tusschen de Liere en de IJssel (‘quicquid nostro concessu hactenus *in beneficium* tenuit inter duo flumina quae vocantur *Liora* et *Hisla*.)’ en dat met alle de *ustensilia*, waar van hij 't gebruik had: en boven dien al wat hij in *villa Sunnemere, beneficiario usu* tot nog gehad had; ook al wat hij *beneficii* tusschen de twee stroomen *Medemlek* en *Chinnolosaragemarcha* hield met al zijn toebehoren. Nog 't gantsche *beneficium* dat hij in *pago Texel* had, met alle baten (uitgezonderd alleen de *Huislade*[1], en desgelijks in de Graafschappen *Maaslant, Kinnem* en *Texel*. Alles met volkomen vrije dispositie.

1 Dat is 't *lot* (schot en lot) dat de *onvrijen* betalen moesten en hen van de vrijen onderscheidde. 't Geen MAERLANT op de Trojanen toepast.

MELIS STOKE vertaalt hier beneficie door *leen*. En hij wordt algemeen gevolgd. Ik geloof echter, dat het anders te verstaan zij, dan het hier met zulk eene vertaling van 't woord *beneficium* opgevat zou worden. *Beneficium* heeft veel uitgestrekter beteekenis dan *leen*; en schoon *leen* ook *beneficium* genoemd wordt, zoo is echter *beneficium* niet noodzakelijk *leen. Beneficium* was in het Romeinsche Rijk, eer het *leen* bestond, een *bezolding* in 't vruchtgebruik van landen bestaande; een bezolding van krijgslieden, van hooge ambtenaren[1]; en die naam is in zijn beteekenis gebleven. Toen de Graaf nog geen leenman was, maar bloot magistraat, had hij deze bezolding; maar die bezolding was niet het vruchtgebruik van het geheele land dat hij onder zijn bewind had. 't *Beneficium* lag wel in zijn territoir, maar was zijn territoir daarom niet; 't was ook niet noodzaaklijk dat het in zijn, territoir lag; de Vorst kon in elk territoir landen ter bezolding van wien hij wilde aanwijzen. Echter is het natuurlijk dat hij die landen of in, of nabij aan het territoir van den beneficiarius koos; en er is dus de praesumtie voor.

Maar het is geheel iets anders, het territoir van een Graaf, of dat beneficie, aan hem in eigendom te geven. Met het eerste hield de Koning op grondheer van het geheele land te zijn; met het laatste verloor hij niets dan dat gene alleen, waar van hij de nuda proprietas [het bloot eigendom] slechts behouden had. Iets anders derhalve is het leen van Holland, of 't beneficie van 't Graafschap in eigendom geven. Had Otto het

1 Zie wat wij in 't hoofdst. van de Leonen hebben aangeloond.

eerste gedaan, zoo hield Holland op een Leen te zijn, want het was een Allodiaal geworden: met het laatste bleef Holland leen met het Graafschap daar over, maar het beneficie van den Graaf werd allodiaal: en dus is deze gift een bewijs, dat het Graafschap toen erfelijk was; want zonder dat, had de Vorst in geval van een nieuwen Graaf, weêr een nieuw beneficium voor dien moeten bepalen, en zoo zou ook allengs het geheele land allodiaal geworden zijn.

Het is wel zeker, dat de Vorsten niet veel van de vruchten van 't overige trokken, en dit maakte hen ook te meer geneigd, om het land *in leen* uit te geven; maar dit zelf toont, dat er onderscheid tusschen het gegevene en 't overige bleef. Men zou geen bijzondere plaatsjens, geen hoeve, geen mansum in dien giftbrief genoemd vinden, maar 't zou de gift van een rond district zijn. Echter 't zijn bijzondere brokken en brokjens, 't een hier, 't ander daar liggende. - Het is (naamlijk) omdat *die* en *die* brokken lands den Graaf tot zijne bezolding aangewezen waren, en niet zijn gantsche district.

Zonder dat zou er (zeg ik) geen leen meer geweest zijn, dan de bloote *magistratuur* of *waardigheid*, zonder bezit; en dus zou er geen onderscheid geweest zijn tusschen feudale en allodiale erfgenamen, dan ten aanzien van deze waardigheid zonder grondbezit. Maar men moet onderscheiden ab initio tusschen de *magistrature* aan welke 't beneficium verknocht werd, en die dus in leen wierd uitgegeven, - en het latere in leen uitgegeven van het gronddistrict, waar over die magistratuur liep. Welke twee zaken weldra, toen dit laatste opkwam, ver-

eenigd werden, en daarom ook nergens meer onderscheiden gevonden worden, doch daar door niet te min zeer verscheiden zijn in aart en in wezen, en volstrekt niet te verwarren, als in die vroege tijden van *beneficium* (het geen Otto hier te recht een fructuarius usus [vruchtgebruik] noemt) in eigendom af te staan, gesproken wordt.

Keizer Otto III volgde zijn vader Otto op in 983, en het jaar 985 was dus het 2de zijner regeering, en het 13de van de Indictie, als de brief meldt.

Na het beschouwen van deze vier giftbrieven, mogen wij ze tot de tijdorde brengen, waar in zij (naar alles wat een gezond oordeel kan opmaken) behooren.

α. De eerste en oudste is builen twijfel, die 't laatst gemeld is, namelijk die van het jaar 868, waar bij Lodewijk het foreest Wasda geeft aan GRAAF *Diderik*.

β. De 2de die van 889, van Arnulf, de gift van het land van den Rhijn tot Zuidhardeshage enz. aan *Graaf Gerolf*.

γ. De 3de die op naam van Karel den Kale gaat, maar geöordeeld wordt van Karel den Eenvoudige te zijn en die men tot 923 brengt; houdende de gift van het land van Zuidhardeshage tot Fortrape en Kinhem aan *den getrouwen Diederik*.

δ. De 4de van Keizer Otto III van 985; die dat gene wat de Graaf als bezolding in vruchtgebruik genoot, hem in eigendom schenkt, tusschen *Lier* en *IJssel*, en Sunnemeer (Zonnemeer op Schouwen in Zeeland), tusschen Medemelek en Chinmolosara[1]-

1 (*Sara* of *fara*).

gemarcha, met een aantal goederen daar boven in de Graafschappen Maasland, Kinhem, en Texel; en dit aan den getrouwen Graaf Diederik, en in of aan wiens Graafschap wij onderstellen mogen dat die goederen gelegen waren.

Trekken wij thands samen, wat uit die vier daden (d.i. Acten, instrumenten: het zijn hier daadzaken in goed Hollandsch, en niet gelijk de Hollanders dit woord sedert 50 jaren gebruiken), ten aanzien van 't Land en de personen voortvloeit.

Vooraf komt het op sommige namen aan.

1. *Wasda* is een onbekende naam. Misschien is het *Wassenaar*, daar deze laatste naam van later oorsprong schijnt. Misschien *Heusden*, dat ook *Hasden* en *Husden* geschreven is, en *Asden*.

2. Den *Rhijn* kennen wij, en, daar in dien tijd Egmond bekend stond, moet die tak hier te lande toen reeds gewoonlijk de Egge of Hegge genoemd zijn geweest; weshalve men in deze plaatsbepaling niet wel anders verstaan kan dan de Rhijnarm, die aan Katwijk uitloopt.

3. *Zuidhardeshage* houdt men op de beste gronden voor de oude Hillegommer beek. De naam is misschien van een district *harde*, dat is *hartte* (de harde grond) genoemd, waar meê misschien de naam van *Harl-em* in verband staat. De naam is zichtbaar die van een beek en dus niet *hage* maar *hegge*, dat is grens; ook de oude naam van den Eider. En ik ben zeer genegen om te denken, dat dit landschap *harde* tusschen de *Hegge* bij Egmond en deze *Hegge* besloten geweest zij, en deze als de Zuidelijke Hegge van de *harde*, den naam van *Zuid*-

hardeshegge (dat is *Zuidhegge van harde*) draagt. Die beek en verre het grootste deel des lands zijn in het bijgelegen meer verzwolgen.

4. *Fortrappe* heeft men in Zeeland gezocht of liever in Vlaanderen. Maar de stukken wijzen uit dat het gebruikt wordt tot een perk in dezelfde strekking van Zuidhardeshage, als *Kenheim*, en dus Noordlijk en niet Zuidlijk van Zuidhardeshage gezocht worden moet. Men heeft kortlings gemeend het in *Vartrop* weêr te vinden, een plaats op het eiland Wieringen, dat voorheen met het vaste land samenhing[1]. Misschien is de naam van *terp* ontleend.

5. *Kinheim* heeft den naam aan het thans veel meer bepaalde *Kennemerland* gegeven. De naam behoort aan de beck *Kinheim*, in later tijd de *Rekere* genoemd, die langs Alkmaar vloeit.

6. De *Lier* is een rivier, die den naam aan het dorp Lier gegeven heeft, en nabij 't dorp Maasland of Maassluis ligt.

7. Den *Yssel* kent ieder; 't is die rivier, die door Ysselstein en Gouda vloeit, bij Krimpen in de Maas valt en aan wier uitloop het eiland Ysselmonde ligt, dat zijn naam van haar heeft.

Wij zien derhalve in 868 reeds een Graaf *Diederijk* in ons land, die daar een foreest in eigendom bekoomt[2]. Wij zien er in 889 een Graaf *Gerolf*, die het blijkt, dat er een zeer aanzienlijke *beneficie*

1 PALUDANUS *Oudheidkundige Verhandelingen*, I D. bl. 55.

2 Dewijl de brief van die gift in Holland bewaard is, moet men stellen dat zij daar 't huis behoort; zoo als ook de overlevering meêbreugt.

genoot, waar uit het belang van zijn Graafschap is af te nemen, en wien die vruchtgronden, die hij als beneficie hield, en die in zijn Graafschap lagen, in eigendom worden gegeven. En dus vernemen wij, dat dit Graafschap toen bevatte het land tusschen den *Rhijn* en Zuidhardeshage, dat is, *van Leiden tot Hillegom*.

Wij zien in 923 Diederik (een Graaf of dienstman, *fidelis*) beschonken met het land tusschen dit Zuidhardeshage en Kinheim en Fortrap; dat is, *van Hillegom tot voorbij Alkmaar* of zelfs tot *Wieringen ingesloten*.

Wij zien in 985 weêr een Graaf Diedrik (een anderen als blijkt, dan de vorigen) beschonken met den eigendom van 't geen hij als beneficie hield, tusschen de Lier en den Yssel, dat is, tusschen *Vlaardingen*, en *Krimpen* en ter *Goude*, en tusschen Medemelek en Chinnelosargemarche, dat is tusschen de rivier *waar aan Medenblik lag en een anderen stroom in Friesland*.

Wij zien dat dit te samen onder den Frankischen Koning Karel reeds eene uitgestrektheid maakt van den Rhijn, of van Leiden en Katwijk noordwaarts tot Alkmaar en Egmond. En

Wij zien dit in 985 vergroot met een streek lands aan de Maas; een geweldige streek lands Noorden Oostlijk van Alkmaar, en een aantal plaatsen, gelegen in de Graafschappen, *Maasland, Kinheim, Texel*, en ook op 't eiland *Schouwen*.

Alle deze goederen, te weten, die Arnulf en Otto geven, waar van het uitdruklijk gezegd wordt (van Lodewijk wordt het mede zoo opgevat, en van Karel

is er allen schijn voor) alle deze goederen (zeg ik) worden bij de giftbrieven in eigendom gegeven, maar waren te voren reeds door de donatarissen als beneficia bezeten. Zij derhalve, en wellicht ook hunne voorgangers hadden die goederen reeds in hun beneficiair of usufructuair bezit, het geen nu in eigendom overging.

En daar het (als wij hier boven ten grond lagen als eene probabiliteit, die zoo er niets tegen is aan te voeren, gelden moet) allerwaarschijnlijkst is dat de beneficia der Graven gegeven werden in de Graafschappen-zelve, die zij beheerden, zoo moet men dan ook stellen dat zij die Graafschappen van *Maasland, Kinheim* en *Texel* (hetwelk toen aan het vaste land en geen eiland was, en waar van 't Graafschap zich zekerlijk tot aan Alkmaar en Medemblik uitstrekte, of door de Hegge en Medemelek bepaald werd) en dat eiland Schouwen mede beheerden, en dus al dat gene, wat van ten Zuide 't eiland Schouwen zich tot het Noorden van Texel uitstrekte. - En het wordt dus bevestigd, dat het Graafschap van Holland eene samenvoeging is van een aantal kleinere Graafschappen, (in ieder van welke de Graaf zijne beneficie-goederen had,) die elk hunnen bijzonderen naam hadden, en bleven behouden; maar eerst naderhand en allengs onder den algemeenen naam van Holland (als waar de residentie van den Graaf was) bekend zijn geworden; even gelijk onze Republiek der Vereenigde Nederlanden bij de vreemden Holland is genoemd, en het oude land van Oostfalen naar de twee hoofdsteden *Brunswijk* en *Hanover* vernoemd is geworden, zonder dat men juist zeggen kan, wanneer.

Men herinnere zich, wat hier voor gezegd is ten aanzien van de zamenvoeging onder Lotharis den II, eer hij zijn vader nog opvolgde.

Men moet dus zich niet verwonderen dat die naam niet vroeger voorkoomt, dan wij hem gebruikt vinden. Maar men moet ook de zaak niet van den naam willen doen afhangen. Dat de Graven-tijtel door Karel den Eenvoudige gegeven is, en gegeven tevens met of kort na dat hij dien aan zijn schoonzoon Boudewijn gaf, als de volstandige overlevering zegt, is ten hoogste *waarschijnlijk*, maar dat, onder den naam van Forestier of hoe 't zijn mag, het Graaflijk bewind over Holland, beschouwd als een samenvoeging van kleinere, reeds lang, en wel van den tijd des bewinds hier door Lotharis gevoerd, plaats heeft gehad, is niet minder *aannemelijk*.

Echter moet dit in een gezonden zin verstaan worden. Daar kunnen aan dezen, aan genen hoek, nog enkele kleine Graafschapjens gelegen hebben, die men allengs vereenigde of inlijfde naar mate van 't afsterven hunner Graven. Zoo is 't b.v. met *Flarding*[1], met *Maasland*, die bij Ottoos brief blijken toen reeds onder onzen Diedrijk behoord te hebben; en zoo zal het met nog andere zijn.

Ook moet men wel begrijpen, dat dit Graafschap van Holland ten Oosten noodwendig door de goederen van de Utrechtsche Kerk bepaald werd. Welkebepaling deels door de onzekerheid der grenzen in een land vol van moerassen en bosschen, en deels

1 Dat ook een bijzonder Graafschap kan geweest zijn, schoon men 't heel te onrecht voor een Markgraafschap gehouden heeft. Zie HUYDECOPER, p. 259.

door de zich tegensprekende uitgaven van landgoederen door de Vorsten, die het land niet wel kenden, zeer onzeker was, en tot eindelooze geschillen en oorlogen aanleiding en oorzaak gegeven heeft. - Het is ook niet geheel twijfelachtig of daar hebben wel eenige geheel vrije goederen in deze streken gelegen, waar over de Vorsten geen gezag of bewind te geven hadden. Van dien aart was misschien *Waterland*, dat het geslacht van Persijn heeft toebehoord en eerst onder het Huis van Henegouwen aan Holland kwam[1].

Zoo veel van het Land. Thands een woord van de Graven.

Wij vinden in eene opvolgende reeks, doch zekerlijk niet zonder afbreking:

Graaf Diederijk in 868.
Graaf Gerolf in 889.
Diederijk in 923.
Graaf Diederijk in 985.

De erfgoederen aan elk dezer Graven gegeven vinden wij in later tijden onder de Graven van Holland, en dus schijnen zij 't Graafschap steeds verzeld te hebben. Men moet hier uit opmaken, 't geen wij reeds uit de verandering van het beneficie in eigendom afleidden, dat het Graafschap reeds in 868 erfelijk en (gelijk de *Klerk der Lage Landen* ten aanzien van Diederik I zegt) *een recht mans leen* was, op de zonen versterfelijk.

1 Dus in onzen tijd *Lagen*. In Italie zijn er vele zoo nog in onzen leeftijd geweest.

Ik zeg op de zonen; wellicht ook op broeders, alhoewel niet op andere agnaten, het geen van later tijd schijnt.

Ingevolge dezen grond is er reden, om deze familie van Diederijk in 868 tot Diederijk in 985 voor eene afstamming te houden. Het getal van jaren is 117 jaren, en het is klaar, dat er uit deze keten schakels vermist worden, die wij niet invullen kunnen; maar dit doet niet ter zake.

Maar de van ouds aangenomen filiatie, die op een valsche tijdschikking der giftbrieven rust, is noodzakelijk valsch.

Men stelt Diedrik I dan door Karel den Kale begiftigd in 863.

en Diederik den II zijn zoon in 985; en er is dus tusschen vader en zoon een afstand van 122 jaren. Ook zouden de twee Diederijken (I en II) te zamen 125 jaar geregeerd hebben[1]. Deze Diederijk II heeft (wil men) 88 jaren geregeerd. Ik gun het hem, maar geloof het niet[2]. Hij zou in 988 gestorven zijn, en zijn vader dus in 900: met een 88jarige regeering kan men een groot vak vullen. Maar

Nobis non licet esse tam disertis, (*ineptis*?)
Qui Musas colimus severiores.

[Wij die strengere Muzen huldigen, mogen zoo welsprekend niet zijn (mogen zoo niet beuzelen?)]

Deze filiatie en opvolging tusschen Diederik den I en Diederik den II gaat beter aan in ons stelsel. Maar voor den eersten Diederik vinden wij 34 jaren

1 MELIS STOKE, p. 88. DOUZA. Ook MAERLANT M.S.
2 Masinissa 60 jaren volgens VALERIUS MAXIMUS; als iets zeer buitengemeens.

vroeger een Graaf Gerolf; en 21 jaren vroeger nog een Diederik.

Den vroeger Diederik kennen onze oude schrijvers niet, om dat zij dien met den Diederijk I, vader van Diederijk II verwarren en de brieven van 868 en 923 voor gelijktijdig houden. Maar Gerolf legt hun dwars in de maag, en zoo zij hem *verzwelgen*, zij weten hem niet te *verdouwen*.

Maar voor alles is raad. De naam van *Vriesland*, welke naam in vroeger tijd zich tot de Schelde uitstrekte, en in nog veel later tijden bij de vreemden ter beteekening van Holland behouden bleef, koomt hun te hulp[1] en Gerolf is *Graaf van Vriesland*; terwijl Diederijk het van Holland is, en MELIS STOKE trekt daar een argument uit tegen de Friezen, die geen Graaf erkennen wilden. 'Gerolf is Graaf van Friesland geweest (zegt hij), en dus hadt gij Graven in 889.' Maar hij vergeet, dat Gerolfs Graafschap Holland was, tusschen den Rhijn en Zuidhardeshage: weshalve dit den Friesen niet aanging; dan, voor zoo veel hij bewijzen mocht dat dat Graafschap toen ook dat Friesland bevat heeft dat in zijn tijd dien naam droeg: het geen hij in geenen deel doet, schoon de zaak mogelijk, doch niet waarschijnelijk is. Maar, zegt hij,

> Deze Gerolf, die hier Grave hiet, -
> Licht hi starf in sine stonden

1 Peregrini auctores, quibus distinctio horum populorum minus innotuerat, [de vreemde schrijvers, welken de onderscheiding dezer volken minder bekend was geworden] zegt DOUZA. Waar van ook de naam van Robert de Vries.

Sonder kint, en ONSE Graven
Worden Here van sijnre haven.
Want ich er anders niet of vernam
Wat hi was of *wat van hem quam*
Dan sine Hantveste tEgmonde
Wilen lach in ouder stonde.

Ik zie niet waarom deze Gerolf juist kinderloos sterven moest, en waarom die Diedrik die men den I noemt en vader van Diedrik II is, niet uit hem gesproten kan zijn; schoon ik hem eer voor een zoons zoon of broeders zoon houden zou, wiens vader Gerolf opgevolgd zij, dan voor zijn onmiddelijke Zoon en opvolger.

Deze Gerolf was reeds Graaf onder Hertog Godfried. Zijn naam komt in vroeger tijden bij ons meer met den Graventijtel voor; maar men verwarde bij de Schrijvers al vroeg de verschillende benamingen van Landbewindhebberen.

WAGENAAR gelieft hem den onmidlijken VADER van Diedrijk te maken, en tevens van Walger, dien men met het Graafschap van Teisterbant beschenkt[1].

Wat den zoogenoemde Diederik de I betreft, en dien wij nu ook steeds den eersten zullen noemen, om de getallen niet in den war te brengen, maar die zekerlijk voorgangers had in zijn Graafschap en (van het *erflijk worden* af te rekenen) ten minste de

1 (Van dit Teisterbant: de oorsprong in ELIUS en HEILE; de omvang; de verdeeling; en wat er van overig was toen ter tijde). [Zie de *Bijvoegs*. en aldaar het Kaartje, naar B. 's eigenhandige teekening].

II, indien niet de III of IV moet zijn. - Deze *Diedrijk* wordt van het bloed der Frankische Koningen gesteld, en hier voor is veel grond van waarheid[1]. De naam was van ouds bij de Sikambren een Vorsten naam, gelijk zijn beteekenis ook mede brengt. STRABO doet hem ons als zoodanig kennen in een der voornaamste Grooten (*ἐπιφανεϛατοι ἀνδρες*) die in Germanicus triomf onderscheiden worden *Δενδόριξ, Συγαμβρος* (Lib. VII).

Hij stierf, zoo men wil, in 923. Juist, na dat hij de gift van het land tusschen Zuidhardeshage en Fortrape ontfangen had. Maar daar Diedrik II in 988 of 989 stierf, kan men ook zeer bezwaarlijk dezen voor den onmiddelijken zoon van den zoogenoemden eersten houden, maar daar is, zoo niet noodzakelijk, voor het minst zeer waarschijnlijk, het zij nog een Diederijk, het zij weder een Gerolf, of een andere naam, tùsschen geweest, die verloren is. Doch het zij daar meê zoo het wil: met Diederik II (zoo men hem noemt) begint eigenlijk de GESCHIEDENIS der Graven van Holland. Want vroeger is er geen verband of samenhang in de weinige berichten die hun betreffen en tot ons overgekomen zijn.

Maar om nog eens tot die giften weder te keeren waar uit wij in Holland de Graaflijke eigendommen zagen ontstaan. Wij vinden die deels door Koningen van Duitschland, deels door een Koning van Frank-

1 De overlevering is bestendig. - 't Persoonlijk aanzien. - 't Belang dezer Landen. - *Walger* (de Vries bijgenaamd) was Neef van den Keizer. *Egm. Kronijk*.

rijk gedaan[1]. Dit verdient eenige bijzondere opmerking.

Men heeft, zoo lang men den giftbrief ten name van *Karel* (Carolus divinâ propitiante clementiâ Rex Francorum), aan *Karel den Kale* toeëigende, gevraagd: hoe kon *Karel den Kale* een goed weggeven, dat niet tot zijn gebied behoorde? En deze zwarigheid wist men niet op te lossen.

Want bij het verdrag der drie broeders, *Lotharis* den Keizer, *Lòdewijk* den Duitscher, en *Karel den Kale* van Frankrijk, was het land tusschen Rhijn, Maas, en Schelde, aan Karel den Kale niet toebedeeld, maar aan Lotharis. En Karel kon er derhalve geen Graaf stellen.

Een onwederspreeklijk argument, om dat men in den brief (ondanks de duidelijke letter) het in- en aanstellen van een Graaf wilde vinden. Maar het geen inderdaad tegen de giften in den brief vermeld, niet veel afdoet, om dat de gift blootelijk in landeigendommen bestaat, en de broeders in elkanders gebied zeer wel grondgoederen konden bezitten; alhoewel niet te min ook daar geen zeer groote schijn voor is.

Men mag dit zelfde nu op alle vier de giftbrieven toepassen. Het land behoorde tot Lotharis erfdeel volgens den vrede van Verdun in 843 gesloten, en na Lotharis dood, werd het bij het verdeelingsverdrag tusschen zijn kinderen getroffen, aan zijn zoon Lotharis den II toegekend. En echter Lodewijk de II, de zoon van den Duitscher, Keizer Arnulf, Karel

1 Lodewijk, Arnulf en Otto. Karel den Eenvoudige.

de Eenvoudige, en Otto III geven, na elkander, niet alleen giften, die giften van landgoederen zijn, maar (en hier ligt de knoop) eene conversie van de beneficien van het Graafschap in eigendom behelzen, over welke derhalve niemand dan de Landvorst beschikken kon. - 't Koomt er derhalve op aan, of die gevers ten tijde der giften die macht en hoedanigheid hadden? - Hier over nog iets!

Wij hebben reeds vroeger opgemerkt, dat, na doode van Lotharis den II, zijns vaders opvolger in deze landen, die in 869 voorviel, dit Lotharingen een twistappel werd tusschen Duitschland en Frankrijk. Karel de Kale liet zich te Mets op den 2den September 869 Koning van Lotharingen kroonen; maar Lodewijk van Duitschland was daar reeds meester van. Of nu Lodewijk dit kon doen een jaar voor den dood van Lotharis den II is twijfelachtig[1]. Daar ware veel over te zeggen, maar 't zij hij eenig recht had of niet, hij deed het daar Lotharis afwezig was en in groote ongelegenheid gewikkeld, *jure suo*, id est, *nullo* [met zijn recht, d.i. zonder recht] en bezat het *pro possessore* [volgens den regel: hebben is hebben]. Ik geloof echter niet dat het (zoo men veelal wil) Lodewijk de zoon van den Koning van Duitschland was, maar veel eer Lodewijk de Keizer, die als Keizer dit land aan het Rijk vervallen kon achten, en met wiens regeerings-jaren de jaarteekening der gift overeenstemt. Ook schijnt deze Keizer Lodewijk II met Koning Lodewijk de II van Duitschland toen in goede verstandhouding ge-

1 (De Pauslijke ban).

staan te hebben, en deze eerst naderhand op zich zelf gedacht te hebben, toen Karel de Kale daar aanspraak op maakte, welke aanspraak hij ook vrij spoedig aan den Keizer op- en overgaf, zoo dat het verdrag tusschen hem en Karel aangegaan[1], waarschijnlijk geene uitwerking gehad heeft.

Van weinig belang echter is ons de gift van een goed dat wij niet weten te vinden. Maar meerder gewigt hebben de andere. En omtrent die is geen zwarigheid.

Aan wien Lotharingen, aan wien dit gedeelte van 't land na den dood van Lotharis II gekomen zij, Karel de Dikke, vereenigde sedert 884 Duitschland en Frankrijk onder zich en was tevens Keizer. In welke dezer drie hoedanigheden doet er niet toe, hij beschikte over Lotharingen. Op hem volgde Aarnout of Arnulf in 888 en hij kon dus in deze gewesten bezittingen geven, en ook (zoo als dit in den brief het geval schijnt) de Graaflijke beneficia in eigendommen veranderen. Hier is dus geen bedenken over.

Maar niet lang had Aarnulf den troon bezeten, of de verschoveling wien Karel de Dikke zijn recht had ontroofd, een derde zoon van Lodewijk den Stamelaar, bereikte jongelings jaren, en 13 jaren oud was hij Koning van Frankrijk gekroond, in het jaar 893. Deze jongeling was Karel de Eenvoudige. Arnouds zoon, Lodewijk, volgde hem op in 900, en na 't afsterven van dezen, die de laatste Keizer uit de Karolingen was, werd Koenraad ge-

1 Bij WAGENAAR, II D. p. 76.

koren in 912. Maar het was ook met deze verkiezing dat de Lotharingers zich onder Karel den Eenvoudige stelden, die tot 929 regeerde.

Zie daar derhalve plaats voor een gift van Karel den Eenvoudige als welke de brief behelst, die thans algemeen voor den zijnen erkend wordt.

Op Keizer Koenraad volgde Hendrik de Vogelaar in het Keizerrijk nu met Duitschland vereenigd, in 918; op hem Lodewijk de IV die tot 936 leefde. En na dezen kwam Otto ten Keizerthroon, daar op van zijne drie zoonen gevolgd.

Karel de Eenvoudige had tot opvolger Lodewijk van Overzee (den IV), en deze Lotharis, op wien in 987 Lodewijk de V volgde, dien men *le fainéant* noemde. Gedurende al dien tijd, van 912 tot onder den evengenoemden Koning Lotharis van Frankrijk, oorloogden Duitschland en Frankrijk te samen om Lotharingen. Lotharis had het voor een gedeelte weêr herwonnen, maar Ottoos II wapenen hernamen 't welhaast, en eindelijk werd het aan Otto III die in 983 aan 't Rijk kwam, geheel en volkomen door Frankrijk afgestaan. Zoo dat ook Ottoos recht ten opzichte van zijn brief en gift gewettigd is.

Maar is dit zoo *in vago*, de gift als gift beschouwd: is het dan echter wel zoo ten aanzien van de ligging der goederen? Want Lotharingen had den Rhijn tot scheidslijn van Duitschland, en het is dus hetzelfde niet of een stuk gronds ten Noorden dan ten Zuiden van den Rhijn gegeven wordt: en - onder die giften hebben wij er aan de eene en andere zijde des Rhijnstrooms gezien.

Van Lodewijks gift van Zuidhardeshage Noord-

waards, kunnen wij niet oordeelen, als de ligging niet wetende. - Van Arnulf ligt de geheele gift[1], (en dus ook 't Graafschap ten deele) buiten den grens van Lotharis Rijk, indien wij den arm die bij Katwijk in zee stort daar voor nemen. - Met den brief van Karel is het even zoo; - en Otto geeft beneden en boven den Rhijn[2]; zoo dat zelfs de uitwatering van Egmond te buiten wordt gegaan[3]. En indien dit alles gerekend zal worden, binnen Lotharis palen te liggen, zoo moet de Rhijn, van welke het verdrag van Verdun spreekt, niet de tegenwoordige Rhijnarm van dien naam, en ook niet de Hegge bij Egmond; maar de Vliestroom zijn: gelijk SCRIVERIUS oordeelde en meer anderen gevoeld hebben. En ik zou derhalve ook *Chimelosare gemarke* niet zoo wijd ten Oosten stellen als KLUIT, maar binnen dien Vliearm bepalen.

Het is zoo, dat Arnulf en Otto als Keizers en Koningen van Duitschland, zoo wel buiten het Lotharingsche, en in de Duitsche toebedeeling geven konden, als in de Lotharingsche: En dat dus de zwarigheid meer den giftbrief van Karel schijnt te betreffen dan de overige. Maar in de daad raakt zij alle gelijkelijk, voor zoo veel zij geen bloote giften, maar *conversien* van beneficien (in 't Graafschap liggende) tot eigendommen zijn.

Men kan derhalve niet ontkennen dat de meening, dat niet onze Rhijn maar de Vliestroom de dus meer Oostelijke dan Noordelijke grens van Lotharis gebied

1 Tusschen Rhijn en Zuidhardeshage.
2 Tusschen Lier en Yssel.
3 Als Medemelek, Texel.

zou zijn, zeer aannemelijk wordt. En ter bevestiging van die meening kan dienen dat PLINIUS *Hist. Nat.* IV, 15, het *Vlie* (*Flevus*) uitdrukkelijk onder de monden des Rhijns vermeldt.

Doch ook zonder dat, zijn er twee oplossingen mogelijk. De beide broeders Lotharis en Lodewijk de Duitscher of hun opvolgers kunnen tot beter bescherming van die landen hun aan elkander palende Graafschappen aan denzelfden Graaf hebben gelaten, die dus van heide te gelijk magistraat of bewindvoerer was. En te minder zwarigheid is daar in, om dat men misschien sedert de eerste verdeeling van Lodewijk den Godvruchtige toch een soort van overgezag aan den Keizer (als toen bepaald werd) heeft blijven erkennen.

Dan, hoe meenigmaal heeft het plaats, dat, na Landverdeelingen die bij een algemeenen vrede geschieden (als hier door de drie broeders) sommige streken lands door een nader verdrag, uit wederzijdsche convenientie, tusschen twee der partijen verkregen en afgestaan en de bijzondere grens tusschen deze dus anders geregeld wordt. Het schijnt in der daad, meer bekwaam voor beide geweest te zijn, dat Lotharis de Westelijke riviermonden, die er toen verscheiden waren, doch nu verzand zijn, en Lotharis de Noordelijke ter verdediging tegen de Noormannen op zich nam; en het geen de Duitscher daarbij won, was den afstand van dat plekje gronds dat door de zee en het Vlie met den tegenwoordigen Rhijnarm omgeven werd, zeer wel waardig.

Maar wij hebben tot dus verre het algemeene gevoelen gevolgd. KLUIT heeft omtrent den 9^{den} Februarij van 868 eene andere verklaring, en die zeer aannemelijk is. Hij houdt naamlijk den giftbrief niet van Lodewijk, maar van Lotharis van Frankrijk en in 969 gegeven te zijn. En dit koomt ook overeen met de indictie die 12 was.

Niet echter stelt hij dit om de Indictie (alhoewel in een klein getal minder licht gedwaald wordt, dan in een groot dat uit verscheiden letteren bestaat), want de Indictie niet hooger dan 15 klimmende, heeft men om de 15 jaren dezelfde Indictie weêr, en om deze te vereffenen behoefde geen sprong van 101 jaar. Maar om een ander en intern blijk[1].

Te weten, de gemalin van Lodewijk was niet *Emma*, maar die van Lotharis droeg dezen naam. - En de verwisseling van den naam is zoo vreemd niet[2]. Wij vinden dezelfde dwaling in de Egmonder Annales op 't jaar 867: 'Ludovicus rex Alemanniae, *filius* LOTHARII I'II;' het geen zichtbaar *Ludovici Pii* moet zijn. En deze misslag wordt daar op 876 herhaald.

Onze eerste Graaf Diederik van 868 vervalt derhalve, en moet ingevoegd worden tusschen 923 en 985, van welke twee jaren wij brieven hebben aan Diederijken gegeven, waar van de eerste bij onze schrijvers Diederijk I, en de andere Diederijk II genoemd wordt. En op deze wijze is er mogelijkheid,

1 De Diplomatic toch heeft hare uiterlijke en innerlijke kenteekenen: bestaande in zaken, plaatsen, personen.

2 Men schreef: Lod^{5}. en L o d : Lot^{9}. of Loth^{5}. en L o t h .

dat die gift van 969 aan denzelfden behoort, aan wien die van 923 gericht is. Ook mag men dan Gerolf de eer van den oudsten brief (van 889) toeschrijven, en als stamvader onzer Hollandsche Graven aannemen.

De volstandige overlevering wordt dus al wederom juister bevonden dan al de Critica der Geschiedschrijveren: overlevering, die zonder eene vroegere reeks van Graven, of van filiatie onder hen te ontkennen, maar beide veeleer onderstellende, van den Diederijk van 923, of liever, van den voorzaat van den Diederijk van 985 af begint te tellen, omdat de geheugenis der vorige Graven te veel verduisterd was, om zich hunne orde van opvolging voor te stellen.

Dit is derhalve in zich-zelve reeds eene gewichtige opheldering, die wij aan de oplettendheid van den verdienstelijken KLUIT verschuldigd zijn. Maar zij is nog gewichtiger om het licht, dat zij over de zaak-zelve en hare gevolgen verspreidt.

Is het een gift van Lotharis, zoo is er ook geen bedenking meer over het foreest *Wasda* of *Waasda*, in hetzelfde Graafschap gelegen, en dat bij dien brief verleend wordt. Het is dan naamlijk klaarblijklijk het *Land van Waas*; en de Donataris is niet Diederijk dien wij den I noemen, maar den II, de aanvang van wiens regeering niet bekend is.

Dit land toch behoorde tot het Graafschap van Gend, het geen onder Otto gegeven was aan Wigman Diederijks schoonvader, en na Wigmans dood aan hem (Diedrik) gegeven werd, en waarvan hij ook, zoo wel als zijn zoon Aarnout, Graaf van Gend

wordt genaamd. En het is hiervan dat wij na Aarnouts dood de twee broeders Diederijk III, en Adelbert (bij verdeeling dier Graafschappen) Graven, den eenen van *Holland*, en den ander van *Gend* vinden. - Lotharis nu geeft het Foreest *Wasda*, in datzelfde Graafschap gelegen, dat Diederijk bezat, aan hem tot een eigendom, en dit eigendom is bij opvolging ook altijd tot in onze dagen in zijne nakomelingschap gebleven, en behoorde in mijne jongelingschap ex hoc hereditario jure [volgens dit erfrecht], aan de Graven van Isengien.

Dit Graafschap van Gend naamlijk was een burggraafschap, van de burcht, die door Keizer Otto, toen hij de gracht die na hem genoemd is tot grensscheiding tusschen Frankrijk deed graven, opgerecht om dien grens te beschermen, even gelijk van de andere zijde reeds vroeger een burcht door Boudewijn met de ijzeren hand tegen de Duitschen of Lotharingers gebouwd was. En in deze burcht stelde hij Wichman, wiens dochter Hildegaarde Diederiks gemalin werd, en vereenigde dus onder zijn beheer en bescherming het land van Waas, van Aalst, en de vier ambachten (Hulst, Axel, Boekholt en Assenede). Deze Wichman stierf in het jaar 961 of 962, en op hem volgde onze Diederijk[1].

Deze Hildegaarde was gemalinne van Diederijk dien wij den II noemen, en in de geschiedenis zeer bekend wegens de groote giften door haar nevens haar man aan de Kerk en Abtdij van Egmond gege-

1 Vlaanderen hier van drieledig: Fransch Vlaanderen, Duitsch Vlaanderen, Vrij Vlaanderen.

ven, en waar van nog een onschatbaar overblijfsel is[1].

Deze giftbrieven algemeen bij onze Geschiedschrijvers bekend, en waar in men, zeer te onrechte, de instelling van het Graafschap heeft willen vinden, toonen ons, wanneer men ze te samen neemt, behalven het Land van Waas (een geheel onderscheiden stuk lands en tot het burchgraafschap van Gend behoorende) eene vereeniging van aan elkander hangende districten van het Vlie af tot de Maas, en zelfs, naar het schijnt, (dewijl er ook *Zonnemare* in genoemd wordt, tot aan de Schelde en Strijne. En dus, om de orde om te keeren, van het eiland Walcheren af tot het zoogenaamde West-Friesland ingesloten, waar het, van het eigenlijk Friesland, door het Flie afgescheiden is[2].

De Friezen derhalven van het oude en nieuwe Westvriesland vinden zich reeds hier met het geen wij Holland noemen, vereenigd. Maar nu moeten wij toonen dat ook Oost-Friesland, d.i. over het Flie even zoo onder de Hollandsche Graven behoord hebbe. Dit schijnt niet zeer moeilijk.

Het blijkt namelijk uit een brief van Lodewijk

1 VAN WIJN *Huiszittend leven*, II D. 1 st. en MELIS STOKE I, 600.

2 Te onderscheiden FRIESLAND van de Schelde tot den Wezer: Friesland van den Rhijn tot de Eems: Eigenlijk Friesland tusschen het Flie en de Eems: West-Friesland tusschen Medemelek of Kinheim en 't Flie. Verdeeling van 't eigenlijk Friesland tusschen het Flie en de Lauwer; en tusschen de Lawer en de Eems; en 't eerste in Wester- en Oostergo. *Groningerland* hiet toen bij ons Oost-Friesland. (V. KLUIT *Cod. Diplom.* I. 1.)

de Godvruchtige van het jaar 839, dat zekere *Gerolf* dien hij zijn *getrouwe* noemt (fidelis noster) van hem Keizer goederen in *Westra-cha* (d.i. Westergo) verkregen had even als het geval met den lateren *Gerolf* onder Arnulf in 889 was. - En men leidt hier derhalve uit af, 1°. dat *Westergo* toen Graven had, gelijk het ook van de vroegste Frankische tijden zeker is dat het Hertogen had, en ‘Frisiam tunc temporis fuisse revera *Ducatum*,’ als KLUIT zegt[1].

2°. Dat daar de Gerolfen en Diederijken in deze gewesten wel tot éénen stam schijnen te behooren, deze *Gerolf* ook vrij waarschijnlijk voor een der Graven van Holland te houden is, wier nazaten altijd dus Friesland als het hunne beschouwd hebben.

Ik heb er slechts ééne aanmerking tegen. Friesland heeft altijd *Hertogen* gehad; maar - *Graven*? id quaeritur [dit is de vraag]. Dit ontkennen zij. - Hun ontkennen bewijst niets, en volgt niet uit den grond dien zij aangeven, dan naar hunne opvatting van het woord *vrij*: ook is er veel schijn dat de Graven van Holland grond gehad hebben voor het recht dat zij beweerden. - Bewijs echter, ten aanzien van 't juiste geschilpunt, zie ik daar niet in.

Het was een woest toomloos volk, en dat altijd wederstreefde. Men kan het in zekeren zin PESTEL toegeven, wanneer hij zegt: ‘contigit Frisiis, quod paucis in Germania regionibus, ut *saepe tentati*, in nullius praeter. Imperatorem principis *ditione*

1 *D.I. nota a*) [dat Friesland toen in de daad een Hertogdom geweest is].

PERPETUA fuerint UNIVERSI ante annum 1498, neque diutius annis 80 remanserint'[1]. Het is certo sensu [eenigermate] waarlijk zoo; maar het was echter meer dan *tentare* [aanranden], wanneer onze Graven daar gehuldigd zijn[2].

Wij mogen derhalve gelooven dat in Keizer Ottoos tijden van de Eems tot de Schelde de kusten onder den Graaf van Holland vereenigd waren. - Maar tot hoe verr' strekte zich die lange streek uit?

In Friesland tot de rivier de Kuinder, of 't Graafschap van dien naam, (waarvan onder Willem de I of Diederik VII); West-Vriesland geheel, en Drechterland desgelijks tot de Zuiderzee toe.

De strook waar de Kerk van Egmond toe behoort, tot aan *Waterland*, het geen een vrij goed schijnt geweest te zijn, en Amstelland dat tot het Sticht behoorde.

In Rhijnland (d.i. tusschen Rhijn en Zuidhardeshage) tot hetzelfde Amstelland en het Graafschap van Bodenlograve, dat ook onder 't Sticht behoorde.

In het tegenwoordig Delfland (toen Maasland en Flarding) tot aan den Yssel.

En in 't tegenwoordig Zeeland tot de Strijne, die een tak van de Schelde is, welke zich met de Maas vereenigt.

Men kan hier uit ook tevens opmaken de grens van het Sticht.

1 [Het heeft den Friezen mogen gebeuren, wat aan weinige Duitsche landstreken, dat, ofschoon *dikwijls aangerand*, zij ALLEN TE ZAMEN onder BESTENDIG *oppergezag* van geen Vorst buiten den Keizer geweest zijn, voor het jaar 1498] (*Albert van Saxen*) [en niet langer dan 80 jaar er onder zijn gebleven].

2 [Zie verder hierover in de *Opheld. en Bijvoegs.*]

Ondertusschen wil de oude overlevering en een vrij algemeen gevoelen, dat in *Dordrecht*, de oudste stad, ook het beginsel van Holland gezocht moet worden. En deze stad Dordrecht met het geheele eiland waar het op ligt[1], is nog in 985 van ons Holland uitgesloten, en de grond behoort aan het Bisdom van Utrecht.

Het is zoo: eerst in 1018 heeft onze Graaf Diderik III het veroverd op de vereenigde macht van de Bisschoppen van Utrecht en Luik, de Hertog (Gozelo) van Lotharingen, en den Keizer. Dat eiland hiet toen *Merwede* (d.i. *moer, murrewe, murwede*) en van daar de naam, ter hoogte van dit eiland, aan de Waal gegeven. Het was toen een bosch en moeras, waar van Diedrijk zich meester gemaakt had, even gelijk hij gedaan had van het Graafschap te *Bodelograve*, dat Diedrik Bavo van het Sticht in leen had. In twee veldslagen, de eerste aan den Rhijn, dien hij won, en de tweede (19 dagen later) na bij Flarding, waar in hij 't vijandelijk leger vernietigde, en onder vele andere Grooten ook den Hertog-zelven gevangen nam. Hij ontsloeg dezen zonder losgeld, en won hem dus: ten gevolge waar van de vrede met den Keizer zoodanig gesloten werd, dat hij 't ingenomen eiland behield. Of hij dat van Bodelo te rug gaf, zou ik niet durven beslechten. - Ik merk hier bij aan, dat niet slechts dat *Graafschap van Bodenlo* naderhand, maar ook 't land *tusschen Yssel en Lek* aan Utrecht ontnomen zijn, zonder dat ik den tijd zou durven bepalen wanneer? Van

1 (Dit niet met het weinige dat er van overig is te verwarren).

de veel latere toevoeging van Amstelland, Ysselstein, enz. spreek ik hier niet.

Dit eiland nu, waarop Dordrecht ligt, als gezegd is, een bosch zijnde, waar in zich die Friezen, met welke Diedrik in oorlog was ter zake van de dood van zijn vader Aarnout, onthielden, werd *Holtland* genoemd; en *daar de Graaf hier een residentie bouwde, zoo kreeg zijn geheele gebied dezen naam, die in Holland verbasterd is*. Dus Prof. KLUIT, die dienvolgende dan ook wil dat voor dien tijd de naam van Holland niet voor kan komen.

Daar is een aanneemlijke schijn voor. Maar het berust op de onderstelling, dat *Holland* verbasterd moet wezen van *Holt-land*. En dit geef ik niet toe. - Dat vreemdelingen *Hol-* en *Holtland* verward hebben is zeker, maar doet niet af.

Volgens dit gevoelen zouden dan alle de bewoners van deze landstreek tot de Schelde toe nog Friezen genaamd zijn geweest. Hier is vrij wat voor te zeggen; maar de vreemde stukken die dit bewijzen, toonen niet, dat de bewoners zich-zelf zoo noemden, of door hun Graaf dus genoemd werden.

HUYDECOPER wil van dien naam Friezen niet hooren, maar bepaalt dien ten tijde van onze vroegere Graven, met Zuidhardeshage. Ik geloof ook in der daad dat de naam van *Holland* zeer verscheiden van die van *Holt-land* is, en in de streken tusschen den Rhijn en Maas gebleven zal zijn, schoon men dien streek (als alle anderen) alleen met aanduiding der stroomen, waar zij tusschen besloten zijn, in de giftbrieven beteekend vindt.

Ameland
Vlieland
Texel
Oostw. g°
Wester. g°
FRIESL.ᴰ
OOSTFRIESL.ᴰ
Lauer R.
Groninge
KENNEMERL.ᴰ
W. FRIESL.ᴰ
Drechter
land
Waterl.ᴰ
Amstelland
Goy
Eem R.
Utrecht
Leiden
Gouda R.
Yssel R.
Lek R.
Maas R.
Briel
Voren
Schaldia
ZUID - HOLLAND
Dordrecht
Betuwe
Waal R.
Tiel
Nymegen
Noord
Walcheren
Zuidbeveland
Wasda
Schelde R.
Antwerpen
Brugge
Gend
Breda
Dommel R.
Kuik
Maas R.
Rhyn R.
Yssel R.
Duitsburg
Deventer
Zutfen
Doesburg
Vecht R.
Scholde R.
Breda
Utrecht
Sluis
Lis R.

Ophelderingen en bijvoegselen.

Ophelderingen en bijvoegselen.

Men vindt alhier bijeengevoegd, *deels* (1) zoodanige stukken, als mij met het Handschrift van het werk zelf, door den Schrijver ter hand gesteld zijn, en in meer of mindere betrekking staan tot de behandelde zaken; *deels* (2) zoodanige latere aanteekeningen of bijvoegselen, als op den kant des oorspronklijken Handschrifts, blijkbaar onderscheiden van de onder den tekst te plaatsen aanmerkingen, en niet in zoo onmiddelijk verband, met het in den tekst gezegde, gevonden worden. Maar (3) vooral ook bij dit Eerste Deel, zoodanige *Schetsen* van behandeling van bijzondere onderwerpen, als tot voorbereiding of aanvulling en opheldering der Geschiedenis zelve dienstig, echter geen noodzakelijk deel derzelve uitmaken; en daarom door den Schrijver slechts voor *mondelinge* voordragt aangestipt, niet voor afwezige Lezers nader ontwikkeld of in doorloopenden stijl gebragt zijn.

Aldus b.v. in dit Deel, de geographisch-historische beschouwing des Lands in 't algemeen en der bijzondere Gewesten, en van het Leenstelsel. Eindelijk (4) ook van zaken die in het werk zelf al te kort behandeld of slechts met een enkel woord genoemd, en voor den Lezer te onduidelijk waren, zoodanige verklaring als de Schrijver zelf mondeling er van heeft gegeven; volgens de Aanteekeningen van zoodanige zijner Toehoorderen, op wier naauwkeurigheid ik meende te mogen vertrouwen (en welken ik mij voorbehoude nader openlijk dank te betuigen). Deze echter zijn door eigen teekenen () van het eigen werk van B. - en van enkele mijne (5) hier voorkomende, en met [] gemerkte aanteekeningen, onderscheiden. -

Vooraf gaan hier nog eenige aanmerkingen bij mijne *Voorrede*, doch welke aldaar den loop van mijn schrijven te zeer zouden afgebroken hebben; en zoo vind men hier ook (als aldaar bl. XVII gemeld) de *eerste* Inleiding van BILDERDIJK zelf, en (als Bijlage bij bl. X ald.) mijn *Berigt* of *Prospectus* van 1811.

H.W.T.

Voorrede, bl. X.

Ik heb al dit gebeurde, behalve om het belang voor de zaak zelf, ook nog in hare *tegenwoordige* en duurzame gevolgen, wat breeder uitgehaald, omdat het tevens dient tot opheldering van twee plaatsen in veel gelezene geschriften. Het eene van BILDERDIJK zelf, *de Bezwaren tegen den Geest der Eeuw van* Mr. I. DA COSTA, *toegelicht* (Leid. 1823) bl. 64, alwaar hij zegt: 'Het was voor nu ruim een twaalftal van jaren, dat ik door mannen van geleerdheid en daaronder die den leerstoel aan eene Universiteit bekleedden, niet slechts aangezocht werd, maar zelfs aangedrongen, om eenmaal eene getrouwe Geschiedenis van het Vaderland te schrijven, gelijk het in onzen leeftijd eerst mooglijk is die te schrijven. Wat was het? Hondernden Inteekenaren kwamen op, die 't verlangden; maar men nam 't despotieke Gouvernement van Napoleon in den arm om dit te keeren[1]. En hij die uit eene oprechte zucht voor waarheid en kennis die Inteekening aangelegd had en den druk bezorgen zou, ontsnapte

1 Men vitte hier niet op het gezegde: 'Honderden inteekenaren kwamen op die het verlangden;' als overdreven en onwaar, omdat de *Inteekening* gestuit wierd en verhinderd. - Honderden Berigten, waren reeds verspreid; en van de belangstelling, die de zaak toen wekte, heb ik nog de blijken in handen (Men bevroedde toch ligt, en er was ook geen oogmerk om het verborgen te houden, dat BILDERDIJK de Schrijver was). De *Honderden Inteekenaren* zouden toen even zeer gekomen zijn, als ze thans zijn gekomen. - (Maar men leze wat BILDERDIJK aldaar bl. 64 verder volgen laat: - en waarop ik hoop dat ik niet noodig zal hebben, nader terug te komen.)

naauwlijks zeer ernstige vervolgingen deswegens.' - De andere plaats is in het *Supplement* der in de *Voorrede* bl. X aangehaalde *Galerie des Contemporains*, alwaar een tweede artikel BILDERDIJK voorkomt, en, aldaar (P. 1. p. 66) eene zoogenaamde teregtwijzing der zoo even aangehaalde plaats uit de *Toelichting*, die nu zelve teregtwijzing noodig heeft. Ik doe dit in de bijgevoegde aanteekeningen. - De geachte Schrijver zegt: '*Nous ne pouvons pas nous dispenser de rectifier ici un fait qui n'a pas été représenté par M. Bilderdyk sous son véritable jour; il voudrait faire accroire* (*pag.* 64 *de la dito brochure* [Toelichting]); *que le gouvernement despotique de Napoléon Bonaparte aurait empêché la publication de son Histoire de la patrie; le fait est que M. Bilderdyk n'a pas voulu se soumettre aux lois existantes sur la librairie à cette époque, et qu'il a fait difficulté de faire examiner par les censeurs du gouvernement l'ouvrage dont il s'agil*[1] *et da l'existence du, quel il est même permis de douter*[2]*, puisqu' après la chûte de Napoléon et lorsque M. Bilderdyk avait une entière liberté de publier son ouvrage, sans examen préalable, il n'en a, que, l'on sache, jamais été plus question*'[3].

1 Ik moet dit tegenspreken. Het werk was niet geschreven (zie *aanm.* 2 en 3) en van censuur of niet, kon dus de vraag niet zijn. Maar het stuiten der Inteekening - en op zulk eene wijze, als in de *Voorrede* gemeld is - verhinderde, dat het geschreven kon worden: en *hier over* is het dat BILDDERDIJK in de bovenaang. plaats der *Toelichting* zich beklaagt.

2 Dit erkennen wij gaarn: het werk bestond nog niet. Maar *a*) dit was ook geenzins voorgegeven; men leze slechts hedaardelijk de plaats der Toelichting na: - *b*) het bewijs, dat de Schr. voor zijne twijfeling of ontkenning aan voert, bewijst minder dan niets: zie *aant.* 3.

3 En evenwel bestond het, in 1811 nog niet geschreven werk, in de daad nu reeds, toen dit *Supplement der Galerie des Contemp.* in 1826 in het licht verscheen. Maar het werd niet uitgegeven, om de zeer eenvoudige reden, dat zoo lang B. te Leiden woonde, het hem diende bij zijne Lessen.

Voorts, dunkt mij, dat het toenmaals gedrukt en uitgegeven, doch door de Fransche Policie onderdrukt Berigt van het toen voorgenomen werk, te zeer tot de geschiedenis dezes werks behoort, om hier niet opgenomen en bewaard te worden[1].

Berigt van Inteekening op eene nieuwe, oorspronklijke Geschiedenis van Holland, *in Vijf Deelen. Door een voornaaam Geleerde*.

'De Republiek van HOLLAND, zoo merkwaardig in haar geheel bestaan en geheele geschiedenis, is te ondergegnan, zonder een waar en waardig Geschiedschrijver, betreffende den geheelen of grootsten en gewigtigsten tijd van haar bestaan, gehad te hebben. Ook de vroegere Staatsgesteldheid en geschiedenis van Holland is naauwelijks in de laatste jaren begonnen doorgrond te worden, en deze kunde nog geheel niet voor het algemeen aangewend: terwijl die onkunde eene hoofdbron geweest is der dwalingen en rampen, welke het bestier en bestaan van het later Gemeenebest gestadig verzeld en hetzelve ten ondergang gevoerd hebben. Dit dubbel tijdperk, zamen

1 De Lezer ergere slechts zich niet, aan het paradoxe en voor velen kettersche, of het scherpe en wat opgesmukte van den inhoud; of aan den zachten beleefden toon, waarop het baldadig slopen des Vaderlandschen Staats door den aartsdwingeland, enkel als *daadwerkelijk*, schijnbaar ongevoelig, vermeld wordt. De uitdrukkingen, hoe behoedzaam ook, doch met wrokkend gevoel geschreven, hadden nog de aanmerkingen van den Censor niet kunnen ontgaan, en hier en daar eene zachtere nuance moeten ontvangen.

een kring van 1000 jaar, thans geëindigd en gesloten zijnde; is de zaak thans eerst voor volledige beschrijving vatbaar, en verdient zeker een echt, grondig en *pragmatisch* verhaal, waar men met vertrouwen en deelneming den schakel der gebeurtenissen zal kunnen nagaan, overzien en doorgronden.

Landgenooten! wij hebben in die Republiek geleefd, hebben dezelve zien bloeijen, ondermijnen, schokken en ondergaan[1]: zouden wij in eene echte geschiedenis deszelven niet het hoogste belang stellen? Maar ook onze kinderen en nazaten verdienen die kennis, dien spiegel, en behoeven dien en eischen dien van ons. - En de geschiedenis van Nederland, zoo de vroegere als latere is ook voor de Geschiedkunde in 't algemeen en voor de geheele menschheid, is dus voor het onderzoek van alle volken, en in alle tijden, belangrijk en gewigtig.

Wat de oude Staatsgesteldheid en gebeurtenissen betreft, zal wel niemand de oppervlakkige en onvolledige kronijken van die tijden, of wel de latere verzamelingen van handvesten, privilegien en allerlei andere charters, voor eene geschiedenis houden; maar voor het geen ze zijn, bronnen en bouwstof derzelve. De eersten, welke die trachten te beschrijven, een *Bockenberg, Suffridus Petri, Gouthoeven, Matth. Vossius*, waren lieden zonder eenige vereischte kunde en historische kritiek. Een *Janus Dousa, Ubbo Emmius, P. Scriverius*, begonnen die uit te oefenen; maar alles was nog zoo nieuw, de verwarring zoo groot, zij zelven nog beneveld door de vooroordeelen, waartoe de tijden zelve, waarin zij leefden, aanleiding gaven, dat ook zij niets voldoende daarover, niets van *absolute* waarde konden te wege brengen.

De vrije Republiek had in haar begin en eer zij nog volkomen gevestigd was, eenige naauwkeurige beschrijvers, enkelen die den naam van Geschiedschrijver verdienen: maar deze konden niet verder gaan, dan dat eerste tijdperk; en ook deze zelve misten deels de ware historische studie en kunst, deels de noodige grondkennissen en het juist en helder inzigt in de

1 [Er had gestaan: *vernielen*; dit woord was bij de Policie aangestreept, en dus door mij verzacht].

zaken. - Het volgend tijdperk levert niets op, dan dorre kortbegrippen of omslagtige kronijkschrijvers (b.v. een *Aitzema* met zijne vervolgen) en nog eene menigte verstrooide en gevaarlijke bouwstof in partijdige pamphletten of partijdige en verniste Engelsche en Fransche Gezanten-brieven. De geschiedenis welke een *Cerisier* voorgaf te leveren, een oukundig of partijdig zamenweefsel van een vreemden fortuinzoeker en politieken intriguant, komt in geene aanmerking. - Maar *Wagenaar*? - Deze heeft voorzeker groote verdiensten, vooral als verzamelaar van feiten: maar als voldoend historieschrijver had hij noch den aanleg en vereischte grondkennissen, noch de noodige hulpmiddelen, noch den waren geest en echten stijl; en hij schreef, deels zelf verblind door vooroordeelen, welke zijn valsche zweem van onpartijdigheid, naauwkeurigheid en volledigheid nog dag aan dag verder en schadelijker verbreidt, deels onder de plak en censure van de Amsterdamsche Burgemeesters-kamer. Zijne vrienden en vereerders zelven hebben met de daad bewezen hoe gebrekkig hij is, en hem nog slechts verder onbruikbaar gemaakt, zonder die gebreken, die in zijn geheelen geest en den grond zijns werks liggen, te kunnen verbeteren, door de eindelooze menigte van grootere en kleine Bijvoegselen, Aanmerkingen, Nalezingen enz.[1] En dan de latere, zoo gewigtige zestig jaren na Wagenaar - Want men zal toch het volumineus Vervolg op Wagenaar, noch ook het geschrijf van *v.d. Aa*, niet voor eene waardige en voldoende geschiedenis willen uitventen. -

Maar Nederland moet eene Geschiedenis hebben; en deze

1 ‘Hier komt bij, het verkeerd bestek van *Wagenaar*, om de geschiedenis op te maken uit Staatsresolutien: het geen met de grootste autenticiteit en naauwkeurigheid ten opzigte der bijzondere feiten, daartegen wat het wezen der zaken en het geheele pragmatische betreft, zeker de historie vervalscht en bederft; dewijl de nemers en stellers dier resolutien, hunne begrippen en hun aanzien van alles, of liever, wat zij *willen*, dat er van *geloofd worde*, daar in uitdrukken, en er justificatoire stukken voor zich zelve van maken.’

wordt ons aangeboden, zoo dat ze voor den geleerden beoefenaar nieuw en belangrijk, tevens voor elk burger bruikbaar en leerzaam zij, en in een matig bestek van slechts vijf boekdeelen; kort of omstandig ingerigt, telkens naar eisch der verschillende onderwerpen en bijzondere gebeurtenissen, en met bijvoeging van alle de noodige voorkennissen, om elk in staat te stellen, het ware van het valsche dat in omloop is te kunnen onderscheiden en de gronden en redenen te kunnen inzien. Aangeboden van een' Schrijver, reeds als Geleerde en Auteur in onderscheiden vakken bekend en bewonderd, en aan wiens roem en verdienste bij zijn Vaderland slechts het vervullen dezer behoefte - waartoe hij welligt alleen bevoegd en in staat is - nog ontbreekt.

Men zal dan den waren aard en inrigting en de gevolgen leeren kennen van het oude Dominiale, en van het Leenstelsel, de ware magt der Hollandsche Graven en haar oorsprong; de eigenlijke gesteldheid en toedragt der in- en uitwendige betrekkingen onder *Floris* IV, *Floris* V en de troebelen die 't Hollandsch huis der Graven te onder-, en dat van Henegouwen in 't bewind bragten. Men zal aan Graaf *Willem* en later aan Hertog *Philips* den *Goeden*, dien eernaam, hunne belooning van hun dankbare onderzaten verworven, hersteld en gestaafd zien tegen de betweters onzer dagen: men zal de bronnen en den geest bespeuren der Hoeksche en Kabeljaauwsche factien, en hare sporen en gevolgen ten tijde van Koning *Philip* II, en zamenhang welligt met de factien der Staatsregering: men zal niet meer de wulpsche en wreede *Jakoba van Beijeren* voor een puik van onschuld en vrouwelijke waarde houden: men zal de woelingen bemerken der rijk en dartel gewordene Aristocratie tegen de nazaten van *Karel* den Stouten; den geest der regering en bedrijven van *Karel* V, van *Filips* II en zijne Stedehouders, en de tegenkantingen der Staatsgezinden; de ware karakters van *Willem* I, van *Brederode*, enz. *Oldenbarneveld, Leicester, Maurits* enz. en velen van hen in een geheel nieuw licht zien verschijnen. Men zal den oorsprong zien der Arminiaansche twisten lang voor *Arminius*, den waren zamenhang der godgeleerde disputen van *Gomarus* en *Arminius* met de politijke intrigues van *Oldenbar*-

neveld en *Maurits*, den afloop en catastrophe dier staatsberoerte: doch het bestendig leven en de waakzaamheid dier factien - althans der ééne, Loevesteinsche factie. Voorts het bedrijf en de plans van den Arminiaanschgezinden *Fredrik Hendrik*, den ongelukkigen *Willem* II, de zege en 't heilloos gedrag van 't Aristocratismus onder *J. de Witt* en later na den dood van *Willem* III. Men zal dezen Vorst leeren kennen en de beroemde Ministers van zijn' en den volgenden tijd; *Fagel, Heinsius, Slingeland, Stein, van Bleiswijk*; en niet minder Prins *Willem* IV, de *Gouvernante*, den *Hertog*, en den goeden Prins *Willem* V. Men zal kunnen nagaan en doorzien de woelingen tegen dezen Vorst, door zamenwerking van Loevesteinsche factie, vreemde[1] stokerijen, koopmansgeest, Illuminatismus en Anglo-Americaansche revolutionaire beginselen; de gisting en scheuring in den Staat; den Pruissischen inval en nieuwe vestiging der oude Constitutie, met de verdere maatregelen, toen genomen - en die hadden kunnen en moeten genomen worden: - het gedrag jegens Belgie, jegens Frankrijk; de merkwaardige veldtogten van 1793 en 1794; het verlaten en verraden der Republiek door Pruissen en Oostenrijk, gelijk sedert door Engeland - de revolutie met hare beloften, vergeleken met hare gevolgen. -

Hier eindigt de Schrijver bij voorraad: doch zal welligt een vollediger tafereel dier gevolgen, en van de bedrijven van hun, die veroorzaakt hebben, dat Nederland heeft opgehouden - en moest ophouden - te bestaan, als een kostbaar legaat aan zijne landgenooten achterlaten.'

Voorrede bl. XI.

['CUJACIUS en *Toulouse*']. - Het verhaal, hoe de Vorst der Regtsgeleerden van zijn' tijd, CUJACIUS, in zijne Vaderstad *Toulouse* om een vacanten Leerstoel in

1 [Er had gestaan: *Fransche*: de Policie had niet nagelaten dat woord te onderstreepen; - en ik moet bekennen, het was *hors de saison*].

zijn vak aanhoudende, afgewezen, en een *populair* man, doch die geen handwater bij den grooten CUJACIUS had, hem voorgetrokken wierd, is te bekend om er bij stil te staan. - Maar bij de vermelding daarvan, had ik lust om te voegen: TASSO *en het Kapitool*: - doelende op de hulde, BILDERDIJK, weinige dagen na zijn verscheiden, toegebragt in zijne Vaderstad: gelijk TASSO door den dood verhinderd werd, de Dichterkroon, die hem, na lange en smartelijke mishandeling, op 't Kapitool verbeidde, te ontfangen[1]. - Namelijk: of de gelukkige Dichter der treffelijke Tooneelvoorstelling *Een Amsterdamsche Winteravond in* 1632, - bij het Tweede Eeuwfeest der Amsterdamsche Doorluchtige School, in Januarij 1832, pas een halve maand na BILDERDIJK'S afsterven gevierd, - hem onder het alzins passend beeld van HUIG DE GROOT gemeend hebbe op te voeren, doet hier minder ter zake. BILDERDIJK was gewoon (ironisch of ernstig?) te zeggen, dat een echt Dichter somtijds inspiratiën had en veelbeteekenende dingen zeide, zonder de hooge bedoeling zelf te beseffen: - en het wordt algemeen er voor gehouden, dat een deel van de dichtgeest van BILDERDIJK overgegaan zij op J. VAN LENNEP. Maar in dien *Amsterdamschen Winteravond*, zullen 1) de vrienden van BILDERDIJK gaan toepassen op dezen, wat de Dichter aan de Vrienden van H. DE GROOT in den mond legt bl. 21 (in het *Gedenkboek der plechtige Viering enz.* bl. 118). - Vooral 2) past volkomen op BILDERDIJK, en de hem bestemde doch niet gegunde waardigheid aan die School ('t welk hem dan weêr uit Amsterdam verwijderde) 't gene aldaar aan VAN DE POLL, en als antwoord, aan DE GROOT, wordt in den mond gelegd,

1 (Zie Mr. J. VAN 'S CRAVENWEERT, *Tasso te Rome*, Amst. 1826).

bl. 35 (*Gedenkb.* bl. 131). - Zelfs 3) hetgeen de Dichter in zijne personen-beschrijving van DE GROOT zegt, past volkomen op BILDERDIJK, (*Gedenkb.* bl. 96): 'een Geleerde, van nature goedhartig en opgeruimd, doch wien de omstandigheden droefgeestig en zwaarmoedig hebben gemaakt'[1].

Voorrede, bl. XV.

En zoo gaan dan de namen en de denkbeelden van ORANJE en *Liberalismus* (d.i. zucht naar grondwettige vrijheid) gaarn en natuurlijk gepaard bij den Nederlander: maar de beide van *Aristocratie* en *Overheersching*, zijn even strijdig met die beide. - Maar echt Godsdienstige zin kan volkomen zamengaan met dat echte *liberalismus*, dat naauw verbonden is met den geest van algemeene menschenliefde, broederliefde, wereldburgerzin; hoedanige toch de geest der Christelijke Liefde is. Wanneer daartegen de openbare of bedekte zucht naar Overheersching, achter den Godsdienst tracht te schuilen en zich, als met Gods eigen gezag bekleed, in Gods plaats te stellen: zal dat negenmaal van de tien slechts huichelarij en profanatie zijn; - de tiende maal een opregt, doch in de gevolgen even schadelijk, beiden Vorst en Natie verderfelijk, fanatismus,... als bij de *Stuarts*; en in onze dagen bij *Gustaaf* (IV) *Adolf* van Zweden, en bij *Charles* X.

Doch op de betrekking van *Godsdienst, Staat*, en *Kerk*, hope ik elders wel eens terug te komen.

1 Ten overvloede, doch tot voorkoming van verkeerde toepassing, melde ik voorts hierbij, dat de 'nayverige Professoren,' *Voorr.* bl. XI vermeld, beiden reeds lang 'ter zielen' zijn.

Voorrede, bl. XVI.

Eerste Inleiding *voor de Lessen over de Geschiedenis des Vaderlands*.

'Ons oogmerk is de Geschiedenis van ons Vaderland voortedragen. Ieder weet wat eene geschiedenis zij: de voorstelling namelijk van ware gebeurtenissen, en waarvan derhalve de grond niet alleen, *waarheid* en *wezendlijkheid* is, maar waarin geenerhande vervalsching of opschik, verbloeming of ter zijdestelling plaats *mag* of *kan* hebben; geen nevel van vooroordeel, geen walm van partijdigheid geduld; ja waarbij men; als met een wijsgeerigen heldenmoed en eene christelijke naauwgezetheid, zichzelven en al zijn betrekkingen, belangen, en geneigdheden verlochenen moet; geen bedrieglijk zijlichtjen of schaduwtjen toegelaten mag worden; om de heilige en onsmetlijke waarheid in haar hoogste zuiverheid hulde te doen. Gij gevoelt, mijne Heeren, wat dit in hebbe; gij gevoelt, dat niet ieder hiertoe in staat is, en dat uit den aart der zaken, niets zeldzamer, niets moeilijker, niets vreemder op aarde kan zijn dan een goede geschiedenis.

Alle menschlijke pogingen zijn ten allen tijde onvolmaakt, en geene wetenschap is er, of zij heeft hare moeilijkheden. Vooringenomenheid met het een of ander systema misleidt het oordeel, en alle studie gevoelt zich daarvan. Maar ten dezen aanzien is niets ongelukkiger dan die geschiedenis. Ieder schrijver heeft zijne begrippen hem eigen, zijn bijzonder standpunt, zijn geliefkoosde gevoelens, zijn belangen, die op de aanschouwing der gebeurtenissen, der daden, der karakters invloeien; en hij deelt lof en blaam uit, niet naar eene ongekreukte en bovenmenschlijke rechtvaardigheid, maar naar bijzonder zwak, drift, of aanhang waar hij aan vast is, het wil; en de bronnen, waaruit wij genoodzaakt zijn te putten, zijn meestal in meerder of minder mate vergiftigd, en geene van die kan op een volkomen zuiverheid roemen. Onkunde in het oude en lang voorledene, ten aanzien van duizend voorwerpen, bedriegt ook den welmeenendste, die er ter goeder trouw zijn toevlucht toe neemt. Verandering van tijden, zeden, in-

zichten en begrippen, en vooral staatspartijschappen, omwentelingen, vormen verdeeldheden, onderhouden zich en planten in de harten zich voort, met dit en geen ander gevolg, dan dat over en weder wat vleiend en strokende is met die *factie*, die men als regtmatig en wettig omhelst, met genoegen wordt aangenomen, en dat wat haar tegendruist of vernedert, verworpen wordt. En geen wonder dan ook, dat in zulke staatsgesteltenissen, aan de eene en andere zijde lieden opstonden, die geschiedenissen schreven, met geen ander oogmerk, dan om zoodanige begrippen veld te doen winnen, als, of met den toenmaligen stand van zaken, of met dien, dien zij trachten te doen bovendrijven of vast te houden, best overeenkwamen! Dat hiertoe lieden opgemaakt, gehuurd, te werk gesteld, en hun schriften (om het dus uit te drukken) *gecanoniseerd* wierden, tot een onbegrijplijk nadeel, ja, men mag zeggen, tot verwoesting der ware Geschiedenis!

Niemand, mijne Heeren, of hij zal als het eerste vereischte in een geschiedschrijver *goede trouw* vorderen. Maar gij ziet reeds, dat *goede trouw* bij ons menschen met vooringenomenheid en partijdigheid bestaan kan. Een lichtvaardig aannemen of verwerpen van *feiten* is zelfs met de beste trouw bestaanbaar. Doch het zelfde feit is het zelfde niet meer, maar verandert in de aanschouwing, naar het licht waar het in geplaatst wordt. En het juiste *toelichten*, zie daar, waar het op aankomt! En wie is hij, die die fakkel ontsteken, die haar op den kandelaar stellen, en wijd en zijd aan alle zijden omvoeren zal, zonder welke waarheid geen waarheid meer is? Hiertoe, mijne vrienden, wordt meer vereischt, dan verre de meeste historieschrijvers, van vroeger en later tijd, bezaten. Hiertoe is de goede wil, is de opregtheid, de vlijt of de werkzaamheid, en de oplettendheid niet genoegzaam. Hiertoe behoort niet slechts kennis van feiten of bedrijven, maar grondige kennis en inzicht van *zaken*. Hiertoe moet men de oudheid, de zeden, de gebruiken, de grondbeginsels en gevoelens, de heerschende of zwevende begrippen van IEDER *bijzonder tijdvak* doorzien; en dit inzonderheid mede ten aanzien van staatsgesteltenis, godsdienst en recht: en zonder dit is er niet alleen geen verband of *éénheid* in de geschiedenis, maar -

moeten alle oordeelvellingen, alle voorstellingen van personen, daden, of zaken, *scheef* en *bedrieglijk* zijn; en de stempel der domheid en valschheid op alles gedrukt worden.

Het zal in den loop onzer voorlezingen, U niet dan te veel in het oog stralen, mijn Heeren, hoezeer dit, ten aanzien van de Geschiedenis van ons Vaderland, het geval is. Het zal onze zaak zijn, de gordijnen der elkander napratende schrijveren, en die hier of daar slechts een hoekjen oplichteden, weg te schuiven. En het zal ons daartoe aan geen moed ontbreken. Slechts één GOED is er in dit leven, en dit is, met ons, onsterflijk; en dit goed is de WAARHEID, en het geen daar éénzelvig meê is, het recht. Bezitten wij haar in sommige opzichten niet dan onvolkomen, als menschen, wier krachten en wier pogingen dus ontoereikend zijn tot de volkomenheid, - hebben wij ten minste den moed om haar te erkennen. Die deze niet volkomen uitspreken durft waar hij ze ziet; die haar met zijn bloed (zoo het noodig is) vreest te staven; die door eenige inzichten weêrhouden wordt om ze bloot te leggen; verdient den naam van een rechtschapen man, van een wijze, van een christen niet.

Het geen wij gezegd hebben met toespeling op de inlandsche geschiedenis, dit zelfde heeft ook kracht ten aanzien van buitenlandsche betrekkingen. Het Vaderland wel te willen is elk edel gemoed ingeschapen; het lief te hebben boven goed en leven is plicht, en geen dierbarer plicht bestaat er. Maar die liefde, die welwillendheid moet ons in het wegen van recht en onrecht, van zedelijk goed en kwaad de hand niet verwrikken om een valschen uitslag te geven. WAARHEID heeft geen vaderland dan bij God, zij, zij is het doel des historieschrijvers, en hij als zoodanig is geen Hollander, geen Fransch- of Engelschman. Hij is Wareld- ja, hij is Hemelburger, die van boven de aarde en zonder deelneming, op de woelingen der volken neêrziet.

Met deze gevoelens derhalve vangen wij onze Cursus aan. Zij zijn de mijnen, ik onderstel ze bij U, en zal ze U meer en meer trachten in te boezemen. Het groote doel der geschiedenis moet geen bloot aanschouwend weten zijn, het is vorming van ons karakter door waarheidszucht.'

Voorrede, bl. XXIV.

Na het overlijden van BILDERDIJK is er zeer toevallig[1] in mijne handen een brief gekomen van zijn deelnemenden Vriend, den Dichter H.H. KLIJN, van d. 14 Julij 1828, waaruit mij bleek: dat B. omstreeks dien tijd er toch aan gedacht moest hebben om dit zijn Handschrift der Geschiedenis des Vaderlands ter uitgave te willen afstaan; dat de Heer KLIJN er met den Boekhandelaar WARNARS over gesproken, en deze zich genegen verklaard had dit werk over te nemen, doch gevraagd had, op welke voorwaarden? - De Heer KLIJN heeft, op mijn verzoek, de goedheid gehad, mij ter nadere opheldering, de beide brieven van B. mede te deelen, die met dezen van hem in onmiddelijke betrekking stonden. - In den eersten, van 12 Junij 1828, had B. geschreven, 'Behalven het geen meer dan genoegzaam is voor 2 *Boekdeelen* aan losse verzen van verschillenden aart, heb ik ter uitgave gereed de vier of vijf eerste boeken van *Ovidius Gedaantverwisseling* in Hollandsche versificatie; voorts een Boekdeel van *aanmerkingen op Huydecopers Proeve van Taal- en Dichtkunde*, en (om van kleinigheden niet te spreken) de volledige *Geschiedenis van ons Vaderland*, die eenige boekdeelen in 8° zal uitmaken. Is het U, waarde Vriend, mogelijk,... over 't eene of 't andere dezer voorwerpen tot eene redelijke onderhandeling te geraken' enz. - Doch terwijl de Heer KLIJN, door afwezigheid, en daarna ongesteldheid, verhinderd geweest, d. 14 Julij bovengemeld berigt en aanbod aan B. deed, en een spoedig antwoord vroeg; antwoordde deze reeds den

1 'Toevallig,' zoo als men gewoon is dat te zeggen; doch ik meene het in den Christelijken zin.

volgenden dag:... 'Intusschen heb ik ter zelfder tijd van verscheiden kanten aanzoek gekregen, zoo tot het drukken en uitgeven van verzen als andere zaken, verr' boven 't gene ik in gereedheid heb.' Ten opzigte der *Geschiedenis onzes Vaderlands* geeft B. voorts nog wel eenig nader berigt; doch in de hoofdzaak zoo *vague* en als uitwijkend, dat de Heer K. begreep daaromtrent niets meer te moeten doen. - Wat mij betreft, ik wist noch van het een, noch van het ander; en dacht niet, dat B. zich bij zijn leven aan de uitgave dezer Geschiedenis had willen wagen, toen ik in de maand October deszelfden jaars, hem aanzoek deed om het HS. der Geschiedenis ter *eventuëele* uitgave over te nemen. Daarop schrijft hij mij, den 11 Oct. 1828: 'Gaarne berust ik in Uw inzicht en raad. Ik zal U derhalve mijn MS. van des Vaderlands *Geschiedenis* toezenden, waaraan ik mij niet in staat keur iets bij of af te doen of te veranderen. Zie of het dus uitgegeven kan worden, als ik mij verbeelde.' - Doch d. 13 October, bij het toezenden, schrijft hij mij: 'ik vertrouw het in uwe handen en aan uw oordeel; doch zeker wensch ik 't liever bewaard, dan bij mijn leven uitgegeven.' (*enz.* breeder in dezen zin). - Voorts heeft de gemelde, na BILDERDIJK'S overlijden toevallig tot mij gekomen brief van den Heer K. aan Hem, toen mijne keuze bepaald, om zelf de uitgave van dit werk aan te bieden aan den Heer WARNARS; en mij tevens alzoo te onttrekken aan de moeite die ik had, om eene keus te doen tusschen drie of meer andere achtingwaardige Boekhandelaren, die bij mij aanzoek hadden gedaan om de uitgave te verkrijgen.

H.W.T.

Tot de geschiedenis zelve.

Bladz. 21, 22.

Oratie van BRUGMANS, bij 't nederleggen van zijn post aan de Academie van Franeker, d. 2 Octob. 1786, *de natura soli Frisici exploranda*.

'Dat Friesland, even als andere uit kleigrond bestaande streken door aanspoeling ontstaan is; dat de door den afloop der rivieren en zeën gevormde laag van zand uit den aart der natuurlijke voorwerpen die zij versteend oplevert, de oorden leert kennen van waar deze wateren tot ons zijn afgedaald; dat de boomstammen en struiken in den grond te vinden, en vooral hunne richting, klaarblijkelijk bewijzen dat deze boomen noch door het geweld der wateren noch door ouderdom of ziekte, maar door den verwoestenden N.W. wind omgestort zijn: en eindelijk, dat het onderste gedeelte dier stammen het naast bij de wortel, in *kool* veranderd is, door het in brand raken van onkruid en distels, zoo als dikwerf in bosschen bij droog en stormend weder gebeurt, en waardoor somtijds een aanmerklijke streek door de langs den grond zich verbreidende vlam verzengt en verbrandt.'

'Ieder soort van water voert zijn eigen soort van schelpen met zich; dus leert ons dit welke streken eertijds door de zee, en welke door afloopende rivieren overdekt waren. Hierdoor bepaalde BRUGMANS waar eertijds de *Burdo*, de *Ea*, de *Lavica* stroomden.

Onder den *kleigrond* vindt men een *zandige*, eertijds grond der zee, die zeevoortbrengsels bevat tot versteening overgegaan. - Maar behalven die vindt men

ook rotsen en steenen, die uit de Noordelijker streken van Europa tot ons zijn afgezakt.

De *humus atra* is uit eene ontbinding van planten en dieren eertijds daar levende en onder de stroomen bedolven. Hiertoe behooren de veenlanden, die zijn door een bijzondere soort van planten de *polytrichus*, de *Bryum, Hypnum, Sphagnum*, en andere meest *mosplanten* gevormd.

‘De bedijkingen door de natuur-zelve aangewezen, als 't uit zijn kil gezwollen water slibben op de boorden laat.

De *Schistus* (leisteen) in de Noordelijke landen voorhanden ontbreekt geheel op den Groninger bodem. BRUGMANS meent dat deze steen zeer vergruisbaar zijnde, door den hevigen stroom der afloopende wateren verbroken, verpoeierd, en op den bodem der zee gezakt zij.

De steenen bij ons gevonden zijn niet aan den Franschen grond, maar aan 't Noorden behoorende.

[Deze *Oratie* is van S.J. BRUGMANS, den zoon: doch men zie ook vooral A. BRUGMANS (Patris), *Sermo publicus, de monumentis variarum mutationum, quas Belgii foederati solum aliquando passum fuit*, habitus d. 3 Septembris am 1771. In de *Verhandelingen* (enz.) van het Genootschap *pro excolendo Jure Patrio* te Groningen, I D. p. 497 sqq.]

Bladz. 23, 24.

HEDA *cap.* 1.
‘*Lekia* sive *Lecca* fuit quasi rivulus a Rheno *distillans*, capiens originem inter Amerongam et Dorestatum, - a Dorestate secundum oppida Sulenburgum[1],

1 Kulenburg.

Hagestainum, Dianam[1], Schoenhoviam, Roterodamum et Brielam currens, derivatur in mare, alveum nomenque recens prae se ferens sub priscis Romanis nondum notum.'

Apparent adhuc veteris Rheni alvei vestigia venientibus ab Ameronga versus Trajectum a plaga orientali et meridionali, ubi et scriptura in saxis et nummis cum capitibus Romanorum Imperatorum, aliaque antiquitatis fragmenta inveniuntur. Ab occidentali vero et septentrionali parte, ubi jam templa S[ti.] Joannis et Divi Jacobi consistunt idem Rhenus cursum habuit. Nam recens fama est de portu sive statione (quam *Kinekonshaven* vulgus appellat) illic constituta, ubi et pali et anchorae caeteraque navalia armamenta sub terra a fossoribus reperiuntur.'

Gedaante van 't Land.

Afneming van den zeekant. (Zie OUDHOFF, *van de Watervloeden*).

1. 't Kanaal strekte zich Noordlijk langs onze kusten.

Cezar stak uit Vlaanderen in zee naar Engeland over met zijn Leger. Hij noemt de plaats waar hij afvoer *Portus Iccius*.

Dit moet geweest zijn, tusschen *Sluis* en *Duinkerken*.

1 BUCHELIUS wil dat dit *fie Jans hospitium* zij. - Zekerlijk *Vianen*, dat HEDA uit *fanum Dianae* afleidt.
Ultrajectum wil hij (onze HEDA) van Trajanus afleiden, als ware 't *Ulp-trajectum* d.i. trajectum Ulpianum. - Gelijk we ook 't *forum Trajani* hebben. Elders heeft men zoo *forum Ulpium, Trajanopolis, Colonia Trajana, castra Ulpia* in Gallie.

Van daar hij regelrecht naar *Kent* reisde. Zie VAARNEWIJK.

In 't begin der 16^{e} eeuw getuigden de oude lieden nog, dat daar een haven geweest was, die *Ide* heet[1], maar over de 4 mijlen van 't toenmalig strand in zee verzwolgen lag. Men zag ook van 't voormalig strand de kusten van *Kent* duidelijk, als die van *Dovers* aan den Franschen wal[2]. Ja men rekende toen de afstand van onze kust tot Engeland op 6 uren gaans.

2. Zeeland bestond niet in zoo veel eilanden als thands. 't Was van Vlaanderen alleen afgescheiden door een klein riviertjen *de Liere*. Zie de kaart in SMALLEGANGE'S *Kronijk* van Zeeland.

3. Geweldige overstroomingen hebben van Westen en Noorden het land afgeknaagd.

Van daar al de eilanden en Wadden in 't Noorden, die eerst doorgaande kust en vast land waren.

Vlaanderen heeft geweldig geleden, ook Zeeland, in uitgestrektheid. Dus is Riemerswale in (Zeeland) Zuid-Beveland, met nog 20 dorpen verloren gegaan. Noord-Beveland verloor in 1530, 12,000 gemeten lands, (oorbaar land).

't Ruime water van de *Hont* is ontstaan in 1377, toen er 17 dorpen of liever landstreken (*pagi*) van Vlaanderen verzonken zijn.

4. De oudste overstrooming van de zee waarvan gewaagd wordt is de *Cimbrische vloed*, 100 jaar voor onze tijdrekening. VAN LEEUWEN *Batavia illustrata*.

1 ('t Moet dus *Portus Itius* zijn).

2 5 *mijlen, leucae*, werden oudtijds een *kennisse* genoemd, en dus lezen we 't in de Geldersche oudste Ordonnantien. Zie PESTEL, [*Comm. de republ. Bat.*] § 46.

Deze is zeer onzeker.

Maar zeker is er eene overstrooming (wanneer dan ook) geweest uit het Noorden.

In later tijd was aanmerklijkst die, door welke de bosschen omgeworpen en de gronden verzonken zijn, waardoor de Zuiderzee zoo vergroot is, in 1220. Een Romeinsche weg, van Friesland naar Noord-Holland ging daardoor, die nu 15 voet onder water ligt.

Die waar door Groningerland, voor bijna de helft van 't geen het was, door de inbraak van den Dollaart in 1277 vezwolgen is.

Die door welke Zeeland gescheurd; en die waardoor op éëne nacht de verdronken Zuidhollandsche Waart met den Biesbosch ontstaan is, 1421.

5. Daartegen is het water ook verloopen. - Dus is het, als HUYDECOOPER aanmerkt, thands land, waar de groote zeeslag voorviel tusschen de Hollanders met de Franschen vereenigd, en de Vlamingen in 1303; zoo is de *Bornisse* bij 't Land van Voorne, niet meer dat water dat oudtijds galeien en krijgsschepen toeliet en den naam aan heel Zeeland gaf.

Tussche Bornesse en Hendenesse (ook *Heidyn-ese*: 't verschil is in de uitspraak).

NB. *Bornesse* is *voorn-nesse* (ook *Maasmonde* bij ons. Zie HUYDECOOPER op M. STOKE III, p. 301). 't Dorp *Hendenesse* was op 't vaste land ten Zuiden van Zuid-Beveland; en dit ook de naam van dat water, waaraan 't ligt.

Hende, is *cis* [herwaard]

Voorn, is *verre* d.i. *ultra*.

Beide gezegd met opzicht tot *Zeeland*, en wel bij de Vlamingen.

Nesse, bocht, ook *diepte*.

Dus ligt Zeeland tusschen de twee diepten in:
de *Verre-*
en *Hende-Nesse*.

Die naam van *Bornesse* is verloren, toen men dat breede water, eertijds de *Hel*, de *Maas* noemde, en de bocht van den stroom *Bornesse* bleef heeten, die allengs verzandde. ALTING C.S. zoeken Heidenzee ten Noorden van Zeeland.

Gelijk de Vlamingen Zeeland bepaalden *tusschen Bornesse* en *Hedenesse*, zoo bepaalde Koning Willem het 'tusschen *Maasmunde en Heidensee*.' Keur van Middelb. 1253.

Hont kan licht van *hende* zijn verbasterd, en de gracht van Otto gelegenheid gegeven hebben tot de instorting der zee.

En in 't algemeen versmallen onze rivieren, en worden onvaarbaar, en de havens verderven.

Gesteldheid van Holland voor de bedijking.

Terpen, dorpen, turven.

Bedijking; (Westkappelsche dijk, 890 roeden lang; breed 32½; hoog 25). - Gevolgd van graften ten afleiding. Yssel. Rhijn. Vliet. *Drusus, Corbulo*. de Lek.

Verloop der rivieren.

Oude loop van den Rhijn.

Binnen meeren: drooggemaakt. *Waarden. Waart. Warder*. Vergrooting der vereende *oude, Spiering*, Haarlemer en Leydsche meeren, die in 1531 slechts 6600 morgen en nu ruim 29,000 morgen bevatten.

't *Fliemeer* of *Fleo* (Lat. *flevo* d.i. *Flewo*).

In Noord-Holland omtrent 80 meeren, inhoudende 325,000 morgen.

Men moet ons Land beschouwen, als verdeeld in OUWEN, dat is oorbaar land; en dat, *vale* ouwe of *Heî*, en *betouwe*, of *bruikland*. MEER-land: BROEK-land: DUIN-land. Tweederlei duinen: binnen- of vaste-, en buiten- of stuifduinen.

1°. BATAVI. *Ouwen* in Gelderland en 't *goie* d.i. *ge ouwe*, (in de Hollandsche uitspraak *oie* voor *ouwe*. 't Woord is *ode. kleinood*. Groot of best: *ooie, ade, oude, ouwe*).

2°. MAREZATI. *Meerland*. Noord-Holland. *Marezaten*. Van den middelsten Rhijnmond af Noordwaarts.

3°. BRUCTERI. *Broekland*. ten Oosten van 't Fliemeer.

4°. KANINEFATI. *Duin*- of *Holland*: Weststrookland op 't eiland der Batavieren. TASSANDRI. De *tas-sanden*: (hoopzanden, stuifduinen) Zeeland, en *Tessel*[1]. Daar beneden Zuidwaart.

5°. De MORINEN. d.i. Zeeuwen, Zeelanders, Vlamingen. Verder op Ar- *moriken*. van *Moor*, zee.

De minder [beroemde] namen zijn bij ons *Sturii*: genaamd naar de *stieren*, die zich in 't bosch ophielden[2].

1 *Texel*, is dit *d'eckel* (de Hoek)? Het zweemt meer naar *Tassandria* d.i. Taszanden, duinen. - *Baduhenna* is *Wade* of *Wâdvenne*, d.i. *Woud-vene*. - Zoo de *Bodenzee* in Zwitserland, d.i. Woudzee, Woudmeer. *Lemmer; leeg* - of *laagmeer*.
't Kruid *Britannica* tegen de Schorbut gebruikt, bij sommigen 't *lapathum*, of *lapatium* geächt, gewoonlijk, de *cochlearia*, - is *Wrijf-tand*.
Siatutanda, zee-uitënde.

2 't Bosch van den hoek van Holland af, heet 1. *Haag of Jachtbosch* (bij 's Gravenhage); 2. *Schakenbosch* (bij Leiden en Haarlem). 3. *Stierenbosch* (in den Noordhock) 4. *Krielbosch*, (aan den *rand* van 't Fliemeer).
NB. de *uri* [wilde stieren: *Auer-ochse*] onder Corbulo.

De *Tungri* vinden wij in *Tongeren*. Maar deze naam bestaat in Braband, in *Namen*, in Henegouwen, in 't Keulsche, op vele wijze en met vele staarten. Zie PONTUS HEUTERUS p. 28.

> *Menapii* in *Gennep, Genappe*:
> *Pemani*, in *Peelland*; als of men zeide *Peelmannen*.
> *Sicambri*, die van 't Westen en Noorden kwamen den Rhijn tegen de Romeinen overtrokken, kunnen zeer wel de *Zeekanters* geweest zijn: maar wie weet het?

Bij dit alles moet in aanmerking genomen worden, dat de grenzen tusschen de volken van deze Landstreken nooit gevestigd zijn geweest. Van daar dat men in Braband *Tessenderlo* vindt, schoon wij de Tassanders in Zeeland plaatsen. Waarom men uit den naam van bijzondere plaatsen of plaatsjens niet besluiten kan. Geen volk maakte een inval op een anders grond, of het liet er wel eenige die zich daar met de Natie vereenigden: en zoo heeft men reden gegeven van den namen *Katwijk, Noordwijk, Herulheim*, etc.

Zoo kan *Henegouwen* Hunneland zijn; van de *Hunnen* die met Attila (d.i. Adel) daar doorgedrongen zijn - en ook daar leidt PONTUS HEUTERUS de *Tungri* van af! -

Zoo zou men de Kenmers van de Cimmerii kunnen afleiden, en wat niet al. -

En veelal bedriegt dit. *Katwijk* en *Noordwijk* hebben hun naam naar verschillende soorten van *schepen*; die men naar de wijze van die volken bouwde. Dus

nog *Schoners, Galeassen, Kotters* etc. Zoo de Romeinen *Liburni* (NB. *Livorno*)[1].

De *Kaninefaten* bij PONTUS HEUTERUS de *Kennemerlanders*. HADRIANUS JUNIUS heeft dit reeds weêrlegd. Daarom verkiest hij *Konijnefrettors* d.i. *eters*. (en *Usipeters, Ulst-eters*, p. 57).

De *Chauoi*, die aan de *kouste zij* wonen. Noordelijk van de Batavieren.

Frisiabones; Friesche boeren. Waarom niet *Friesbewoners*?

De *Grinni* woonden nabij de Veluwe. (PONTUS HEUTERUS p. 42). 't Blijkt aan 't liggen der Legioenen. Echter wil men dat het *Groeningers* zijn!

De *Tonchteri*, Drente.

Tubantes, Twente.

Gelderland schijnt den ouden naam van de *Kelten* behouden te hebben.

Gelder is *Kelter*-stad of burcht. *Gelduba* bij Tacitus.

Kelten, Gallen, Walen, Welchen, Galics, is 't zelfde. *Calidonien* is *galie duinen*. En dus is die stamnaam wijd verspreid.

De *Helwetten* (*Helvetii*) behooren hier ook toe.

Kelt, of *gal*, is *wit*. Kenmerk der Hyperboreërs, wier overwicht boven de Zuidelijke Europeërs groot was.

1 De Etymologien meestal belachlijk. - *Portus Iccius* van *ik zie*.
Menapii; mee-nappers d.i. drinkers.
Condrusii; com- met-*gedruis*.
Segni; zeggen niet. - *Treviri; treed-fier*.
Mediomatrices, medemaatrijk - (*Haarlem, heer-lem*).
Batavia, bet-aes. (NB. *Baes* bij KILIAAN).
Batavia, bet-haven.
Ambiwarili bij CAESAR; *Andwerpenaars*. DIVAEUS.
NB. (*Vercingetorix, verzint goed rijk*, p. 117).

Ophef der Grieken van hun.
Schot en *Schijt* één woord; zwerver, van ouds.
't Noorden onderscheidde zich van ouds in twee Natien.
Vastwonende,
Zwervende.
De Eersten bevolkten *Scandinavien;* genaamd van *Schanen*, nu *Schonen*.
De tweede, waren de *Schijten* en hun stammen.
De Eersten waren verr' in de Mineralogie etc.
en deze waren de Hyperboreërs,
waar van Landbouw,
Zonnedienst,
Letteren, en oude gemeenschap met Klein Azien en met de Egyptenaren, die door hen beschaafd zijn.
De Tweeden, leefden van melk en paardenvleesch.
en uit dezen *Anacharsis*,
uit genen *Abaris*.
Twist over de oudheid der volken, hij JUSTINUS [II. 1.]. De meerdere oudheid der Noordsche volken, gegrond.
1°. Op de natuur der zaak: en stand van den aardbol.
2°. Op de getuigenissen der volken:
3°. Op 't minder verval van 't oorspronkelijke
in 't lichaam.
in de zielskrachten.
Maar die oude Noorder volken verdwenen door physique Revolutien, in de atmosfeer,
in den grond.
en zelfsverwoestingen,
en verhuizingen in massa.

De twee volken. *Holland, Gelderland*.

Holland - Zeeland - Friesland - Utrecht

Holland bestaat onder dien naam sedert 848.

Zeeland is door ons op de Vlamingen veroverd, en de Graaf van Holland is *ipso jure* Graaf van Zeeland[1].

Friesland desgelijks - en de Graaf van Holland is *ipso jure* Heer van Friesland.

Waarom niet Graaf?

Om dat in Friesland geen leen is.

Utrecht is *Aud-trecht* (sommigen *Wilt-drecht*).

Bij AMMIAN. MARCELLINUS heet het *Utricesium*. L. 18 init.

Bisdom, aan 't welk een deel van Teisterbant is geëigend;

en dat verdeeld wordt in 't *Sticht* en *Oversticht*. 't *Sticht* is de zoogenaamde Provintie van Utrecht. 't *Oversticht*, 't geen aan de andere zijde van de Veluwe ligt *Over-Yssel, Drente, Twente* en *Groningerland*.

En tractatu juris gentium is de Graaf van Holland *ipso jure* Heer van Utrecht etc. Op dezen grond wilde Oldenbarnevelt dat Leycester Maurits Stadhouder van Utrecht zou maken.

Zoo dat er slechts twee *imperia* zijn in de oude Unie. Holland - en Gelderland, waarbij Zutfen op gelijke wijze behoort, als Zeeland, Friesland en Utrecht bij Holland.

Maar van waar dan de 7 stemmen in de Unie?

1 ‘Proprium numquam habuit principem, sed ab omni antiquitate’ (scilicet, ex quo a Flandria separata fuit) ‘titulum *comitatus* ea de causa nacta, ut Hollandiae Comes, more tum Francis ac Germanis usitato, variis etiam titulis conspicuus illustrisque haberetur.’ PONTUS HEUTERUS p. 64.

In den opstand tegen Filips, ging niemand het recht dan den Vorst of van zijn heerschappij, ter harte. Men zocht zich alleen tegen hem te sterken.

Alle de Provincien waren in 's vijands bezit.

Die er zich aan onttrok en toeviel, met dien maakte men een verbond: als gelijk met gelijk, t.w. als onderdanen met onderdanen, niet als Souverein van Holland met Souverein van Utrecht, van Zeeland etc.

Dat ware niet mooglijk geweest, want die was, en kon of [kan] niet anders zijn dan één persoon. Dus in de Pacifiatie van Gent; in de Nadere Unie van Holland en Zeeland; in de Unie van Utrecht.

Had men toen op de Souvereiniteit gedacht, of om zich die welhaast aan te trekken, men had zoo dwaas niet geweest.

Inconvenienten daar van: vooral in de Justitie. Maar dat was toen voordeelig voor het moment, en naderhand moest intrigue en geld de zaak zijn, waardoor men een overwicht bekwam.

Hiervan ook, dat de Staten der Provintien nooit *successeurs van Filips* zijn geweest.

Want dan waren de Staten van Holland te gelijk de Vorst van Zeeland, van Utrecht, van Overijssel, van Groningen, geweest.

Effecten des vroegeren toestands na de Unie:

1°. Holland regeerde in Utrecht, in 1617, 1618.

2°. In 1670 beduchtheid om Holland, Zeeland en Utrecht tot eene Provintie te maken, en de Unie te breken.

Het was een staat als van 't afzijn des huiswaards: Waarin de huisbewaarder, het huis in de stad,
de buitenhuisbewaarder, de buitenplaats,
de Boekhouder het kantoor - blijft waarnemen, maar zonder meester: - en eindelijk zich-zelf het

meesterschap toeschrijft; - en het geen de kinderen zich laten welgevallen, omdat zij moeten; maar niet zonder te schreeuwen, telkens als het niet gaat zoo zij wenschten.

Gelderland [1]

Bestaat nu uit het *Rijk van Nymegen*, dat van Arnhem of *de Veluwe*, en *Zutfen*, die in de Unie van Utrecht deelden:
en buiten die behoort er toe
'*t District van Roermond*, dat aan de Generaliteit behoorde;
en '*t Spaansch*, of naderhand *Pruissisch, Gelderland*.

Waarin de oude hoofdstad, *Gelder*.

't Ontstond uit de burcht *Gelder*, een adelijk slot, waar van de vroegst bekende bezitters VOOGDEN genoemd werden.

(Waarom men zou mogen stellen dat het oorspronklijk een bezitting, 't zij van *Utrecht*, 't zij van *Luik*, 't zij van *Keulen* was?).

Doch de meeste Vorstendommen en Graafschappen zijn uit zoogenaamde Voogdijen gesproten. Zoo was 't ook met Teisterbant, zie mijn *Elius*.

En dus behoeft die Voogdij juist niet eene kerklijke Advocatie te zijn.

Hoe 't zij:

in 't Roermondsche is nog een deel, dat de naam

1 Vier Stammen
I. Nassauwsche stam.
II. Kleefsche of Guliksche stam.
III. de Egmondsche stam.
IV. de Oostenrijksche stam.

van de *Voogdij*, tot de omwenteling van 1795 toe behouden had; en waarin sommigen, uit dien hoofde, den oorsprong van 't Graafschap van Gelderland zochten.

Wichert III Voogd van Gelderland, had eene erfdochter Adelheide, welke aan *Otto van Nassau* huwde, en deze werd door Keizer Hendrik IV Graaf van Gelder gemaakt? Wanneer? is onzeker: maar 't schijnt, in 1079.

Van daar, dat Gelderland 't wapen van Nassau voert, met aflegging van zijn oude 3 mispelen.

Dezelfde *Otto van Nassau* trouwde naderhand Sofia van Zutfen, en vereenigde dus Gelderland en Zutfen in één wapen, en onder één beheer, maar niet tot één *corpus morale*.

Zij behielden bijzondere Staten; zij werden met verschillende vaandels verleid. - Zutfen kwam aan Ottoos tweeden zoon Gerlak, die van 't tweede bed was, maar zonder kinderen stierf, en dus aan zijn halven broeder Gerard, uit het eerste bed, zoon van Otto en Adelheide, zijn goed liet.

Gelderland en Zutfen waren leenen van 't Duitsche Rijk; doch

I. de *Veluwe* van het Sticht van Utrecht. Een tijd lang van Brabant.

Op Otto volgde *Gerard*, gehuwd met een dochter van onzen Floris II.

Op hem *Henrik*;

op hem zijn zoon Gerard II, gehuwd aan Heylwig of Hedwig, dochter van Floris den dikken, Graaf van Holland; op dezen zijn zoon Hendrik, uit het huwelijk met Ermgard van Zutphen; op Hendrik, Otto II, zijn zoon.

Op Otto II, Gerard III, wiens zuster sommigen gemalin van Willem I van Holland maken.

Op hem *Otto* III;

Op dien *Reinout* I; en

Op dezen *Reinout* II.

Reinout de II van Nassau, Graaf van Gelder en Zutfen, verkreeg in 't jaar 1339 van Keizer Lodewijk van

Beieren 't recht van zitting onder de Vorsten en Hertogen des Duitschen Rijks; maar niet die macht welke *oudtijds* door den Hertogs-tijtel werd uitgedrukt; als bij voorb. oorspronklijk bij een Hertog van Oostenrijk - van Beieren - bezeten werd.

Echter voegde hij bij den tijtel, 't recht van bij Rijksvergaderingen den *Keizer te kleeden*, en *de kroon te dragen, ook hem op te zetten*, en *weêr af te nemen*.

Ook de 4 Erf-hofampten, naamlijk: *Erf-Hofmeester, Erf-Maarschalk, Erf-Schenker, Erf-Kamerheer*.

En het recht van goud te munten ‘zoo als de Aartsbisschop van Keulen; de Hertog van Brabant, en de Graven van Holland en Henegouwen.’

Waarom Keizer Lodewijk dit deed? - Hij stond slecht met den Paus, en wilde zich daarom de Graven en Vorsten van 't Rijk te vriend maken. Hij bood het meer anderen aan. De Graaf van Holland weigerde 't.

Hij stierf in 1343, en liet twee zoons na, de laatste Hertogen van Gelder uit dit huis: *Reinoud* III en Eduard I, volle broeders, geboren uit een dochter van Eduard II van Engeland, wier onderlinge haat twee partijen verwekte. Reinoud was zwak van verstand: Eduard woest en geweldig.

Deze partijen waren die van de *Heekerens* en *Bronkhorsten*; en kwamen op na doode van Reinout II. Reinout III volgde zijn vader op, en begunstigde de Heekerens uitermate, en met minachting van de Bronkhorsten. Deze zetten Eduard op. Hieruit een oorlog in 't land. Reinout wordt in 1361 in een veldslag bij Tiel gevangen, en Eduard wordt Hertog, de oorlog en twist duurde echter voort. Zij stierven kinderloos.

II. Na hun dood in 1371 wilden de Heekerens de oudste zuster Mechteld, die aan den Graaf van Blois

gehuwd was, tot opvolgster; de Bronkhorsten den jonger zusters zoon, op wien de leenen in der daad verstierven. Deze jonger zuster was Maria, gehuwd aan den Hertog van Gulik. Die zoon Willem I, toen nog minderjarig, werd door Keizer Karel IV beleend in 1372, en in 1379 gehuldigd. Hij stierf kinderloos in 1402;

En even zoo zijn broeder Reinout IV in 1423: - wiens oorlog met Graaf Willem VI van Holland, waar bij de Heerlijkheid Arkel aan Holland kwam en bleef.

Hieruit ontstond een groot geschil over de opvolging tusschen *Adolf van Bergen en Gulik*, en *Aarnout van Egmond*, die een kleinzoon was van de zuster der twee laatste Hertogen. Hun beider zuster Johanna was gehuwd aan *Jan van Arkel*, en uit dit huwlijk was *Maria* van Arkel, die gehuwd was aan Jan van Egmond, Aarnouts vader. De Bronkhorsten begunstigden en erkenden hem dadelijk.

Adolf van Bergen grondde zijn aanspraak op een vrij verderen graad; maar mannelijke verwantschap. En de vraag was hier weêr over den aart van het leen.

Adolfs oudovergrootvader was broeder van Willem III van Gulik; die oudovergrootvader was van de overleden broeders Willem en Reinout. Hij bestond hun dus in den 10^{den} graad: maar de Keizers, *Sigismund*, en na hem Fredrik III, na veel dobberens achtten het leen vervallen en begunstigden zijn mededinger.

III. Aarnout stelde zich in 't bezit; maar werd daarom van Sigismund 1433 in de Acht [Rijksban] gedaan, 't geen echter door Sigismunds dood van geen gevolg was.

Fredrik had hem eerst als Hertog van Gelder op den Rijksdag te Frankfort geroepen, in 1442; en geeft naderhand in 1458 het verlei aan Gebhart, den neef van Adolf, die onder dit geschil overleed. Aarnout echter behield land en regeering.

Aarnout regeerde 44 jaar, en leefde zijn' zoon Adolf (een woestaart) te lang: deze overviel hem, brak in zijn slaapkamer, lichtte hem uit het bed, voerde hem bij winternacht uit het oog, naar Buren, en sloot hem op in een enge gevangenis in 1465, op aandrijven van zijn snood wijf Katharina, dochter van den Gulikschen Graaf. Aarnout werd echter na zes jaren tijds, en vruchtlooze tusschenkomst van Keizer en Paus, door Karel den Stoute (zijn Neef, en ook Neef van Gebhart) bevrijd: maar de Gelderschen wilden hem niet weêr aannemen tot Heer; en hij gaf toen aan Karel zijn Hertogdom voor 92000 Rhijnsche guldens in pand, met voorbehoud echter van 't vruchtgenot, en stelde hem erfgenaam met ontërving van zijn onnatuurlijken zoon, kort na 't welk hij in 1473 stierf.

Karel, die Adolf (altijd weerspannig aan zijn vader, en toeleggende om zich met de Franschen te verbinden) in gevangenis hield, maakte zich terstond meester van 't land; na dat Nijmegen langen tijd wederstaan had, ten behoeve van het zesjarig kind van Adolf; maar het eindelijk opgeven moest, en de twee kinderen van Adolf Karel en Filippa in zijn macht laten, die hij naar Gent voerde en daar op deed voeden. Voorts kocht hij de aanspraak, die Gebhart van Gulik op 't hertogdom maakte, voor eene groote som gelds af; en verkreeg van den Keizer Frederik III, (die zijn zoon met Karels dochter wenschte te verbinden en dus de machtige staten van 't Huis van Burgondie op zijn stam te brengen, als naderhand Maximiliaan gelukte) zeer licht het verlei van dit Rijksleen; welk verlei met de grootste statie op de markt te Trier, met de beide vaandels der Landschappen geschiedde. Hij bleef 1477 in den slag van Nancy en Adolf werd op vrije voeten gesteld, maar kwam het-

zelfde jaar nog om in een gevecht tegen de Franschen. Adolfs zuster Katharina trachtte voor 't belang zijner kinderen te zorgen; maar dezelfde Frederik gaf Gelderland en Zutfen aan Maximiliaan en Maria van Borgondien, als erfgenamen van Karel den Stoute.

Maximiliaan dwong haar welhaast tot een verdrag, en de Gelderschen tot onderwerping aan zijn overmagt.

Karel van Egmond, die zoon van Adolf, wiens rechten de stad Nijmegen van den aanvang af verdedigd had, verzette zich welhaast tegen de ontërving, die hem schuldeloos trof. Deze brave en recht ridderlijke jongeling, door 't geleden ongelijk, en daar bij gekomen opzetting van Frankrijk, gezworen vijand van 't huis van Burgondien, herwon zijn land in 1492, deels door de wapenkracht, deels door 's volks genegenheid; maar was daar door in onophoudelijke oorlogen met Maximiliaan en zijne opvolgers verwikkeld. - Hij hield zich in dat alles staande, was een geducht vijand, ook den Hollanderen, die hem echter achting toedroegen, beroerde Overijssel, het Sticht, Groningen; gaf zijn tegenstanders de handen altijd vol werk, en bracht het ten laatste zoo verr', dat na genoegzaam 40 jaar oorlogs, Karel V in 1536 een tractaat met hem sloot, waarbij hij en zijn kinderen (zoo hij er nalaten mocht) in het bezit gevestigd wierden, maar Karel V hem in geval van kinderloos overlijden opvolgen moest.

Hij overleed kinderloos in 1538 en (ondanks den afkeer der Gelderschen van het huis van Burgondie, die hem bewogen hadden om tegen het aangegane verdrag den Hertog van Gulik en Kleef tot zijn opvolger te noemen), de gelukkige Karel V voegde dit bij de overige Hertogdommen en Graafschappen die hij bezat. Alleen de gemelde Hertog van Gulik en Kleef, door dezen laatsten wil en de toegenegenheid van de

Landzaten bewogen, en daarbij door François I (Karels persoonlijke vijand) op zijn' Fransch opgestookt en aangezet, maar welhaast verlaten en verraden, verzette zich daar tegen (ongeächt den afstand van zijnen voorzaat en oom Gebhart, die door Karel den Stouten was afgekocht) niet alleen op den Duitschen Rijksdag, maar ook vooral met de wapenen, waar in hij eerst vrij gelukkig was, 's Keizers benden geslagen hebbende. Doch als Karel, die men meende in den Algierschen tocht omgekomen te zijn, eensklaps opdaagde, en straks hem 't geheele Kleefsland ontweldigde, viel hij na eenige vruchtelooze pogingen, in 1543, Keizer Karel te Venlo te voet, en deed afstand van alle aanspraak; en daar volgde een verdrag op dat deze hem voorschreef, en in het volgend jaar op den Rijksdag te Spiers werd bevestigd; ook werden er toen *concordaten* (zoo men 't noemde) aangegaan, die steeds in kracht zijn gebleven; waar door, ten aanmerklijken voordeele van beide Landen, Kleef nader aan Gelderland verbonden wierd.

's Hertogs gemalin Maria stierf van spijt over deze vernedering waaraan haar gemaal zich onderwierp.

Hij trad naderhand in tweede huwelijk met de dochter van den Roomsch Koning Ferdinand, Karel des V broeder; na verloofd te zijn geweest aan Joanna van Navarre, die moeder van Hendrik IV werd. V. PONTAN. *ad ann.* 1543, *pag.* 833.

Karel verbond zijne twee nieuw verkregene staten, Gelderland en Zutfen, nu onafscheidelijk bij een bijzonder Charter hun in 1544 gegeven.

Utrecht.

Was van de eerste tijden der bekeering af de zetel van den Bisschop dezer Landen, en dit Bisdom behoorde onder 't Aartsbisdom van Keulen.

De Bisschoppen hadden drieërlei betrekking waarin zij beschouwd moeten worden. Zij waren

1°. Bisschoppen, dat is kerkhoofden over deze landen;

2°. Leden van het Duitsche Rijk;

3°. Vorsten van het land en volk van Utrecht en de landen daarömgelegen, met de daarbij gevoegde bezittingen van den Stoel; verdeeld in 't Neder- en Oversticht.

't Oversticht bevat Overijssel met Drenthe en Twente; 't welk door de Veluwe alles met het Nedersticht samenhing; 't geen ook het grootste deel van het Graafschap Hameland, en een groot deel van Teisterbant bevattende: doch de Veluwe werd door den Graaf van Gelder van den Bisschop in leen gehouden; het geen dezen des te machtiger maakte.

Deze Bisschop was dus een allergewichtigst en bij uitstek machtig personaadje, vooral voor het Graafschap van Holland, waar zijn land als geheel indrong.

Vooral daar hij eerst geheel Amstelland, en ook 't Gooiland, bezat; Bodenlo, Woerden, 't Maas-eiland; en in die streek weinig grond overbleef die het eigenlijk Holland uitmaakte: en de Graaf van Holland dikwijls zeer onwillige en weêrspannige Leenmannen, en ook somtijds zeer bijgeloovige onderdanen had.

Bij het vormen van het Bisschopdom waren de Graven bloot temporaire bestuurders en rentmeesters; en de Vorsten voegden de Kerk nu dit, dan dat brok toe, even als zij onverschillig en naar voorkomende convenientie een brok lands van den eenen rentmeester ter aan den ander overbrachten, 't geen zonder con-

sequentie was. Doch toen de Graven vast, erflijk, en Landsvorsten wierden, en hun als zoodanig een rond territoir toekwam; kon dit *sine injuria* niet meer zijn: en al wat zij ooit pro tempore gehad hadden, kon door de Bisschoppen niet *sine injuria* gereclameerd worden, gelijk zij echter deden; om dat hun stelling was (even als die van Lodewijk XIV en zijn *Hof de Reunion*): 't geen eens aan St. Marten was, moet St. Marten weêrom hebben. 't Mag verlaten, verkocht, of verruild zijn geworden, of door later schikkingen van Keizers of Bisschoppen van het Sticht afgenomen (van welk alles in de vroeger tijden geen blijk of geheugen bestaan kon) het doet er niet toe!

I. Als Bisschop gebruikte hij 't geestlijk wapen, *de ban*. Een ontzachlijk middel in duistere tijden!

Als Bisschop dorst hij, met een Crucifix in de hand door zijns vijands slagorde heen wandelen, zonder dat iemand hem deerde; en ieder viel hem te voet.

Als Bisschop dorst hij, met een knods zijns vijands slagorde langs gaan, en sloeg daar dood, wien 't hem behaagde, zonder iemands tegenweer.

Na een oorlog met hem, lei hij als Bisschop smadelijke openbare boetdoeningen op, van processien in wollen kleederen, ongegord, blootsvoets, met waschkaarsen in de hand, kniebuigingen, enz. enz. die binnen zijn Hoofdkerk, of daar buiten in zijn Zetelstad, verricht moesten worden: en welke een Vorst zich schamen moest. Want daar was altijd een verzetten tegen St. Maarten gepleegd, dat geboet moest worden, al had de Bisschop-zelf ongelijk.

Als Bisschop had hij de geestelijke jurisdietie ook over Holland en Zeeland, en zelfs over de Graven van Holland. En deze jurisdictie betrof niet slechts het louter geestelijke, maar ook alle huwlijkszaken, tes-

tament-geschillen, enz. der wareldlijke personen, en alles wat de ontzachlijke menigte van geestelijken betrof, in deze landen verspreid, door het *esprit de corps* met hun hoofd vereenigd; en door wie hij zich meester kon maken van den geest en denkwijze des volks, en zelfs der Leenmannen.

Door 't welk hij bij aanhoudendheid nu de Friezen, dan de Kenmers opstookte en in roer bracht; de Zeeuwsche opstandelingen ondersteunde; met de Vlamingen samenspande, en aan alle kanten den Hollanderen vijanden berokkende en op den hals zond.

2. Als Lid van het Duitsche Rijk, had hij grooten invloed op den Keizer en Rijkvorsten; zoo door zich zelf, als door de Geestelijke Rijksvorsten, die ter Dagvaard kwamen of zich bij den Keizer onthielden. En dus deed hij Holland oneindig veel kwaad.

3. Als Vorst had hij een land onder zich, misschien 8 of 10 maal grooter, ja meer, dan 't toenmalig Holland, en kon eene ontzachlijke legermacht te veld brengen. En hij was rijk door alle de giften uit geheel zijn bisdom, dat zich over Holland en Zeeland mede uitstrekte; ja beöorloogde ons met ons eigen geld.

Eindelijk als Vorst en Bisschop gaf hij allen Hollandschen verdrevenen wijkplaats, toevlucht, bescherming, - die de Nabuurschap belette dat hem afgesneden kon worden; - en nam dus deel in alle binnenlandsche geschillen.

Die nabuurschap stelde hem ook in staat, ieder oogenblik in 't hart van Holland te vallen, en daar hij van zijn zijde ook voor Holland bloot lag, verwekte dit eeuwige achterdocht en wantrouwen; en tevens zucht om in Holland en ten koste van Holland zijn eigendommen uittebreiden:

Waar van men ook meer dan eens zich bediende,

door van den Keizer de gift van het leen van Holland aan St. Martens zetel te vragen: 't geen ook wel eens toegestaan is geworden; doch nooit in de uitvoering gelukt, ten zij onder *Godevaart met de bult*.

Het was dus van het eerste belang voor Holland, dat de Stoel van Utrecht bezet was:

1°. Door een goeden, braven Bisschop.

2°. Door een vriend van Holland en deszelfs Graaf: -

Met hetwelk te bereiken alle die ongelegenheden in voordeelen voor Holland verkeerden, en Hollands rust en voorspoed verzekerden.

Met recht dus waren de Graven van Holland altijd daarop bedacht geweest, om zoodanige Bisschoppen op den zetel van Utrecht te helpen plaatsen;

En wanneer dat het geval niet was, trachtten zij in het bisdom of de stad eenen invloed te verkrijgen, die het gezag des Bisschops verlamde, dat hij het niet ten nadeele van Holland gebruiken kon.

De verkiezing des Bisschops was eerst door Hendrik V in 1122 geheel overgegeven. Koenraad III stelde ze aan de twee Kapittelen van St. Martijn en St. Salvator: naderhand aan de vijf Stichtsche Kapittelen bij verdrag gemeen gemaakt, in 1317. Naderhand trok Karel V dit aan zich als Keizer.

Zoo had Willem de II, een gezag in Utrecht.

Zoo Floris V.

Zoo Jan van Henegouwen, door Bisschop Gui, aan wien hij voor zijne verkiezing tot Bisschop Amstelland had uitgegeven, en die de eerste keur of ordonnantie aan de Amsterdammers gaf.

Zoo deed ook Filip de Goede alles wat behoorde om zijn natuurlijke zoon David op dien Stoel te brengen; En Holland was er gelukkig door.

Zoo heeft eindelijk Karel V, ter gelegenheid van de

binnenlandsche beroerten in 't Sticht, waar aan Bisschop Henrik van Beijeren geen redden zag, zijn wareldlijk gezag, als Vorst, met toestemming van zijn Kapittel en Stenden aan Karel V als Hertog van Braband en Graaf van Holland afgestaan en overgedragen in 1528, 't geen Paus Clemens VII, in 1529 bevestigde, en ingevolge waarvan de Keizer in 1534 Utrecht ten naauwste met Holland vereenigde.

Overijssel.

Was (zoo men wil) de woonplaats der *Saliers*, naar de *Sale* genoemd, waarvan ook *Salland*. Na dat de Saliers in Gallien overgevoerd zijn, woonden er *Saxen*.

Uit een aantal kleine onafhankelijke of op zich-zelf bestaande gedeelten, werd het allengs vereenigd tot een soort van geheel, dat het *Oversticht* werd genoemd, als behoorende aan het *Bisdom* of *Sticht* van Utrecht.

In 1042 schonk Hendrik III het eerste brok daar van aan St. Maarten. In 1047 en 1086 werden daar meer gedeelten bij gevoegd. Oorlogen, koop, opdrachten in Leen, enz. vergrootten den Bisschop dit zijn eigendom van tijd tot tijd.

Alhoewel een deel van 's Bisdoms bezittingen, en dus tot het Sticht behoorende, is het echter met het Nedersticht nooit één lichaam geworden, even weinig als Zutfen met Gelderland.

De Edelen waren er van ouds zeer machtig, hoewel alle grondbezitters deel aan 't beheer hadden, tot het eind van de XV Eeuw toe[1].

1 De oude wetten of keuren spreken van de Ridderen, Knapen, en het meeneland (of Meente), wier toestemming Bisschop Gui, broeder van Graaf Jan II, in zijn wet zegt te hebben.

De Steden zijn er meest opgekomen sedert de XIII eeuw, en werden door de Bisschoppen zeer begunstigd.

Zwol werd in 1253 tot een stad verheven door Bisschop Wichbold, en met *Deventer* gelijk gesteld, dat vóór hem reeds een stad was, zoo wel als *Kampen*. Deze drie steden werden machtig door het *Hansee*- verbond, waar zij deel in namen.

Een tol door de Kampenaars op het *Zwarte Water* gelegd, deed de Zwollenaars Karel van Egmond uit Gelderland inroepen, en van daar eene algemeene inlandsche oorlog, waaraan men geen eind zag. Dit deed Overijssel zich, met toestemming van de Utrechtsche Kapittelen en van Paus Clemens VII, aan *Karel V als Hertog van Brabant en Graaf van Holland* overgeven in 1528.

Drenthe.

Een afzonderlijk Landschap, schoon gemeenlijk geögraphice tot Overijssel gerekend, was van ouds een Graafschap. In 945 was het onder het bewind van eenen Graaf Everard; in 1006, van Baldrik; weinig later van zekeren Temmo. - De Bisschoppen van Utrecht bekwamen van de Keizers Otto I, Henrik II, en Koenraad II de vrije jacht in dit Graafschap, dat zich toen ook tot de stad Groningen uitstrekte.

Keizer Hendrik de III, gaf eenige Landgoederen daar in gelegen, in 1040; en zei aan Utrecht het geheele Drenthe toe, bij een giftbrief te Aken geteekend in 1046, om te genieten na doode van Hertog Gozelijn. De Bisschoppen hadden er dienvolgende gezag, en oefenden dit in persoon of door Stedehouders. Doch Groningen verzette zich tegen Bisschop Herbert in 1138.

Zie voorts Groningen.

Groningen.

Was van ouds een Keizerlijke Rijksstad, en dus onder geen middelbaar gezag, maar had echter te samen met de Drenthenaars een Regent die den naam van Graaf voerde van wege den Keizer. De zucht der Utrechtsche Bisschoppen om hun zetel aanzienlijker te maken, was oorzaak, dat Keizer Hendrik III hun eindelijk in 1046 een recht en gezag op de stad gaf, (zie MIERIS 1, 63,) waar van de aart en uitgestrektheid niet wel te bepalen is. Zie IDSINGA, die de historie van de stad uit echte stukken in 't breede en opzettelijk behandelt.

De *Ommelanden* waren desgelijks onder 't beheer van verschillende Graven van wegens den Keizer: en tusschen de verschillende districten was geenerlei verband. Dit beheer hield allengskens op, en er ontstond dus een volksregeering in ieder district afzonderlijk, en onafhanklijk van elkander. Om hun vrijheid (als 't heette) te handhaven, verbonden zich de 7 *volken* (gelijk zij zich noemden) van 't Zeeland, onder den Opstalboom aan zekere wetten of regelen, en kwamen weeklijks op Dingsdag aldaar bij een, het geen echter met het begin der 14de eeuw verviel.

De verdeeldheid der Vetkooperen en Schieringers strekte zich ook tot hen uit, en de Kommissie door Maximiliaan in 1498 aan Albert van Saxen gegeven, begreep ook de Groningers. De stad weigerde daar gehoorzaamheid aan. Zij bleef zich verzetten tegen Karel V toen hij Friesland verkregen had. Zij zocht hulp bij den Bisschop van Utrecht; daar na bij Graaf Edzard van Oost-Friesland, die toeleî om haar onder Frankrijks bescherming te brengen. Vervolgens kwam

zij in de magt van Karel van Gelder. Ten laatste gaf Stad en Ommelanden zich aan Karel V over, als Hertog van Braband, Graaf van Holland, Heer van Friesland, en Overijssel, en zijne mannelijke en vrouwelijke opvolgers. SCHOTANUS *Hist. v. Friesland*.

Friesland.

Ten tijde van de Romeinen kende men *Frisii majores et minores*. En zij waren aan de overmacht dezer geweldenaren onderworpen.

Hun naam strekte zich zeer wijd uit. Van ons Wester zeestrand tot den Eider, en van de Noordelijkste kust af tot Vlaanderen, was alles onder den algemeenen naam van Friesland begrepen.

Onder Karel den Grooten was dit zoo; en de kleederen, die hij op Paaschdag aan zijn Hofgezin uitdeelde, waren van *Friesch laken*, maar zeker niet in hetgeen wij thands Friesland noemen geweven of toegereed. Het was even zoo onder de Kaarlingen, en zelfs nog omstreeks 1070 werd Holland onder dien naam verstaan, en van daar werd *Robert van Vlaanderen*, na dat hij Geertruid van Saxen getrouwd had, als Voogd over Holland, met den naam van *Robert de Vries* genoemd. Een naam, die onze historieschrijvers bij de Vlamingen dus geboekt vonden en dom genoeg waren, om dus van hun over te nemen, daar zij hem in tegendeel *Robert den Vlaming* hadden behooren te noemen.

Van hunne Regeering onder hun Koningen, en na de onderwerping aan Karel, onder hunne Hertogen, spreekt WAGENAAR.

Of zij Rome ingenomen hebben, en daar voor van Karel begiftigd zijn met onderscheidingen, waar onder

de naam van *vrij* de belangrijkste schijnt, is een vraag, ten uiterste moeilijk te beandwoorden.

De overlevering waar zij op steunen, zegt het; de blijken of bewijzen die zij aanvoeren, zijn van geen of zeer weinig beteekenis; maar die overlevering stemt met eene zeer algemeene overlevering over een, die in overoude Duitsche, Fransche, en zelfs Italiaansche Romannen voorkoomt. - Ook schijnt niet geloochend te kunnen worden, dat zij in de legers van Karel in Spanje gediend hebben; en waarom dan ook niet in Italie, en bij het bedwingen van Rome. - Doch over het gewicht aan de oude volks-sprookjens te hechten, zullen wij mogelijk wel eens opzettelijk spreken, wanneer wij den oorsprong der bewoners van dezen hoek van ons werelddeel onder handen nemen. De tijd naamlijk dit toelatende. [Zie dit, boven, in den tekst der Geschiedenis, bl. 88-94, en voorts, in de Opheld. bij bl. 94].

Door de verdeeling van 843 tusschen de drie Broeders, behoorden zij tot Duitschland, terwijl 't oud Batavenland tot het Frankenrijk gebracht werd.

Men heeft na de instelling van het Graafschap van Holland, Friesland verdeeld in Friesland *ten Westen het Vlie*, 't geen wij nog Westvriesland noemen, en *ten Oosten het Vlie*, anders Friesland *tusschen het Vlie en de Eems*. En dit laatste Vriésland in Vriesland *tusschen het Vlie en de Lauer*, en *tusschen de Lauer en de Eems*. Vroeger verdeeling schijnt er wel geweest te zijn, waarin de Eems als middelscheiding tusschen West- en Oostvriesland gesteld werd.

Oostvriesland, ten Oosten geweldig ingekrompen van 't geen het eertijds was, behoort niet tot ons Vaderland; en koomt in onze geschiedenis niet verder in aanmerking, dan voor zoo verr' wij ons somwijlen met onze nabuurlanden bemoeid hebben, uit eene voorzorg, het

zij om ze in toom te houden, het zij om den vijand te beletten, dat hij er zich ten onzen nadeel van bediende; of wel uit toepassing van het bekende:

Jam tua res agitur, paries cum proximus ardet.
[Zie toe! 't geldt u weldra, wanneer 't uw buurman geldt].

De Friezen roemden ten allen tijde op hunne vrijheid, en hielden die met hand en tand vast. -

Waar bestond zij in?

Onder de Romeinen? Nunc non quaerimus [Dit is hier thans de vraag niet].

Onder Karel den Grooten? - Ook dit niet.

Onder de Karolingen? - Even min.

Maar sedert dat onze eigenlijke Hollandsche historie begint.

Zij waren onderdanen van 't Duitsche Rijk, maar duldden behalven of onder den Keizer geen Vorst. En dit schijnt hun bij overlevering als een recht door Karel de Groote verleend, ingegeven te zijn.

Van daar die opstanden en gedurige weêrspannigheden tegen onze Hollandsche Graven. En het is tegen dit hun vermeten, dat onze MELIS STOKE zijn werk opzetlijk heeft ingericht; als hij zegt in zijn aanspraak aan Graaf Floris V [I B. vs. 29-34]:

Dat ghi moghet sien eñ horen
. . . .
. . bi wat redenen dat ghi soect
Vrieslant, dat u so sere vloect.

en naderhand ter gelegenheid van de uitgiftbrieven der Vorsten [vs. 765 volgg.];

Wat vermeten hem dan de Friezen
Willen si verdullen eñ verriezen, *enz.*

Zij zijn echter wat de *Westfriesen* betreft, vroeg door onze Graven onderworpen, en in onderwerping gehouden; doch wat Friesland *tusschen het Vlie en de Lauers* betreft, niet dan gedeeltelijk en gebrekkig; en men kan het PESTEL toestaan, wanneer hij zegt § 298: 'Contigit Frisiis, quod paucis in Germania regionibus, ut saepe tentati, in nullius praeter Imperatorem Principis *ditione perpetua* fuerint *universi* ante annum 1498, neque diutius annis 80 remanserint'[1].

Keizer Hendrik IV gaf hun een Graaf Egbert uit Saxen, maar dit duurde kort, en toen stelde hij den Bisschop van Utrecht over hen, 't geen zijn opvolger Hendrik V bekrachtigde.

Petronella, de Weduw van Graaf Floris III, Voogdesse van haar zoon Diedrik VI zijnde, verkreeg van Keizer *Lotharis* (haar Broeder) voor dezen Graaf, *Oostergo*, en *Westergo* als Graafschappen.

Koenraad III gaf deze in 1138 weder te rug aan de Utrechtsche Kerk: Waaruit groote haat tusschen Holland en Utrecht rees.

In de twisten daar door en daar over veroorzaakt, trad Frederik I tusschen beide, en vereende de partijen in 1166 door een verdrag, waarbij het Wareldlijke en Geestelijk gezag onderscheiden werd: en dit werd in 1204 nader bevestigd.

Willem de Roomsch Koning en Graaf van Holland bevestigde in 1248 de vrijheden der Friezen, maar trok echter in hun land met een legermacht wegens weerspannigheid aan hem als Graaf van Holland, waar bij hij omkwam.

Floris V wreekte zijns Vaders dood, en bracht hen ter gelegenheid van een watervloed, bij gedeelten,

1 [Zie bov. bl. 205, 206.]

die elkander toen niet bijstaan konden, onder zijn gezag.

Keizer Rudolf I, gaf de beheering van Friesland voor het Rijk, aan Graaf Reinout I van Gelder in 1290, met uitzondering van het geen aan *den edelen Grave van Holland* toekwam. En Albert I bekrachtigde in 1299 zijns Vaders brief wel, maar Reinout kon er zich niet vestigen.

Lodewijk van Beijeren beval de *Ooster*- en *Westergouwers* op nieuw aan Graaf Willem III van Holland te gehoorzamen, in 1330; en hij gaf,

met uitzondering van het gedeelte dat den Graaf van Holland behoorde,

't overig Friesland aan Hertog Reinoud van Gelder in pand voor 40,000 mark zilvers.

De Graven van Holland hebben nooit hun recht op Friesland opgegeven; maar het geoefend, en inzonderheid in *Stavorendeel*.

Willem IV bleef bij het handhaven daar van, nabij Stavoren, in 1345.

En in 1361 vernieuwden de Friezen een verbond dat zij reeds in 1325, met die van over de Lauer gemaakt hadden, ter gemeene verdediging van hun vrijheid. Na welken tijd zij steeds woelden; en in Holland waren der Graven handen door de Hoeksche en Kabeljaauwsche verdeeldheden gebonden.

Filip de Goede werd door den *nijdigen Keizer Frederik* III verhinderd zijn recht tegen dat volk te doen gelden.

In dien tijd had bij hen de twist tusschen de *Vetkoopers* en *Schieringers* eene geweldige wanorde ten top gevoerd, en Keizer Maximiliaan gebood hen een Potestaat te kiezen. Een gedeelte koos Jewe Dekama, dien de andere partij niet hebben wilde; en de Keizer besloot

Hertog Albert van Saxen, (den Moedigen bijgenoemd) te zenden, om hen tot rust te brengen, in 1498: maar gaf tevens Filip den Schoone als Graaf van Holland de macht om het land tegens betaling van 100,000 Rhijnsche guldens en de kosten, te rug te vorderen.

Die van Westergo en de Vijf Steden, om aan de eer te blijven, koren toen Albert voor Regent.

Albert en zijn broeder George onderworpen hen door geweld;

en Karel V is bij vervolg, na betaling van de kosten aan Albert van Saxen, van dit weêrspannig volk, bij willig verdrag, op den 1 Julij 1515 met een gedeelte, en op 20 December 1524 met het ander gedeelte gesloten, - waarbij zij aan den eenen kant eenige vrijheden bedongen, en aan den anderen kant de Domeinen en opbrengsten met hem regelden, - in zijne hoedanigheid van Graaf van Holland als wettig Heer van Friesland erkend en in het geruste bezit van zijn aaloude rechten geraakt, die aan zijne voorzaten gedurende zoo vele eeuwen zoo onschatbaar veel bloeds gekost hadden.

Zeeland.

Bepaald van ouds tusschen Bornesse en Heidensee. 't Behoorde tot Neder-Lotteringen, en men heeft gemeend dat het van Vlaanderen in 949 door de gracht die Keizer Otto deed graven is afgescheiden. Het Westelijk gedeelte (tusschen Schelde en Heidensee genaamd) schijnt onder den naam van Walcheren begrepen te zijn geweest; en werd door Keizer Hendrik II na 1007 aan Graaf Boudewijn van Vlaanderen in Leen gegeven. In 1057 gaf Hendrik IV 't zelfde, naamlijk de 5 Eilanden,

Walcheren, Zuid- en *Noord-Beveland, Wolfaartsdijk* en *Borselen*, aan Boudewijns zoon uit.

Van de Graven van Vlaanderen ontfingen 't de Graven van Holland weder in leen. - Maar dit Leenverband werd ten aanzien van Vlaanderen opgegeven door de vrede die (na vele oorlogen over dat land gevoerd) den 21 Maart 1323 gesloten werd, en door Keizer Lodewijk van Beieren een jaar later bevestigd is. Waar tegen echter Graaf Willem III 't land van Waas en de Vier Ambachten aan Vlaanderen afstond.

Van allen tijd af schijnen zij Oost-Zeeland als eigendom bezeten te hebben. Dit werd genaamd tusschen Maas en Schelde. Hier was echter 't bezit ook niet onbetwist, van de zijde der Brabanders, maar alle geschil werd met dezen beslecht bij verdrag van het jaar 1200.

Zeeland intusschen is een bloot *nomen appellativum*, even als bergland etc. en geen naam op zich zelfs. 't Is 't *zeeland van Holland*, en 't *zeeland van Vlaanderen*, of *Braband*. Van welke drie landen de juiste grens (als veelal in die tijden plaats had) moeilijk te bepalen was. Het schijnt dat Boudewijn van Vlaanderen zich dat middelding liever door den Keizer als een nieuw leen heeft willen doen geven, dan op zijn wisselvallig bezit daar van als deel van Vlaanderen, steunen.

Edoch zoo men de zaak wel beschouwt: zoo 't waar is, dat de gracht van Otto ten Zuiden van Zeeland lag, behoorde Zeéland zichtbaar aan Holland, en Vlaanderen kon er geen aanspraak op maken. Want Vlaanderen was een leen van Frankrijk, en Frankrijk kon volgens die verdeeling geen grondrecht in Nederlotharingen hebben, 't geen tot Duitschland behoorde. En die lijn die aldaar Frankrijk van Duitschland scheidde, scheidde ook Frankrijks Leengrond van Duitschlands

Leengrond, en nam dus alle recht van Vlaanderen weg, zoo het al eens bevorens een deel van Vlaanderen geweest ware.

En was het dit geweest, zoo moest, één van beide, Vlaanderen het missen, of 't van 't Duitsche Rijk ontfangen. Van 't laatste is noch spoor noch schaduw, voor na 1007; en de Vlamingen geven ook geen anderen grond voor hun recht aan. Tot zoo lange derhalve werd het met recht als een accessoir deel van Holland aangemerkt. En de daad van Keizer Henrik den II, was een aanranding van 't Hollandsch overoud bezit, tegen alle recht strijdig; dat men zich liet welgevallen, om dat men geen macht had, zich daar tegen met genoegzamen nadruk aan te kanten. En dit wordt bevestigd, door dat men over 't Oostelijker deel van dat waterland geen geschil heeft gehad. De Vlamingen namelijk stelden zich toen in 't bezit, en riepen toen 's Keizers macht en bescherming in, over 't geen zij bezaten, en het was dus in effecte een *feudum oblatum*, maar (tegen den regel) van eens anders en bloot aangematigd goed.

Van dien tijd af hebben de Graven van Holland zich ook Graven van Zeeland genoemd, voornamelijk echter van het eind der dertiende eeuw. En dit is dus niet zoo zeer een gevolg van praalzucht, als wel om dat Zeeland (Bewester-Schelde) hun toen als een bijzonder Leen gerekend wierd, daar het eerst hun als één met het ander gedeelte, en onder Holland begrepen, aankwam.

Maar gelijk dit eens afgescheiden westerdeel, na de herkrijging toch weêr één met het andere was, en nu alleen ten opzichte der uitgift verschilde, zoo bleef het den Graaf van Holland als zoodanig even zeer competeeren. Juist als wanneer men een gedeel-

te van een Erffenis door de bloote bezitneming, 't ander gedeelte, door overgift van een bezitter of sequester bekoomt, zonder dat dit tweederlei erfenis maakt.

Zoo verklaarden ook Ridderschap, Edelen, Steden en Gemeenten, in 1364, dat Zeeland *niet* van Holland *gescheiden kon* worden. En in privilegien door den Graaf van Holland gegeven, hield het verbod '*aan allen in Holland en Zeeland*.'

Zoo als Willem I ook deed ten aanzien van 't octrooi der Leidsche Universiteit.

Waartegen de Zeeuwen naderhand eerst in 't hoofd kregen zich te verzetten, toen de nader Unie met Holland, in 1576, hen op gelijken voet had gesteld.

De Zeeuwen werden dus ook niet als de *Gelderschen* of *Stichtenaren van deze of de overzij*', als vreemdelingen aangemerkt. Dus in 't *Privilegie van Vrouw Marie*, Art. 4, en in 't *Register van* A. VAN DER GOES.

Zij werden zelfs als Hollanders aangemerkt, en als zoodadig (sterker kan men niet) in delegatien over misdaden van Hollandsche ingezetenen, mede tot rechters gesteld.

En 't is hier van ook, dat men bij de nader Unie geene zwarigheid maakte om Zeeuwsche Raden in 't Hof toe te laten. 't Geen echter bij de afscheiding van 't Imperium summum had moeten ophouden, en den Hollanderen zeer tegen de borst was.

't Was daarom ook dat de Zeeuwen, van den aanvang af (als nijdig op Hollands meerderheid) zich niet met de Hollanders voegden in 't Edelen Verbond van 1565, en in 1572 geen gemeene zaak wilden maken, maar Hollands verdrukking, waar Alba 't meest op toelei, stil aanzagen. Middelburg met een beleg dat over

de ƒ 700,000 gekost heeft bedwongen moest worden in 1574; schoon enkele Zeeuwsche steedjens toe waren gevallen.

Dit toevallen had geen verandering in de betrekking kunnen maken; maar men beschouwde zich weêrzijds[1] als Onderdanen, en dien ging het zoo zeer niet aan, of de Summus imperans van de eene *qua talis*, over de andere provincie te gebieden had. En zoo gaven de Hollanders de meerderheid hunner Natie onachtzaam op, die zij hadden moeten behouden.

Wester-Zeeland.

Bevat *Walcheren, Noord*- en *Zuid-Beveland, Wolfaartsdijk* en *Borselen*; die meê een deel van het Duitsche Rijk waren.

Onder den naam van Walcheren koomt ook geheel Wester-Zeeland voor.

In de negende eeuw was het reeds als Graafschap en Leen, of beneficie bekend.

In 976 bevestigt Keizer Otto aan de Abtdij van St. Bavo te Gent, bezittingen in Beveland, Borselen, en Walcheren.

Vlaanderen was driederlei: *a.* Fransch-Vlaanderen, *b.* Vrij-Vlaanderen, *c.* Rijks-Vlaanderen, waarvan den Keizer hulde gedaan wordt, en waartoe behoorde Aalst, Waas, en de Vier Ambachten.

Sonnemeer in den brief van Otto III, van 985, was een eenige plek, en niet geheel Schouwen of Zeeland.

1 [d.i. van beide zijden; de een zoo wel als de ander.]

Otto III dolf een gracht tot grensscheiding.

Hij had aan den samenloop van Lijs en Schelde een burcht gesticht tegen Frankrijk, de *nieuwe burcht* geheeten, ter onderscheiding van dien van Boudewijn I. Burggraaf was Heer *Wichman* van Saxen-Vorstenbloed, wiens dochter Hildegarde aan onzen Diederijk II huwde.

Wichman begroef zijne Gemalin Lutgaarde in 961.

Diedrijk II, Opvolger, kreeg een foreest aldaar 969 van Koning Lotharis van Frankrijk (die voor een tijd aldaar meester was) KLUIT I. p. 178.

Arnulf, zijn zoon, trouwde Lutgarde[1], en teelde

1 Adelbert, Graaf van Gend: dees trouwde
2 Diedrijk III, Graaf van Holland.
3 Sigfrid, uit wien de Teilingen en Brederoden.

Hermengarde, dochter van *Boudewijn met de baard*, V^den^ Graaf van Vlaanderen, die in 988 Zeeland bewester Schelde bekwam van Keizer Otto (volgens OLIV. VREDIUS) doch eigenlijk eerst in 1007 van Keizer Henrik - en zuster van Boudewijn van Rijssele, den Godvruchtigen, VI^den^ Graaf[2].

Niet voor de XI eeuw (als KLUIT aanmerkt) heeft Holland aanspraak op Wester-Zeeland gehad. Op *Waas* zelfs niet voorgewend, dan in de XIV eeuw, *wegens Henegouwen*, anders niet.

Echter denkt VAN LOON (non refragante KLUIT p. 136,

1 Deze zijne Gemalin was zuster van St. Kunigunde de gemalin een Keizer Hendrik.
2 Uit dezen Adelbert en Hermengarde, door hun Zoons
1) Rudolf en
2) Lambert (Burggraaf) zijn gesproten:
1) *'t Huis van* AALST,
2) de verdere *Burggraven van Gend*.

187) dat het te voren aan Holland was. Maar dit blijkt niet.

Van dien tijd af de eeuwige twisten tusschen Holland en Vlaanderen over Zeeland, die bij de 400 jaar duurden (als MEIERUS 't uitdrukt). Dezelfde MEIERUS ad ann. 1310 zegt, dat de oorlog daar over 70 jaren geduurd heeft, 'ex quo Comites Flandriae sibi petebant homagium fieri a Comitibus Hannoniae de insulis Zeelandicis[1].

Boudewijn van Rijssel bekwam dit Wester-Zeeland, ook *quinque Insulae* genaamd, ook *tusschen Schelde en Heidensee*, na zijn vader, in 1036 of 1037, op de Hollanders in een krijg tusschen den Hertog van Lotharingen en Keizer Henrik III, door Robert zijn zoon.

Deze Boudewijn verdeelt zijn gebied tusschen zijn zoons *Boudewijn van Bergen* de VIII[ste] Graaf en *Robert den Vries*. Hij schenkt de Vijf Eilanden aan den laatste, te samen met Aalst en de Vier Ambachten.

Na den dood van dezen Boudewijn van Bergen in 1070, en die van zijn zoon Arnulf den IX[den] Graaf, in 1072, nam Robert bezit van zijns Neefs Staten, en ontfing

1 KLUIT p. 392. Namelijk men moet onderscheiden de twist met Holland, en met Henegouwen:
- die met Holland is van 988.
Uitgift aan Boudewijn met den baard.
Dit betwist sedert Robert de Vries tot Floris II.
Nu manschap tot Willem I.
Deze onmiddelijk door den Keizer verleid 1218.
Margriet eischt hulde.
Willem de II waggelt.

Nu geschil met de wapenen gevoerd, en door partijen nooit anders dan provisioneel en ten aanzien van 't tegenwoordig bezit afgedaan; maar waarin 't Rijk 't vrije leen van Holland volstandig erkent.
MEIERUS 400 jaren loopen van de uitgift in 988; zijn 70, sedert Margriets vordering van hulde.

het verlei van Aalst en de overige landen die hij van het Rijk hield. Men meent, dat Robert Zeeland nu aan zijn stiefzoon in Leen gaf.

Op hem volgde zijn zoon Robert II (1096) aan wien Keizer Henrik deze landen, Zeeland, Waas en de Vier Ambachten betwistte. KLUIT meent: omdat deze landen tot Vlaanderen behoorden, en Boudewijn de Godvruchtige nog afkomelingen naliet, uit Richilde; wier erfrecht hij beter achtte. Vlaanderen zelf niet, om dat dit niet onder het Rijk behoorde. - Richilde behield het echter bij den vrede in 1103.

Echter deed nu Keizer Henrik V (in 1106 aan 't Rijk gekomen) een tocht tegen hem: waarin de Hollanders deel namen.

‘Dit is 't eerste spoor (zegt KLUIT p. 201) dat de Hollanders zich 't land over de Schelde hebben aangetrokken.’ Doch MEIERUS leidt de geschillen van 1007 af, toen de Keizer er Boudewijn meê verleidde. (KLUIT p. 188).

Op Robert II volgt Boudewijn de XII^de Graaf (1111)
toen Karel de Goede (1119)
toen Willem (1127)
toen Diederik, Kleinzoon van Robert den Fries uit zijn dochter Geertrui in 1128.
toen diens zoon Filip 1164-1191.

Filip deed manschap 1164, en verkreeg daarbij vrijheid van tol langs den Rhijn.

Maar in dien tijd was de tol van Geervliet door den Keizer aan Holland verleend. - Van hier een oorlog met de Vlamingen, waar bij Graaf Floris III de Vette (die ook de rijke genoemd wierd) gevangen raakte en zijn leen in Zeeland verloor, bij vonnis (V. KLUIT Probat. ad 27 Febr. 11 67/68) 't geen hij echter, of zijn opvolger, wederom kreeg (KLUIT p. 248). In 1127 maakte Petro-

nella na de dood van Karel den kleinzoon van Robert de Vries, aanspraak voor haar zoon Diederik VI op Vlaanderen. - Geertrui leefde toen nog. (KLUIT p. 248-9.

Op Filip volgde 1191 zijn zuster, Margriet (na verdeeling met zijne andere zuster) in de eilanden, en haar man Boudewijn V van Henegouwen, deed er manschap voor in 1192.

Zij stierf 1196, opgevolgd van haar zoon Boudewijn naderhand Keizer van Constantinopolen, en in 1206 volgde dezes dochter Joanna: van wie de Graven van Holland dit Leen op nieuw hielden.

Na de dood van onze Diederik VII, erkende Willem I en Van Loon 't Vlaamsche recht, en bevestigden de acte van 11 67/68 bovengem.

Onder Johanna, trok Keizer Fredrik (1218) die landen aan zich te rug, en verleidde er Willem I meê[1].

In 1221 werd dit te niet gedaan. -

Joanna sterft 1244, opgevolgd van haar zuster ZWARTE *Margriet* nu hertrouwd aan Willem Dampierre. Deze

1 (Zekerlijk als mansleenen?) De acte (*Prob.* a^{o} 1204; 206) schijnt anders te stellen; en het aan te merken als een gevolg van een geschil tusschen Willem I en Joanna, als van wien hij het in leen had. - Maar 't kan zijn dat de Keizer 't vervallen rekende om 't verzuim van verhef. V. KLUIT, p. 207.
Ook had Willem I in 't verleenen van een Keur aan Middelburg, Joanna gekend in 1217. Ook bij 't te rug geven van 't Leen aan Floris den Vette in 1168 was het een *feudum commune* geworden, waar van de pecuniele voordeelen tusschen den Graaf van Holland en dien van Vlaanderen verdeeld moesten worden (KLUIT, p. 253), en zoo deed ook Joanna met Willem I (KL. p. 276). En 't werd toen geen Graafschap maar Kasselanij genoemd, als KLUIT wil; *Ald.*

als superior Domina terrae Zeelandiae bekrachtigt possessien.

In 1246 verdeeling tusschen haar kinderen, bij arbitrage, waarbij aan Dampierre Vlaanderen kwam, cum omnibus adjunctis, Henegouwen aan Avennes.

Aan wien Aleid de zuster van onzen Willem II huwde.

Aan hem schonk Koning Willem (bij afzijn van Dampierre) het geen het Rijk behoorde.

Bij acte van 1248 echter staan de Avennes aan hun broeders Dampierre, 't recht op Zeeland en Waas etc. weêr af.

Koning Willem bekrachtigt dit.

Nu twist tusschen Willem II en Margriet. - Deze verheft het leen niet *binnen jaar en dag*, en Willem II als Keizer verklaart het vervallen 1252, en geeft Zeeland, Aalst, Waas, en de Vier Ambachten, en ook het Graafschap Namen, aan Avennes. Het geen Paus Innocentius met een Bulle bekrachtigde.

Hieruit Margriets aanval op Walcheren 4 Julij 1253, waarbij Guido van Vlaanderen en zijn broeder Jan van Dampierre gevangen worden. Zie MELIS STOKE.

Margriet vraagt Willem om vrede, en verkrijgt het, onder afstand van Henegouwen, Aalst, en de Vier Ambachten. (Van Zeeland geen melding).

Na Willems dood verbindt zijn broeder Floris zich met Guis dochter te huwen, en 't leen van Zeeland tot bruidschat te hebben.

En Floris V maakte met Gui 1278 een verbond over Zeeland tot gemeene bescherming. 't Geen tegen Avennes was, om hem buiten 't bezit van Zeeland te houden. KLUIT p. 223.

Ook verhief Margriet die toen nog leefde, en, na haar dood, Gui, dit leen van het Rijk, en Keizer Richard

deed Willems vonnis tegen Margriet te niet, v. Probat. 27 Jun. 1260.

Zij stierf 1280, en liet Jan van Avennes Graaf van Henegouwen, en Gui van Dampierre Graaf van Vlaanderen, volgens 't verdrag. Deze verzuimt het verhef, *jaar en dag*. Keizer Rudolf verklaart ook Zeeland vervallen, en bevestigt Willems uitgift aan Avennes. (Prob. 1281, No. 1.) Gui verzet zich, en 15 Junij 1282 wordt te Worms tegen hem gevonnisd, met kennisgeving aan Graaf Floris, als Onderleenman. Zoo als Floris dan ook zich aan zijn neef Jan van Avennes tot bescherming verbindt[1].

Kort daarna echter verbindt hij zich op nieuw met Gui tegen Avennes: die al steeds machtiger wierd. Zie p. 232, 233. Dit geschiedde 15 May 1283, waarop Gui 31 May eod. anno 10,000 p. vl. aan zijn dochter ter bruidschat toelegt.

Hoe zeer de Paus zoo wel als de Keizer in de belangen van Avennes ten sterkste overgehaald was, neemt echter Keizer Rudolf eindelijk den eed van Gui aan en verleidt hem 1288.

Maar in 't jaar te voren had Floris reeds getracht Zeeland onmiddelijk van het Rijk te houden, en verkreeg ook in het jaar 1290, een aanschrijving van Kei-

1 KLUIT neemt hem dat kwalijk: te onrecht. Floris moest als Onderdaan en Leenman aan 's Rijks vonnis voldoen, en dit doet hij. - Maar zijn persoonlijk belang was strijdig met dat van Avennes, en hij vernieuwt daarom het reeds vroeger gemaakt verbond met Gui. 't Eerst was een daad van verplichte gehoorzaamheid aan 't Rijk, 't ander stond in zijn keur, en daar door vergreep hij zich niet tegen het Rijk. Ook hield Floris daar door zich buiten 't geschil tusschen de 2 halve broeders. Nog een daad tegen Avennes gericht was het verzoek van Floris, om successie (des noods) van zijn dochters. (*Prob.* 19 Jun.)

zer Rudolf aan de Zeeuwsche Edelen om hem (Floris) als zoodanig zuiver-Leenhouder te erkennen en bij te staan, en niet een ander (een adulterinus dominus) daar voor te erkennen. (Dit was om 't verdrag met Floris V voor zijn broeder Willem 1248 aangegaan en hun belofte daar bij, zie KLUIT p. 289, en dat Margriet had weten te versterken door bijzondere verbintenissen met Edelen, (Ald. p. 295).

Intusschen was het gedrag dier Edelen zoodanig, dat Margriet ze zelf verliet, en met haar zoon Gui zich 15 Oct. reeds vooraf verbond, hun geen schuilplaats te geven, voor zoo verr' zij wegens hun medeheulen met haar gebannen waren of 't nog mochten worden. Ook bleef Rudolf bij deze laatste sustenu, en weigerde daarom het verdrag in Floris gevangenis gemaakt te bekrachtigen: zie onder.

Na Rudolf, was Adolf Graaf Guido niet gunstiger, maar op de hand van Avennes.

Maar als Albert (1298) regeerde, werd het vonnis tusschen Avennes en Gui te niet gedaan, ten koste echter van een leen en jaarlijksche geldsom, waarmeê hij twee Graven die wel met Albert stonden, verbond om hem ten Hove dienst te doen.

Avennes daar tegen verkreeg in 1299 weêr dat datzelfde vonnis in kracht blijven zou; onder bijvoeging: ten zij er zulke brieven voortgebracht wierden, als waardoor het naar rechte zou kunnen vernietigd worden.

Wat nu gedaan? - de twee partijen gaan een arbitrage aan, waarbij alle processen en vonnissen vóór Jan gevoerd en gewezen, voor nietig en van onwaarde verklaard worden; en

Dit *laudum* bevestigt de Keizer ook weder, en trekt zijn vonnis van 1299 uitdruklijk weêr in.

Floris V was de eerste die Zeeland een onmiddelijk

leen van het Rijk beweerde. - Dit vindt KLUIT zeer kwalijk, p. 241. - An recte?

Hij steunde niet slechts op 't verlei aan Willem I ten gevolge van 't vonnis van Keizer Fredrik tegen Joanna, 't geen MEIERUS wil dat door

α. haar excusatie verviel; maar op 't geen voor 't verlei aan *Boudewyn* plaats had, de Epoque der twist tusschen Holland en Vlaanderen.

Dit wettigt N°. 1 van Rudolfs schrijven van 1290.

β. Op Willem II vonnis tegen Margreet 1252, waarbij 't aan Avennes gegeven was: (schoon Richard dit te niet deed).

γ. Op het verlei aan Gui, terwijl hij onder den ban was, die Floris van zijn leenmanschap ontsloeg; zoo dat hij 't nu bezat, dempto intermedio domino.

En dit wettigt N°. 2 van dat schrijven.

Ik voeg hierbij: dat Rudolf bij 't verlei of de sauve garde om het te nemen (KL. p. 235) niet geweten zal hebben, dat de ban van den Paus nog niet opgeheven was: en dit kan N°. 3 veroorzaakt hebben.

Namel. *debere* kan hier zijn, *posse*.

δ. En dit wordt bevestigd

door het 4de N°. en de invectiven daar in gebruikt tegen Gui.

Wij voegen er bij uit JO. A LEYDIS in Chr. Belg. L. 18 c. 10, dat in 1177 Floris, Walcheren van Graaf Filip te rug vorderde, als ‘quam ejusdem Philippi antecessores, Comites. Flandriae, aliquot annis injuste occupaverant.’ Deze Floris is Floris de Vette. (KLUIT p. 249.)

Dit is zeker, dat Robert de Vries Zeeland onmiddelijk hield, toen hij 't aan Diedrik V gaf. - Nu is de vraag: gaf hij 't over zoo hij 't had, of in leen?

De Hollandsche Graven schijnen 't eerste beweerd te hebben; de Vlamingen 't laatste.

De Keizers Hendrik IV en V schijnen 't aan zich vervallen gerekend te hebben, en de Graven van Holland erkend te hebben. Maar zij maakten een vrede, waar in de zaak bleef zoo zij was, (dat is onbeslist) en Zeeland in 't bezit der Vlamingen.

Nu verloopen er een groote 60 jaren, en daarin vijf opvolgingen, waar in de zaak slaapt: tot Floris de Vette Filip aanmaant tot te rug gave. En deze geeft het weder in *leen*. Men getroostte zich dit. Dit behelst een agnitio facti, maar de jure originario zegt het niets.

In 1190 na Floris dood trachtte Diederijk ook Zeeland van den Keizer te verheffen. MEIERUS anno 1191. (KLUIT p. 265). Dit mislukte, en Diederijk deed de hulde; maar een nieuwe oorlog ontsproot uit de Tol van Geervliet in 1193 door Keizer Hendrik op nieuw bekrachtigd, waarbij de Vlamingen uitdrukkelijk daar aan onderworpen werden: - waarin Diederijk de overhand behield 1195.

Diederijk VII deed *geen manschap* DAN eerst op 't laatst van zijn leven (*ultimis diebus vitae suae*) (KLUIT p. 268.) en voerde daar altijd het gezag van vrijen Graaf, zonder erkenning van overgezag of medegezag van Vlaanderen (ibid.) Ook schreef hij zich *Dei gratia* Graaf van Holland en Zeeland, 't geen geene andere Graven deden voor Willem II en Floris V.

Willem I en v. Loon waren in nood, en gedwongen, en zelfs moesten zij hun recht aan den Vlaming, als scheidsman, verblijven. Willem I erkende dus weder het verdrag van 1168, 't geen Willem II ook erkent door hem (Willem I) gedaan te zijn. (KLUIT p. 273, 274.) Echter trachtte Willem I er zich ook aan te ontheffen (p. 279).

Floris IV (na Joannaas herstel) moest den Keizer gehoorzamen en zijn daad dulden, en 't werd weêr een gemeen leen als in 1168.

Floris, Willems II broeder, staat bij Margriet in voor zijn broeder, dat deze haar hulde zal doen, en geeft daar gijzelaars voor. En de Edelen zweeren, dat zij anders den Graaf Willem niet zullen bijstaan.

De oorlogen die sedert onder Floris V, en Jan II met de Vlamingen ontstonden, deden de wederzijdsche aanspraken voortduren. Floris gevangenis door verraad, deed die der Vlamingen bovendrijven.

Men ziet hoe Koning Willem dobberde tusschen de verdragen, die hij niet nalaten kon gestand te doen, en het besef van de oorspronkelijke onwettigheid daarvan, of het onrecht, dat hij er door leed. En met Floris V was het niet anders.

Een kind toen zijn vader stierf, was hij onder de voogdij van denzelfden oom Floris, die zulke nadeelige en grievende bedingen met Margrete gemaakt had. De oorlog stond weêr uit te barsten, als Koning Lodewijk van Frankrijk (Margretes Leenheer wegens Vlaanderen) ter vereffening, een huwelijk tusschen den Voogd en Guis oudste dochter voorsloeg, dat dan ook in zijn bijzijn 24 Sept. 1256 aangenomen, (Prob. eo a. N°. 1, 2) en te Brussel besloten werd.

Als ter bruidschat, kreeg Floris de Voogd Zeeland in leen, en, zoo hij kinderloos mocht komen te sterven, zou Graaf Floris zijn wees, 't zelfde leen behouden, en Guis tweede dochter Beatrix trouwen. Hier op werd de vrede gebouwd die met Margrete den 13 en met Gui den 21 Oct. getroffen werd.

Men ziet hoe dit doorluchtig Weeskind behandeld werd, en hoe zelfs dat gene waar geen geschil over was of zijn kon, hem ontnomen werd, ten behoeve van zijn Oom en Voogd; en afhanklijk gemaakt van

voorvallen en persoonlijke praestatien, waardoor hij in de neteligste betrekkingen tusschen zijn verraderlijken aanverwant Avennes, en erf-vijand Dampierre gebracht werd.

Een nieuwe toedracht van zaken had thands plaats. De Graaf van Holland had Zeeland niet meer, maar het was zijn Voogd, die het nu kreeg voor zich en zijne afkomelingen; en wiens kinderloos overlijden alleen, Holland daar weder aanspraak op geven moest jegens Margretaas Erfgenaam.

Intusschen spreekt het stuk-zelf niet beslissend over het recht van Margreta ('cum omnibus juribus quae nos et mater nostra habebamus vel dicebamur habere'), en het is weder een transactie de re dubia, salva juris veritate gemaakt. Hoedanige transactien geen beslissende kracht noch afstand over de sustenu meêbrachten, maar alleen over het bezit gingen. Floris de Voogd zeker deed dien afstand wel voor zich en beloofde te rug gave van alle brieven daar meê strijdig: maar het is zichtbaar dat hij 't voor zijn pupil (wien hij beroofde) niet beloofde, noch belooven kon, en dezen niet verbond of in rechte benadeelde. Teregt zegt KLUIT p. 317, 'Unde videmus, quam subdole quamque ambitiose tutor ille sua commoda sectatus sit.' Hij zwoer Margreta dan ook hulde en manschap, en verbond zich dat zijn pupil dit alles bekrachtigen zou, of hij Voogd de rechten van dezen niet handhaven.

En dit alles is nog te schreeuwender, daar het Rijks vonnis tegen Margreta van 1252 nog bestond en in kracht was. Want eerst in 1260 beloofde Richard aan Margriet de haar ontnomen landen weder te geven. (p. 323.) Zoo als hij dan ook eerst in dat jaar haar met Zeeland weder verleidde. Weshalve dit verraderlijk verbond van den Voogd Floris zijn pupil een recht ontnam en aan Margriet overbracht, dat zij niet heb-

ben kan, maar waarvan de overdracht echter die te niet doening van het vonnis (als op grond van wederzijds goedvinden der belanghebbende partijen die zich daarover verdragen hadden) veroorzaakte, welke zonder dat wellicht nooit geschied zou zijn.

Nu bestond het geschil nog tusschen Avennes en Dampierre, 't geen ook dit zelfde Zeeland raakte. In 1257 deed Avennes afstand daarvan.

Floris de Voogd hield nu Zeeland bewester Schelde in Leen, maar echter niet meer met den Vlaming gemeen. 't Hiet nu nog een Kasselanij.

Hij stierf, zonder de dochter van Gui getrouwd te hebben, in Maart 1258[1].

Aleid nam de voogdij van den jongen Graaf van Holland aan, toen Weduwe van Jan van Avennes zijnde. In 1264 nam Otto Graaf van Gelder haar plaats in. De Edelen waren afkeerig van haar (KLUIT p. 335), maar zij was een slimme feeks (als men zegt) en wist Floris na dat hij zelf regeerde, na dat hij in 1266 de toomen des gebieds zelf aanvaard had, nog lang in haar gareelen te houden (KLUIT p. 337 adn.) Zoo als hij in 1272 nog haar zoon Floris over geheel Zeeland stelde, terwijl Albert van Voorne Kastelein was; en Aleid zijn gemachtigde bleef. (Id. p. 337.)

In 1290 borst de opstand der Zeeuwsche Edelen en de Vlaamsche oorlog uit, door VOSSIUS Lib. IV, en WAGENAAR III D., p. 47, beschreven. De zaak is, volgens KLUIT pag. 337, deze[2].

1 Floris V was toen oud 4 jaar (MELIS STOKE) (hetgeen ook overeenkoomt met zijns vaders huwelijk, aangegaan in 1252) ook erkent Floris in 1290, 37 jaar oud te zijn. Zoo dat hij 1253 geboren was.

2 Zie MELIS STOKE IV, p. 595-779.

Nadat de Friezen t'ondergebracht en de Hollandsche Edelen, (met name Amstel en Woerden) onderworpen waren, hield Floris de Grooten zoo wat op afstand, en *lei Zeeland een vierde penning op*[1], 't geen de Grooten *tot afval bewoog*, die zich tot Gui wendden. Waar op deze in 't Land viel. Floris raakte verlegen, daar zijn gemalin en zoon in Middelburg belegerd waren. De Hertog van Braband kwam tusschen beide: in vertrouwen op hem werd Floris te Biervliet (in Vlaanderen) gevangen, nadat het vrede was, en Floris daar op gerust zijn leger ontbonden had (KLUIT, p. 345), en deed Gui manschap wegens Walcheren, waarop de Edelen wel tot hun plicht te rug moesten keeren. Intusschen weigerde Keizer Rudolf dat verdrag te bevestigen, 6 Julij 1290, die ook 8 May eod. anno, reeds te niet gedaan had het verdrag van Floris den Voogd, als *hebbende 't recht van zijn pupil niet kunnen verminderen*, en aan de Zeeuwsche Edelen de aanschrijving gedaan, waar van boven, (KLUIT p. 339, 340).

(Dwaas en dom [*enz.*] is KLUITS invective tegen deze Charters, p. 340.)

Rudolf stierf, en Adolf bekrachtigde Rudolfs vernietiging den 31 Augustus 1294.

En met reden. Men misbruikte Floris gevangenschap even zoo schandelijk als men haar bewerkt had. Tot scheidsmannen in het geschil (NB. dat reeds door den Keizer beslist was, immers niet dan door hem te beslissen was) stelde Gui zich-zelven, den Hertog van Braband (die tusschen hen beide den schelm speelde), en Gui's oudste zoon, en aanstaanden opvolger Robert: (Egregios sane arbitros!) [uitmuntende scheidslieden!] en

1 'Oh imposita sibi onera' (Egmundanus) (Vid. et KL. p. 342, 343). Dien vierden penning gelooft KLUIT zelf niet, p. 362.

bij dat fraaie verdrag van arbitrage kwam dan ook een arbitrage over het geschil tusschen het Zeeuwsche Edelgeboefte en den Graaf, tegen wien zij lijf en goed verbeurd hadden, ware 't niet, dat zij zich met een vroeger verdrag dekken konden[1].

De arbitrage werd uitgebracht 8 Junij 1290 en kwam neêr op deze punten: Floris moest aan Gui manschap doen en L. 20,000 Parijssche munt betalen, voor krijgskosten, en daar voor gijzeling houden te Gend. Niet genoeg, daar werd over de rechten van den Graaf als zoodanig in Zeeland, tusschen hem en de Ballingen gedecideerd en zelfs de hoogste rechtspraak aan 62 mannen gelaten, waar in de hoofden der verraderij (KLUIT, p. 356-358).

En (nog schooner!) Floris moest ten behoeve van Gui tegen den Keizer en 't Rijk de wapenen voeren, zoo die niet toestemmen wilde in 't verdrag (p. 352, § 7), en 't verdrag met zijn Voogd aangegaan, bekrachtigen.

En dit moest alles door Edelen en Steden van Holland bekrachtigd worden, ten einde *enz.* (§ 15) - en Floris zich nog aan een poenae stipulatio van L. 30,000 onderwerpen en daar voor gijzeling houden te Gend (p. 359).

Zeker! zoo ooit een stuk *nul* was, dit was *nullitatis absolutissimae*. Gevangen, gedwongen, met bedrog en list geeircumvenieerd, tegen 't Recht des Rijks, tegen Gewijsden en Jussa Imperii aan, wordt iemand afgeperst een bevestiging, waarbij hij zich depossideert, het afgrijsselijkst schelmstuk van een voogd, die zijn pupil verried en beroofde, gestand doet, en aan poenale stipu-

1 De Edelen bij name genoemd: *Jan van Renesse, Wolfaert van Borsselen*, (over dezen z. KLUIT p. 356 *adn.*) *Huig van Kruiningen, Diederik van Brederode, Jan van Maal stede*.

latien, borchtochten, en gijzelingen onderworpen, ja zijn eigen onbetwiste onderdanen tegen hem zelf, tot opstand en feitelijkheid verplicht, zoo hij zich tegen deze gruwelen verzet, en niet zelf meineedig wordt tegen zijn wettig Leenheer en 't Rijk. Wat verwarde kop en wat ziel moet [..*hij*..] hebben, die zoo iets van waarde zal houden!

Met recht derhalve verkrijgt Floris V van 't Rijk en wel van twee achtereen gevolgde Keizeren de te niet doening van dit gruwelstuk, in 1290 en 1294.

Intusschen was er wederom oorlog tusschen Floris en Gui uitgeborsten, als blijkt uit een bestand tusschen hen in 1293 bij tusschenkomst van Koning Eduard van Engeland gemaakt, en tot Augustus 1295 verlengd, waarna de oorlog, met een roemruchtige overwinning d. 27 October 1295 op de Vlamingen, eindigde.

Het bleef ook bij de twee uitspraken of brieven van Rudolf en Adolf niet; maar ook Adolf deed aanschrijving aan de Edelen in Zeeland om Floris en geen ander te erkennen (KLUIT, p. 365). Tot dat Floris 10 Januarij 1295 met Koning Filip den Schoone van Frankrijk in een verbond trad (waarbij hij een leen in gelde van hem aanneemt) dat voornamelijk tegen Gui ingericht was.

Van 1290 schreef Floris zich Graaf van Holland en Zeeland, en van dien tijd ook is Zeeland als een bijzonder Graafschap aangemerkt. En men moet het aanmerken als van toen aan onmiddelijk van het Rijk (even als voor 988 in Boudewijn met den baard) gehouden te zijn.

Floris kwam om, en naauwlijks was zijn zoon Jan 1 erkend, of Gui viel weder in Zeeland[1].

Jan liet in 1297 zich overhalen om de zaak in uitspraak van Koning Eduard te stellen.

In de Archiven van Rijssel wordt een geschrift gevonden van vredes-artijkelen tusschen de twee Graven 12 Febr. 1298[2]: waar bij Gui afziet van alle recht op Zeeland (p. 368, § 2), dat echter zou moeten herleven in geval van versterf op Collateralen.

De Graaf van Vlaanderen en zijn Kinderen en Edelen moeten zich met eede zuiveren van deel in Floris moord gehad te hebben.

Holland verbindt zich ter hulp van Vlaanderen tegen Frankrijk met 500 ruiters en 10000 voetknechten, ten koste van Vlaanderen, en Vlaanderen vice versa jegens Holland.

De poenale stipulatien van Floris V vervallen.

Men ziet, Gui, die boven dien 't Rijk tegen zich had, had toen de handen vol tegen Frankrijk - en was verdacht ten opzichte van Floris moord. STOKE V, VS. 1247.

KLUIT twijfelt of die vrede gesloten is: maar dat zij gesloten is, is klaar, door dat wezendlijk Jan Gui tegen Frankrijk te hulp gekomen is anno 1305; en er ook te Rijssel een Hollandsch stuk van Jan I is, waarbij tot die vrede gerespicieert wordt.

Gui derhalve gaf zijn recht op *vis-à-vis* van het Hollandsch huis, maar wilde 't vast houden ten aanzien van Avennes die op de Hollandsche erfenisse reeds

1 (Waar van STOKE, 2 D. p. 393, 442-451.)

2 Zij houden tusschen Willem van Vlaanderen *pro patre suo et ejus jussu* en den Graaf van Holland.

lang vlamde[1]. En toen Jan I op 't uiterste lag, gaf hij, nu ond zijnde, al zijn recht op Zeeland over aan zijn oudsten Zoon *Robert de Nevers*.

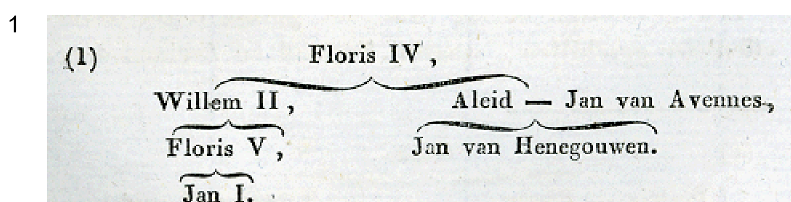
Jan I stierf 10 November 1299 kinderlees, en Jan van Henegouwen volgde hem op[2]. - Maar reeds vroeger had hij zich als Voogd van Jan I weten op te dringen: waarover te zijner plaatse.

Als opvolger en causam habens [regthebbende] was hij gehouden door het Verdrag van 1298. - Hij weigert dit, en Robert, Guis opvolger, verleidt het aan zijn broeder Gui.

Jan II nu grondde zich niet zoo zeer op de rechten van Floris of Jan I, waar aan door het verdrag van 1298 gederogeerd was (schoon hij dit had kunnen doen) als wel op het recht van zijn Huis: zich beroepende op de vonnissen door Koning Willem, Rudolf, Albert, ten behoeve van Avennes tegen Margreet gegeven.

Want op den Rijksdag door Keizer Albert te Spiers in 1299 gehouden, had Jan van Avennes verkregen, dat alle de vonnissen van Rudolf deze zaak betreffende in kracht zouden blijven, voor zoo verr' de Vlamingen het tegendeel niet door wettige stukken zouden doen blijken.

De quaestie was nu zeer verwikkeld: want

1

2 Quo jure? Als naaste Collateraal op grond van 't *verloi* bij Floris leven.

1°.quaeritur de successione Joannis II[1]

2°.de Jure priore Roberti Flandri.

En dit was ten voordeele van den Vlaming quod ad allodiam.

Maar quod ad feuda Zeelandiae:

α. Was het leen vervallen aan den Leenheer:
en die was *of* de Graaf van Vlaanderen,
of het Rijk
maar nooit Avennes.

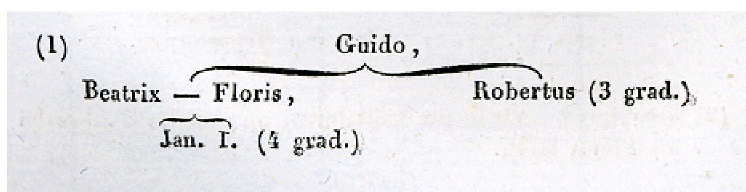
β. of het moest komen van Jan II, op de naaste *Agnaat*. Maar die Agnaat bestond niet, interveniente femina: weshalve Albert ook op aandrijven der Zeeuwsche Edelen het Leen als vervallen reclameerde.

Zoo dat Vlaanderen re in se spectata gelijk had. Maar Jan de II had

α. als opvolger vóór zich het verdrag van Floris den Voogd 1256, dat meêbracht dat Zeeland versterven zou met Holland op elken erfgenaam, mits betalende 10,000 mark:
of, 't nader verdrag van Jan I in 1298, waar de opvolging alleen aan 't homagium verknocht werd.

β. En als Graaf van Henegouwen en Kleinzoon van Margreet, kon hij ook aanspraak maken op 't *Leenheerschap* (onder den Keizer) op Zeeland, Waas, Aalst en de 4 Ambachten, als door Willem II aan zijn Vader tegen zijn Oom Guido toegekend.

Een geweldige oorlog was het gevolg dezer onvereffenbare geschillen, waarbij Holland en Zeeland deer-

1

lijk geteisterd werden, en welke geschorst werd door een vrede (of liever bestand[1]) 1303, waar bij geheel Zeeland (Oost en Wester[2]) Zierixzee alleen uitgezonderd, in 't bezit der Vlamingen bleef. En in 1304 werden de vijandelijkheden hervat[3].

Jan II stierf 1304, en Willem III volgde hem op. In Junij 1305 vrede tusschen Frankrijk en Vlaanderen, (KLUIT p. 382) waar in echter Holland en Zeeland niet besloten werden, schoon Jan II, volgens een verdrag van 1297, 's Konings bondgenoot was. - Willem III zich dus verlaten ziende, kwam tot een verblijf aan scheidslieden. En D'OUDEGHERST teekent aan, dat de geschilpunten bepaald werden tot twee, *α.* de Erfopvolging in 't leen van Zeeland: *β.* dat in eenige Allodialen in Zeeland.

In 1306 staakte men de vijandelijkheden. In Holland werden de schaden opgerekend, die de Vlamingen daar gedaan hadden; - maar het bestand werd voor nog 4 jaren verlengd. Ter gelegenheid der kroning van Keizer Henrik te Aken 6 Januarij 1308/9 werd dit verlengd tot in 't volgende jaar. Eindelijk in 1310 werd de vrede gesloten. Waar bij Willem III Zeeland in leen van Vlaanderen kreeg, en wel onder uitkeering van een jaarlijksche som, aan den opbrengst aequivalent; - en bovendien aan Waas en de 4 Ambachten verzaakte, de Edelen, die Vlaanderen toegevallen waren weer aan nam, en gijzelaars gaf.

Zie daar weêr wat Fransche hulp is, en hoe zij

1 Als te recht HUYDECOPER bij M. ST. VS. 458.
2 MELIS STOKE VIII. 441.
3 *Vrede bij provisie en tot opzeggens* was het; en wat is dat, dan *bestand*?

Willem III in 't naauw bracht. Deze vrede duurde dan ook slechts 5 jaren.

Keizer Henrik verleidde ook Robert van Vlaanderen met Zeeland enz. en wat Rudolf en Adolf gewezen hadden, was vergeten: dit verlei was in 1315. Nu kon echter Willem niet stil zitten; en hij hervatte den krijg tevens met den Koning van Frankrijk, wiens zuster Willem getrouwd had, die na in 1316 een bestand met Vlaanderen gemaakt te hebben, den vrede wel trachtte te bemiddelen; zoo als ook die van Engeland deed. Maar vruchtloos. In 1320 echter, na dat Filips van Frankrijk een vaste vrede gemaakt had, werd van wederzijde de zaak aan hem verbleven; die ze niet ten einde bracht. Hij stierf naamlijk, ook overleed Robert van Vlaanderen; en Karel de Zoon en Opvolger van Filips, bemiddelde 't, 6 Maart 13 22/23.

Nu staat de Graaf van Vlaanderen nogmaals af van alle recht, hulde en manschap op Zeeland, ook van alle eigendom, heerlijkheid of domein dit land betreffende, en geeft alle papieren over (KLUIT p. 387). En hij laat en guarandeert Graaf Willem alles wat er op of in is, meubelen, vee, sterkten en wat na den dood van Jan I op hem vervallen mocht zijn; met afstand van alle schulden, poenale stipulatien, of wat het zijn mocht.

En daar tegen staat Willem af van zijne aanspraken op Waas, Aalst, Geertsbergen, en de 4 Ambachten.

De Graaf van Vlaanderen neemt ook aan, den Keizer zijn leen te refunderen ten behoeve van Willem.

De goederen der Vlaamschgezinde Edelen blijven verbeurd en aan den Graaf van Holland. En zoo daar van iets te rug gegeven mocht worden, de Graaf van Vlaanderen zal dit vergoeden, maar daar tegen zal die van Holland hem L. 30,000 ééns geven in 4 jaren:

voorts verbond tegen een ieder, de Leenheeren uitgezonderd.

Vescheiden Steden, zoo in Henegouwen en Holland als in Vlaanderen teekenen het Verbond als naar stijle reeds ingevoerd. Keizer Lodewijk bevestigde dit in Maart 1324.

Naderhand heeft Albert van Beieren nog gezorgd dat dit Verbond in 1358 van wegens Vlaanderen nader bekrachtigd werd. (KLUIT p. 390.)

Eindelijk in 1323 werd bij de vrede tusschen Willem den III (van Holland en Henegouwen) en Robert van Vlaanderen, Zeeland aan den eerste, en Aalst, Waas, en de 4 Ambachten, daar tegen, aan den laatste afgestaan. En van dien tijd af was Zeeland een tweede Graafschap dat de Graaf van Holland als zoodanig van 't Rijk hield. KLUIT, p. 242.

't Leen van Zeeland kan zeker niet uit de gift van Wasda getrokken worden. KLUIT, p. 244.

Maar niets verhindert dat die Zuider Holland, tot de Schelde, en ook Wasda in Leen had, ook het land tusschen die twee ingelegen eodem jure bezat. En hier is vrij wat schijn voor. KLUIT deraisonneert hier.

En zoo wij dat aannemen, gelijk VAN LOON het gist, en MEIERUS het onderstelt, en Keizer Rudolf het aanneemt, is alles klaar.

Dat Diederijk de II slechts het enkele Sonnemeere op Schouwen ten geschenk kreeg, bewijst niet dat hij toen geen Graaf van dat Schouwen, en van dat geheel Graafschap was. En waarom mag hij 't ook niet van Walcheren of Wester-Zeeland geweest zijn. - Het is meer waarschijnlijk dat dit, meê aan de Noormannen gegeven

zijnde geweest met Kinhem, met deze bij de vereeniging dier brokken onder Lotharis aan denzelfde ter bewindvoering gegeven is. En men vindt ook sedert geen andere Graven van Walcheren meer.

Brabant.

Leuven had in 1317, 2400 weverijen, die ieder ten minste 30 of 40 arbeiders hadden, en in 1350 was 't getal tot 4000 weverijen geklommen. Doch ook de oproeren vernielden dien bloei in 1360 en in 1379, wanneer zij hun magistraten uit de vensters smeten, en op opgeheven pieken ontfingen. Hertog Wenceslaus stilde en strafte dit, maar de meeste stedelingen vloden naar Engeland, waar zij hun fabrijken invoerden, en de stad ontvolkte vervolgens al steeds meer en meer.

Om die ontvolking te gemoet te komen stichtte Hertog Jan IV de Universiteit in 1425.

Niettemin was er in 1477 eene nieuwe opstand. Vele inwoners verhuisden op nieuw en de stad werd beboet met 21,380 Livres tournois. Vid. LIPSIUS, DIVAEUS, GRAMAYE etc.

Nevens de Wevers, waren 't de Wijngaardeniers, wier gild en ambacht toen bloeide, die zoo ontembaar waren. Want de wijnoogst was daar zeer rijk en die wijn zeer geacht, en had den naam van niet ligt dronken te maken; doch DIVAEUS (Rerum Lovan.) zegt het juiste tegendeel.

In 1535 stelde Karel V daar den stapel der *vreemde wijnen* bij Privilegie.

Brussels lakenen waren (testante Edicto Regis Galliae anni 1375) boven alle anderen vermaard en gezocht.

Koning Karel VI van Frankrijk in 1399 begunstigt die van Brussel, Mechlen, en Lier, bijzonder.

'T Brusselsche bier bracht in 1444 bij verpachting van den accijns daar van, der stad ƒ 37,600 's jaars op. FOPPENS, *Annales*. MS.

Brussel was aanmerkelijk als Koopstad, en verkreeg van Filip den Goede de vergunning, om de *Senne* door geheel Braband te mogen verwijden tot bevordering van haar zeevaart, en binnenlandschen handel. Maar de oorlogen beletteden de uitvoering. - Naderhand groeven zij een gracht tot de *Senne*, en van daar tot de *Rupel*; en loofden prijzen uit aan die het bij de opening met de meeste schepen en beste of kostbare waren zou opzeilen. De eerste prijs werd door *Antwerpen* behaald, dat 13 schepen zond, de andere prijzen door *Gorkum* en *Ziericsee* - Dit was niet lang na 1550.

Brussel was ook vermaard wegens haar fabrijken van harnassen, die bestand waren tegen den musket-kogel en coulevrin-kogel; 't geen een allerbloeijendste tak was. - De *Kant* schijnt eerst in de 16e eeuw opgekomen te zijn[1].

Brussel is *burchtsele*.

1 De naam van *kant* is *rand: coté* in 't Fransch. Men noemde 't ook *reseau de point*, of *reseau de point de coté*. De naam van *dentelle* is 't Hoogd. *spetse*. Conf. 't woord *campaan*. Zekere JEAN LE CLERCQ schreef er een boek over, gedrukt te Parijs in 1587 en leert daar bij ook *pourtraits de reseau de point de coté* maken, gelijk ik zelf een oude kanten hef met de pourtraiten van Fredrik Hendrik en zijne gemalin gezien heb, waarvan ook eene afbeelding in koperen plaatdruk bestaan heeft. - De teekeningen door JEAN LE CLERCQ gegeven, zijn slecht en zonder smaak. De text van dit boek echter is zoo zeldzaam dat men twijfelt of hij bestaan heeft, doch zijne afbeeldingen zijn bekend.

Brugge heeft zijn naam van zijn *steenen bruggen*, toen elders nog vreemd, immers zeldzaam, terwijl die stad er in menigte van vervuld was.

In *Mechlen* waren in 1370, 3200 weefgetouwen of weverijen in bloei. - Karel de Stoute begunstigde deze stad ongemeen, en plaatste er zijn Gerechtshof in; hij gaf hun allerlei privilegien, vrijdommen van lasten en accijzen, waarbij Maximiliaan en Filip de Schoone nog nieuwe bevrijdingen van opbrengsten voegden; t.w. die van den Gravelinger tol, die aanmerklijk was, als zijnde daar de doortocht der Engelsche koopmanschappen.

Ook was dit Mechlen vermaard door zijn klok- en naderhand artillerij-gieterijen, waarom er ook het arsenaal der Nederlanden gevestigd werd. Maar een magazijn waar 700 tonnen buskruid in waren, in 1546 door den bliksem getroffen, sprong, en maakte bijna heel de stad tot een puinhoop (PONTUS HEUTERUS)[1].

Sevenberg was voorheen zoo machtig door zijn koophandel, dat in 1427 de Hertog van Bourgondie, die het te water en te land belegerde, daar 3½ maand voorlag, en ze niet dwingen kon, tot de stad zich van zelve aan hem overgaf. Sedert verviel zij.

Antwerpen had in 1396 slechts 200 drapiers. Sedert de 14de eeuw begon het op te komen door zijn voordeelige ligging, en zijn getrouwheid aan Maximiliaan bij de onlusten baatte deze stad. Zij was verpand ge-

1 [Hiervan is nog een merkwaardig gelijktijdig gedrukt verhaal voorhanden, in eene verzameling van *brochures* of tractaatjes aan de Universiteit te *Leiden*].

weest aan Lodewijk van Vlaanderen, en deze ontnam haar hare vrijheden en gaf die aan Mechlen in 1358, waaruit een oorlog tusschen deze steden, die Filip de Goede eerst stilde in 1434, na 24 jaar geduurd te hebben. - In 1485 stichten die van Gent een kasteel om Antwerpen te benaauwen en plonderden wat daar uitkwam of naar toe ging. De Antwerpenaars met eenige soldaten gesterkt namen dat fort, en hongen de bezetting aan de boomen op. (HARAEUS en VAN METEREN).

Twee jaarmarkten brachten de Vreemdelingen in Antwerpen door de vrijheden daaraan verknocht, welke ieder reis 6 weken of wel 8 weken duurden. Nu bouwden die van Brugge het kasteel van Haaftingen aan de Schelde om den Antwerpschen handel te stooren. Maar de Antwerpers veroverden en slechtten het (VAN METEREN).

In 1444 waren er te Antwerpen nog slechts vier Kooplieden en zes scheepjens voor de binnenvaart; geen zeevaart hoegenaamd. Maar een Compagnie van Kooplieden die te Middelburg gevestigd was, ging over tot Antwerpen en vestigde daar hun handel van wol, lakenen, lood, leder, enz. met Engeland. Haast groeide de Handel zoo aan, dat Antwerpen het machtigen en aanstellen van *Konsuls* in vreemde landen als aan de Oost- en Noordzee verzocht en verkreeg in 1485, en bij Ordonnantie van 5 May van dat jaar, een Koopliedengezelschap aanstelde. Dit klaagde weldra over Engelsche vexatien, waarover in 1495 tusschen Aartshertog Filip en Koning Henrik VII een vergelijk en tractaat van weêrzijdschen handel getroffen werd, En in 1503 brachten de Portugeezen aldaar de eerste Indische waren. En in 1508 twee Zeeuwsche schepen aldaar de eerste suiker uit de Kanarische Eilanden, doch die men niet kwijt kon worden, en toen *riethoning* genoemd

werd, schoon de Oostersche suiker lang te voren bekend was ook bij ons. Zij brachten dien naar *Vere*.

Reeds in 1516 was genoegzaam alle handel van Brugge naar Antwerpen verlegd, dat, steeds meer en meer bevolkt, in 1542 nog met meer dan 3000 huizen vergroot werd.

In 1560 vestigden zich Engelsche kooplieden te Antwerpen en sedert rees haar bloei ten top. Inzonderheid mede was haar handel groot met de Italiaansche steden, en voorts algemeen door Europa, en omvattede alle voorwerpen. Ook werd in 1522 de Aflaathandel mede een tak, die in Antwerpen door Italianen werd ingevoerd, die aldaar de Emissarissen zochten om ze elders aan den man te brengren.

NB. De Beurs van Antwerpen werd in 1631 gebouwd. Ook geschiedden daar de geldleeningen voor de Koningen van Spanje, van Portugal, van Engeland, en de algemeene Wisselhandel op gants Europa.

De Fuggers van Augsburg hebben daar ook hun schatten opgedaan, waarvan 't stamhoofd in 70 jaren zoo veel vergaderde, dat hij, buiten land- en andere goederen wijd en zijd gelegen, kostbaarheden enz., zes Miljoenen gouden kroonen naliet. - Zijne geldschietingen en kwijtscheldingen aan Karel den V zijn bekend.

‘Opibus, divitiis, omneque genus mercaturae florebat tum Flandria: Gallia autem ita erat desolata, ut non modo seminari non possent agri, sed sentibus dumisque crescentibus silvarum speciem induerent, lupis aliisque feris vel ex domibus sicubi erant, homines rapientibus.’ MEIJERUS, Anno 1439.

Toen Hertog Filip de regeering van Parijs neêrlei (in 1439) volgde hem een geweldige menigte van Parijsche burgers en kooplieden, die bij hem inwoning en bescherming baden.

Limburg

Was in zijn besten tijd rijk door Koophandel; 't bracht van zich-zelven lood, ijzer, kolen, zwavel en een soort van marmer voort. - In later tijd werd ook de kaas van *Herf* bekend, doch maakte nooit een voorwerp van belang.

Luxemburg

Was daartegen steeds een arm land, en bracht nooit of naauwlijks 1/12 op van 't geen meest ieder der Nederlandsche Provincien opbracht, en nog geen 1/40 van 't geen Vlaanderen gaf.

Maar het is een allergewichtigste Provintie voor de Nederlanden, omdat het langs daar is, dat Frankrijk in 't hart van Belgie dringen kan, en dus ook in onze Gewesten vallen.

Artois

Was een rijke Provincie door zijne vruchtbaarheid, een voerde steeds een schat van granen uit. Naderhand werden haar tapijten ook geacht; die echter zeer oud een nog grooter vermaardheid hadden: want VOPISCUS spreekt er met onderscheiding van en zoo ook St. HIERONYMUS. In de 15^{e} eeuw bloeide deze fabrijk daar inzonderheid, en in 't bijzonder die van *Arras*. Die van *St. Omer* schijnen minder geweest te zijn en werden naar Duitschland verzonden; die van *Arras* naar Frankrijk en Italie.

Namen

Bestond van ouds (naar 't schijnt) uit Kolenbranderijen, grof-IJzersmederijen en Steengraving.

Luikerland.

Behalven den Landbouw, die alomme aan de Kloosters en Stiften te danken was, en dus rondom den bisschoppelijken zetel niet ontbreken kon; bestond derwijze door zijn Koolmijnen, dat het grootste deel der Luiksche legers nog in de 14de en 15de eeuw uit Koolgravers bestond, 't geen een ruw en hardnekkig volk was. Zij hingen het hoofd altijd naar Frankrijk, 't geen de onlusten overal aanmoedigde, en altijd verdeeldheid strooide, en waren dus als een gedurige vijand in 't hart der overige Nederlanden, gelijk Utrecht van ouds ten aanzien van Holland was. 't Oudste der Ambachts-gilden in de stad Luik was het *Smits-gild*.

Maximiliaan, in een stuk te Yperen bewaard, geeft op wat Karel den Stouten opgebracht was geweest:

	Livr. Tourn.
Burgonje, Hertogdom en Graafschap.	27,400.
Brabant	12,754.
Luxemburg	1,180.
Gelderland	13,885.
Holland	14,300.
Zeeland	2,685.
Artois	17,683.
Henegouwen	12,199.
Namen	5,936.
Vlaanderen	42,390.

JACOBI MARCHANT *Flandria*, p. 15.	150,412.

[vervolg Ophelderingen]

Bladzijde 45, Aant. (1).

Zulke muren, om tot wering van de invallen van vreemde volken te dienen, vindt men oudtijds veel. Trajanus bouwde er een in Engeland tegen de Pieten, die verwoest werd; en Hadrianus later een meer Zuidelijk, met hetzelfde doel, van welken nog sporen zijn. De *groote muur* van China is bekend. Ook in de wildernissen van Noord-America vindt men nog overblijfsels van zulke muren; ja ook in 't Oosten. En hieruit laat zich de door de Geschiedschrijvers geboekte, in schijn zoo fabelachtige grootte der stad Babylon verklaren. Om de invallen van vreemde volken te stuiten, maakten de stichters dier stad een ontzettend uitgestrekten muur in het vierkant, die weilanden en akkers en bosschen, maar vooral ook een stroom, den Euphraat namelijk, in deszelfs omtrek bevatte, zelfs geheele meeren waren hiervan niet uitgesloten; hier binnen nu hadden zij hier en dáár verspreidde wooningen, en levensvoorraad genoeg, om door eene belegering niet uitgehongerd te kunnen worden: deze muur was van eene hoogte, die dezelve met ladders onbeklimbaar maakte, met twee poorten, aan iedere zijde een; die dan de eenige post waren, die men te bewaken had, en die, zoo ook dan nog de nood drong, toegemetseld werden. Voor een leger waren deze *pagi* of landstreken, zoo als men die *enceinte* noemde, niet inneembaar, dan alleen door de er door stroomende rivier afteleiden en door het bed er binnen te komen, zoo als *Cyrus* Babylon zonder twijfel innam, en de inwoners verraste).

Bladz. 59: 'Wendelzee.'

(De Middelandsche Zee werd toen door de Deensche Volken de Wenden- of Wendelzee genoemd).

Bladz. 63: 'Verwarde begrippen van procopius.'

PROCOPIUS *Γοτϑιχων ή β΄.*
Pag. 232. *Ἔρουλοι, Λαγγοβαρδῶν ἡσσηϑέντες τῇ μάχῃ, ἐς ἠϑῶν τῶν πατρίων ἔςησαν· οἱ μὲν ἀυτων ῴχησαντο ἐς τὰ ἐν' Ιλλυριοῖς χωρία· οἱ δέ δὴ ἄλλοι Ἰςρον ποταμὸν διαβάινειν οὐδαμῆ ἔγνωσαν, ἀλλ' ἐς ἀυτάς που τὰς ἐσχατιὰς τῆς οἰχουμένης ἱδρύσασϑαι. Ὅυτω γοῦν πολλὼν ἐχ τοῦ βασιλέιου ἅιματος ἡγουμένων σφίσιν· ἤμειψαν μὲν τα Σχλαβηγῶν ἔϑνη ἐφεξῆς ἅπαντα. ἔρημον δὲ χώραν διαβάντες ἐνϑένδε πολλὴν, ἐς τοὺς Ὀυάρνους χαλουμένους ἐχώρησαν· μεϑ' ὅυς δὴ χαὶ Δανῶν τὰ ἔϑνη παρέδραμον, οὐ βιαζομένων σφάς των τῇδε Βαρβάρων· ἐνϑένδε τε ἐς Ὠχεανὸν ἀφιχόμενοι ἐναυτίλλοντο· Θούλῃ τε προσχόντες τῇ νήσῳ, ἀυτ{problem} ἔμειναν. Ἔςι δὲ ἡ Θούλη μεγίςη ἐς ἄγαν. Βρεττανίας γὰρ ἀυτὴν πλέον ἠ δεχαπλασίαν ξυμβαίνει εἶναι. Κεῖται δὲ αὐτος πολλῷ ἄποϑεν πρὸς Βοῤῥὰν ἄνεμον. χ. τ. λ..*
Pag. 349. *Ὄυαροι* (alia lectio *Ὄυαρνοι*) *μὲν ὑπὲρ Ἴςρον ποταμὸν ἵδρυνται· διήχουσι ἄχρι τὲ ἐς Ὠχεανὸν τον ἀρχτῷον χαὶ ποταμὸν Ρῆνον· ὅςπερ αὐτούς τε διορίζει χαὶ Φράγγους χαὶ τὰ ἆλλα ἔϑνη, ἅ ταύτῃ ἵδρωται. Ὁυτοι ἅπαντες, ὅσοι τον παλαιὸν ἀμφὶ Ρῆνον ἑχατέρωϑεν ποταμὸν ᾤχηντο, ἰδίου μὲν τινος ὀνόματος ἔχαςοι μετελάγχανον· ὧν δὴ ἔϑνος ἓν Γερμανοὶ ὀνομάζονται. ἐπιχοινῆς δὲ ̀Γερμανοὶ ἐχαλοῦντο ἅπαντες. k. τ. λ.*

Bladz. 66: ‘en nu Nederlanders.’

[Dit ziet op de vorming van het nieuwe Koningrijk der Nederlanden; door de (toenmalige) begrippen van convenientie der overwigtige Mogendheden na den val van Napoleon.]

Bladz. 67. aant. (1): ‘wat de doop.’

(De doop werd aangemerkt als eene wedergeboorte: nu waren zij nieuwe menschen; op wie de misdaden, als Heidenen bedreven, niet konden gewroken worden. Dit bijgeloof is reeds vroeg in de Christen-Kerk geweest; en zoo stelde CONSTANTIJN *de Groote* den doop uit tot op zijn sterfbed).

Bladz. 68: ‘Graven en Hertogen.’

Zie beneden in den tekst bl. 106 onder aan, en bl. 107.

Bladz. 69: ‘*St. Geerde*.’

(Zij gaf haren naam aan de stad Geertruidenberg; zij werd als Heilige geëerd, en tot hare gedachtenis dronk men elkander op de gastmalen een goeden dronk, den St. Geerden-dronk, of *St. Geerden-minne*, toe. - *Minne* is hier niet *liefde*; maar *gedachtenis*; in den zelfden zin, als men nog zegt een *pand der minne*: te vriendelijke herinnering aan het gegevene strekkende).

Bladz. 76: ‘*Martel of krijgshamer*.’

[Het zij dan geheel overdragtelijk: gelijk b.v. Attila, *flagellum Dei*, de geessel Gods, genoemd wierd; het zij Karel zelf zich in dien slag met kracht en geluk van dat toenmalig krijgswapen bediend had].

(Men vocht veel in die tijden met zware staven,

welker end aan de eene zijde een hamer was, en aan de andere een bijl (even als onze hamers in 't groot): dit moordtuig werd het laatst gebruikt onder de regering van Karel V, bij gelegenheid van een door hem toegestaan, maar vóór dat men elkander den doodelijken slag had toegebracht, door hem gestuit judicieel gevecht of duël. Met den bijl sloeg men den zwaar gewapenden op het hoofd om hem te verdooven, en stak hem dan dood door de harnasplooijen met een ponjaard of dolk, omdat de sterke stalen wapenrusting geen steek ergens elders toeliet. De gemeenen, die slechts jakken of kolders droegen, werden ook met de hamers op het hoofd geslagen en dan onder den voet gehaald, en met den strijdhamer gekloofd, zoms tot aan den gordel: en dit moet ons niet vreemd schijnen, dit toch wordt ons vaak geboekt, onder anderen van Godfried van Bouillon; die eens een Saraceensch ruiter geheel en al door midden kloofde. De gemeenen (de jakhalzen) waren dus van niet veel waarde in den strijd, want hunne kolders beschermden hen niet: en daar het in die dagen altijd op personeele dapperheid aankwam, en ieder naar zijne krachten zoo vele heldendaden verrigtte als hij wilde en aan geene krijgstucht gebonden was, verachtte men den gemeenen; en van hier ons medelijdend scheldwoord *jakhals*. Maar de *schobbejakken*, die harnassen droegen, de edelen, waren minder gemakkelijk te dooden; die konden om hunne helmen minder door den hamer beschadigd worden).

Bladz. 77: ‘echter herdoopte hij wel eens.’

(Toen door een Bisschop in Beieren, die geen Latijn kende, gedoopt was met het formulier *in nomine patria, et filia, et spiritua sanota*, hield hij dit voor geen be-

hoorlijken Doop en herdoopte die menschen. Hierover kreeg hij twist met den Pausselijken Stoel. Men vergelijke de *Canones SS. Apostol.* (achter het *Corpus Juris*) § 48, junct. § 46).

Bladz. 78, aant. (1): 'Waarom paarden' enz.

(De Friesche paarden waren toen zeer bij de Franken geacht, en van daar nog heden de uitdrukking *chevaux de Frise* ('Friesche ruiters') in de vestingbouwkunde, ofschoon in heel anderen zin. Van daar zijn paarden vele dingen die op *palen* staan, iets schragen (in welken algemeenen zin ook wel het woord *galg* gebruikt wordt). - Van deze paardenmenigte is de naam der streek geworden *Falen* (van *Veulen*) verdeeld in West- en Oost-falen: het eerste is het tegenwoordig *Westfalen*; het andere bevat Brunswijk en Hanover. Dwaas was het dus, dat men in onze dagen die landen vereenigende, ze *le royaume de Westphalie* (en niet met den waren naam, *Phalie*) genoemd heeft. - Van hier is ook af te leiden, dat in de wapens van Westfalen, Brunswijk en Hanover, allen *paarden* zijn. Ook thans nog zijn in die streken gewigtige stoeterijen.)

Bladz. 79, aant. (1): 'Het geval van *George* I, enz.'

(Bekend is het geval, George I, Koning van Engeland, nog als Keurvorst van Hanover overgekomen: op de jagt verdwaalt hij in een bosch, en hoort een gekerm; nader gekomen ontdekt hij een oud man, die op 't punt is om door een jongeling gekeeld te worden en om hulp roept: de jongere was de zoon des ouden, en kwam er vooruit, dat hij zijn vader wilde vermoorden, om dat hij over de 60 jaren was; op welken ouderdom bij hun, volgens oud heidensch gebruik, de mannen gedood werden. Dit was namelijk

een diep in 't bosch verscholen dorpje, waar men ook nog een dikken boom godsdienstig vereerde.

Tot deze bijgeloovigheden, (welke sterker worden, naarmate men verder naar het Oosten komt; zijnde Slavonische overblijfsels) behooren ook de Nixen: stroomgodessen, die vooral in poelen en moerassen zich ophielden, of ook door dwalende lichtjes kenbaar waren, waardoor zij den onbekenden wandelaar tot zich lokten, en ombragten[1]).

Bladz. 79, aant. (2): '*Irmenzuil.*'

('Vernielde den Saxischen afgod *Irmenzuil*' zegt WAGENAAR, I Dl. bl. 179: maar het is misschien geen afgod geweest; men twijfelt of het een beeld geweest is, of iets dat tot een beeld betrekking had, staande op een zuil. Maar van waar *Irmen*? Men wil er *Hermes* in vinden: voorwaar fijn uitgevonden; anderen en met meer grond denken aan Arminius (Herman), als ter gedachtenis; en verklaren het door eene enkele zuil, zoo als vaak in Noordelijke landen opgerigt werd, of ook een groote oude boom, die zelve een zuil genoemd werd, en door Karel werd omgehakt; onder welken boom Verbondsdagen gehouden werden: dus de Verbonds- of *Hermans-Zuil*; even als men in Oost-Friesland de Upstalboom had bij Aurich, daar verbindtenissen gemaakt, en landdagen gehouden werden, d.i. vergaderingen der Heirmannen, of aanvoerders, die hier raadpleegden, want deze volken bestonden uit eene menigte van onafhankelijke familiën: niets gemeen had het dus met de afgoderij; en Karels doel met de omverwerping was alleen om te toonen, dat

1 En welke dus niets gemeens hebben, met de *Dea Nehalennia: Zee*-Godin, en tevens *Maan*-Godin en *Diana*.

zij geen eigen bestuur hadden, maar aan hem onderworpen waren.)

(Bladz. 83: ‘De Romanciers’ enz.

(De Romanciers schijnen hier nader bij de waarheid, dan de Geschiedschrijvers: zij zeggen toch, dat in Zuid-Frankrijk reeds voor een goed gedeelte door gedurige invallen de Saracenen waren doorgedrongen (even als onder Karel Martel), anders hadden zij ook Karel bij Ronceval niet kunnen in het naauw sluiten. Genoeg, hij werd bij zijne hertogt geslagen, (de eenige keer, dat hij aan het hoofd van een leger de nederlaag kreeg). Dus dacht de Keizer dat er verraad schuilde. Ganelon 's Keizers Zwager werd er van beschuldigd en met vier paarden van één getrokken. Dit verraad is zeer onzeker, misschien schuilde er bijzondere vijandschap, om welke men Ganelon beschuldigde. In dezen slag kwam ook Roeland om, 's Keizers Neef, de beruchte *Orlando* van Ariosto. Ook de Friesche Graaf Gundebold, broeder van Radboud II, die ten westen van het Vlie zijne volken had, sneuvelde hier. Het fonds dezer raadselachtige togt is waar, maar de geschiedenis is met vele fabels opgevuld.)

Bladz. 85: ‘*servi Juris Germanici*.’

(Zeer onderscheiden van de *Servi Juris Romani*; die *res* waren, daar de eerste *personen* waren, en als zoodanig beschouwd werden: daar zij wel op hun meesters goed woonden, en dit niet mogten verlaten, maar toch *als vrije luiden leefden; als servi echter stervende*, d.i. niets nalatende, daar hunne bezittingen tot den Heer terugkeerden.)

Bladz. 94: aant. (1).

(Men behoeft niet alle sprookjens en fabelen, en hetgeen de Duitschers *Sagen* noemen, voor waar te houden, b.v. dat de Franken van Priam, de Friezen van de Gangariden in Indien, zouden afstammen. De oorzaak dezer veel te ver gezochte afleiding is misschien hierin gelegen: De Geleerden in de middeleeuwen levende, hebben steeds de latere geschiedenis in de Oudere, in de Mythologie, zoo als toen smaak was, willen wedervinden en deze twee gedeelten zamenknoopen: daarenboven wist men dat alle bevolking uit het oosten gekomen was; dat hier ook vele groote (Assyrie, enz.), maar ook kleinere rijken geweest zijn (Troje, anderen in Griekenland en Asie): wanneer zij nu bij het een of ander woest Frankisch volk b.v. hoorden verhalen, op de vraag naar hunnen oorsprong; ‘wij zijn gevlucht uit ons vaderland, toen onze stad werd ingenomen en in den brand gestoken;’ dan zeiden de Geleerden, dat dit Troje moest zijn en was; en terstond waren de Franken in de geleerde wereld tot gevluchten uit Troje; en nu kon men ook schielijk als men die nodig had oude Frankische Vorsten met Trojaansche namen vinden, enz. Het ontstaan dezer fabelen in de middeleeuwen is dus niet toe te schrijven aan de overlevering, maar aan het verderven der overlevering door de quasi-geleerden dier tijden).

Bladz. 99: ‘Karel de Groote.’

THEVET *Vie des Hommes Illustres*, p. 186.

‘TURPIN Archevêque de Rheims, rapporte qu'il estoit d'une grande stature, et avoit *huit* pieds de haut. Sa face etait d'un espan et demy de long, et son front d'un pied de large. - An disner il auoit constumiere-

ment un quartier de mouton, ou un paon, ou une grue, ou une oye, ou un lievre, *sans les autres services d'entrée et issue de table*. Sa règle estoit d'auoir tousiours outre le rosty, quatre mets à son repas. Il se passoit à bien peu de vin.'

Hij had zijn wapen op 't gevest van zijn degen, en zegelde daar meê.

Een ridder in volle wapens lichtte hij met den arm in de hoogte.

Vier hoefijzers te gelijk boog hij recht met zijn handen.

Bladz. 105, 106: 'Lotharingen.'

De naam van Lotharingen is ouder dan de verdeeling in 855 na den dood van Lotharius I (zoon van Lodewijk den Vrome). ALIX, *Antiquités de la Gaule Belgique*, p. 8, voert eene Oorkonde van 't jaar 856 aan, waarin zeker *Graaf Wilderich, zoon van Ottacius, Hertog van Lotharingen* genoemd wordt. TURPIN noemt een' *Garinus dux Lotharingiae*, tegenwoordig bij den slag van Ronceval, wiens Graafschap na den dood van zijn zoon Hubert, aan Karel den Grooten gevallen is.

Maar die naam heeft na de deeling van 855 zich over geheel het oude Austrasie uitgestrekt.

Dit Lotharingen is 't middelpunt geweest, waarvan de zoogenoemde Gothische Bouwkunst, de nieuwere Muzijk, en vele schilderscholen zijn uitgegaan.

Over het Leenregt in het algemeen.

[Uitbreiding van het gezegde in den tekst, bl. 113-125[1]].

Bij de Romeinen waren in het regt drie instellingen, welke eenigzins geleken naar het Leenregt, ja van welke sommigen het laatste willen afleiden, welke echter van hetzelve zeer verschillen. - Zij zijn

1°. *Beneficia*.

2°. *Fundi Limitanei*.

3°. *Emphyteusis*.

Vooreerst: de *Beneficia*, maar deze waren eigen bezoldingen, die gegeven werden niet aan Vasallen, maar aan personen die vrij van leendienst, die lijfwachten des Keizers waren.

2°. *Fundi limitanei*. Waarvan veel melding wordt gemaakt in 't Codex Theodos., deze zijn grondstukken, die op de grenzen van 't Roomsche Rijk gelegen, b.v. in Dacie en de 2 Pannoniëns, als praemia militiae aan afgedankte krijgslieden gegeven werden, om er op te wonen, en dezelve (en dus ook het rijk) te beveiligen en te verdedigen tegen de incursiën der barbaren. De Romeinen perkten aldus de grenzen af; sporen hiervan vindt men nog in Frankrijk: van daar de titel en het woord van *Markgraven*, want *mark* was *grens*; de Duitschers zeggen nog Paltsgraven aan den Rhijn, dat niet *Paleis*- maar *Palenz-graven* is,

1 [Hetgeen B's. HS. hier ter plaatse geeft, is een zeer doordacht, doch meestal slechts met enkele woorden of korte stellingen, voor den Lezer onvoldoende, schets of geraamte van dit gewigtig onderwerp. Ik moet dus de vrijheid nemen; die ik hoop dat goedkeuring erlange; van dit gedeelte uit het volledig *dictaat* van een kundig Tochoorder, den Heer BODEL-NYENHUIS, overtenemen].

d.i. die aan de palen, grenzen van het rijk woonen en het even als de Markgraven verdedigen. Deze zijn geene leenmannen.

3°. *Emphyteusis*. Maar wij weten dat de Emphyteusis slechts een dominium utile geeft, het *Feudum* daarentegen een volkomen dominium.

Anderen willen het vergelijken met de *praemia milatiae*. Zie *l.* 30, § *ult. C. de inoff. testam., l.* 22 *ff. de Leg.* 2°. Maar dezelve waren munera quaestuosa, praccipue aulica in patrimonio. Het waren reeds vroegtijdig zekere charges. Cf. *Cuj. in Nov.* 15 *expositione*. Hiertoe behoorden ook de Officia silentiariorum, *l.* 30, § *ult. ff. de inoff. testam.*, en de *Officia* literata in scriniis literariis, waarvan SYMMACHUS spreekt, en die archivarische secretariaten waren. Tot deze praemia militiae behoorden die men koopen kon, *l. ult. C. de pign.* en *l.* 5 *C. de milit. poss.* en die *status* heetten: (Uit het niet begrijpen van deze beteekenis van *status* is er eene wet in de ff. waar *statum* staan moet, maar alwaar zeer ten onregte *statim* voor in plaats gezet is door de Geleerden, zoo dat nu de plaats onverstaanbaar is.)

Van dit alles kan men nu de *Leenen niet* afleiden.

Men moet den oorsprong bij de Noordsche volken zoeken, die van de 5de Eeuw af Italie en Gallie overstroomden, waaronder de Longobarden, een volk van Germanischen oorsprong, wier naam van hunne *lange baarden* zijn oorsprong heeft, zie PAULUS DIAGONUS *de Rebus Longobardicis*. Maar ten onregte verstaat men dan door *baarden*, de *barba*, want dit hadden zij met alle Germanische volken gemeen; neen, *baarden* is voor hetgeen wij thans *spietsen* noemen, en wij hebben er nog het appositum van in *helle* (*heele*) *baarden*, een oud wapentuig; en dan waren de *halve baarden*

de strijdbijlen, *Marteaux* genaamd. (Misschien werd oorspronkelijk *baard* voor iets langs en smals gebezigd, en dan kan men hiertoe brengen de walvisch*baarden*.)

Behalve deze Longobarden en de Gothen die Italie overstroomden, zoo waren het ook de Saksers, die Engeland en Frankrijk, de West-Gothen en Vandalen, die Spanje allen te gelijk overrompelden; uit welke overrompeling na een ruim tijdsverloop de leenen ontstonden. Van hier ontstaat de vraag: of zij dan reeds in het land, waar zij te voren hun verblijf hadden, *leenen* kenden? welke sommigen al te roekeloos met bevestiging beantwoord hebben; hoewel er grooter waarschijnlijkheid is, dat zij ze er niet gehad hebben. Zij hadden *equites* en *soldurii*, die gevoed werden door den Vorst op wapenverpligting; maar zelfs bezoldiging in landgoed op wapenverpligting is nog geen leen. Wat betreft de *terrae salicae*, dezelve *schijnen* leenen te zijn, en er is groote overeenkomst tusschen die beide: de terrae salicae werden onder de Saliers door 't geheele volk, onder oorlogsverpligting gegeven, en werden ook naderhand Feuda, zonder eenige zigtbare verandering; maar, en dit doet hier alles af, te voren was er toch geen vinculum feudale.

De *Leenen* waren weleer niet erfelijk, men had te voren veel eerder *gronden* als erfelijke bezitingen. De *beneficia* of ambtsvoordeelen waren toen mede niet erfelijk, zij eindigden met het nederleggen der charge; eerst in de 10de eeuw zijn dezelve erfelijk geworden in de Feuda Regalia (Vorstenleenen), en daarna de mindere leenen; *ambachtsleenen*, die tot een *ambt* betrekking hebben; - want *ambt* is zamengetrokken uit *ambacht*, een woord dat geen Latijn is, hoewel CAESAR het woord *ambacti* gebruikt (B.G. VI. 14.) van de

genen, die met de aanzienlijke Gallen in den krijg gaan en hen verzellen. Dit woord zelf is Duitsch: *amb* is voor *um* (waarvoor het Duitsch gemeen nog *umb* zegt in sommige Kreitsen) *rondom*; en *acht* zeiden de Romeinen omdat zij geen *w* hadden, om *wacht* uit te drukken, (of misschien is de *b* in 't Romeinsche woord de *w* van *wacht* zelve) deze *wacht om*ringde dus den strijdenden Vorst; en van hier is 't woord *ambt* en *ambacht* overgebracht op allerlei posten.

Niet alleen dat in 't begin de leenen nog niet erfelijk waren, maar een vrij eigendom werd zelfs langzamerhand in leen veranderd, ja er was naauwelijks iets anders dan personele leenen. LEEN sluit in zich GEVEN VOOR EEN TIJD, in 't gebruik; (*verleenen* is: geven *voor altijd*: om de propositie *ver*, welke aantoont dat iets weg is. Zoo zegt men *werpen* en *verwerpen*, geheel van de hand wijzen: - *rekken* en *verrekken*, dat te ver is uitgerekt. Van hier is *ver* ook *over*, het uiterste, of ook 't Latijnsch *longinque*.)

LEEN is ook *geven uit genegenheid*, ja zelfs *uit genade*. Wat *genade* zij? vraagt men hier. Men vindt bij oude schrijvers: *de genade van de zon* - het dalen der zon. Het grondwoord is *na*, iets dat *na* komt, van daar het Hoogduitsche *sich nahen*, ons *naaijen*, als men twee dingen aan elkander hecht, en *naderen*, bij elkander komen. *Genade, genegenheid, geneigd*, zijn dus allen van denzelfden oorsprong. *Leenen* sluit genade, toenadering in, want *leenen* is buigen, zich bukken. Als *gift* is *leen* nog in gebruik voor militaire bezolding; ook *leening* behoort hiertoe en *loon*, (b.v. van een soldaat,) dat slechts een ander dialect is. Leen beantwoordt dus aan 't denkbeeld dat wij volgens de middeleeuwen aan *beneficien* hechten, maar *beneficium* is zoo krachtig niet.

Feudum, moet eigenlijk *feodum* zijn, (uit te spreken *fidum*, maar daarom niet van *fides*). De Romeinen kenden den diphthongus *eo* niet, en verwisselden die dus met *oe, foedum*; om dit nu echter van *foedus* (*verbond*) te onderscheiden, zettede men *feudum* voor leen; dat echter *foedum* nader aan de waarheid is, blijkt daaruit, dat de Duitschers schrijven *födum. Feo*, zonder de Romeinsche terminatie van *dum*, is Gothisch, gelijk aan het Engelsch *fee*, en van hier ook ons *fooy. Feudum* is dus niet van *fides*; zoo als ik zeide, waarvan *fingo*, en *findo*: want *fides*, est infictio, qua quis immotus stat super fundamentum quoddam, en dus letterlijk door standvastigheid te vertalen, en slechts in zoo verre door *trouw*, als trouw standvastigheid is. Anderen leiden *feudum* zeer verkeerd af van *fee* en *ode*, zoo de diphthongus splitsende; neen, de tweeklank *eo* blijft een, en klinkt naar ons *ie*: en van hier dat men *Die*- of *Thiederik* uitsprekende, in vorige eeuwen las, en daarna overschreef *Theoderik*; en dan verder *Theodorik*, toen men op de gedachte kwam, den naam van 't Grieksch af te leiden. - Ook komt *feudum* niet van 't Grieksch *fide*, ons *vede, vete*, waardoor *feudum* dan als 't ware een krijgsbezitting zou beteekenen: (van dit *fide* is ook de naam van den Dichter FEITH, die ook deswegens een oorlogshengst in zijn wapen heeft).

LEEN staat tegen over *Allodium*: dit laatste beteekent *alle bezitting, volkomen bezitting*, complexus possessionum, volgoed, dat den bezitter geheel toebehoort, zonder dat hij er iets voor schuldig is. *Ode* toch is bezitting, nog over in *klein-ood*, kleine bezitting, en in *goed*, van *ge-oed*, of *ood*, eene verzameling van *ood* d.i. bezitting (want de *g* verzamelt: zoo zegt men *ge-dierte*, complexus animalium; *gemeente*, complexus *universorum* (der meenigte), *gevogelte*, enz.)

Alle goederen zijn *leen* of *allodial. Allodiale* zijn of *grond- en stam-*, of *verkregen* goederen. De grond- en stam-goederen zijn niet vervreemdbaar dan met toestemming van de naastbestaanden, en van 't geheele geslacht: dit was reeds zoo te Athene in Solons wetten bepaald; en bij de Romeinen is de successio agnatorum bekend: daarom hebben sommigen de eerste lettergreep niet van *al*, maar van *aal* willen afleiden, d.i. *adel* of *oud* (want dit laatste wordt door den *Adel* te kennen gegeven), dat is oude familie-goederen. Van daar is bij ons aan allodiale goederen ook altijd verbonden geweest het regt van *naasting*, hetwelk BYNKERSHOEK, in de oudere taal onzes Vaderlands niet zeer kundig, van eenen geheel anderen oorsprong waande, (uit de Mosaïsche wetten: *Observ.* III, 13.) maar hetgeen goed geëxpliceerd is door CHRISTINæUS [ad LL. *Mechlin.* Rubr. Tit. XI].

Gaan wij thans, na dit voorafgaande te hebben aangemerkt, over tot de definitie van *feudum*, en hare toelichting.

FEUDUM of leen is EEN GOED, DOOR ZIJNEN BEZITTER AAN EENEN ANDEREN GEGEVEN, ONDER VERPLICHTING VAN HULDE, TROUW EN MANSCHAP, EN TEGEN VERPLICHTING VAN BESCHERMING.

Een goed. Bonum qualecunque, eigen of niet: als ik een leen heb, kan ik weder een leen uitgeven; dit goed kan zijn een grond, ampt, somme gelds, waarin dan de quantiteit, niet de corpora nummorum, beschouwd wordt.

Gegeven. Om te gebruiken als eigen goed. In Feudali jure spreekt men in de daad zeer oneigenlijk van een ususfructus; dat dan niet anders dan in den zin van dominium utile kan genomen worden, maar het is meer. Zie II *Feud.* 23 § *inprimis*. Het *genot* heet beneficium, en *beneficium* wordt ook gebruikt voor 't

goed zelve, ja zelfs voor 't leen verdrag, schoon *beneficium* dit eigenlijk en letterlijk niet beteekent.

Onder verplichting: een verplichting secundum mutuam conventionem; maar evenwel conform de aard der zaak en conform de regelen, door bijzonderheden gemodificeerd ex voluntate contrahentium.

Van hulde. Hulde beteekent hier erkentenis van des Leenheers regt; niet alleen een eerbewijs bij het verleijen, maar algemeener. Die erkentenis toch drukt men uit door den *eed*, of den zelven beschouwt men als *hominium*, anders genoemd het *jusjurandum clientelae. Hominium* is onderscheiden van het *homagium*. Het eerste is: de erkentenis en de eed, die men als leenman aan zijn leenheer doet; - het laatste: de erkentenis en de eed die men als onderdaan doet aan den Summus Imperans: ze zijn zeer onderscheiden, zoo dat men leenman kan zijn, zonder onderdaan; en onderdaan, zonder leenman te zijn. Zie verder over het onderscheid dezer twee woorden BURGUNDUS, *ad Consuetudines Flandriae, Tract*. VII.

Trouw: dit toont, dat de leenman niets tegen des leenheers leven, eer of bezit mag doen; geen deel mag hebben in 't geen buiten des leenheers weten tot zijn verderf beraamd wordt, maar hiervan zijn heer moet verwittigen en het, zoo veel hij kan, verstooren: dat hij verder den leenheer niet zal bestrijden, of hoonen, of beschuldigen zal, dan alleen voor den Vorst in crimine perduellionis; een geval dat hooger is, en hem voor dat oogenblik van zijne leenpligt ontstaat: dat hij geen getuige tegen hem zijn zal; maar krijgs- of huis- of hofdiensten voor hem doen zal, naar den verschillenden aard van het leen: - en hij verbeurt zijn leen, zoo hij dit alles niet nakomt.

Manschap: dat is de verpligting van in den oorlog

(die de leenheer voert) te dienen in persoon, en met eigen manschap; van welke manschap het bijzonder aantal vaak bij eene conventie of bij de leenuitgift bepaald werd. Met zommige Steden was het eveneens gesteld. Zoo gebeurde het onder de Hollandsche Graven, dat de stad (of het stadje) Amsterdam moest uittrekken met 7 man, om den Graaf bij te staan. Gewoonlijk was het een van de 100 man, die de leenman opbragt.

Wat nu betreft *de tegenverplichting des leenheers*, deze behelsde bescherming in het bezit van het leen; en zoo hij dit niet doet, dan verliest hij, leenheer, zijn regt. Hij praesteert meer dan een venditor [verkooper], maar hij geeft toch minder.

Ten aanzien van het leen komt daarenboven in aanmerking 1°. *het verleij*, en 2°. *het verheffen* (*relief*).

Het *verleij*, in 't Latijn *investitura*, is eene daad, waardoor de leenman in de possessie gesteld wordt van het leen; hiertoe heeft de regel, van het feudaalregt betrekking: investitura possessionem tradit. Het woord is geen Latijn, noch van *vestis* afgeleid, zoo als sommigen willen, als ware het ‘de bekleeding met het leen’: maar het is van het Duitsche *vesten, investen*, omringen (van waar *vest*, wal); en van het Duitsch zelfstandig naamwoord *Investitur* is het Latijnsch gemaakt. *Verleij* nu is een verleening en investiging; hetgeen geschiedt, wanneer het leen voor de eerste maal gegeven wordt: maar *verhef* is eene min plegtige vernieuwing, dan alleen plaats hebbende, zoo er of een ander leenheer, of een ander leenman komt. Het *verleij* geschiedde zeer plegtig: de leenheer zat dan op een stoel; de leenman knielde voor hem, en ontving in die houding de verleijteeke-

nen, en zwoer, meer bij handtasten, dan bij eed. Dit handtasten was namelijk dus: op de uitgestrekte regterhand des leenheers, legde de leenman de regterhand, waarop de leenheer weder zijn slinker leggende, deze drie handen ten hemel *verhief*, den hemel tot getuige aanroepende, zoodat dit zeer plegtig, en waarlijk eene corporeele eed was. Zie hierover meer in DE BIE'S *Histoire Métallique*. De beleening zelve geschiedde op verschillende wijzen, soms met een scepter of staf, ook wel met een banier, die gegeven werd in de hand des leenmans na de handtasting en de praestering van trouw: dan werd de verheffing met trompetgeschal verbreid, en de banier aan 't volk gegeven, dat dezelve verscheurende, als van een heilig pand, elk een stuk verlangde. Dit volk was hier tegenwoordig, omdat de verheffing altijd plaats had in het land zelf, waarvan de verheffing geschiedde, en dit door een gezondenen des Keizers, meest door een Hertog, verrigt werd.

Het laatste plegtig verleij was dat van Karel den Stouten met het Hertogdom van Gelderland en Graafschap Zutphen, te Trier in 1473 voorgevallen; wanneer er twee banieren waren, een voor Gelder en een voor Zutphen.

Daarenboven komt hier ook het *verheergewaden* in aanmerking, in 't Latijn *praestare laudemium*. Dit woord leiden zommigen af van *heerlijk gewaad*, dat men dan aan den leenheer zou geven: maar nergens wordt gemeld, dat de leenmannen aan de leenheeren klederen gaven; wel dat de heeren op Paaschdag aan hunne edelen Friesche rokken schonken. Het is eigenlijk van *heergewed*, regt van den Heer, *jus dominicum*. Iets anders zijn de *hofgerigten*, die de leenman gaf voor de expeditie van zijnen leenbrief: in lateren tijd

namelijk; want te voren schreef men geene leenbrieven, maar alles ging mondelijk; ook raakten de Hofgerigten den Heer niet, maar zijn hof. - Het verheergewaden had plaats als 't leen erfelijk was, en, de zoon succederende, het leen verheven moest worden: buiten het verheffen, moesten de agnaten het heergewed praesteren. Hetzelve bestond in onderscheidene zaken: zoms in een *Sperwer*, die men den leenheer gaf, indien het leen magtig, of de heer aanzienlijk was; het was toch een zeldzame vogel, dien niet dan Koningen en Koningskinderen in de hand hadden; van daar, dat Graaf Floris V, Koning Willem's zoon, op vele munten met een Sperwer wordt afgebeeld. Bij geringer leenen gebruikte men een Valk; soms zelfs bestond het niet, dan in twee ijzeren handschoenen, of iets anders van die waarde.

Eindelijk moeten wij nog opmerken het *verval* van het leen. Dit kan op tweederlei wijze opgevat worden: of dat een leen van den vader op den zoon *vervalt*; maar dit is eigenlijk geene feudale uitdrukking: of dat het beteekent het verlies van het leen, en deszelfs terugkeering tot den leenheer; hetgeen ook in de daad altijd door *verval* wordt te kennen gegeven. Op tweederlei wijze kon dit verval plaats hebben: of door den dood des leenmans, of door *verbeurte* van het leen. De leenman *verbeurt* zijn leen, als hij *Felonia* begaat, (een woord, misschien met 't Hoogduitsch *fehlen* verwant): *Felonia* toch is verbreking van den leenmans-eed, hoe die verbreking ook gedaan zij, en welke altijd gevolgd wordt door verbeuring.

Hoe weet men echter dat Felonia begaan is? Wanneer toch de leenheer er den leenman van beschuldigt, dan kan deze het ontkennen? Wie zal dan be-

slissen? De heer niet, want een despotieken leenheer erkent het Frankische rijk niet. Maar niemand kan overtuigd worden zijn leen verbeurd te hebben, of het moet door de andere leenmannen, zijne pares, wettiglijk bijeengeroepen zijnde, verklaard worden. Van daar de instelling van *leenhoven*; welk woord van later tijd, maar de zaak van ouds is, in welke hoven alle de medeleenmannen des schuldigen, zaten. Niemand kon in die tijden veroordeeld worden, naar den grondregel van 't recht, dan door zijn gelijke, *par, pair*, zijn *evenboortigen, evenkniën*; maar dan ook niet, dan door hen, die met den schuldigen in dezelfde betrekking staan tot denzelfden leenheer[1]. Heerlijke instelling! dit was de waarborg der wetten bij de Franken. Hieruit is dus ook af te leiden, dat een leenheer, als hij den leenman van felonie beschuldigt, niet mag disponeeren over het leen, maar alle de gelijken beroept, om hen te doen oordeelen. Deze vergadering heette *Curia Feudalis*. Men kan hier uit ook afleiden, dat de oordeelen steeds gunstiger waren voor den leenman, dan voor den leenheer; want de belangen van alle de hier fungerende regters waren de bekrimping van 't regt des leenheers. Van hier heeft de gewoonte, die door gansch Europa en ook in ons Vaderland bijzonder plaats greep, zijnen oorsprong, om namelijk niemand te doen oordeelen dan door zijns gelijken: geen edelman dan door een edelman; geen vorst, dan door een vorst hem in magt gelijk; geen burger dan door een burger; geen militair, dan door een militair, toen het militaire wezen na

1 *Vijf* leenmannen werden vereischt om de ondankbaarheid eens leenmans te betuigen, II F. 57.

verloop van tijd van het burgerlijke werd afgescheiden. Iets hetgeen zeker in crimineele zaken allernuttigst is, om dat de gelijken het best over de zwaarte van het misdrijf van huns gelijken oordeel kunnen vellen.

Wij moeten ook nog gewagen van de *Erflating* van het leen, en van het *onderscheid* der leenen.

De Erflating is in de Elfde eeuw langzamerhand ingeslopen: de Vorsten bevindende, dat het met de meeste ambten best overeenkwam, dat ze niet gegeven werden, dan aan Grooten, lieten zeer ligt de zoons succedeeren in de magistratuur der vaders indien de leenen aanmerkelijk waren: zoo om de moeite van nieuwe verleijing te vermijden, als om de rust te bevorderen, als ook om de eenheid van bestuur te bewaren: ook, als de vader het leen niet alleen niet verdierf, maar verbeterde; - waaruit men kan afleiden, dat de leenmannen die geene kinderen hadden en bejaard waren, minder zorg voor de leenen droegen, dan zij, die kinderen hadden; deze bestreden de kosten der bedijkingen, of maakten onkosten, om de verergering der leenen te beletten. - Dit werd langzamerhand gewoonte, ja zelfs het scheen een regt te worden; men rekende het reeds, tot beleediging des ouden leenmans, zoo de leenheer deszelfs zoon het leen niet deed erven. - *Deszelfs zoon*, zeg ik, niet onbepaald, *deszelfs familie*: dit toch was het, dat de *Erflating van het Leen*, onderscheidde van het *erven van allodialen*: dit laatste ging op ieder der familie over; het eerste alleen van vader op zoon; van langzamerhand ook op broeders, zoo er geene kinderen waren: moeijelijker was het, om op broeders kinderen leenen te doen overgaan; het ging er eindelijk echter ook door, maar verder is het erven van leenen nooit uitge-

strekt[1]. Dit alles echter is slechts gezegd ten aanzien der oude leenen.

In later tijd toch, in de 14[de] eeuw, begon men leenen uit te geven met eene geheele andere successie, namelijk zoo wel aan vrouwen als aan mannen; zoo wel aan hen, die door vrouwen aan den vorigen leenhouder verwant waren (cognati), als aan hen, die uit mannen gesproten waren. Tusschen deze tweederlei leensoorten, eerst manlijke alleen, naderhand manlijke en vrouwlijke beide, is groot onderscheid: van daar is er ook onderscheid tusschen oude en nieuwe, en tusschen manlijke en vrouwlijke leenen; alle de ouden waren manlijke; de nieuwere kunnen ook vrouwlijke zijn; of liever: alle de vrouwlijke leenen zijn nieuwe leenen. In een anderen zin is dus een leen manlijk of vrouwlijk, in een ander oud of nieuw. Zoo het ondertusschen *nieuw* is, is echter (hoewel een nieuw leen ook aan vrouwen kan uitgegeven worden) toch de praesumtie dat het manlijk is. Men zegt ook, dat een leen een nieuw leen is, zoo de agnaten succedeeren, omdat deze in de vroegste tijden nooit in leenen opvolgden. Het was dus geen criterium, nieuw leen is

1 (Het is waarschijnlijk dat de leenen in Nederland vroeger dan in Frankrijk erfelijk geworden zijn; want, de leenen erfelijk wordende; zoo, omdat men het gemakkelijk keurde het leen van Vader op Zoon te doen overgaan; als wel vooral onder die Oppervorsten die de minste magt hadden, hunne leenmannen naar hunnen zin te dwingen, en die de meeste behoefte hadden aan de manschap hun door de leenmannen gegeven, - de leenen hier om erfelijk wordende, zoo volgt juist uit deze redenen, dat ze *daar* het eerste erfelijk werden, waar de Vorst het zwakst was, en de leenmannen het meest moest ontzien; en dat dit laatste veel meer in Duitschland dan wel in Frankrijk het geval was, zal niemand ontkennen.)

vrouwe leen. Vrouwe leenen heetten ook *konkel*- of *spille-leenen*; de *konkel* is de spil, waarop het vlas van 't spinnewiel gewonden wordt; (van de praatjes nu der spinsters heet *konkelen* bij ons, in 't geheim iets door slinksche wegen trachten te bereiken.) De manlijke leenen heetten *zwaardleenen; cognaten* heetten dus ook origineel in 't Duitsche Regt *spilmagen; swaardmagen* daarentegen heetten de *agnaten*.

Hoe ontdekt men nu of een leen mannelijk zij, dan wel vrouwelijk? Dit is 1°. kenbaar uit het verleij; 2°. uit voorbeelden, of 3°. het is twijfelachtig; hoe moet dit nu beöordeeld worden? De regel geldt hier: praesumtio transfert onus probandi in adversarium: op de praesumtie komt het dus aan, deze is

1°. altijd voor het manneleen, en is gegrond op de antiquitas en mores antiquitatis; dat is: op de *mores curiae superioris* d.i. van die regtbank voor welke te recht moet staan de leenman van het leen, waar over geschil is; en op de *mores curiae inferioris*, dat is, van de leenkamer, die verknocht is aan het leen zelve, wegens de onderleenen. Het is hier: mutatio non praesumitur, dus is het leen mannelijk, donec probetur contrarium.

2°. Als een leenheer vele leenen heeft, is de praesumtie, dat hij dezelve allen uitgeeft volgens het oude regt, dat is aan mannen alleen: en die het tegendeel beweert, moet de hier plaats hebbende exceptie bewijzen.

3°. Is de praesumtie, dat de leenman het leen uitgeeft in onderleenen, op dezelfde wijs, als hij het groote leen ontvangen heeft: wanneer hij toch het leen gekregen heeft, dat het niet versterven kon op dochters, is er geene praesumtie, dat hij onderleenen op dochters zal hebben uitgegeven; en omgekeerd,

zoo hij het gekregen heeft met vergunning om hetzelve op dochters te laten overgaan, zal hij het niet uitgegeven hebben alleen op zoons.

Van hier hebben alle de disputen haren oorsprong, die gevoerd zijn bij gelegenheid der opvolging van Margareta van Henegouwen in haars broeders leen. Men kan zich, zonder het boven gemeld oordeel der pares, geen denkbeeld maken, (want wat schijnen de advijzen van particulieren anders invloed te hebben op het leenverleijen door den Keizer van 't Duitsche Rijk, zoo als in 1346 hier het geval was), waartoe bij die twisten vermeld worden zeer ingewikkelde verklaringen en advijzen van de ingezetenen dezer landen: die hier wel te pas komen, omdat men, om vorige gevallen, bij vroeger overgangen van 't eene huis in 't andere gebeurd, zwarigheid maakte; en er een nieuw verlei kon gegeven zijn, terwijl men gemeend had, dat het een eenvoudig verheffen geweest was. Zoo kwam men in de eerste plaats tot de mores curiae superioris: maar er waren overal zoo veel vrouwe-leenen, b.v. in Henegouwen zelve, dat men de zaak niet kon decideren (want deze vrouwe-leenen waren alle partijdig), en men vroeg dus aan de particulieren, hoe zij hunne leenen van den Graaf hadden? Gelukkig beslisten deze voor het vergunnen van vrouwelijke: maar om de waarschijnlijkheid van zulk een kans in 't vervolg te weren, gaf Margareta leenvrouw geworden, door haar gemaal met volmagt bekleed, brieven uit, waarbij alle de nog bestaande manneleenen in vrouweleenen werden veranderd. Toen bleef het echter onbeslist, of in 't vervolg mede alles vrouwe-leen zou wezen; en om er over te twisten, daartoe deed zich naderhand het geval niet meer op, omdat de Keizer er steeds zelf bij geïnteresseerd was, b.v. bij ge-

legenheid van het huwelijk van Maximiliaan en Maria van Bourgondie.

Maar men kan geene praesumtie trekken uit de persoon die het leen geeft, of ontvangt: want al waren deze beide vrouwen, zoo bewijst dit nog niet, dat het een mannelijk of vrouwelijk leen was; want door het geven op zekere wijs, verminderde het regt niet, schoon eene vrouw het gegeven had. Cf. II *F.*

De leenman heeft op zijn leen een jus in re, zoo groot als een usufructuarius: ja liever, hij heeft een volstrekt *dominium*; niet alleen *dominium utile*, maar dat onderscheiden wordt door den naam van *dominium feudale*: waar tegen het *dominium directum* (dat des leenheers namelijk) overstaat, (welk dominium directum echter geheel iets anders is, dan in het Romeinsche regt). Van hier dat velen hun eigendom aan een leenheer overgaven, om hetzelve van dezen weder te krijgen, om zeer vele redenen; (welke men *feuda oblata* noemde), iets hetgeen geene reden zou hebben gehad, zoo het niets geweest ware dan een dominium utile, dat de leenman kreeg: nu wonnen zij er bescherming bij, die de leenheer verplicht was; - ja, wanneer zij met hun's gelijken in oorlog geraakten of hier voor vreesden, was het vaak in zwang, hun dominium, hun eigendom, als leen aan een machtiger op te dragen.

De algemeene verdeeling der Feuda is in *Feuda data* et *oblata*. Andere verdeeling is soms in driën, en dan voegen zij bij de genoemde nog *Feuda Pignoratitia*.

De Feuda Pignoratitia moeten niet verward worden met *feuda oppignerata*. Een Pignus is altijd een res corporalis, een *Feudum oppigneratum* is dus een leen, dat in een res corporalis bestaan moet: maar een *Feudum pignoratitium* is meer dan eene res corporalis;

het kan ook eene res incorporalis wezen, b.v. eene Magistratuur, die gegeven wordt om te exerceeren in securitatem debiti, en dit is *pigneratitium*. Zie SCHRADERUS *de Feudis*, (die beweert, dat de *Feuda pigneratitia* altijd tevens *feminina* konden wezen; hetgeen verkeerd is, omdat Magistraturen door geene vrouwen konden volbragt worden.) Maar indien een leenman van een Feudum pigneratitium niet voldaan hebbende stierf, en eene dochter naliet, had deze het jus retentionis, en het feudum vaceerde, tot dat het verschuldigde door haar betaald was.

Men verwarre de leenen niet met *thijns-goederen*, een woord dat bedorven is, en voor *cijns-goederen* staat, afkomstig van *census*. (Sommigen wenden voor dat *cijns* als *chijns* werd uitgesproken, en van daar *thijns* zou ingeslopen wezen, maar ten onregte; de eigenlijke reden is, dat voor de *c* de *z*, en voor deze weder de zachte *th* der Engelsche, die als *s* klinkt, is in plaats gesteld: na dat men nu niet meer wist, hoe deze *th* er kwam, en hoe hare uitspraak zijn moest, kreeg zij de klank van *t*.) De *thijns-goederen* nu waren dus *bona censititia*, eigen goederen, dus *allodia* (juist het tegengestelde van Feuda). *Chijns* betaalt men de suo, niet de alieno; het sluit dus het feudum uit.

De leenverpligting moet men niet verwarren met de *Heerediensten* (in Duitschland de zeer bekende en nog in gebruik zijnde *hand*- en *spandiensten*). Deze sproten uit lijfeigendom en uit eene onvolkomen vrijkooping der lijfeigenen in die dagen; waar bij zij tot praestering der heerediensten verpligt bleven. De lijfeigenen waren eigenlijk de bij de Romeinen bekende *glebae addicti, s. adscripti*, die niet verhuizen konden, maar met den grond, waartoe zij behoorden, overgingen,

zoo de grond verkocht of verhuurd werd; zoo zij ontvluchtten, werden zij even als een paard gevindiceerd. Zij leefden niettegenstaande dezen dwang, op dien grond als onze dienstboden; zij genoten wat zij bouwden, wat en hoe zij wilden; alles slechts onder afstand van een deel aan den landheer: maar zij stervende, kreeg de landheer alles terug; ook hier goldt dus weder de regel van 't Jus Germanicum: *vivere ut liberi, mori ut servi*. Men ziet dus dat men bij deze lijfeigenen niet te denken heeft aan servi Juris Romani, met welke zij niets gemeen hebben. [Z. bov. bl. 295.]

Der lijfeigenen bevrijding geschiedde op velerlei wijs.

1°. Door *vrijlating*: zulke vrijgelatenen heetten *Laten*.

2°. Door *vrijkooping*, deze komen soms dan voor onder den naam van *legii*, ook van *cormidici*, die naar hun *keuze* op den grond waar zij woonden, konden blijven: zij gaven hier vaak eene jaarlijksche som voor; zoo zij niet verkozen te blijven, stond hun het vertrekken vrij, de landheer kon hen tot het blijven niet dwingen.

Wanneer wij nu volgens de Romeinsche verdeeling te werk gaan, die ook in de eerste tijden van het leenregt nog stand greep, dan zeggen wij: omnes homines aut *liberi* sunt, aut *servi*.

De *liberi* dus, waren in de eerste tijden der Franken geene anderen dan de Noordsche overwinnaars, die het midden- en zuidelijk Europa overstroomden. De *servi* waren toen alle de overwonnen volken, d.i. de Romeinen, welke thans in zoo groote verachting waren, als men hen weleer ontzien had: zoo zelfs, dat bij de *weergelden* (eene zekere som die bij alle plaatselijke wetten bepaald was, om voor een doodslag betaald te worden), voor het dooden eens Romeins slechts de helft behoefde betaald te worden van hetgeen men

voor een regtschapen man betaalde. De *liberi* dier tijden waren dus bij die overwinnaars!

1°. De *Vorsten* der stammen, d.i. de legerhoofden, die bij den inval geboden.

2°. De *edelen*, uit oude of vroeger Vorsten; en

3°. De vrije lieden; die naderhand *adel* genoemd zijn, in onderscheiding der anderen, die sedert dien tijd zich-zelve bevrijd hebben. De adeldom vorderde een volkomen grondeigendom: van daar de regel, dat de adel niet schatbaar is: in dien stand leefde ieder van het zijne. Maar de *niet vrije* betaalden schot en lot: behalve dat zij het gevaar hadden, om van hun goed beroofd te worden bij de invallen der woeste Volken, moesten zij den Staat nog schatting opbrengen.

Daar langzamerhand, en op meer dan ééne wijze de adel aangroeide, versmalden de grondeigendommen; ja zelfs ontstonden er ten laatsten edelen zonder land, die echter mede geen schot en lot opbragten. Door afkooping kwamen nu ook uit de niet vrije, vrije voort; van hier het toen gemaakte onderscheid tusschen hooge en lage adel. De laatsten heetten, in die tijden ook *welgeboren mannen*: zij die geen slaven waren, maar uit hunnen oorsprong zelf libertini, of wier voorouders dit geweest waren; *welgeboren man* beteekende toen derhalve veel minder dan nu. De lage adel zat ook oorspronkelijk in de Crimineele of hooge Rechtbanken, waarvan de leden tot het eind der vorige eeuw toe Welgeboren Mannen, b.v. van Rhijn- of Delfland genoemd werden. Deze Rechtbanken hielden onder de eerste Graven op deze wijze hunne rechtdagen: Nadat deze belegd en vergaderd was, las de Baljuw de misdaad des beschuldigden en gedaagden voor; en vroeg de vergadering om uitspraak te doen en te vonnissen: de vergadering, die uit eenige honderd leden

bestond, streek het *vonnis* d.i. het *vondenis*, zij hadden het namelijk gevonden; met handöpsteken geschiedde dit, even als te Athene. Naar dit vonnis moest de Baljuw zich schikken, nolens volens: eerst ging dit goed, daar men, de magt en 't aanzien des Baljuws vreezende, zich naar zijn gevoelen veeltijds gedroeg; naderhand was het middel even geschikt, toen eenige weinige ervarene, en bejaarde, der zake kundige mannen, tot de vergadering kwamen. Maar, zoo als in alle goede instellingen na tijdsverloop bederf insluipt, zoo gebeurde ook hier. Onder de latere Graven, - daar ieder hier komen kon, daar de vergadering voor 't geheele volk open stond, - wierf ieder de zijnen, der zake kundig of niet kundig, om te stemmen, en de partij van den eischer of van den gedaagden voor te staan: men vocht zelfs met messen, daar het van twisten en woorden tot daden kwam, en niet zelden bleven er één of twee op de plaats dood. Dit ging te ver; nu besloot de Graaf, dat weinige kundige manman van tijd tot tijd zouden komen en oordeelen na herkomen en statuten, en na hare vijf zinnen, dat is, secundum acta et probata, zouden uitwijzen. Door geheel Zuid-Holland dateeren van dien tijd af tot op onze dagen deze Vierscharen van Welgeborene-mannen.

Wij zagen, dat de standen der maatschappij in de vroegere eeuwen waren 1°. de *Adel* (oude). 2°. De *vrije* of nieuwe Adel, de edelen zonder grond, ontstaan uit eigen lieden of door vrijlating of door vrijkooping. 3°. De *eigen lieden*. Maar toen langzamerhand de steden waren opgekomen, werden derzelver inwoners vrije lieden verklaard (om inwoners te lokken), en dus waren dezelve de toevlucht van die eigen lieden, welke vrije lieden worden wil-

den, en de schatting bleef dus op het platte land drukken: een gevolg daarvan was, dat de Edelman, door in de stad te gaan wonen, zijn adel verloor, dat is de praesumtie van adel (omdat hij naar den rang van vrij man scheen te staan door dat wonen aldaar). Aan die praesumtie was toch den adel alles gelegen; want de adeldom kon men moeijelijk hoog op bewijzen, omdat men natuurlijk geene lijsten van geboorte en dood hield. Die *steden* lagen of op Vorsten grond, of op edelmans grond: tot de eerste behoorden Leiden, Delft en Dordrecht; tot de laatste Amsterdam en Gorinchem; waarvan de eerste stad op 't land van de Heeren van Aemstel lag, die geheel onafhankelijk waren van de Graven van Holland; en de laatste op dat van den Heer van Arkel. Niet, dat juist bijzondere Heeren deze steden bouwden voor hunne aanhangelingen, maar zij verzochten aan den Graaf, dat deze stadregten gave aan plaatsen in der edelen heerlijkheden gelegen. De steden werden dus hierdoor gekenmerkt, dat zij den bewoneren praesumtie gaven van vrije, en praesumtie tegen oorspronkelijken Adel. Wanneer die vrije, (te voren eigen lieden) gedurende een jaar en dag, d.i. één jaar en zes weken daar geweest waren, en dus op het land onbekend, dan waren zij niet meer onderworpen aan hunnen heer en vrij van deszelfs vervolgingen. Ten platten lande moest de vrijheid der lieden bewezen worden tegen den schotvorderaar, *of* uit hunnen oorsprong, *of* uit hunne vrijheid van schatting. Hier waren somtijds volkomen vrijen, soms ook vrijen en dus niet schotbaren voor ½, voor ¼, ⅛ ja voor 1/10, hoe wel dit laatste niet ligt gebeurde. Zie hier hoe men dit, hetgéen zeker vreemd luidt, te verstaan hebbe. Zoo iemand geboren was uit een' vrijen vader, en eigene (dat is lijfeigene) moeder, dan

was hij half schotbaar, omdat de persoon zijner moeder schotbaar was. Zoo nu hij, half schotbare, trouwt met een vrije, worden zijne kinderen ¼ schotbaar; zoo de kinderen van dezen weder met vrije trouwen, worden de kinderen ⅛ schotbaar, enz. De onvrije boeren, de eigen lieden, heetten ook *huisbondenen*, omdat zij als 't ware aan den grond gebonden waren; of *huismannen*: het is van het eerste, dat ket Engelsch *husband* d.i. *man* afkomt.

Algemeen gebruikt men thans het woord *lieden* voor *mannen*: zeer verkeerd; het komt toch af van *ligig* a *ligando* (binden); dus is *ligius: verbonden - husband* in den ouden zin van *huisbonden* - en *homo ligius*, in de daad hetzelfde. Dit is de taalkundige oorsprong van *ligius homo*; de beteekenis echter, die men in die eeuwen daar aan hechtte, is zeer onzeker, daar het vroeg misbruikt is. Zoo vindt men het gebezigd voor *vasal*, hoewel deze wel *leen*bondig was, maar niet, gelijk de *lieden* of *ligii, dienst*bondig.

Zoo gebruikte men oudtijds de spreekwijs van *ledig man*; en hierdoor verstonden sommigen: iemand; die zonder band, die aan niemand verbonden is; maar nu vond men *ledige*, die dienden als vasallen, en men moest iets anders zoeken: nu zeide men, het was iemand, die leenman was van één, niet van twee leenheeren; zoo als VAN LOON en ALKEMADE het verkeerd, en in de daad ver genoeg gezocht, uitleggen. - Maar het is niets anders dan *liedig man*, van *ligius*; en men zeide in 't Neêrduitsch *liedig*, om het substantivum *lieden*, waarvan het singulare verloren is. Gelijk men nu iemand, die aan een ander onderworpen was, een *man* (van daar *leenman*) noemde, zoo is *lieden* tot een synonymum van *mannen*, (en zoo van alle *menschen*: zoo als *homines* voor *enannen*, en voor *menschen*) geworden. Men kan dus niet

zeggen, *Vasallus ligius*, omdat het tweemaal hetzelfde uitdrukt, daar *ligius* alleen reeds 't zelfde is als *verbonden*: ten onregte gebruikt men dus ook de phrase *ledig man*, zoo men *man* in deszelfs allereerste beteekenis van *vrij man* opneemt. *Lieden* is verwantschapt met *lid*, in plurali *leden*: (hetgeen de regelmatige pluralis van *lid* is, omdat de klank der vokaal tusschen de *i* en harde *e* invalt, en weleer de singularis uitgesproken werd, als *leed*. Deze vokaal-verwisseling zouden wij schier zeggen, is hetgeen de Duitschers *omloop* der vokalen noemen; de uitbreiding der klank is verbonden met de verzwakking der vokaal, zie het in 't Duitsche *Baum, Bäume*, en vele anderen.) *Lieden* is dus verwant met *lid*, want dit laatste beteekende oudtijds *om*- of *aan-hang*, van *li*, dat is *afhangen*, in de oude talen. Daar *ligius* van *lid* is, komt dus *ligius* geheel overeen met de te voren vermelde *ambacti*; zij waren de omhang van den vrijen heer, die hij dus ook in den oorlog gebruikte. *Lieden*, waarvan *luiden* slechts eene verbastering is, beteekent dus alle soorten van afhangelingen, uit alle standen van menschen: het is eindelijk een synonymum geworden van *man* in alle zinnen, waarin thans *man* gebruikt wordt; door dat de *lieden* of boeren zich allen langzamerhand vrijkochten. Zie over dit alles VAN MIERIS, III D., bl. 469. BUTKENS *Trophées de Brabant*, T. I, p. 800, en vooral MATTHAEUS *de Nobilitate*.

De leenen onderscheidden zich naar den persoon van den leenheer, - dus zijn er *Feuda Capitalia, hoofdleenen*, Fransch: *pleins fièfs*; en *Subfeuda, achterleenen*, in 't Fransch, *arrière-fièfs*.

De Feuda Capitalia worden ook *Regalia* genoemd, waarvan tweederlei zijn: 1°. of met betrekking tot het fendum zelf, dat dan een imperium of regnum is,

d.i. het Koninglijk gezag zelf; en in het zoogenaamde Koningrijk, de grond waarop het Koninglijk gebied gaat. Maar 2°. Feudum Regale kan ook gezegd worden in betrekking tot den leenheer; dan is Feudum Regale, quod immediate a Rege, s. ab imperante proficiscitur. Zoo was Holland een *Feudum Capitale*, en *Regale*, want de Keizer had hetzelve verleend; Zeeland, eigenlijk *West-Zeeland*, eenigen tijd een *Subfeudum*: want de Graaf van Vlaanderen hield het als feudum van het Rijk; en de Graaf van Holland hield dit weder van den Graaf van Vlaanderen, en was dus *man*, (leenman) van Vlaanderen, en Vlaanderen man des Keizers. Het leen van een ander op deze wijs te hebben, d.i. achterleenman te zijn, doet niets af van de waardigheid der personen; de superior in rang kan een leen hebben van een inferior, van wien hij dus *man* wordt, zonder dat er zijn eer in 't minst bij lijdt. Evenwel nam Koning Willem II het in 1253 zeer kwalijk aan Margareta van Vlaanderen[1], dat deze hem weten liet, dat hij om West-Zeeland haar *man* moest zijn, en haar hulde doen: van daar dat hij liever tegen haar streed bij Westkappel, waar hij de Vlamingen versloeg. In schijn had Koning Willem eenigzints gelijk, omdat Margareta zijne onderdane was, in zijne hoedanigheid van Roomsch-Koning des Rijks: maar daarentegen kon deze zijne hooge waardigheid haar het goed niet ontnemen, dat zij bezat; en werkelijk hield hij het als Graaf van haar ter leen.

Zoo het Feudum Capitale is, heet de leenman bepaaldelijk *Vasallus*, en bij ons *man*. Zoo het een ach-

1 Margareet was eene vrouw van eenen heerschzuchtigen en kwaadwilligen aard, in de Kronijken *Zwarte Margriet* genoemd, van waar nog thans bij ons die woorden een scheldnaam zijn.

terleen is, heet hij *Valvassor, achterleenman* of *mansman*. Sterk is het misbruik, dat van dit woord *Vasal* gemaakt is, vooral door de Franschen, die in het leenrecht geene groote vorderingen schijnen gemaakt te hebben: zoo zij het leenrecht toch beter verstaan hadden, zouden zij nooit tot het laatste despotismus gekomen zijn, waartoe zij onder de Koningen in de 17de en 18de eeuw overhelden, en dat zij aan Henrik IV te danken hebben, wiens heerschzuchtige geest van achter eerst openbaar gewordeni s. De Franschen dan noemden ieder *homo ligius, Vasal*, en bedorven dus het *Vasselage*, even als zij het *bondage* bedorven hadden door verkeerde bewoordingen. Dat men de *homines ligii* (*eigen lieden*) zijne *vasallen* noemde, is dus een ingeslopen misbruik, mede ontsproten uit hoogmoed, opdat men leenheer zou schijnen van zooveel meer *vasallen*. Van hier komt dat bij de Spanjaarden in 't algemeen *Vasallos* voor iederen onderdaan gebruikt wordt. Dat het echter *een onderdaan* noch is, noch beteekenen kan, blijkt uit de afleiding die de Franschen zelve maken, als of *Vasal* van *Vasel*, en *Vasselage* (huisraad) kwame, en dus beteekende *die tot het huis behooren*. Maar het woord *Vasal* is Duitsch, en staat voor *gezel*, en de aspiratie der *g* is in de *v* overgegaan; de uitspraak toch der letter *g* moeijelijk zijnde voor de Zuidelijke natiën, is tot de lipblazing der *v* overgegaan. Eene andere explicatie van *Vasal*, die ook misschien grond heeft, is deze: in 't Gothisch is het woord *gewas*, beteekenende *die bij is*, van waar ons *wezen; gewas* nu en *gewassel* kunnen in *Vasal* veranderd zijn: hoe het zij, de beteekenis blijft toch *gezellen*, ambaeti van den Vorst in den krijg.

De Geleerden noemen de *Vasallen*, naar hunne gedachte in beter Latijn, *Nexi*, als 't ware *de verbonde-*

nen; maar dit is zeer oneigen. *Nexi* is veel te sterk, want men noemde bij de Romeinen zoo hen, die aan hunne schuldeischers niet kunnende voldoen, verbonden waren, hen als slaven te dienen.

Twee aanmerkingen moeten hier nog bijgevoegd worden.

1°. Een *achterleenman* had tweederlei betrekking, dus ook tweederlei trouw te betrachten: trouw namelijk en aan den leenheer en aan den opperleenheer, II *F.* 53 en 55. Dus moest een achterleenheer weten, aan wie zijn leenheer schuldig is, en dit wordt in zijn *verlei* uitgedrukt. (Tegen hen wien men die trouw schuldig is, zal men zich niet hebben te vergrijpen; *behalve tegen het Rijk*, dit wordt altijd uitgezonderd in de achterleenen, door Hollanders en Saksen gegeven: uitgezonderd, zeg ik, om dat het recht des achterleenheers zelve zoo beperkt was, in 't leen waarvan hij man is).

2°. De *onmiddelijke leenheer* (de achterleenheer) zijn eigen leen verliezende door dood of verbeurte, en het leen tot den oppersten leenheer wederkeerende, verliest de achterleenman mede zijn recht: ten zij de uitgift des onmiddelijken leenheers steunt op den uitdrukkelijken wil des opperleenheers; in dit geval wint hij er zelfs bij, want van Valvassor wordt hij Vasal.

Zoms geschiedt de uitgaaf van een leen met terughouding: de leenheer geeft een Graafschap, maar houdt een Vorstendom: derhalve is iemand die een Graafschap bezit, nog niet altijd een Graaf, dan namelijk als hij het, 't zij in 't geheel, 't zij in deelen verleend heeft. Zoo waren er ook uitgaven van Regalia, die afzonderlijk van 't goed waren, en van hetzelve gescheiden: zoo kreeg soms de een het goed, de ander een *feudum sceptri*, of een *feudum vexilli*; dit laatste heet bij ons een *baanderheerschap*. - Zoo ging het met de tweederlei beleeningen van den Paus en van den Keizer aan

de Bisschoppen. Het land eens Bisschops is verknocht aan de Kerk, zoo hem de Paus Bisschop maakt, wordt hij er heer van; echter beleent de Keizer hem met het land, omdat de Keizer de Graven (b.v. van Holland) niet meer als Voogden (b.v. van Utrecht) stelde, maar den Bisschoppen het regt zelve gaf. Hoewel hier door geene Vorstelijke insignia verkregen werden, die de Keizer afzonderlijk kon geven, b.v. het jus vexilli, pallii, sceptri; dit laatste onderscheiden van den krommen Bisschops-staf, die de Paus geeft: hier uit trok men soms verkeerde gevolgen voor den Keizer, tegen den Paus, even als of de laatste den Bisschop niets te verleenen had.

De uitgiften van leenen is reeds opgemerkt, dat niet altijd landen waren; men verleende ook posten, van hier de dus genoemde *Feuda Ecclesiae*.

Zoo had men ook de *Feuda Esculentorum*; die bestonden in het recht van voor den Keizer spijs te leveren. Ook *Feuda cavenae*, om wijn en bier te leveren. Voorts *Feuda pecuniaria*, wanneer de leenheer niets dan eene somme gelds in feudum gaf; dit is noch een depositum, noch een mutuum, noch een donatio.

Hier moet ik ook verklaren, wat een *leenstam* zij: dit bestaat in eene somme gelds, die door agnaten, of ten hunnen behoeve, en met hun medeweten en wil, door een ander bepaald wordt, om altijd met de successie van het leen verknocht te zijn en verbonden te blijven: even als of men van een huis het fideicommissum aan iemand maakte met eene som gelds voor reparatie. Derhalve moet de leenstam nooit komen tot allodiale erfgenamen, alleen tot de feudale. - Maar zoo men nu eens aan beide zijden geld ziet gegeven, daarom is dit aan beide zijden niet gelijk, en dus allodium; maar misschien is er aan de

eene zijde zulk een leenstam, en dan bestaat er ook zeker een *feudum* bij den gever des leenstams.

Zoo leest men nog van andere feuda; b.v. *Feuda Officiorum*, waarover men HEDA *in initio Annalium* nazien kan. Zulke waren het Schoutsambt, de Balliuwage: zulke ambten zijn die der negen Kenrvorsten van het Duitsche Rijk, om bij 's Keizers kroning en huldiging de insignia Imperii te dragen; waarom ieder derzelve zijn insignia dan ook in zijn wapen heeft: deze posten lieten zij echter door gevolmagtigden waarnemen (de Rijks Hofmeester, een van deze negen, heet in 't Duitsch Truchsess).

Diergelijke Feuda Officiorum waren de *Burgtleenen*: welke een overblijfsel waren der oude gewoonte, om de burgten voor den leenheer te bewaren en te bewonen: dit heette men ook wel eene *kastetenij*; bij hen, die in onze dagen nog op oude sloten wonen als slotvoogden, is hiervan nog de naam van *Kastelein* gebleven, die anders ook reeds in een veel algemeener zin gebruikt wordt: - (even als *Kaptein*, zelfs van schuiten; daar *Capitanei* in 't Jus Longobardicum onze gewone vasallen, of leenmannen zijn). Deze Burgtleenen waren eertijds tot groote eer; zij bewaarden ze voor 's Keizers komst; want alle burgten, sloten, steden stonden voor den Keizer open, als opperleenheer van alles in het Rijk. - Van hier hebben wij die sleutel, welke op alle sloten past, en ook een looper genoemd wordt, eigenlijk den naam van *Keizer* gegeven, in navolging des Keizers, die ook in alle sloten (kasteelen) komen konde: zulk een sleutel noemen de Duitschers een *Diederik*. Dit is naar den hoornen-Diederik, een hunner fabelachtige helden in de middeneeuwen, de Ridder van het *Nibelungen-lied*; hij was van groote dapperheid en moed, niets ontziende; na

het dooden van een grooten draak, besmeerde hij zich met deszelfs bloed, waardoor zijn vel de hardheid van hoorn zou verkregen hebben; hem wederstonden noch steden, noch sloten, en zie hier de oorsprong van 't woord (Dietrich) Diederik voor zulk een sleutel.

Maar wij vinden ook *ambachtsleenen*, ook wel later *ambachtsheerlijkheden* genoemd onder de *Feuda Officicrum*. Nu heeten dezelve *leenen van lage Jurisdictie*; en zijn onderscheiden van *hooge heerlijkheden*, d.i. *leenen van hooge Jurisdictie*. Geen van beiden moet echter verward worden met *vrije heerlijkheden*, d.i. die het leen in zich zelve hebben.

Tot dezelfde *Feuda Officiorum* behoorden ook de *Feuda Advocatiae*, dat is, om Advocaat te zijn van kerken, en andere bijzondere gevallen; deze Advocati stonden voor hem die onder hun gebied waren (dikwijls voor Bisschoppen en andere Geestelijke personen) zelfs in het duellum judiciale.

Onder dezelfde Feuda Officiorum rekende men ook nog andere Magistraturen; voorts het erfmaarschalkschap; ook het recht van tienden over een land; verder het recht van tollen, die in leen gegeven werden: zoo werden ook de posterijen in leen gegeven, en daardoor is het huis van Thurn en Taxis aan het algemeen bestuur der posterijen in geheel Duitschland gekomen, en tot den Vorstenstand opgeklommen.

Soms worden ook leenen aan *lichamen* gegeven, niet aan personen. Zoo dezelve ze krijgen, moeten die Corpora iemand stellen, die het leen ontvangt, verheft, en de vasal-verpligtingen op zich neemt: die man heet *provasallus, leendrager*; de Gelderschen noemen zoo iemand *holder*.

Sommigen hebben het *Muntrecht* een bijzonder leen genoemd; en het daarvoor gehouden, dat het aanzien

der Hollandsche Graven daardoor vermeerderd werd, dat hetzelve recht eene soort van regaal was, en dat de Graven zedert dien tijd grooter waren geworden in het Romeinsche Rijk: maar ten onrechte. De Munt is een regale van den Keizer, maar van hem alleen; dus komt het aan geen Graaf als leen toe; men muntte toen ook zoo veel niet. Maar om dat het in de verre landen des Rijks moeijelijk was, van de groote Munt alles te ontvangen, ontstonden er van tijd tot tijd concessiën van het muntleen, en het werd verheven als een leen, hoewel het er de hoedanigheid niet van had; naderhand kregen het ook de Graven, quâ Graven van Holland (tot dat Keizer Maximiliaan er een slag in sloeg in 1489).

Het gebeurde niet zelden, dat er onderscheideue leenen te gelijk aan *één*' persoon gegeven werden: dit heette eene *simultanea investitura*, het maakt echter niet tot één leen, wat eigenlijk twee zijn.

Volgens het Jus Longobardicum zijn er vier orden van Leenmannen, en het verschilt daarin van 't Frankische Recht ten dezen aanzien.

1°. Onmiddelijke; onze *leenmannen, vasallen*; in 't Jus Longobardicum *Capitanei*.
2°. De *Valvasores*, even als bij ons.
3°. De *Valvasini*, [die in leen hebben van een *Valvasor*, - en zoo weer een trap lager -]
4°. De *Valvasini minores*. Cf. II *F.* 10 et L. 1. T. 15.

De leenen werden ook gescheiden in *Feuda Equestria*, vel *militaria*, die ook *Nobilia* heetten; en in *Feuda Non Equestria*, vel *non nobilia*, die ook *Feuda Rustica* heetten:

Feudum Equestre is bij ons een Riddergoed, een Ridderhofstede, eene *havezate* of *avezathe*, die eene edele geboorte en edelen stam vereischt. De Feuda Militaria heeten aldus niet bij onderscheiding, even als

of de andere Feuda geene Feuda Militaria waren; neen, deze krijgsverpligting rustte op allen: maar Militare is hier in den zin, waar in Miles alleen in de middeneeuwen gebruikt werd, en waarin het met Equestre Feudum overeenkomt, namelijk, in den zin van *Ridder*. Dat *miles* in dien tijd *Ridder* beteekende, blijkt ook verkeerd genoeg uit J. VAN MAERLANT'S *Rijmbijbel*, die de Latijnsche Vulgata vertalende, en van de Romeinsche *soldaten, Milites*, sprekende, die Jezus geesselden, bespotten en kruisten, dit overal door *Ridders* overzet. - Een Ridder is meer dan een Edelman; de eerste ging daarom ook vóór, boven de laatste, in de Ridderschap van Holland. Een Edelleen was in Frankrijk alle leen met jurisdictie; in Utrecht niet meer dan bij ons eene hooge heerlijkheid: behalve die jurisdictie, behoort ook tot de Edellieden vrijheid van alle vroondiensten (corvées); de Edellieden hadden dus jurisdictie, en des niettegenstaande trotseerden hen de *eigenlieden*, de *ligii*, of *boeren*; zij steeds met een mes gewapend, en vaak twist zoekend, waren niet zelden met *lid*-, dat is bij hen eereteekenen versierd, en dit noemden zij: *galg en rad voeren*.

Één leenman verder kan leenman zijn van verscheidene leenen. Cf. II *F.* 99 et 55. - Indien echter van deze leenen de respective leenheeren tegen elkander oorlog voeren, dan is het een moeijelijk geval, wien men zal moeten bijstaan? Men implorere dan de auctoritas des opperleenheers der beide mannen. Ondertusschen is de verbindtenis tegen het Rijk ipso jure nietig: indien nu een leenman zijn ééne leen van een heer binnen, zijn andere van een heer buiten het rijk heeft, is het duidelijk, dat hij den eersten zal bijstaan; zoo staat er ook nog in de Unie van Utrecht, aan 't eind der Inleiding: *Zonder ons af te scheiden van het Rijk*.

Er zijn ook *Feuda Franca*: deze zijn bij de Franschen *feuda nobilia vel equestria*; maar eigenlijk zijn zij niets anders, dan een *feudum nobile* (*eere-leen*), in den waren zin des woords; want de Fransche beteekenis van *feudum nobile vel equestre* is geen waar Feudum Nobile.

Anderen zijn *Feuda Solaria, Zonneleenen*; zoo genoemd, omdat de houder van zulk een leen zeide, niemand boven zich te kennen, dan de zon. Het is in de daad geen leen, maar een vrij goed. In de tijden toen de leentitel een goed vereerde, en men er grootsch op was, op eenen magtigen leenheer betrekking te hebben, toen liet men zich dit leen welgevallen, maar dan werd het steeds van wezenlijke leenen onderscheiden door den naam van *Zonneleen*. Zoo was er op de grenzen van ons Vaderland aan het Munstersche eene streek lands, en een stadje, Lagen, geheeten ‘de vrije en onafhankelijke heerlijkheid van *Lagen*,’ met een grondgebied, dat twee uren in de rondte groot mag geweest zijn. Dit was een Zonneleen, waarover bij de vrede in 1648 hevige twisten waren met den Spaanschen Koning Philippus IV, welke, zoo hem dit landje niet in souvereiniteit geschonken werd, den vrede niet wilde sluiten. Het werd den Spaanschen dus gelaten; maar een van Philippus opvolgers, eenige jaren naderhand begrijpende, niets te hebben aan een stukje gronds, zoo onbeduidend, zoo verafgelegen, en hetgeen hij niet kon verdedigen, verkocht het aan den Heer van Wassenaer, die er toen de souvereiniteit van kocht: hij wilde, daar het op de grenzen van Overijssel en Munster gelegen was, aan de oostzijde tegen den laatsten zijn territoir beschermen, en dus haalde hij de Staten dezer gewesten over, om het oostelijk deel van zijn land te bezetten, terwijl hem op

het Overijsselsche zoo veel, als hij verloor, werd ingeruimd. Tot 1795 is het in zijn bezit gebleven; ziet hier een *Zonneleen*; tusschen dit en tusschen een allodiaal maakte men geen onderscheid[1].

De Episcopi zijn *provasalli* ipso jure voor hunne Bisdommen. De Abbates voor hunne Abtdijen: maar ook steden moesten voor hunne leenen zulke provasalli stellen; zoo had Amsterdam onder anderen de *ambachtsheerlijkheid* (feudum officii) van Osdorp; een der raden van de stad was dan hier van provasallus.

Volgens de Curiae Feudorum spraken de leenmannen recht over hunne medeleenmannen: dit werd ook langzamerhand bedorven, want in de leenkamers kwamen daarna mannen, die van anderen leen hadden; eindelijk, nam men, om zich van de moeite te ontslaan, particulieren, die in 't geheel geene leenmannen waren.

Na tot dus verre over *den aard en de natuur der Leenen* gesproken te hebben, moeten wij ook handelen over derzelver *Oorsprong*. De geleerde KLUIT heeft in zijne *Geschiedenis der Hollandsche Staatsregeling*, uit een nieuw oogpunt dezen oorsprong beschouwd. Wij hebben gezien dat de Leenen niet van de Romeinen afstammen: KLUIT merkte op, dat in de middeneeuwen niets schier is, dan hetgeen onder den naam van leen voorkomt, en leidde dezelve dus ook te regt af van de, den nacht der middeleeuwen voorafgaande, overstrooming van Europa door de Noordsche Volken, vooral de Franken. Alles werd sedert de 6de eeuw leen, wat geen allodium was, en de Leenen vermeerderden zich toen sterk, omdat vele allodia tot de lee-

1 Zulk een Zonneleen was ook *Waterland*, dat aan de *Persijns* behoorde.

nen overgingen door het *dare*, en vooral door het niet minder in zwang zijnde *offerre* der feuda: ja men zag zelfs in menigte posten begeven titulo ac jure feudali. Wij vragen dus nu natuurlijk niet *hoe*, maar *waarom* is schier alles leen geworden? en het antwoord hierop is, dat het een gevolg was van den staat, waarin die volken waren, waarover de Franken geboden, en die zij kenden.

Alle de Germanen, die van hier tot aan den Donau woonden, de Saksen, Gothen, Alanen, Hunnen, Slaven, Wilten, Turcomannen, ja ook de bewoners van ons tegenwoordig Vaderland, betwistten allen elkander het eigendom door den oorlog, dus was het zwaard altijd gereed. Maar ook de innige aard der volken dreef hen tot oorlog; zij kenden na eeuwen tijds niets anders dan den krijg; wat geen krijg voerde onder hen, was in algemeene verachting, de wapenroem was hun afgod, hun vechten zuivere eerzucht.

In later tijden waren de oorlogsmotiven vaak iets anders; maar die oude volken voerden den krijg om hunne meerderheid te toonen, en om dat zij er zich voor geboren rekenden. In deze tijden nu had de grondverdeeling der landen plaats gehad; en deze eens in train gebragt zijnde, daar men zijne landen tegen de oorlogszuchtige naburen moest beschermen, werden de groote massa's van grondbewoners alle krijgslieden voor den Koning, die dit wilde hebben, en door hem de feuda data et oblata (waarvan in 't vervolg) beschermde; van daar de *Hertogen*. Wat toch had zonder dit de Koning kunnen doen, daar alle zijne onderhoorigen aan hem gelijk waren: want de Heeren, d.i. de Varones of Barones, dat eigenlijk *mannen* beteekent, waren 's Konings Pares, daar het denkbeeld van af hankelijkheid afschuwelijk was. De staats-toestand

des volks werd dus een zonderling mengsel van anarchie, democratie der edelen, en militair-wezen.

Deze pares waren echter niet allen even zeer bevoordeeld; veel gronds bleef onverdeeld liggen, aan niemand toebehoorende; hierover beschikte de Koning, en dit werden de Domania; zoo werden de res nullius d.i. die aan geene particulieren toebehoorden, per se res publicae, omdat de Koning al het overige voor zich behield. Van daar dat de rivieren, havens, en de stranden tot 's Konings domeinen behoorden; (het strandregt had dus de Vorst ook). Zoo is het ook met het jagtrecht: die jagt, welke niet aan bepaalde Heeren toebehoorde, en beperkt was; thans, die jagt, welke niet *privatief* heet; behoort den Vorst en is eene res publica.

Deze ledige landen, die de Vorst had, waren natuurlijk ginds en her, verre verspreid. De Koning gaf daaruit gronden aan rentmeesters, die van de andere gronden de schatting voor hem inwonnen. In het weggeven dezer landen was de Koning zeer milddadig, om zich aangenaam te maken, om hen die in de leenbedeeling kwalijk bedeeld waren, aan anderen gelijk te stellen, en goed bedeelden zich te reconciliëeren: te zamen met deze gronden werden dan ook weggegeven de Servi Juris Germanici, de eigen lieden, die aan de landen verbonden waren.

Wij zeiden dus dat de res nullius, die per se domania werden, ontstaan zijn bij gelegenheid der komst van de invallende Volken uit het Noorden. Die deelen namelijk, welke niet bruikbaar waren in de overheerde landen, lieten zij liggen en namen voor zich alleen den besten grond; het overschietende was de res nullius. Het verbeteren nu der ongelijk verdeelde landen was vooral 's Konings werk; en hij deed dit vooral,

zoo als wij zeiden, door het weggeven der domania als leenen. Van hier komt het, dat van den Koning altijd de eerste leenen gekomen zijn, en de mindere leenen eenen lateren oorsprong hebben. De Koning vorderde voor deze leenen *afhankelijkheid*, niet anders dan als krijgspligt. Behalve uit dezen grond was men toen niet gehoorzaam, niet uit gevoel van eer en pligt: ja er waren onder de Duitsche volken geene verpligtende betrekkingen, waaraan het hart deel had, dan de huisselijke; in dier voege spreekt ook CAESAR reeds van hen. Dit krijgsgevoel was de motif van alle hunne daden, hiertoe moet men deze alle refereren. Men gaf dus gronden uit onder militair verband, om dat *het hart* van niemand zonder zulk eene schikking tot getrouwheid kon genoopt worden, en dit was het leenverband. Den leenheer, zijne familie, eer en have te verdedigen was, nu het een krijgspligt geworden was, ieder edelman heilig: hoe wel hij er zonder dit geene misdaad in zag, om een opstand te maken. Geen wonder, dat dit zoo heilzaam leenverband algemeen werd. De groote bezittingen, die de Vorsten hadden, stelden hen in staat tot landsuitdeelingen aan Baronnen. Men mat in die dagen de magt af niet naar de allodialen, maar naar de leenen; men was aanzienlijk naar mate men grooter en meerder leenen bezat: de reden hiervan was, omdat de allodialen niet altijd wakkere mannen vorderden, maar wel de Feuda; omdat ze moesten verdedigd worden.

De oorsprong van de Leenen is misschien van de Longobarden te zoeken, of deze hebben er de sporen van bij de Franken gevonden en het tot een systema gebragt. Genoeg; er zijn in 't Jus Longobardicum vele algemeene stellingen over 't leenrecht; en dan zou het door Karel den Grooten, na de vernietiging van 't Rijk

der Longobarden, wel weder bij de Franken hebben kunnen zijn ingevoerd. Hoe het zij, oorspronkelijk schijnt het, na de fijnste nasporing, een uitvloeisel der Franken te wezen: een krijgsverband, of militaire subordinatie, om aan het Koninglijk bestuur kracht te geven; het is dus gegrond op de denkwijs der natie.

Zoo werd de Rijks-Constitutie langzamerhand geheel Feudaal: niets dan het leenverband hield alles aan elkander, en de, hoe langs zoo meer, tot op onze dagen, tot in de 19de eeuw, toenemende magt der gewezene leenmannen des Rijks, was niet anders dan de treurige uitwerking, die de verslapping van dat verband op dat land had.

Bij de toeneming *van de Feudaliteit van 't Duitsche Rijk*, waarvan wij nu *den toestand* wat nader zullen opgeven, werden ook alle hoofden der leengronden, alle leenmannen, te gelijk meer en meer aan den opper-Keizer verbonden.

Van daar de tweederlei hoedanigheid, van *Keizer* en van *Koning der Romeinen*: welke door niets, dan door *de Kroning* onderscheiden waren, welke de Paus verrigtte en daardoor magt gaf tot het voeren van den Keizertitel: de magt was ondertusschen dezelfde, zonder titel toch van Keizer vervulde evenwel de Roomsch-Koning zijn bediening. Dat echter in 't begin van het Westersch Keizerrijk, onder Karel den Grooten, het voeren van den titel van Keizer niet vast aan 't kronen verbonden was, blijkt hieruit, dat Lodewijk de Godvruchtige tot Koning der Romeinen door den Paus gekroond werd, toen zijn vader Karel de Groote Keizer werd gekroond. Dat dit echter slechts eene uitzondering was, blijkt daaruit, dat Otho I de eerste was, na den Karolingschen stam, die Keizer der Romeinen genoemd werd, door den Paus als zoodanig gekroond zijnde in 962;

daar ondertusschen Coenraad de I, 912-918, en Henricus Auceps slechts Koningen geheten hebben. - Hieruit ziet men dat Willem II, Graaf van Holland, tot Roomsch-Koning te Aken gekroond, dezelfde magt in de daad uitoefende, alsof hij den Keizerlijken naam gedragen hadde, hetgeen hem alleen ontzegd was, omdat de Paus hem nog niet gekroond had; iets dat, zoo het niet door zijn' onverwachten dood belet ware, zonder twijfel zou hebben plaats gehad. WAGENAAR II, p. 396.

Wanneer het Duitsche Rijk echter *beide* deze personen aan deszelfs hoofd zag, dan waren derzelver posten verschillend (die de Koning, zoo er geen Keizer was, dus in ieder Interregnum, in zich vereenigde). De *Keizer* was eigenlijk Imperator, Opper-krijgshoofd; de *Roomsch-Koning* summus Imperans. Het was als 't ware het omgekeerde van hetgeen onder de latere Romeinsche Keizers plaats had. Bij deze was de Caesar en de Imperator na 't midden der 3de eeuw onderscheiden; maar zoo, dat de Caesar was om den oorlog te voeren, het Opper-krijgshoofd, en boven hem de summus Imperans was de Augustus. In 't Duitsche Rijk was de *Caesar*, dat letterlijk *de Keiser* is, het Krijgs-opperhoofd, de Imperator, de eerste; en onder hem de Augustus, en Roomsch-Koning die het Imperium had; zoodat hier zonderling genoeg de qualiteit van Imperator gesteld werd boven het summum Imperium.

Leen maakt geen onderdaan. Een leenman kan summus Imperans wezen, en omgekeerd het summum Imperium kon leengoed zijn: b.v. de Koning van Napels had altijd het summum Imperium van zijn Rijk, waarmede hij beleend werd door den Paus, wien hij verheergewaadde volgens oud gebruik met een witte

haquenai (of haquenée, een soort van paard, een pasganger); hiertegen heeft zich over eenige jaren de tegenwoordige Koning, hoe wel ten onrechte, verzet.

De leden van het Duitsche Rijk waren dus oorspronglijk geene summi Imperantes; alleen werden zij dit in later tijd, zoo vele zij die magt van den Keizer ontvangen hadden, zoo als met Boheme het geval was; of ook werden zij summus Imperans als zij zich zelve daartoe verhieven, zoo als Pruissen, welks Koning zich-zelve in 1701 kroonde, omdat de Keizer hem niet voor Koning erkennen wilde. Naderhand heeft de Keizer zijne rechten erkend, maar alleen als *Koning van Pruisson*. Met Karel den Stouten is het bijna het zelfde geval geweest: deze was een der machtigste Vorsten van zijnen tijd in Europa. Hij bezat behalve alle de Nederlanden (Friesland uitgezonderd,) ook eene groote menigte van Fransche Staten, Bourgonje, Franche Comté, dat toen zeer uitgestrekt was, en Dauphiné. Hij wilde dus Koning van Bourgonje worden, en handelde er over met Keizer Fredrik III, die tot de kroning bewilligende, en met dit oogmerk zich naar Trier begevende, de schatten van Karel ziende, daarbij ook eene goede somme zich bedongen had, wijl hij het noodig had: klein van ziel en gretig op geld zijnde, zou hij het wel gedaan hebben; maar daar hij vreesachtig, en misschien voor Karel's toekomende magt en aanzien beducht was, decampeerde hij van Karel in stilte, den nacht vóór dat hij hem kronen zoude: anderen geven voor, dat dit geschiedde even na dat Karel hem zijne dochter Maria voor zijnen zoon Maximiliaan zou geweigerd hebben, hetgeen eene der kroningsvoorwaarden was. WAGENAAR, *Vaderl. Hist.* IV, 145, 146. Had Karel, gebruik makende van zijn wijd uitgestrekt gezag, even als de Koning van Pruissen zich-zelf Koning van

Bourgonje gemaakt, niemand in de wereld zou het hem hebben kunnen beletten[1].

De Graven en Hertogen van 't Duitsche Rijk hadden dus in 't begin even weinig oppermacht als de zoogenoemde Rijksleden; naderhand maakten zij zich minder afhankelijk door de Rijks-electie: de macht, die zij verkregen, hadden zij eerst facto alleen, en is naderhand van zelve Juris geworden; hoewel dezelve nooit de oppermagt geheten heeft. (Van daar, dat later de Hertogen ook den Keizer voor den Rijksdag en 't Kamergerecht te Wetzlar konden dagen). De Keizer had toezigt over alle familiegeschillen dier Hertogen, en voorzag in de voogdijen der Hertogdommen, wanneer de gevallen voorkwamen.

De Franschen noemden de magt der Rijksleden *Superiorité Territoriale*: zeer verkeerd om te beteekenen de complexus Jurium dier landvorsten; het was toch geene superioritas Jure proposita, maar usurpata.

Klaar is het, dat, hoe verder van de sedes Imperii, des te zwakker het gezag des Keizers; men dacht: procul a Jove, procul a fulmine; van daar is het, dat de Graven van Holland veel vroeger en veel oppermachtiger gezag in hun feudale territorium hebben uitgeoefend, dan eenige der Duitsche Rijksleden, b.v. de Hertog van Beijeren. Het Rijk had noch troepen, noch magt om hen die van dit hun verleend gedrag misbruik maakten, te bedwingen: de Vorsten dus, die het naast bij den delinquens gelegen waren, werden dan gelast de pars peccans te dépossedeeren; zoo nu de laatste een groot leenman, de eerste een kleine was, was dit onmogelijk te doen; men gedoogde het dus, men volg-

1 [Er was derhalve toen bij Karel den Dolleman, nog meer gevoel van zijne ware betrekking tot den Keizer, dan in 1701 bij Frederik I].

de zelfs weldra het voorbeeld van den anderen in het zich eigenen van dit of dat regaal. Zoo was, gelijk wij reeds aanmerkten, Bourgonje den Keizer te machtig, en evenwel bleef de erkentenis der oppermacht en het leenheerschap beiden bestaan, schoon in naam slechts.

Des Keizers oppermagt over de leenmannen werd nog op den Rijksdag te Worms in 1578 door v. Aldegonde ingeroepen: maar te vergeefs; het verzwakte Rijk, nog pas van de religie-oorlog bekomen, had geen vermogen meer; en de zwakke Keizer Ferdinand I, Oom van Philips II, durfde om dezen zijnen Neef niets doen, dan voorstellingen, die Philips afwees: sedert deed Nederland in die betrekking niets meer.

De leenen algemeen wordende in 't begin van 't Duitsche Rijk, werden het ook de *achterleenen*: deze waren zeer goed; door de inkomsten, die de leenman van dezelve kreeg, voldeed *hij* weder beter aan 's Vorten oproeping, en werd in 't klein wat de Oppervorst was: in 't algemeen was het toen zeer nuttig: het onderhield daarenboven den riddergeest; het belette van de eene zijde het despotismus der Vorsten, en aan den anderen kant de anarchie. In het westelijk Europa is dus het leenregt van veel nut geweest: er was ja eenige onderdrukking der eigen lieden, maar die niet fletrisseerde, want zij waren servi; en zoo men iemand verongelijkte, het was slechts uit voorhijgaande drift, en tusschen enkele personen, waarvan ieder zich door bondgenootschappen kon recht verschaffen.

Het eigenlijke der zaak was met weinige woorden dit: Trouw moest er zijn aan den Oppervorst in kleine en in groote Staten, welke niet kon gevindiceerd worden dan door een militair stelsel van Staatkunde, en ziedaar het *Leen*.

[vervolg Ophelderingen]

Bladz. 115: 'wien zelfs het denkbeeld van *onderdaan* onbekend of hatelijk was.'

[Mij dunkt, dat dit hier door B. met blijkbaar welgevallen vermeld wordt, en aldus een nieuw bewijs oplevert van hetgeen ik nopens zijne eigenlijke gezindheid in de *Voorrede*, bl. XV gezegd heb. Zie ook hier, bl. 322, 333. - Voorts neme men deze plaats ad notam, bij de tegenwoordige quaestie over den naam van *onderdaan*].

Bladz. 131: 'in Maart- of Meiveld.'

(Dezelfde naam, toevallig, als van de *Comitia* of volksvergaderingen der Romeinen in *Campo Martio*, een *veld* aan *Mars* geheiligd; maar hier was 't, 'het *kamp* der gewapende natie, in *Maart* (en Mei) te zamen komende).

Bladz. 132: 'hoe weinig de Koning gezag had' enz.

(Bij zulk eene vergadering, in Maart- of Mei-veld, waar de buit verdeeld werd, kwam eens onder Karel den Grooten (anderen schrijven het geval aan Clovis toe), ter tafel eene kan van schoon gemengeld marmer, die eene kerk ontroofd was, wier Geestelijke, den Koning geklaagd hebbende, van dezen hoop gekregen had op voldoening. Naauwelijks was bij de jaarlijksche verdeeling de kan gekomen, of Karel verzocht, dat men hem die zou afstaan: men weigerde; nu werd er geloot, en dezelve viel een arm werkman ten deel; de Keizer verzocht dezen hem de kan te willen afstaan. De man, 't zij uit pique tegen de Geestelijkheid, hetzij uit haat tegen Karel, weigerde, en in 't zelfde oogenblik, dat hij eindelijk in de overgave had toegestemd, slaat hij de vaas met zijn strijdbijl aan stukken.

Karel, die na gedane wapenschouw (welke altijd de buitsverdeeling vooraf ging), geen vat meer op den man had, daar hij geene oppermagt had dan in het militaire, moest zijne wraak verkroppen: maar het volgend jaar kipt hij hem uit bij den wapenschouw: keurt eene roestvlek aan zijn strijdbijl af, werpt hem dien voor de voeten, en terwijl de man er naar bukte, slaat de Keizer, met zijn eigen strijdbijl hem de kop aan stukken. Hoe duidelijk blijkt hieruit het beweerde, dat de Vorsten toen alleen *militaire magt hadden*: Karel toch had, hoewel hij getergd en personeel beledigd was, geen judiciëele magt, om den man na den hoon te dooden; neen, hij moest zwijgen, maar naderhand toonde bij zijne volstrekte willekeurige militaire magt, dat hij hem om een enkelen roestvlek op den hamer doodslaan mocht.

Bladz. 134: 'in mijn *Floris* V.'

(Zie hierover vooral ook GÖTHE, in zijn *Götz von Berlichingen*).

Ald. 'het geval van *Gavilion*.'

[Zie boven bl. 295 (alwaar hij *Ganelon* genoemd wordt)].

Bladz. 143, aant.: 'H. de Groot in *zijn jongelingschap*.'

[Dit doelt op het werkje *de Antiquitate Reipubl. Batavicae*, of 'de Oudheid der Batavische Republiek' door H. DE GROOT, in jeugdig vuur, met minder grondige kennis dan partijgeest, geschreven: waarover zie ook bl. 144, en (LEHMANN,) GROTH *Manes vind*. T.I. p. 21, 22. Voorts P. PAULUS *Verklaring der Unie van Utrecht*, I Dl. bl. 46, 47, (228, 229) en BURIGNY, en GROTIUS-*zelf*, aldaar aangehaald *aant*. (4)].

Bladz. 185. 186: '*Zuidhardeshage*.'

Zuidhardeshage is Zuidhardeshegge, riviernaam, waar tegen over staat Noordhardeshegge, waarvan Egmond.

Deze twee wateren sluiten in, een streek lands, genaamd *Harde*, of *Harre, har*, dit maakt *Harlo* of *Harrelo*. Zie KLUIT I, p. 23, n. 83.

Van daar *Harlo-heim*, dat is, *Harlem*.

Men vindt ook *Sut-Herlem*, ald. hij KLUIT in den text.

Zoo ook *Haregan*, ald.

Is hier mede verwant *Aarland, Aarlanderveen*?

Arem ligt bij Egmond. Ibid. I. p. 29.

Aer is *over*. 't Wordt tegenovergesteld aan *inne* of *winne*, of *binne*. De Friezen en Egmonders noemden 't land over de Egge 't *aêr* of *aver*; en 't land binnen de Egge, 't *winne*; dat is *ultra*, afwaart, en *cis*, herwaart. Hier van de naam.

Bladz. 193 aan: '*Teisterbant*.'

Domheden van VAN LOON,

op zijn fraaie KLAAS KOLIJN, ter gelegenheid van Faramond Koning der Franken, en het geen daarvan geklad is vs. 207-216, in de wartaal van dat belachelijk stuk werks:

Waernemont wort oic gelezen
Irrer Fursten ierst gewezen.
Mer ti adel Waernemunde
Waren huden use grunden,
Ende Clotewich men achte
Zie van Greve Gerolfs geslachte:
Walkes sunt daerna in handen
Krieg das Greefschip Tiesterbande;
Er zin ander oir bevonden
Wurt ein Greve op onsen gronden.

Hier teekent de [*enz.*] VAN LOON op aan:

'GRAAFSCHAP TEISTERBAND zijnde uit TIEST (*volk*) ER (*heer*) en BANDE, dat is, *verbonden*, zamengesteld, en beteekent *diensvolgens* een VOLK '*t geen bijzonderlijk aan zijnen* HEER VERBONDEN *is*.'

Geen woord hiervan of 't is [*enz.*] onzin, even of hij met zijn Autheur in onverstand om den prijs dong.

't Koomt op de Etymologie der benamingen van plaatsen of personen in de Geschiedenis volstrekt niet aan. Maar wil men weten, wat de naam van *Teisterhand* beteekene, de zaak is niet zeer ingewikkeld.

Het woord *bant* beteekent Jurisdictie; en is 't zelfde met ons *ban*, in en voor *rechtsban* nog gebruikelijk; en *Deister* beteekent *bocht, kromte*, van *deisen*, 't geen wij thands *deinzen* noemen, dat is *afwijken*. Het wordt van ouds algemeen op de kromte van een rivier toegepast; en zoo is *Teister*- of *Deisterbant* de *rechtsban* (of 't gezag) *van* de *bocht* (*de afwijking*) *des Rhijns*, waar hij van noordwaart ten westen afdeinst.

Op gelijke wijze is *diest* (als men in Duitschland spreekt) het zelfde woord en heeft dezelfde beteekenis: en de Stad *Dietz* in Nassau heeft heur naam van de kromming en ombuiging der *Lahn* waar zij aan ligt. Meer steden waren er oudtijds van dien naam, en wellicht behooren de namen von *Duisburg* en *Doesburg* daar ook wel oorspronklijk toe.

Doch wij willen het woord zelf van *deiste* of *dieste* kortelijk nasporen. De uitgang *te* maakt even als in *hoogte, zwaarte*, een vrouwelijk substantief van een adjectivum, en dit is hier *krom*, en *deiste* en *dieste* dus kromte, omgang of bocht of ronding. (Zie mijne Verhandeling over de Geslachten.) Dat dit *dies, krom* of gebogen is, toont ons de benaming van den *disselboom* van een wagen, dat is de kromme boom, die tevens

draait. Onze voorvaders kenden geen anderen. Even zoo den *dissel*, buigend snijtuig eens scheepsboommakers. Ook is 't inderdaad en kennelijk verwant met *dief*, dat buigend, duikend, bekruipend is, en met het Engelsche *to dive*, ons *duiken*; en wellicht met *dier* (animal) als voor over gebogen gaande, *prona in terram*. Ook zelfs is een *disch* in 't Latijn *discus*, een rond vlak.

De bochten der rivieren zijn bij alle volken in hun geografie altijd zeer onderscheiden geworden, en bijzonder beroemd. Zoo noemen de Spanjaarden de kromte van den Taag *la* FOZ of HOZ *di Tago*, dat is *sikkel*, en even zoo HOZ *de Lava, la* HOZ *de Jucar*, de sikkel of kromte dezer rivieren. Inderdaad de ombuiging van den Rhijn is niet de minst merkwaardige. De ouden noemden zulke bochten *hoornen*, en dus ook is de beteekenis van den Arabischen naam *Alcurnia* in het Toledaansche. Overal heeten vele steden of vestingen naar zulke kromten, in allerlei talen meer eigenlijk of oneigenlijk uitgedrukt.

Maar wat is dit *Die* of *tie*, 't geen den wortel van 't woord maakt? - Dit laat zich licht oplossen:

Het is van het werkwoord *li-en* dat is trekken; waar van wij nog *op de vlucht tijen* zeggen, *tijding*, dat is, *ver-trekking, verhaling* (narratio) en dit trekken is afwijken. Daar de rivier een *trek* maakt, wijkt zij af, kromt zij zich, en zoo zegt men iemand *een trek speelen* en *looze trekken* (kwalijk *treken*), dat is *afwijkingen*, kromten. Even zoo zegt men een *sprong* voor afwijken, en hier van *kromme sprongen*, dat is, zijsprongen. Ook is het woord *zij* (latus) niet anders dan *trek* (van *zie-en*, Hoogduitsch *ziehen*), 't geen slechts een verschillende uitspraak van *ti-en, tzi-en* is. Een *trekking* zeiden onze vaders ook voor een (stuipachtige)

verwringing, verdraaiing. En dit *stuip* beteekent wederom niet anders dan bocht, buiging. En ons *trekken* zelf is *ver-rekken*, en (*rekken, gaan* zijnde,) zoo is *trek* of *tie* een *verloop*, dat is verandering van loop der rivier. Alles hangt dus te zamen in onze schoone en beteekenisvolle moedertaal; maar met de domheden van een VAN LOON, een LE LONG, een ALKEMADE, en een VAN DER SCHELLING, verstaat men niets, [*enz.*]

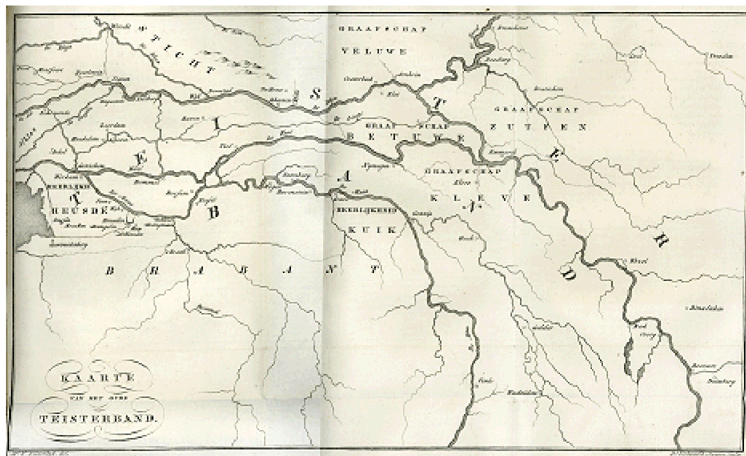
HUYDECOPER stelt, met DITHMARUS in zijn Aanteekeningen op TESCHEMACHER, en anderen, Teisterbant tusschen Maas en Lek. Het is zoo; doch de naam zelf toont den eigenlijken hoofdstreek, en dat het zich veel verder uitstrekte is blijkbaar, zonder dat juist in de vroegste tijden juiste grenzen plaats hadden. Zie HUYDECOPER *Lambacheriana* in MELIS STOKES III Deel, bl. 554.

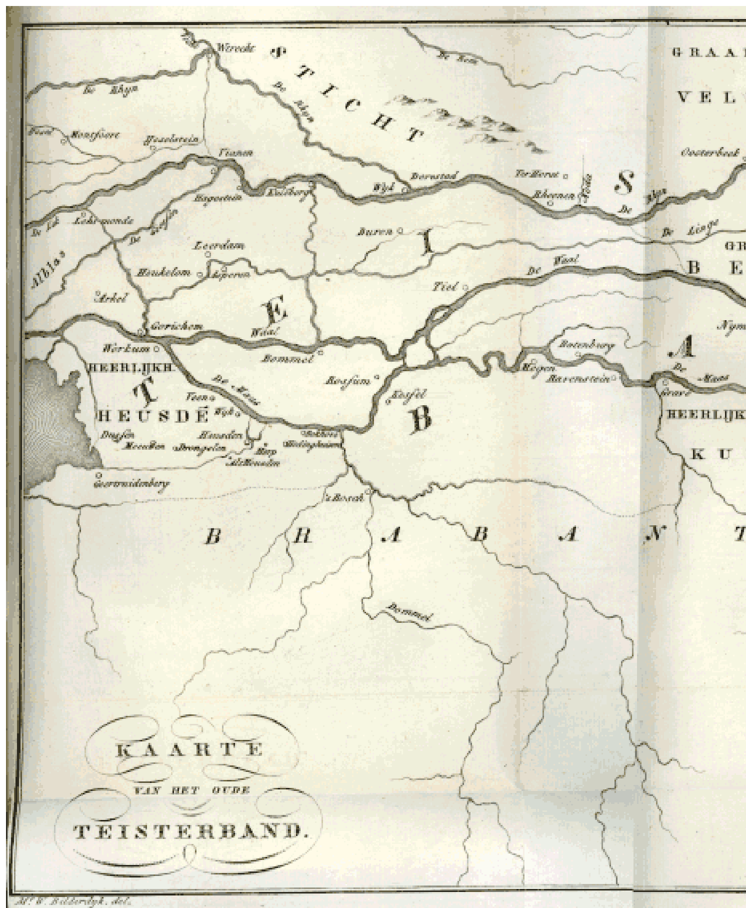
Bladz. 204: 'te onderscheiden, *Friesland*' enz.

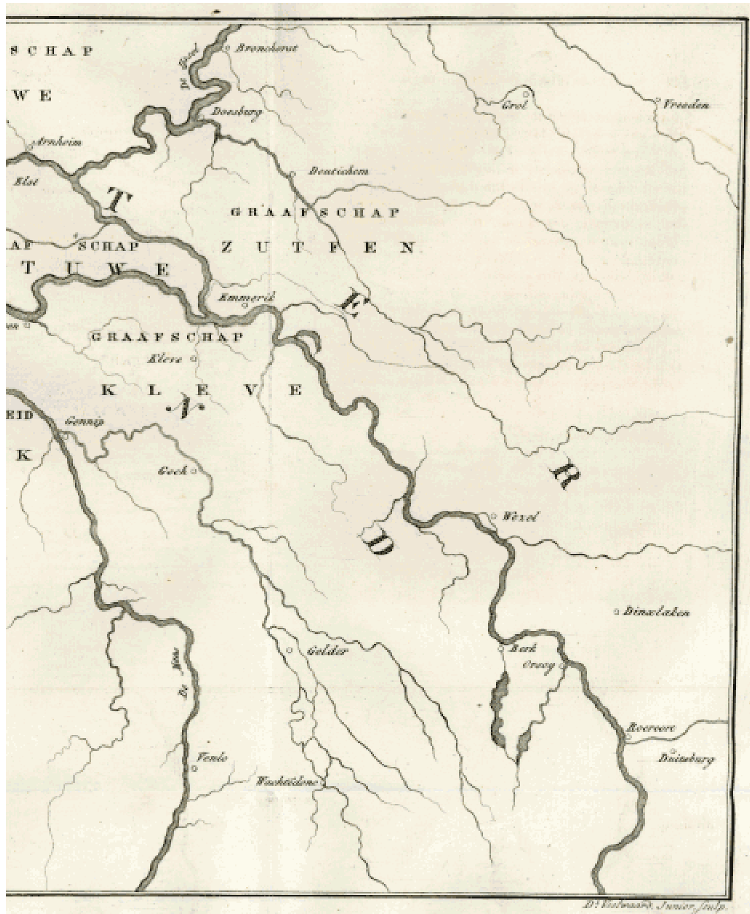
[Zie dit nader, bl. 252].

Bladz. 206, aant. (2).

[Zie bl. 253, 254].

GRAAFSCHAP
VELUWE
GRAAFSCHAP
ZUTFEN
BETUWE
GRAAFSCHAP
KLEVE
KUIK
B R A B A N T
KAARTE
VAN HET OUDE
TEISTERBAND.

Wereckt
STICHT
De Rhyn
Montfoort
Ysselstein
Vianen
Wyk
Dorestad
Ter Horst
Rheenen
Oosterbeek
GRAAF
VELU
De Lek
Lekmonde
Leerdam
Heukelom
Buren
Tiel
De Waal
De Linge
Alblas
Arkel
Gorichem
Werkum
Bommel
Rossum
Kessel
Rotenburg
Megen
Ravenstein
De Maas
HEERLIJKH.
HEUSDE
Heusden
Drongelen
Geertruidenberg
's Bosch
B R A B A N T
Dommel
KUI
KAARTE
VAN HET OUDE
TEISTERBAND.

SCHAP
WE
Bronckhorst
Doesburg
Grol
Vreeden
Arnheim
Elst
Deutichem
GRAAFSCHAP
ZUTFEN
SCHAP
TUWE
Emmerik
GRAAFSCHAP
Kleve
KLEVE
EID
Gennip
K
Gock
Wezel
Dinxlaken
Gelder
Berk
Orsoy
Venlo
Wachtëdonc
Roerort
Duitsburg

Naamlijst der in dit deel aangehaalde schrijvers.

ZOZIMUS. 41, 46.

Register der voornaamste in dit deel behandelde personen en zaken, alsmede der verklaarde woorden[1].

A.

B.

1 [Deze *woorden* zijn hier met *cursive* letter gedrukt; ofschoon bij de meeste ook over de zaken gehandeld wordt.

D.

E.

F.

G.

H.

I.

J.

K.

M.

N.

O.

P.

Q.

R.

S.

V.

W.

Z.